

નવાં ધોરણ પ્રમાણે

ધોરણ છઠ્ઠાની નોટ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

બુકસેલર જ્યેષ્ઠ તલકસી.-વઢવાણ શહેર.

અને

સોમચંદ ભગવાન શાહ.

બુકસેલર, પબ્લીશર એન્ડ કમીશન એજન્ટ.

પાનકોર નાદા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ બીજી. કોપી રૂ૦૦૦.

પૃષ્ઠ ૧ થી ૮૦ સુધી વઢવાણ કેમ્પમાં

રાજભક્ત પ્રીત્વીંગ પ્રેસમાં

અને

પૃષ્ઠ ૮૧ થી ૨૮૦ સુધી અમદાવાદ—શાહપુર નવી પોળમાં

શ્રી પ્રજાહિતાર્થ મુદ્રાલયમાં પા. ડાહ્યાભાઈ દલપતરામે છાપ્યાં.

સને ૧૯૧૯.

૧૯૭૫.

કીંમત ૧-૪-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૮૦૬૭

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૦૬૭

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ દારૂ ૬૬૧૧ નાં

વિષય મૈત્રેય

સુધારણા ધોરણ પ્રમાણે.
છઠ્ઠા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.

જેની અંદર નવી છઠ્ઠી ચોપડીના પાઠના અર્થ,
કવિતાની સમજૂતી, ભૂતજ, ઐશિઆખંડ
તથા યુરોપની ભૂગોળ, ઇતિહાસ, વ્યા-
કરણ, સંધિ, નિર્ગંધ, વ્યુત્પત્તી,
દેશી નામું, અંક-શિત, નવી
ભૂમીતી, વગેરે બાબતનો
સમાવેશ કરેલો છે.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
જેયંદ તલકશી દોશી.
બુકસેલર—વઢવાણ શહેર.
સુધારેલી નવીન આવૃત્તિ ૨ જી.

વઢવાણ કેમ્પ—ધી જયવંતસિંહ—રાજલક્ષ્મી સ્ટીમ પ્રિન્ટીંગ
પ્રેસમાં પ્રેસેજી ભૂધરદાસ ગણેશજી દુબળે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૭૫—સને ૧૯૧૯.

કીંમત ૧-૪-૦

પ્રસ્તાવના.

હાલમાં ચાલતા નવા ધોરણમાં નવી વાંચનમાળાના પાઠના તથા કવિતાના અર્થ તથા આપેલા વિષયો નવા વિષયો દાખલ થવાથી વિદ્યાર્થીઓને શીખવા કઠણ પડે તેમ છે. એથી વિદ્યાર્થીને સરળતાથી સમજવાને સહેલું પડે અને તેમની તર્ક શક્તિની ખીલવણી થાય એવી રીતે માત્ર ટુંક મુદતમાં અનુભવી શીક્ષકો પાસે તૈયાર કરાવીછતા ધોરણમાં ચાલતા તમામ વિષયો ટુંકામાં સુધરાવી અમોએ આ નોટ બહાર પાડી છે માટે સુર મહેતાજીઓને વિનંતી કરું છું કે અંદરના વિષયોમાં જે ભૂલ હોય તે સુધારી લખી મો. કલશે તો ખીજી આવૃત્તિમાં તે મુજબ સુધારો કરવામાં આવશે.

અમોને આનંદ ઉપજે છે કે અમારી નવી સીરીઝ મુજબ બહાર પાડેલી પહેલા, ખીજા, ત્રીજા, ચોથા, પાંચમાં, ધોરણની નોટો વિદ્યાર્થી વર્ગને પ્રસંદ પડી છે તેવી રીતે આ નવા છતાં ધોરણની નોટ પ્રસંદ પડશે એવી આશા છે.

લી.

તા. ૪-૧-૧૯.

યુ જનરલ મુક ઓફીસ.

પ્રગટ કર્તા.

વલ્લભ શહેર.

छद्मी चोपदीना शब्दार्थ.

भाग १ लो.

कर्तव्य=काम
 (धातुकृ=करवुं)
 पुन्यभावथी=भरा
 मनथी
 (धातु पुन्य=पुन्यवुं)
 भावमां (धातुभू)
 लव) होवुं)
 धर्म=करन
 (धातुधृ=धारण करवुं)
 भडा=मोटा
 नभन=नभरकार धातुं
 (नभ=नभवुं)
 पाणीपोपी=बुझरी
 (धातु पुपु=पोषण करवुं)
 अनेक=अन+अेक
 अेक नहीं पक्ष अे.
 कथी वधारे
 दुःखदुःख=मुश्किल, भ=भ.
 भवुं (धा. भ=भ-
 भवुं)
 रक्षण=रक्षाव
 (धा. क्षण=रक्षण करवुं)

अलुयितव्य=अलुधा.
 र्था आयितामां
 (धातु यित=वियारवुं)
 समर्थ=मोटा
 (धा. अर्थ=भागवुं)
 सरजनहार=अनावनार
 (धा. सृज=पेटां करवुं)
 अतःकरणु=अतःअंहर
 करणु=कनार
 अंहरथी करनार,
 मन,
 रभरणु=याद
 ग्रहमां (धा. गृह=ग्रह-
 ङवुं)
 उपग्रह=पासेनो ग्रह
 सर्व व्यापक=रहेसे
 आज्ञा=हुकम
 धातु श=गणवुं
 नियमित=निश्चय प्रमाणे
 धातु भा=आपवुं
 अभणु करेहे=करेहे
 (धा. अभ=लभ)

शडित=धा.
 (शक=होवुं)
 अगाध=बहुं
 श्रधा=भाव
 अगियारी=पारसीआना
 धर्मनुं देवण
 प्रार्थना=भागवुं (धातु
 अर्थ=भागवुं)
 धरेहे=लागेछे
 पाडाशीप्रये=पाडाशी
 संतान=छोकरां [जिडे
 जगतकर्ता=परमेश्वर
 (जगतमां धातु गम=
 गवुं, ने कर्तामां धातु
 कृ=करवुं)
 उत्पन्न=उत्त+पत्त+न
 धा पत्त=पडवुं)
 आम=लाध
 सद्वियार=सायोवियार
 सत+वियार (धातु
 या=याववुं)
 आश्रय=दीनेसे

દિલાસો=ધીરજ
 અકસ્માત=અચાનક
 જીવજોતીકર્યો=જીવખોયો
 ઉમદા=કેતમ
 યોગ્યતા=લાયકાત
 હિતકર=જલુકરનાર
 આરોગ્યતા=તંદુરસ્તી
 આહાર=ખાવું પીવું
 વિહાર=હરવું ફરવું
 મરમ=ભેદ
 જય=જીત (ધા. જય
 =જીતવું)
 મંદીર=ઘર
 ભટકરવું=અગાડવું
 અપવીત્ર કરવું
 દુરંગ=ખોટા વિચારો
 સત્યપુરુષ=શાચાપુરુષ
 પાઠ ર જો.
 સમાંગમ=સંગત
 ધમાલ=હુકળ બહોળો
 વેમાર
 પુરાણુ=જીવું
 મથક=ગગ, મથાળું
 દંતકથા=મેઢાની વાતો
 (પાતુ કથ=કહેવું)
 શાહજહાનાબાદ-શાહજ
 હાનથી વસેલું
 કુરાન=મુશ્વલમાનતું

ધર્મ પુસ્તક
 બંદગી=સ્તુતિ
 સોનાની વીંટીમાં સફેદ
 હીરો હોમ તો તે
 તરત જણાઈ આવે છે
 તેમ એ મસીદ તરત
 ઝાળખાઈ આવે છે
 એ ગમે=(ગમ એટલે
 જાન) જાન વિનાની
 પાદશાહની સ્ત્રી
 હમામખાનાં=નાહવાની
 જગ્યા
 હેરતપામે=નવાઈપામે
 જળહળી રહેલી=દીપી
 નીકળેલી
 મયુરાસન (મયુર=મેર
 આસન=ખેડક) મો-
 રના આકારનું આસન
 ખ્યાલ=વિચાર
 પારવતરની=ધણીજ
 શરફો=નાણાવટ
 પેઢીઓ=દુકાનો
 દિલ્હીગરા=દિલ્હીના
 રહેવાશી
 કામસર=કામને લીધે
 જમા થએલા સીલીક-
 માં વધેલા, આવેલા
 સસ્તનત=પાદશાહી

એશઆરામ=મેજશોખ
 સંખ્યાબંધ નિરૂપી
 રાજ નહાવા જાય છે
 એટલે એમને વખાણ્યા
 નથી પણ અવખોડી
 આખસુ ગણ્યા છે.
 નવાણુ=પાણીની જગ્યા
 (ધા. પા=પીવું)
 ઉદ્યોગ=મહેનત
 યુજ=જોડાવું
 જગજહર=દુનિયામાં
 જાણીતી
 સખતમીતપુરુષમાસ)
 લીટ=પત્થરનો પા-
 ણીઓ
 ખેડી=દીકરી
 હૃદયભેદક=મનને વીંધી
 નાખનાર (ધા લિ
 ભેદવું)
 ગંજવર=ખોટી (ઢગ-
 લાઓમાં શ્રેષ્ઠ)
 વેદશાળા=ગ્રહની શિક્ષા
 રથળ આકાશી પ-
 દાર્થોની ગતી જો-
 વાતું ઠોકાણું
 મજલો=મતવાલા
 અટક=નિયમ, ટેક
 વંદાવન=ગોકુળમથુરક

પાસેનો ભાગ
 લોખંડ=લોહું
 જયસ્તંભ=જીતનો
 થાંભલો
 વિશ્વવપામી=ચક્રિત મધ
 આચીન=મથમની જુની
 મહુર્મ=ગુજરી ગયેલી
 રાજ્યભિષેક=રાજાને
 ગાદીએ બેસારતી
 વખતે કરવાની
 ક્રિયા
 પાઠ ઉ જો.
 પરાક્રમબહાદુરી (ધા-
 ક્રમ=પગલાં ભરવા)
 દળ=લશ્કર
 મહારથી=મોટા જોધો
 મોગલોનું વાદળ
 ચીરવું=મોગલ લશ્કરને
 કાપવું
 પાછીપાની=પાછો પગ
 સહાયક=મદદ કરનાર
 (ધા. ખય=જવું)
 શાલી=તેજ પાણી
 પુવજ=ધરડાં
 (ધા. જ=જ-મવું પહેલા
 થઈ ગયેલા)
 માવત=જ્યાં સુધી
 ચંદ્ર=ચંદ્રમા

દિવાકર=દિવસકરનાર
 સુરજ દિવાકરો એ
 દિવમનતું રૂપ છે
 માવચંદ્ર દિવાકરો=
 સુરજ ચંદ્ર એ
 એઉ જ્યાં સુધી
 સાથરે=સાદી ઉપર
 રોળ=કેર, ત્રાસ
 તુંબડા=માથા
 બાણુની હેલી=બાણુનો
 બંધ પડ્યાસિવાયનો
 વરસાદ
 કોકીઆરીઓ=રાંઠો
 વાયુ વેગે સંચરી=વા
 યુની ગતિની પેઠુંજ
 તલપાવી=તલપ મારી
 માવત=હાથીનો ઉપરી
 કાયર શાહનો સુત
 સલીમ=અકબરના દી-
 કરા જહાંગીર
 વજ્ર=ધાતુ
 કાયજુઠો પડ્યો=મા-
 લાનો ધા પાછો ફર્યો
 નિરંકુશ=દાખ વિનાનો
 દારણુ=મયંકર
 ઇદ્રાસન=ઇદ્રનું આસન
 દશસેવા=અર્થે લડતાં
 મરે તેને ઇદ્રાસન મળે

મહિમાવાન=મોટાધંવાળું
 અળગુંકરી=છેદું કરી
 પાણીજો=બહાદુરી જો
 પ્રાણુધાત=જીવ નાશ
 થાય એવું (ધાતકર્મા
 (ધા. હનુ=મારવું)
 વિમાનમા પગ મુંઢતો
 થોભાવો=મરવા ન દો
 જતે=જવાથી
 મરદામી=બહાદુરી
 વિષાતા=અક્ષા
 વિલંબ=ઠીલ
 સ્વર્ગેસંચરેછે=સ્વર્ગમાં
 જાયછે મૃત્યુ પામે
 છે. માનસિંહના આ-
 વકારથી રાણાના દ-
 રખારમાં માનસિંહ-
 ના વંશવાળાને જ.
 મણી બેઠક મળેછે.
 પાઠ પ મો.
 બિન્નબિન્ન=જુદી જુદી
 મુખ્યત્વે=પ્રાણ કરીને
 અનાર્થ=હિંદના મળ
 વતની
 પાઠ કરવામાં આવ્યા=
 મોટે કર્મ
 વિદ્વાન એમાં (ધા.
 વિદ્વાન એમાં)

સમુદ્ધ=થોકડા, જથા
 સંક્ષર=વિદ્વાન અક્ષર
 પદને પામેલો
 સંસ્કાર પામેલો=સારી
 રીતે ખેડાએલા અ-
 થવા અનુભવમાં
 આવેલો
 રોહિત=ગેર
 ફાળ્યો=કવિતા રૂપી
 ગ્રંથો જેવા કે મેઘ-
 દુત, શાકુંતલ, વિ-
 ક્રમોર્વશી વગેરે.
 ખોદ એમાં ખુદ=જા-
 ભુવું
 ભાષાતર=ભાષામાંથી
 તેના તેજ અર્થમાં
 ખીજ ભાષામાં લઈ
 જવું તે
 નિગળી=જુદી
 ફરક=ફેર
 વણન=હકીકત
 પાઠ ૬ ઠો.
 કાળે કરીને=વખત જતાં
 અરસામાં=વખતમાં
 નિકટ=પાસેનો
 ઠોખર=માટીની ઠીબ
 ધાગો=તાગડો
 વહી લેડ=એક બેની

સંજ્ઞા છે
 ભડોળ=એકઠો જથો
 રટિ=રિવાજ
 ઉચ્ચારણમાં-ઉચ્ચારમાં
 ઢબ=રીત
 સંક્ષેપમાં=ટુકમાં (ધા
 ક્ષિપ=ફેંકવું)
 માસિક=દરમાસે નીક-
 કળતું ચોપાનીયું
 માન્યગ્રંથો=કબુલ રા-
 ખેલા ગ્રંથો
 પાઠ ૭ મો.
 વાકેક=જાણીતા
 ઉદેશહેતુ=જુગ્મનતલબ
 રાજસુપ્રાવટ=રાગની
 ખાખત સુધારા
 આખાદીની=ચઢતી
 રાજ પ્રકણ=રાજ્ય
 ચલાવવાની ખાખત
 વણસાડે=ખગાડે
 ફળેતી=હાડ હાડ, ગેર
 આખર
 વિધન=અડચણ (ધા.
 હન=હણવું
 ધાલમેલ=ગુચવણ
 તુચ્છ=હલકો
 મંડળી=ધણા ભાગીદાર-
 રાની ટોળી ધણા

ને થોડાંએ અનુક્રમ
 નફાને નુકસાનમાં
 વિશેષણ છે
 પ્રકૃલિત=સ્કૃતી વાળા
 ખજાને બરકત=ખજા-
 નામાં વધારો
 રાજ્યપ્રોહ=રાજ્યની
 સાથે વેર ખુદી રા-
 ખવી અથવા તેના
 વિરુદ્ધ વર્તવું
 તુત=તાખાના માણુ-
 સોનું હુલડ
 સ્વાર્થ=સ્વ+અર્થ=પો-
 તાની ખતલબ
 ધર્મ ઠગો=ધર્મને બ-
 હાને ઠગનાર
 ઉપદ્રવ=પીડા
 પાઠ ૮ મો.
 શિક્ષા=(ધા. શિક્ષા=શિ-
 ખામણ દેવી
 હસ્યા=હસવું મસ્કરી
 કરવી
 વિનોદ=આનંદ
 એકવચની=ખોલેલું
 વચન પાળનાર
 તકશીર=વાંક ગુન્હો
 નમનતાધથી=ગરીબાધથી
 જહાપના=દુનીયાના

ધણી
તાબુખ થયા=નવાધ
પાખ્યા
દેઢ પટલીયા=દેઢ માં
મુખ્ય
જન્મારાની=ઉમરની
ખો=નારી ટેવ
ગત=સ્થિતી
રજકજ=તાણ ખેંચ
હામા હામા
અન્નદાતા=અન્ન આ-
પનાર(દાતામાં ધા
દત=દેવું)
ખાનિંદ=વંચી
હીકમત=ચુકિત

પાઠ ૧૦ મો.

પરવાળાના=ખેટ એક
જાતના જીવડાએ
ખનાવેલા ખેટ
પુરખહારમાં=પુરેપુરા
ખહાર નીકળેલા
ખહુપગી=ધણી પગ
વાળાં
અનંતકોટી=ધણીજ
કરોડ
ઉચ્ચકટીખંધ=પૃથ્વીના
ને આગમાં ધણી

તાપ પડે છે તે
વાલ=માથોડું, ૪ હાથ
કુદરતી કારીગરી=સ્વા
ભાવિક કામ એને
કોઈ કહેતું નથીકે
તમે આમ કરો પણ
એવી એ ટેવજ
પડી છે
ઉત્તમપ્રતિ=ઉંચી જાત
આંતરે આંતરે=થોડો
થોડે છેટે
યુનાની હકામ=ગ્રીસ
દેશના વૈદો અથવા
કારણ કે અરની દંત
વિધિ પૂર્વક=કોઈ પણ
એક રીત પ્રમાણે
ભરમે=ખાખ
માત્રા=ધાધુ વગેરેને
પકવીને જે આસડ
કરવામાં આવે છે તે.

પાઠ ૧૧ મો.

આસ્થા=ભાવ, પ્રીતી
અધંગ=શરીરનું કોઈ
અંગજનું ખોડું પડી
ગયું છે તેવા
વચ્ચ=લુગડાં

(ધાતુ વસ=૬ કવું)
આનંદીસ્વર=આનંદ
પમાડે તેવા ઉચ્ચાર
દીનવદન=ગરીબ મોઢું
નીક=મટર' ધોરીઓ
સાધન=ઉપાયો
ગાંધવગાડીએ=ગાવુંને
બળવવું એવાં એ
કામ છે
મેસુર=સુ- પિનાની
ચિત્તશ્રમ=ભમતા મન
વાળા, જે ભાની
નિશ્વાસ=શ્વાસ લીધા
જનરે મોઢીનારો
આગ=રોગમાં
હાય=દુઃખ, ઉચાટ જેવું
ઉપવાસ=એમાં [ધાતુ
વસ=રહેવું એટલે હ-
લગી રીતે રહેવું)
સાચાર=નિરૂપાય
મનની=વેદનાએ વાત
ચીતથી જણાય ને
શરીરની સ્થિતિ જો-
વાથી જણાય
કુસળતા=માહીતી
જાણપણું
મનોહર=(મનનહર)
મનને હરી લેનાર

(૧૫. હર=હરીશ્વર)
 દીગ થઈ ગયા=છક
 પામી ગયા
 પુંઠેશ્વરી=પાછાવણી
 ગંભીરતાથી=શાંતપણે
 ભાઈ તમારું ? ત્યાં
 નામ શું એનો
 અધ્યાર છે
 બન=જીવ
 પ્રસનકંઠ=રાજી થતા
 સાદે
 પરવરદીમાર=તમામ
 પ્રાણીનું પુરું પાડનાર
 પરમેશ્વર
 ઉભરાતા=આનંદ સાથે
 ધણી ખુશી !!
 પાઠ ૧૨ મો.
 અનારોગ્ય=(અન+અન+
 રોગ+ય)રોગ ન થઈ
 શકે એવું
 અવસ્થા=ગોઠવણ
 તપીયત=તન્દુરસ્તી
 સાંકડીને=વાંકી ચુંકી
 શરીરોમાં હવા
 ખુલાસેથી આવી
 શકતી નથી
 ગીચોગીચ=પાસે પાસે

બેજ ઉડાડવાનો ઉપાય
 સુરજની ગરમી છે
 પચે નહિ=અંદર સમાઈ
 ન રહે
 તાડછા=તાડનાં પાંદડાં
 વગ=સગવડ
 વેધવાળું શાસ્ત્ર પ્રમા-
 ણેની રીતે કરતાં
 બુદ્ધી રીતે બાંધેલું
 ફરાગત=ગળજર ઝડે
 જવાની અથવા પી-
 સાગ કરવાની જગ્યા
 કમસમજ=ઓછી સ-
 મજ
 જમા=વધારો
 ત્રિદોષ=ત્રણ દોષ પિત્ત
 વાયુ ને કફ એ ત્રણે
 નો બગાડ વાળો
 શ્વાસો શ્વાસ=(શ્વાસ+
 ઉત=શ્વાસ)
 કાઢવા ને લેવો
 વ્યાધી=રોગ
 પાઠ ૧૩ મો.
 તીર્થક્ષેત્ર=તીર્થનું ઠે-
 કાણું
 મુક્તિપુરી=મોક્ષનગરી
 ખ્યાલ=વિચાર

ચોરચખાર=ચોર લું-
 ટારા કુતારા વગેરે
 પારાવાર=ધણીજ ત્રણ
 દિવસમાં એ જાણ
 શકાયતો વચારો છે
 સહેલ કરતાં મુસા-
 ફરી કરતાં
 પોણોસો=પાનકોણ+
 સો)સોગા પાસે એ-
 ટલે રૂપ ઉણા
 ધાટ=બાધેલા આરા
 અહનિરીક્ષણશાળા=અહ
 તપાસી તપાસીને
 જેવા માટે બાધેલી
 જગ્યા
 ધંટાકાર=ધંટની ા-
 કાર જેવો
 નેપળી=નેપળદેશનું
 અગ્નિ×૫૨=અગ્નિ
 =૫૨૨
 વિશ્વવિખ્યાત=દુનિ-
 આમાં પ્રખ્યાત (સ.
 પામી તપુરૂપ)
 જ્ઞાનકૂપ=જ્ઞાનનો કુવો
 ભાવિક=અધ્યાવાળો
 આચમન=હથેળીમાં
 લઈ પીવું તે

મળવાકાતર=ખીસા
કાતરનારા
સાવધ=સાવચેત હુ-
શિઆર
મેંધા મુલનો તડકો=
તડકો મળવો મુશ્કેલ
ખુમાસ=સફાઈ
પિતાંબર=પિતનઅંબર=
પીળા લુગડાં
આંખને ઝંખવી ના-
ખે=ધણી સારીકારી
ગરીવાળી ઓળ જો-
વાનું મન થાય છે
તેમાં એવી તો નજર
હરે છે કે આંખો ઝળ-
ઝળીઆ આવીજાયછે
નાના વીધનાં=નાના પ્ર-
કારનાં જાત જાતનાં
ફળદયાથી=હાઠથી
સાજ=સમાન
ધુરધર=ધણા મોટા
અનઃદિ=જીના
પશ્ચતિ=રીત
હાન=મફત આપવું
પાઠ ૧૪ મો.
સ્વભાવ એમાં (ધાતુ
જુ, ભવ, હોવું.

તિરસ્કાર=ધિક્કાર
સાચવટ=સત્યતા
કેળવાએલા=સુધરેલા
ખુખી=કળા યુક્તિ
નીમેલે=દરાવેલે
હૃદયી જાહે=નિયમની
બહાર
મહાલવા=આનંદથી
રહેવા
પાયમાલ=નાશ
પરીક્ષા=એમાં (ધા.
પક્ષ=જોવું)
મુકતાફળ=મોતી
દ્વંદ્વ=ચોક્કસ
ધર નરને બનાવે છે=
ધરની સારી માતો
નહારી ટેવોમાણુસમાં
આવે છે.
અંકુર=કાંટા
હૃદયકમળ=અંતઃકરણ
રૂપી કમળનું ફળ
અનુકરણ=એકની પા-
છળ બીજાએ કરવું
પૈકી=માથી (તે
અનુરૂપ=મળતું રૂપ
શોધક=તપાસ કરનાર
સંયુક્ત=જોડાએલા
ધા. યુજ=જોડવું)

અસર=લાગણી
જનેતા=જન્મ આપ-
નારી મા
દુર્લભ=મળવું અધરું તે
લકિતભાવ=અરાભાવથી
સાંપડે છે=મળે છે
પાળવિનાના=આધાર
વિનાના
તર્ક=વિચાર
સ્વર્ગસમી=સ્વર્ગ જેવી
પાઠ ૧૫ મો.
સંબંધના=એક બી-
જના કામના
સમ્યતા=વિવેક
લક્ષ્મી=પૈસો તે સ-
મુદ્રની દીકરી તથા
તે એક રત્ન ગણાયછે
દીપે છે=પ્રગટે છે
યોગ્યતા=લાયકાત
નમ્રતાનપ્રપણ ગરીબાઈ
ગળપત્ર-પાણીનું વાસણ
ધટે=લાયક હોય
હુપદ=અદ્યાર
સમ્ય=વિવેકી
સંભાવિત=આભરદાર
પરિચય=ઓળખાણ

અવલોકન=આરીક
તપાસ

(ધાતુ હુય=જેવું)

ખીલત્સ=ભુંડા ખરાખ

માળોના રૂપમાં

પાઠ ૧૭ મો.

ચિત્રમાં ચોરસ સલેપાટ

ચીતર્યા છે નેતારના

ખે આંખવાવ=ચે થઇ

૧૨ ડખાને લઇ ગાડી

પસાર થાય છે.

પાધરોદોર=ખાડ કે ટે-

કરા નગરનો

અધકાર=અધાર

આગગાડીનું ચત્ર=એ-

ન્નન

ત્રાસ=જીલમ

અનાવૃષ્ટિ=ખિલકુશ

વરસાદ નહિ તે

વાના=પ્રતાપ

પાણીને પૂરે=ધણો

સોધો

અમુલખ=મોઘો કોમતી

સોધ=ગોઠવણ

યોગે=સાધન વડે

દગો=મંડ

ધસ્તરૂંડિયા=પુર્વક ત-

રફના હિંદુસ્તાન

પાઠ ૧૮ મો.

દરીદ્રી=ગરીબ

જવદયેજ=ભાગ્યેજ

પ્રહાર=પહોર ૩ કલા-

કનો વખત

કથની=કુથલી ખગડવા

માટે કહેલી વાતો

ચલાયમાન=નાશવંત

અંચળ

ખેદ=અફસોસ

પાકટ=ચાકેલું

આપતિ=દુઃખ

(વા. પત=પડ્યું

પ્રતિદીન=દરેક દિવસે

મતન=મહેનત

નીતિમાન=નીતિવાળા

પાઠ ૧૯ મો.

ઉપયોગીપણું=કામ

કરપદ્ધતી=હાથની

ધસારત

મુદ્રા=વીંટી

અજજી=રસ્વ તથા

દીધધ

શીઘ્ર કવી=કોઇ પણ

વિષય ઉપર તુરત

કવિતા કરનાર

માહીતગાર=અણુતો

શિક્ષણ પદ્ધતિ=શીખ-

વવાની કળા

ગત=રશા=હાલત

યોજી કાઢી=ગોતી કાઢી

ખેહદ=ધણોજ

સરળ=સુગમ, ઝટ, સ-

મજણ પડે તેવો

પાઠ ૨૦ મો.

નિંદવાળોગ=નીંદવા

લાયક

સાહસ=વગર વિચાર્યું

ને ઉતાવળનું કામ

જોખમ=તુકસાન

પાસ=ખાજી તરફ

કાફલો=ધણા વહાણનો

જથો

ખેપરવા=તમા વિનાનો

દરકાર વિનાનો

રાક્ષસી કદના=રાક્ષસ

જેવા ધાટના

ખિકરાળ=અયંકર

ધસારો=દુમલો

પીસવા લાગ્યું=હેરાન

કરવા લાગ્યું

સર્વોપરી=સર્વનો ઉપરી

પુખ્ત=પુરો

અપલાવેછે=પડે છે
 હતેક=જીત
 કસી જોયો=અનુભવી
 જોયા, પરીક્ષા કરી
 જોયો
 અપલાવું=પડતું મુકવું.

પાઠ ૨૨ ગો.

તરાપા=નાનું વહાણ
 જળ પ્રવાહ=જળમાં મુ
 સાફરી
 પ્રસાર થયા=પાર મુ
 કયાં
 હવાપાછળનો પવન
 અનુકુળ પવન
 આમખોટ=અગ્નિથી ચા
 લનાર વહાણ
 મુકાન=વહાણની દિશા
 બદલવાનું કરનાર
 રફૂ=પાણી કાપવાનો
 સંચો
 ડાક=ટપાલ
 સરળમ=સરસામાન
 મનવાર=લકાઈ માટે રા.
 ખેલું વહાણ
 એક દનની ખાડી=૮૦
 મણ ગણ્યા છે

યાંત્રિ બળ=યત્ર બળ
 વિદ્યુતબળ=વિજળીનું
 બળ
 હોકાયંત્ર=દિશા જાણવા
 નો સંચો

પાઠ ૨૩ મો.

સ્વયંપર=પોતાની મેળે
 મન ગમતા સાથે વ
 રવું તે
 પથુ=ટેક, નામ છે
 નિવેદન કર=જાહેર કર
 હાથ વસીને=પસ્તાપો
 કરીને
 બાકોટગાનર=વાંકડા ફકડ
 આદમી બધાણીને
 મિળજી ગરાસીઆ
 જેવો
 ઉકાળશેખરા=કામ પાર
 નહી પાડે
 તાવ=હાથ
 દૂંટીએથી શાસ ખેંચી=
 ખુબ જોર કરીને
 પથુજી=કામદાની દોરી
 નયનવેધ=આંખવીંધવીતે
 દીન=મરીબ
 વિનવે છે=વિનંતી કરેછે

સુપુત્રત=દાસી પુત્ર
 કોધયુક્ત=કોધમાં જો-
 ડાઇને
 નક્ષત્રી=ક્ષત્રી પિનાની
 સાક્ષતૂ=પોતે
 કન્યા રતન=રતન જેવી
 કન્યા

વાત=રંગ
 ચાંચદ્ય=ચંચળામ
 કાંતિ=તેજ
 બાસે છે=જણાય છે

પાઠ ૨૪ મો.

હજર=મકાની જગત
 હાજી=મકાની જગત ક-
 રનાર
 જોગવાઈ=સગવડ
 પાક=પવિત્ર
 સફેદ=ધોળું
 પહેરવેશ=પોશાક
 અહિસા=કોઈને મારવું
 નાહ તે
 શરીફ=કીર્તીમંત આ-
 બાદ
 ફરમાન=હુકમ
 લખ્યેક=હું આપું છું
 પ્રદક્ષિણા=ફરતો ફેરો
 ચુમેછે=ચુમન કરે છે

ખુતબા=ધર્મનો ઉપદેશ
 ભાગઆપછે=ભારીને
 આગળે ધરેછે
 ધરલાભી=મુસલમાની
 ભાવીક=શ્રદ્ધાવાળા
 સાધનવાળા=શરીરે ત-
 થા પૈસે ટકે સુખી
 હોય તેવા.
 પાઠ ૨૫ મો
 પ્રાચીન=જુની
 અર્વાચીન=હાલની
 અંતર્વચા=અંતરમાં-
 હેતી ત્વચા ચામડી
 માંહેથી ચામડી
 બેડકાં=બેનો જથો
 તેજદાર=પાણીવાળું સુ-
 સોભિત
 મોક્ષમ=મતુ
 કોમો=જાતો
 ખજાનો=ભંડાર
 છવાઈ=પથરાઈ
 હલાલ=માલવેચનાર ને
 લેનારનું સાદુ સુ-
 ધારનાર
 અડદાંઓ પત્થર=કાળો
 ને કઠણ પત્થર
 કને=પાસે
 સટકીયું=ગાળો

મહાવરો=ટેવ
 ચીમટો=અણીવાળો પા-
 ખીયા વાળો ચીમટો
 ભરમઃ રાખ
 પડ=વર્ગ ભાગ
 ચઢ ઉતર=નાની મોટી
 વીંધ=કાણું
 અંકામ=ગણાય છે
 સરકામાં=તેજામાં
 પાઠ ૨૭ મો.
 નિંદાની વિષય=નિંદા ક-
 રવાની બાબત
 કુટેવ=નહારી ટેવ
 મુકાબલો=સરખામણી
 ઘટતી=ચોગ્ય
 કુચલી=નિંદા
 છાપ=અક્ષર
 ચાડી=એકબીજાની વા-
 તો કહેવી તે
 લવારી=ખોટો બકવાટ
 સળગેછે=જાગેછે થાયછે
 ધરભગિ=શ્રી પુરુષને
 અણમનાવ કરાવે
 ઉમેરીને વાતો કરવી=
 વધારી વધારીને વા-
 તો કરવી
 ચાનકથી=કહેલું વચન
 હાડેહાડ ઉતરી જઈ

તે પ્રમાણે ચાલવા
 નુ મન થાય તે અ-
 થવા ચટકી
 ગીબત=નિંદા, પુઠેથી
 બોલવું તે
 હલાલ કરેલી=મારેલી
 તાજુબ=નવાઈ
 ચીઠ=તિરસ્કાર
 ઝખવાણું=માઠું
 ખાસીઅત=ટેવ
 પાઠ પાકો થયો નથી=
 એ શીખામણુ પ્ર.
 માણે હું જીભને વશ
 રાખી શક્યો નથી
 લુલી=જીભ
 વીકટ=અધર
 પાઠ ૨૭ મો.
 સંસાર ચીત્ર=સંસારનો
 નમુનો
 અમલ=વખત
 મર્યાદા=હદ શીમાડો
 અરણ્ય=સુખનો સારથી
 સોનાની કુંચી=પીળો
 પ્રકાશ
 પૂર્વ તરફનો દરવાજો ઉ-
 ખડ્યો=પુર્વ દીશામાં
 સુખ ઉગવાથી પહેલો
 દેખાવ નજરે પડ્યો

અસ્ત થયેલો=આથ-
મેલો.
ચંદ્રની જગ્યાએ આ-
વશે એવું ગામડી-
આ કહે છે તેનું
કારણ કે તે તારા-
માં ધણું જ તેજ
છે.
આદરમાન=સત્કાર,
માન.
ઇંદ્ર રાજા=વરસાદનો
દેવ.
કુમુદીના પુલ=પોયણા
ના પુલ
પ્રીયા=વહાલી
મંદમંદ=ધીમોધીમો.
નાસિકાઇંદ્રિય=નાકની
ઇંદ્રિય.
મગ્ન=ખુશી
દીવાકર=સુખ
નેહી=છડી પોકારનાર
ઝાડીઓ=ઝાડીનો જથ્થો
નાદ=અવાજ
નોખત=નગારા
સૌર=અવાજ
ધોર=ધોરો અવાજ
છીપા=ઝાલ વગેરે
ઝાપનાર

આખ મેંને જવાબ
દેતી ન હોય એટલે
આખના આસુમોમાં
પેસતા નથી મતલબ
કે આસુ પડતા ન
હતા.
ધુણતા=ડોલતા
ઠેરવવાનો=એ પ્રમાણે
નમુનો પાડવાને
દોષિસ્તા=અક્ષર
અંગવસ્ત્ર=પેશીયું
રમણિકચાલથી=સુંદર
ચાલથી
વનવાગલા=ઉધે માથે
લટકી રહેનાર વડ
વાદરીઓ.
સફળ=ફળવાળી ચોરી
મળી હોય તે
આશા અફળ કે નિ-
ષ્ફળ થાય તોપણ
નીસાસા મુક્યા એ
ખન્ને જાતને માટે છે
ચિંતાતુર=ચિંતામાં પી-
ડાતા
ધનુવિદ્યા=ધનુષ્યબાણ
વાપરતાં શીખવાની
વિદ્યા
પાઠ રદ મો.

રા. સા.=રાવ સાહેબ એ
મેટો માનવંતો ઇલકા-
મશહુર=ગણ્યતા(બ છે
નિર્ધનતા=ગરીબાઈ
અંધારણ=અધિા
પાઠશાળા=કોલેજ
સ્કોલરશીપ=વિદ્યાર્થીને-
મદદ દાખલ જે ર-
કમ મળે છે તે
મેઘી મુંબઇ=દેરક
ચીજ મુંબઇમાં મેઘી
મળે છે તે
નિર્વાહ=ગુજરાન
પ્રત્યક્ષ=દેખીતું ખુલ્લુ
બાહુબળ=હાથનું બળ
પોતાના બાહુબળ=પો-
તાની જ શક્તિ
જીવનચરીત્ર=જીવનની
વાતો.
વિધન=અડચણ
મનોબળ=મનની શક્તિ
ધૈર્ય=ધીરજ
તંત્રી=વર્તમાન પત્રો
માલખાણ લખીને
ચલાવનાર
મયું દીકું ન પડ્યું=
ગયા છે એ વાતની
ખબરજ ન પડી.

મતલબ કામકાજમાં
કાંઈ વધી ન આ-
વે
ધ-સપેક્ટર=તપાસનાર
લેખક=લખનાર
ખીકું કાણુ ઝડપે=કાણુ
હા પાડે કે હું જમણ
શુર ચડયું=તાન ચડયું
શીક્ષણુ=શીખવવાની
રીતી.
પ્રસાર=ફેલાવો
ઉ-નતી=ચઢતી
પ્રયાસ=મહેનત
અર્પણુ=મક્ષીસ
નીખાલસ=ખુલ્લા દી-
લના
મહાન=મોટું
આયુષ્ય=જીવગી
પાઠ ૩૦ મો.
ઢંઢેરો=બહાર ખબર
હેતુ=મતલબ
પાલ્કામેન્ટ=રાજ્ય અ-
મીરને રાજ્યતની
મંડળી
સનંદ=પદો પરવાનો
મારફત=હસ્તક
સમસ્ત=અધી
દીલાસો=ધીરજ

અભયવચન=ખીક વ-
ગરના વચન
ઉદારહૃદય=મોટું મન
કાયમ=બહાલ
તકનામ=ઠરાવ
મતન=મહેનત
મરતબો=માન
સખત=ધણી
ધતરાજી=નામરજી
સ્વસ્થતા=શાંતી
લોકોપયોગી=લોકનાં
ઉપયોગી
આબાદાની=ચઢતી
સ્થીતી
સામર્થ્ય=બળ
વકાદાર=રાજબક્ત;
રાજ્ય પ્રયે એક નિ-
ષ્ઠાથી વરતવું
પ્રાર્થના=માગણી
સમગ્ર=અધી
પાઠ ૩૧ મો.
રોનકદાર=ધાટદાર
વખારો=દુકાનો
જંગી=મોટી
દેશાવર=ખીજો દેશ
દનલ=જમીન ખોદી
તળે બાધેલો રસ્તો
ધમાલ=વેપારની ધડ-

મથલ
નામાંકીત=ખણીતા
પટાબીપેક=ગાદાએ બે-
સરાને માટે જે કીયા
કરવી તે
દફન કરવું=દાટવું
પાલેસ=મહેલ
મ્યુઝીઅમ=સંગ્રહસ્થાન
(સંગ્રહકરેલીચીજો)
ખખતર=શરીરના રક્ષણ
માટે લોહનો ડરેજ
કરે છે તે
ભુજ=હાથ
પસાર થયા પછી=મયા
પછી
નેશનલ=પ્રજા સંબંધી
કુશળતા=હુશીઆરી
પાઠ ૩૨ મો.
કૃતજ્ઞતા=કરેલું કામ
ખણી તે પ્રમાણે
બદલો વાળવાપણું
વૃત્તી=વલણ
કેળવી=સુધારી
અમુલ્ય=કીંમત થઈ શકે
નહી તે
નીરંતર=હમંશા
અશકત=કામકાજ કર-
વાની શક્તી નહી

તેવા
 બાવા=અગ્નિથી પીગ
 બેલા પથ્થરનો રસ
 ગરક=લીન નાશ
 અકિતમાનનું ક્ષેત્ર=ભ-
 કિતવાળાની જગ્યા
 શોકાતુર=દીલગીર
 દરજ્જો=પદવી
 અવશ્ય=જરૂર
 પડિત=દરજ્જો
 કૃતધન=કરેલા કામને
 હથુનાર
 કરમ=ભુંડા કામ
 કમેતે=નહારા મોતે
 ધોરકમ=પાપીકામ
 પાઠ ૩૩ મો.
 જૈનગની=જૈનલો.
 ભગ્ય=મોટી કિાની
 દેવાલય=દેવના આલય
 દેવનું ઠેકાણું
 મત્સ્યે દ્ર=ગોરખનાથનો
 ગુરુ તે તપસ્વી
 સંગ=શીખર [હતો
 ગલીકુંચીવાળો=ભુલ
 વણી વાળો
 ઉપદ્રવ=ભય
 ખો=ખોડ
 કવચિત=કહાપિ

પારંગતથએલા=પાર
 થએલા
 વિશ્રામ=વિસામો
 વડેદરા=એ બાલિયુની
 જાત છે
 સ્વાધીન=તામે (સ્વ+
 આધીન)
 વથા શક્તિ=જેથી શ-
 કિત ગળ પ્રમાણે
 ઇષ્ટદેવતા=ઇચ્છેલા દેવ
 એકાંત=એકલો
 મહત્વ=મોટાઈ
 સ્થાનિકપથીઓ=ઠેકાણે
 રહેનારા પથીઓ
 સ્તુતી=ત્રખાણ
 મહાન=મોટા
 શિલા=પથ્થર
 દ્રષ્ટિ=નજર
 ચતુર્માસ=ચોમાસું
 સરતા=વહેતા
 ઝોરજ=જુદીજ જાતના
 પાઠ૩૫મો.
 ગીચ=પાસે પાસે
 રાક્ષસી વિસ્તારનાં-
 મોટા ફેલાવો પામેલો
 જવરનાશક=તાવને
 નાશ કરનાર
 ફળદ્રુપ=રસાલી ફળ

પુલ થામ તેવી
 સૌંદર્ય=સુંદરપણું (ય
 લાગતાં સુવૃદ્ધિ
 પામ્યો છે)
 કાષ્ટઔષધી=વનસ્પતિ-
 તિની દવા
 હાની=નુકશાન
 ઉન્નત=વેળા અવિચારી
 સંહાર=નાશ
 ડેરાહન=નેપાળમાં
 શહેર છે
 તકતા=ભાગ
 દંત્યાદી=વગેરે
 ટાંકણે=વખતે
 હિતકારક=ભલું કરનારા
 વોકળીઓ=ખાતરાં
 પાઠ ૩૬ મો,
 જમાનો=વખત
 શીદા શીદા=ખુશી ખુશી
 મોહિત
 નામના=આખર
 આગા=શોહ
 બેગ=અમીરની પદવી
 ને માટે સજ્જ છે
 કરાર=મોલી
 મુક્તી=મુસલમાનના
 ધાગ જાણનારજાતી
 ભુગમાને દિવસે

શુક્રારને દિવસે
 ખલીફા=પેગંબર પછી
 ગાદીએ બેસનાર
 દસ્તાબસ્તા=અદબ
 લખ્ઝ=શબ્દ (સર
 કાનુન=ધારા
 તારી બાબુ ઉપર છે=
 તારા લાલનો છે
 ખુબી=કળા
 રજુ=હાજર
 જહાંપના=દુનિયાને
 પાળનાર
 ફરીઆદ=રાડ
 ખીસિઆલુ=શરમાયા
 બોંઠા
 ખાલુ પડી ગઈ—
 ધાર કાઢકાઢ કાઢે
 ભાંગી ગઈ
 પાઠ ૨૭ મો
 શુરોપુરો=શુરાતનમાં
 પુરેપુરો
 વાટપાકુ=રસ્તામાં
 લુંટનાના
 ધાડ=લુંટનારનો હલ્લો
 પાળક=પાળનાર
 ક્ષત્રીવટ=ક્ષત્રીપણું
 સતીત્વ=સતી પણું
 પતિવ્રતાપણું

રણસંગ્રામમાં=લડા
 ધના સ્થળે
 જોખમમાં=નુકશાનમાં
 શૌર્ય=બળ
 વીરબાગા=મહા દુર
 ભોડી
 ધાકુ=ધણા જથ્થામાં
 અપલાવી નાખી ઉ-
 તારી જીવને તાળવે
 બાંધવો જીવની કાંઈ
 દરકાર કરવા નહિ.
 સ્વાર્પણ=પોતાના પં-
 કને આપી દેવો
 મુસીબતો=દુઃખો
 આભ=આકાશ
 ટેક=પણુ
 યુગ=જમાનો
 કેસરીયાં=મરણને શરણુ
 ક્ષતાં સુધી હુલડ
 ને (લગાઈમાં)
 પાઠ ૩૯ મો.
 શ્રીમંત=લક્ષ્મીવાળો
 ચક્રવર્તી=મોટા, જેના
 તાબામાં ધણા ખં-
 ડીયા રાજ હોય તે
 મહારાજા ધિરાજ=મોટા
 રાજાઓનો ઉપરી
 દિગ્વિજયી=(દિકા+વિજ

યી દશ દિક્ષામાં જીત
 કરનાર
 આત્મી=હુકમથી
 આશકિત=તાબેદાર
 સામંતશીરોમણી=અધા
 યોધાનો ઉપરી
 શિરોમણી=શિર+મણી
 =માથાનો મણી
 યુધ્ધકૌશલ્ય=યુધ્ધ કળા
 સ્ત્રીકારશો=પ્રભુ કરશે
 પરાજય=જીતથી ઉ.
 લટું કાર
 જળભંદ=કપટ
 ધારપડશો=મારવાનો
 વિચાર કરશે
 લશ્કરને ફેંડવું=લશ્ક
 રના માલુસોને ફે-
 સલાવી ખુટવવા
 ટીપ=ખરડો
 વિખ્યાત=જાણીતા
 કહેણુ=વચન
 સ્વહસ્તે=પોતાને હાથે
 રાજેન્દ્ર=રાજાનાઈન્દ્ર
 રાજાનો રાજા
 સુભટોપરી=સુભટનો
 ઉપરી
 સુભટ=પેઢા
 રીપુ=દુરમન

પ્રયાસ=મહેનત

અધમ=નીચ

પક્ષપાત==વગ, તરફેણ

દુર્દશા=માઠી હાલત

નખોદ=સત્યાનાશ

સત્યમેવજયતે=સત્ય

એજ જીત છે.

ઈંદ્રાસન=ઈંદ્રનું

આસન

હુણ્ડરામ=નીમક-

દરામ

રાજદ્રોહી=રાજની

સામે શિવર કરનાર

ખટ્ટો=કલંક

ત્રલોક=ત્રણ લોક

સ્વર્ગ મૃત્યુ ને

પાતાળ

પાઠ ૪૦ મો.

રાત્રી=જંગલી

હિંસક=મારી નાંખ-

ટાપુ=ખેટ (નારાં

પત્ની=સ્ત્રી

વહકલ=ઝાડની છાલનાં

હુગડાં

ખ્યાલ=વિચાર

અનહદ=ધણેજ

આખાદ=ચઢતીવાળો

પાશીરામાં પહેલી પુણી=

જુગ

એકત્ર=એકઠા

રીટશે=નાશ પામશે

પાઠ ૪૧ મો.

પ્રણામ પૂવક=પ્રણામ

સાક્ષિત

પરિક્રમણ=પ્રદક્ષિણા

કરતો ચાંટો

રાજપુત=રાજનના પુત્ર

દુષ્યંત

ઉત્કંઠા=હચકા

રિયોગ=જુદા પડનાથી

વનજ્યોત્સ્ના=વેલનું

નામ યં.

પ્રિય=વહાલી

મુપ્રત=લલામણુ

સોંપણી

નિર્રિપ્ત=કાંઈ પણ

અડચણ વિના

શુભવર્તમાન=સારા

સમાચાર

ખલવ=હુગડું આદ-

વાનું ચીર

સાહી=પકડી

જતન=રક્ષણ

સંપ્રદાય=ચાલ રિવાજ

તેડ=કાંઈ

ધટારત=સાયક

પાઠ ૪૨ મો.

ધૈય=ધીરજ

વટવહેવાર=લેવડેવડ

ઉમદા=કેચી

ખેડણી=કાડગત

મોસવું=દુઃખ ખમવું

ખામોશ=ધીરજ

વકતા=છટાથી લાપણુ

કરનાર

રાજદારી=રાજનું કામ

કાજ કરનાર

ખદમાસે=હુચ્યાએ

પીછો=છેડા (નાર

મથાલચી=દીવા રાખ-

આચાર્યારી=હુકમમાન-

નાર

વિધાવખ્યાત=દુનિયા

માં જણીતો

પાનું પડયું=સદાને

મોટે બંધાણું

વૃષ્ટિ=વરસાદ

ખલવ=અથવા

સત્યવચની=સાચું

વચન બોલનાર

દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યા=

ધણું દુઃખ પડયું

દુઃખપાસ=દુઃખનીજળ

અસહ્ય=ખમી

શકાય તેટલું
 ભરી=ચાલતા
 પાઠ ૪૪ મો.
 હડતારોગ=ચેપીરોગ
 પરમાણુ=કણ
 હુમલો=ઝપાટો માંરો
 સુદમ=ગ્રીષ્મ
 અનુકુળતા=જોગ
 સૈકડ=શીળી
 અવધિનાતાવ=મુદત
 બધી આવતા તાવ
 જેમકે દાડવો એકાં-
 તરીયો ચોથીઓ
 વગેરે
 પ્રાણુહર=જીવ લેનાર
 હલોડ=કાલેરાનું નામ
 નિર્ગત=નબળો
 વિખ=ઝેર
 પ્રસારશે=ફેલાશે
 પ્રાણુધાતક=પ્રાણુને
 નાશ કરનાર
 પ્રસાર=ફેલાવો
 ગ્રેધન=ઘડોના દાણા
 ભારનું વજન છે
 પ્લાસ્ટર=લેપ
 શક્તિ ગત=તાવ કે એવા
 બીજા રોગથી મા-
 યુસ ચાળા કરેછે તે

પેટમાંનું પાણું વળે
 હલદી થાય
 પાઠ ૪૫ મો.
 રિખાવ્યો=દુઃખ દ ધું
 સલાહ=સંપ
 શેનેટ=રાજસલાહ
 મસલત=વિષ્ટિ પંચાત
 સભ્ય=પ્રમુખ
 બળહીન=બળ વગરનો
 ધર્મીયામ્=ધર્મનો આ-
 ચાર્ય
 ઉમરાવ દીલનાં=મોટા
 દીલના
 કારી જખમ=જખમરોધ
 ફરજ=ધર્મ
 વ્યર્થ=ફેગટ
 કોલ=દુરાવ
 આધીન=તાબે
 સમામાં=વખતમાં
 પાઠ ૪૬ મો.
 નજીવા=માત્ર વગરના
 જખ પી=ધાયલ
 સ્વાર્થ સાધવો=મતલબ
 પાર પાડવી
 સુલેહ=સંપ
 નિવેડો આણુવો=પાર
 પાડણું
 પ્રયુક્તિ=વણી યુક્ત

બારીક યુક્તિ
 વાસ્તવીક=ખરી
 સમાધાન=શાંતિ
 એક દીલી=એક મનમાં
 પ્રવીણ=હુંશીઆર
 ફનેહ=ચતુરાઈ
 જીર્ણોદ્ધાર=જીનાને સ-
 મારવું
 પક્ષ=માર્ગ
 પ્રસંગ=વખત
 બીકરજ=મળસકું
 અગ્રેસરો=આગેવાન
 રાહ=વાટ
 ખ્યાતિ=આખર
 અમીન=વિશ્વાસુ
 સંકેત=વિચાર
 કંકની=શીરપર ઓઢે
 લી ચાદર
 પાઠ ૪૮ મો.
 રમણીય=સુંદર
 કાવ્યશક્તિ=કવિતા
 કરવાની શક્તિ
 દેશાટન=દેશમાં
 ફરવું
 અષ્ટિસૌંદર્ય=કુદરતની
 સોભા
 દર્શન નિમિત્ત=દર્શન
 કારણ

હરિમયાન=તે વખતમાં
 ઉગ્ર=આક્રોશ તામસી
 લીન થયા=એક ચીત
 થયા
 મોહક=મોહ પમાડે
 એવા
 ઓશીંગણુ=આભારી
 સદમોધ=સારી શીખા
 મણુ
 ક્ષણભંગુર=જરા વાર
 માં નાશ થાય એવો
 ઉભરો=મનમાં એકાએક
 કંકોષ વિચાર આવવો તે
 ચંચળ પ્રકૃતી=ચાલાક
 સ્વભાવ
 સાહિત=શાંતના પ્રથો
 પાઠ ૪૯ મો.
 વત્સ=દીકરો
 પુનઃ પ્રવેશ=ફરીથી
 આવવું
 શેઠ પ્રતિ=શેઠ સાથે
 અમાત્ય=પ્રધાન
 જપતાઅધ=કબજો
 કરીને
 અધરીત=ન છાજે તેવું
 આદરમાન=માન
 અકાર્=નહાર માહું
 મર્મ ભયુ=ભેદવાળું

ગત=મરણ પામેલા
 ચંદ્રતુલ્ય=ચંદ્ર જેવો
 પરમ=ધણી
 નિશ્ચિતિ=નવરાસ
 સહર્ષ=હર્ષ સાથે
 અધન્ય=અભાગીયો
 રાજ વિરોધી=રાજ ને
 વિરોધ કરાવનારો
 અઘાપી=આજપણુ
 બોલી=વચન (નામ છે
 વાગ્દોષ=વાણીનો દોષ
 વિનયુ=જણાવ્યું
 નિતિપ્રિય=ગમતું કરી
 બદલો વાળવો તે.
 પ્રતિકાર=ઉપાય
 પાઠ ૫૧ મો.
 સ્વરૂપ=રૂપ
 ખંતીલા=હોંશવાળો
 ગંજવર=માટા, જખરા
 મહાભારત=જખર
 નીક=ધોરીઓ
 ફળદ્રુપ=રસાળ
 લક્ષ્મી=કલ્યાણી
 અદ્ભુત=નવાઈ જેવી
 કસને=પાકને
 કૃતિમ=ખનાવેલા
 આડચ=અંતરાય
 આડીવાડ

રૂપાંતરો=રૂપમાં ફેરફાર
 પાઠ ૫૨ મો.
 દ્વેષ=અદેખાઈ
 દારાય છે=તાકે છે
 ડાઘ=વેર
 ગુડીનાખે છે=કેજરતા
 માલને ખેંદીનાખે છે
 કુંડવા=ઢગલા
 ઠારકરશે=જીવથી
 મારશે
 જંપશે=નિરાંતે ખેસશે
 દાખમાં=કમળમાં
 અરધિ=હદ
 ખડો કરી=કેલો કરી
 રહેણી=રીતભાત
 ધનાઢય=પૈસાદાર
 કાંતિવાન=રૂપાળો
 દેશનિકાલ=દેશની બહાર
 ૨ કાળા પાણીઅ
 વાટ ખરચી=રસ્તામાં
 ચતું ખર્ચ
 પજવણી=હરકત
 સતાવણી=દુઃખ
 કનડગત
 શિશુ સિંધ્રી=દોલતને
 મોટાઈ
 પાઠ ૫૩ મો.
 સહીસલામત=અડચણ

થયા વિના
 લંગરવાકરેલું=થોભા
 વેલું
 દીપમાળ=દીવા મુકવા
 નો કરેલો થાંભલો
 બાર=ખાડી, દ્વંરયા
 કાઠે જ્યાં વહાણ ઉભું
 રહે છે તે જગ્યા
 બારકસ=વહાણ
 ઝરખો=રવેશ
 કરામત=યુક્તિ
 તબક=ઝોરડા, માળ
 પાઠ પપ મો.
 તત્વજ્ઞાન=પરમેશ્વર
 સંબંધી ઉંડુ જ્ઞાન
 યોખુટ=ચારે છેડે
 લોકોઠિત=લોકોનાં
 મોલવું
 વિશાળ=મોટા
 ગોદાઓ=ખારા
 ભરચના=જમીનની
 બતાવટ
 આમોહવા=હવો પાણી
 ઉચ=ઉત્તમ
 જોગવાધ=લગ
 ઉત્સાહ=હોંશ
 ફળવાધ=સુધરી
 નામના=કીર્તી

હિતચિતન=ભલાનો
 વિચાર
 તરંગી=વચારવાળું
 કુશળ=હોંશિઆર
 ફરજ=પોતાનું કામ
 નૌકા સેનાપતિ=વહાણ
 ના લશ્કરનો ઉપરી
 સાહિય=સાધનો
 મહાલનારી=મોજથી
 રહેનારી
 સ્વાશ્રય=પોતાની જાત
 ઉપર ભરોસો રાખવો તે
 પ્રતાપ=મોજ

છઠ્ઠી ચોપડી.

ભાગ ૨ જો.

પાઠ પદ મો

પુત્રપૈત્ર=દીકરા તથા
 દીકરાના દીકરા
 અંગેઅંગ=અવયવ,
 ગાત્ર
 વિકળ=દોહરાં, અદોહળું
 ક્ષણભંગુર=જરાવારમાં
 નાશ પામે એવી
 ઉપભોગ=વૈભવ
 સસ્તનત=પાદશોહી

એળે=ફાગટ સત્તા
 જાવણી=કેમ્પ
 ગમગાન=દીલગીર
 વૃત્તિ=ધન્ય
 ચંચળ=ચળામમાન
 ધનસાન=ખોદા
 આલીશાં=વણું મોટું
 જર્જર=જુલું નાશ
 જુલોદાર=પડી ગયેલનેદ
 ઉદ્ધાર
 કામેલ=હોંશિઆર
 બાહોશ=પરાકર્મી
 શક=દાખ, સત્તા
 પાયમાલ=નાશ
 પ્રયતન=મહેનત
 નિષ્ફળ=ફાગટ
 જજઆવેરો=મુંડકાવેરો
 સંધિ=સલાહ
 કરાર=દરાવ
 કાવતર=દગો
 શિરચ્છેદ=માથું
 કાપવું તે
 સર=તામે
 તરછેડયો=કાર્યો
 અલોપ=નાશ
 ઐક્ય=સંપ બળ
 ઝનુન=જુરસો
 તીખી=કોધ વાળી

પાઠ ૫૭ મો.
 પૂર્ણ કળા=પૂરી સત્તા
 કૃતેહમંદ=જીતવાળી
 ચશસ્ત્રી=કીર્તિવાળી
 ઉધરાત=ઉધરાણું
 ભોગ=માણસનું
 બળીદાન
 સુરક્ષિત=સારા રક્ષણ-
 વાળા
 કદો=ખરેખરો, પુરો
 તે દરમીઆન=તે રામાં
 બ્યવસ્થા=ગોઠવણ
 આખાદ=ચાલીવાળો
 જમાવટ=જામેલી સત્તા
 વિજય=જીત
 પગપેસારો=પગ નાખ.
 વો, સત્તા બેસાડવી
 પ્રસંગોપાત=પ્રસંગ
 પ્રમાણે
 જાહેજલાલી=પૈભવ
 અનુપમ=ઉત્તમ
 આણુ=સત્તા
 અંધાધુધી=અંધેર
 પ્રવર્તાવનાર=ચલાવનાર
 અભિપ્રેક=તખ્ત ઉપર
 બેસાડવાની ક્રિયા
 છત=વધારો
 અક્ષંકાર=ધરેણું

પાઠ ૫૮ મો.
 વય=ઉંમર
 હયાત=જીવતો
 સંભવ=ભરસો
 કોઠી=વખાર
 ધોંચીલાલી=પરાણેજોંધી
 વિષથી=ઝેરથી
 રીખાધને=દુઃખ પામીને
 કારાગૃહ=મોતનું ઘર
 નોકાધિપતિ=વહાણના
 લશ્કરનો ઉપરી
 સમર્થ=બળવાન
 ધડાવગરનો=પાંગરા
 વિનાનો, ઉછાંછળો
 જલદ=આકરો
 આરેશમાં=ખુશ ગુસ્સો
 ચડેલો
 સલામતી=આખાદી
 કાસબ=મુળ
 પરિચય=વહેવાર
 તરકટ=કાવતરું, દંગો
 દસ્તાવેજ=લેખ
 સ્વીકારી=કબુલકરી
 દૂચ=ચાલ, ગતિ, ગતિ
 વક્ષાદાર=રાજભક્ત
 વિશ્વાસુ
 પાઘડીખોળે મુકી=નન્યો
 પાખ=પક્ષ, ટુકડો

મોરચો=જમાવ
 ફરમાન=હુકમ
 પાઠ ૫૯ મો.
 સોસવું=દુઃખ ખમવું
 આવક=ઉપજ
 લાંબગડ=પંચાત
 સમાધાન=નીવેડો
 પરાભવ=નાશ
 બક્ષીસો=ધનામે
 મુંકત=અલગ
 નાનીસુની=નજીવી
 ચાંચીઆ=વહાણ
 હુંટનારા
 રચ્ચે=ધારાપ્રમાણે
 ધંદકામ=હુદો
 દુરદેશીપણું=ખેટો
 નિરભિમાની
 હેતુ=મતલબ
 તહ=સંધિ, સલાહ
 વિષ્ન=અડચણ
 મસલત=સંપત
 નામોશી=ગેરઆખર
 ખુશકી=જમીન મારગ
 અણીનો સમય=છેવટને
 કારકીર્દી=અમલ [વખત
 આક્ષેપો=તહેમત
 જમાવટ=મજબુત
 મહેસુલી=રેવન્યુખાતું

પાઠ ૬૦ મો.
 ફળવેલોપસુધારેલા,
 ઘડાએલો,
 મહામુસીખત=ધણી
 અડયણો.
 અમલ તોડી=સત્તા
 નાશ કરી
 ધુસરી=કામમાં
 પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ
 સાનધી=પાડોશમાં
 સગર્ભા=મેજીવવાળી
 પ્રતિષ્ઠિત=માનીતા
 અસાધારણ=જેવી તેવી
 નહિ
 ઉદ્ધાર થવા=સારી પા.
 યરીએ આવવા
 કુમક=મદદ
 ભમાવે=પ્રાંતિ કરાવી
 ખાડામાં ઉતારે
 નાણુદ=નળણી
 તજવીજે=યુક્તિએ
 વડીલેમુતલક=સ્વતંત્ર
 એલચી
 સન=પરવાનગી
 દબદબો=હાહ
 ગર્વ=મગફરો
 વિશ્વાળ=મોટા
 તખ્ત=સિદ્ધાસન

ફરમાન=હુકમ
 ખિલત=સરપાવ
 મહામુસ્યવાન=ધણાજ
 કીમતી
 સામ્રાજ્ય=તમામરાજ્ય
 સિધઃવી=વિદાય થઇ
 પ્રતિનિધી=મુખ્ય અમ
 લદાર
 ઇનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો
 રમરણુ=યાદ
 પતરાજી=ખડાધ્ર
 રાજદારી=રાજ્ય પ્રક-
 રણી બાબતમાં હોં-
 શિયાર
 ગણના=ગણતરી
 પાઠ ૬૧ મો.
 પલટણુ=ફેંજ
 રાજકીય=રાજ્ય પ્રક-
 રણી બાબત
 અમર=કદી નાશ ન
 પામે એવી
 રચ્યું=ગર્યું
 વિષ્ટી=પંચાત
 ઝઝૂમતાં હતાં=ટાંપી
 રણાં હતાં
 કવાયતી=ફેળવાએલું
 પામદળ=ગેચાલનાઈ
 લશ્કર

દોડ=હલ્લો
 યોજના=મોઠવણુ
 કુશળ=હોશિયાર
 ઉદારતા=મોટું મન
 જળાશયો=નવાણુ
 તત્પર=તૈયાર
 પરોવાએલો=ગુંથાએલો
 જીગરથી=ખરાદીલથી
 ખરબાદ=પાયમાલ
 બહેતર=સારું
 ઘાટધડે=વિચાર કરે
 નામાંકિત=પ્રખ્યાત
 ખિતાબો=માનવંતા
 હોદા
 નામીચી=પ્રખ્યાત
 સમજસુઝ=બુદ્ધિ
 પાણીભરાવતી=નળણી
 પાડતી
 યશ=જશ
 પાઠ ૬૨ મો.
 અંત=છેડા
 ભય=ખીક
 કટો=જળપરો
 આશ્રય=આધાર
 જીંમો=જોખમ
 શીખમુલકમાં=પંજા
 બમાં
 ગુપ્ત=છાની

મસલત=સલાહ
નિકાલ=તોડ
જોખમ=નુકશાન
પોતાની જાતનું=પંડુ
નજીકકે=નિઝાયા
કોશિશ=મહેનત
ફાડવા=પક્ષમાં લેવા
મુલાકાત=મળવું
રાહ=વાટ
સ્થિતિ=હાલત
વિશ્વમ=ખરાબ
ખંચાયો=અટકાયો
સજ્જ=તૈયાર
પાઠ ૬૩ મો.
મહંત=ધર્મશુર
દરવેશો=ફકીરો
વચનામૃતો=અમૃતરૂપી
વચનો
પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના
શિરચ્છેદ=માથું કાપવું તે
દ્રઢતા=અચળપણું
પોલાદ=ગજવેલ
ઉપરવાસ=નદીઓ
જ્યાંથી નીકળે તે
ઠેકાણું
અજીત=ફોજથી ન જી-
તાય એવા
પાંખમાં=પક્ષમાં

મુકરર=નકકી
અભિપ્રાય=મત
સાધનો=દયાયાર
મેવફા=મેજાની
હુદલડો=ખંડ. તોફાન
કેર=જીલમ
નાયકો=અમલદારો
ગુણક્ષેત્ર=લગાઈનું મદાન
વફાદાર=રાજ્યભક્ત
અણીની વખતે=ઢેવટના
વખતમાં
પાઠ ૬૪ મો.
અતિથોર=ધણો ભયંકર
સ્થિરતા=કાયમપણું
કમોટી=સોનું રૂપું પાર-
ખવાની કાળાપત્થરની
કટકી
અત્રે=અહીં
ભાત્યું=ખીજે સ્થળે
મુકતાંઆપવાનું ખર્ચ
જીજ્ઞસું=હૈયકી
પ્રકોપ=જીલમ
ચેપ=ખળવામાં સમાલ
થવાની લાગણી
કતલ કર્યાં=કાપીનાંખ્યાં
તખ્તનશીન=ગાદીપતિ
ફવાઈ=હુકમ
ધસારો=હલો

પગલાં ભરીશકયો=ઉ.
પાય લઈ શકયો
આથમાં=પડખે
સરંજામ=સાધનો
સમીપ=સામે
પગરવ=પગથી થતો
અવાજ
અદ્ભુતશાઈ=નવાઈ
પમાડે તેવું શરાતન
સીડીદારો=દરવાનો
નરવીરો=ખલાફૂર પુરો
મોખરે=મોઢા આગળ
ધવ.યો=ધાવલ થયો
જંગ=તોફાન
પ્રાબલ્યાગ=પ્રાણ તજ.
વે તે.
દાવાનળી=અગ્નિ
અબળાઓ=સ્ત્રીઓ
પ્રસરી=ફેલાઈ
પાઠ ૬૫ મો.
આણતળે=હુકમ નીચે
પ્રાર્થના=અરજ
હિત=લણું
અહુત્ર=પુત્ર નહિ તેવા
દતક લેવા=ખેળે
ખેસાડવા
સનદ=મંજુરી
હુકમત=અમલ

સ્વાધીન ક્યો=સોયો
ઝરફીદી=અમલ
સુરક્ષિણ-સારા રક્ષણ-
વાળો

વૃદ્ધિ=વધારો
સુગમતા=સગવડ
ખીલવટ=ફેલાવો
અવલોકન=મારીક
તપાસ

નિલાવતી=ખેરડી
આપી ટકાવતી
તમાવી=ખેડુઓને અગા
ઉથી ધીરેલી રકમ
ફુકાળ નિવારણ=ફુકા
ળનો નાશ.

દાદંઓ=દોહરાં જણાવ
નાર બાધ

સ્કોલરશીપ=ગ્રાંટ
વરિષ્ટ=ઉત્તમ
ગટરો=શહેરનું પાણી
જવાના માર્ગ

માહિતી=જણપણ
અગ્રણીઓ=અગ્રેસર
કોમ=જ્ઞાતિ

આબાદી=ચડતી
પ્રખ્યાહિત=રૈયતનું બહુ

પાઠ ૬૬ મો.

નીરંતર=હમેશાં

પેટું=પડ
તથાપી=તોપણ
માહિતી=ખબર
ભુસ્તરવેતા=ભુસ્તર

જાણનાર
વનસ્પતિ તથા પ્રાણીજ
વનસ્પતિ=પ્રાણીમાંથી
ઉત્પન્ન થનાર

આગીઆખડક=અગ્નિ-
થી પીગળી બનેલા
ખડક

જળમળ ખડક=શંખ,
છીપ વગેરેમાંથી બ.
નેલા પત્થર
પ્રાચીન=જુનો

ઉદ્ભિજ્જ=જમીનનું
પડતોડી ઉપર આપ
નારા કવચના થર
પૃષ્ઠ=ઉપલું પાશું

પાઠ ૬૭ મો.

અદલઅદલ=સાટાપાટાં
સન્નભિન્ન=જુદાં
જુદાં

ખુશકી=જમીન માર્ગ
રવાના થતો=જતો

સફળ થયા=ફાવ્યા

સપડાઇ=પકડાઇ

કેપ ઓફ ગુડ હોપ=

સારા શુકનતી ભુશીર
કોશીશ=મહેનત
સોઇવાળો=સગવડ
વાળો

પાઠ ૬૮ મો.
તેજસ્વી=તેજવાળો
મંદમંદ=ધીમેધીમે
જહજહ=હાણ
લંગર કયુ=થોભાણું
પ્રદેશ=મુલક
કંગાળ=ગરીબ
પ્રવેશ કર્યો=દાખલ થઇ

પાઠ ૬૯ મો.
જોગવાઇ=લાગ, વખત
કાપી=ખુંદદાણા
થેલી=કોથળી
વમળ=પાણીની ચક-
રીઓ

પવાસી=મુસાફર
ખળભરેલો=તોફાન
મેચેની=દીલગીર

પાઠ ૭૦ મો.
ગ્રેટબ્રિટન=ઇંગ્લેન્ડ
મેટા બેટ

કણ=કણીઓ

પીલા=કોટા

હિંસારી=હિંસ

કરનાર

માવજત=સંભાળ

સીસાપેનનો પત્થર=

પ્લંબેગે

છાખધ=ચુનાથી

ખાધેલાં

ચુકડતા=ચોકખાઇ

પાઠ ૭૧ મો.

રાજપદ્ધતી=રાજ ચ-

લાવવાની રીત

પાર્લામેન્ટ=રાજ્ય અ-

મીર ને રૈયતની

સભા

કામ-સ=સાધારણ

લોકો

ધર્માધ્યક્ષ=ધર્મના

અધ્યક્ષ

અધ્યક્ષ=ઉપરી

ખીતાબ=પદકાબ

(જેવા કે. સી. ચાઇ)

હસ્તક=હાથમાં

રાજ્યવહોવટ=રાજ્યની

તમામ લેવડ દેવડ

ચોજના=ગોઠવણ

બહુમતે=ધણીના

મતમાં

અદાલતો=કોર્ટો

અપીલ=કનેલા ઠરાવ

ઉપર ફેર અરજી

સંરક્ષણ=પુરતું રક્ષણ

પાઠ ૭૨ મો.

વીસ્તાર=ફેલાવો, માપ

ધાડી=જથાખધ

ફળદ્રુપ=ફળવાળો

કેવળ=સાવ

ચાલચલણ=સંસાર

વહેવારમાં રહેવાની

રીત

મધમધાટ=ધણી

પ્રશમો

કળાદિ=ફળ વગેરે

વિશાળ=મોટા

રમણીય=સુંદર

ધનાઢય=પૈસાદાર

પાત્ર=નદી વહેવાનું

સ્થળ

પરિમાણો=ભાવ

પ્રજાસત્તાક=મામ

વહીવટ રૈયતના

હાથમાં

ચુટી કાઢે=સારો

જોષ પસંદ કરે છે

સંમતિ=વિચાર

પાઠ ૭૩ મો.

કાસ્પિયન સમુદ્ર નથી

પણ સરોવર છે

કારણ કે એનો સં-

સંલદરિયા જોડેનથી

અધોર=ભયંકર

કલણ=જે પાણીવાળો

જગામાં પગ ઊડા

ઉતરી જાય તે

સ્વદિષ્ટ=સ્વાદવાળાં

કવાશું=જવ, મધ ને

મીઠું મેળવી તૈયાર

કરેલું પાણી

ખંડ=હુલડ

ઉચિતપાયલ=ઉંધું

ચીતું

કાવતરાં=તકડ

પાઠ ૭૪ મો.

ઉદય પાર્શ્વ=ચડતીમાં

આવી

અસ્ત થયા=નાશ

પામ્યાં

પ્રત્યક્ષ=ઉધાડો દેખાતો

અરણ્ય=જંગલ

વેરાન=લિજડ

લાડીને=નાખીને

આયાત=આવક
સર્વોપરી=સર્વથી
ચલતું
સત=સાધું પુરષ
પુર્વજ્ને=પહેલાં થઇ
ગએલા

પાઠ ૭૫ મો.

બોડા ડુંગર=ઉપર વ-
નરૂપિત નહીં ઉ-
ગેલી તેવાં
મધ્યમ=સાધારણ
સગવડ=અનુકૂળતા
જમાનો=વખત
આચકો, ખામ છે=
ખીએ છે.
તાલેવર=પૈસાદાર
ભુષણ=શણગાર
કસકસાતીને=ધણી
જોરથી ખાંધોને
ડુંગરી-ડુંગરવાળા
આંચકા=ધકા
પંકિતમાં=દારમાં
નપુણ=હુશિઆર
ફતેહ=જીત

છઠ્ઠી ચોપડી

ભાગ ૩

પાઠ ૭૬ મો.

ગોમેર=ચારે ખાણ
દ્રષ્ટિએ=નજરે
દ્રવ્ય=જે જગ્યા રોકે છે
તથા જેનામા ભાર છે તે
વાસ્તવિક=ખરેખર
આકાશ=જગ્યા
બાનીક તપાસ=ઝીણો
શોધ
સ્પષ્ટ=ચોકખા ખુદ્દા
ઉદારદણ=દાખલા
સ્થાયી=કાયમ જેટલાં
હતાં તેટલાજ
સજ્જડ=મજબુત પાસે
પાસે

પાઠ ૭૭ મો.

સામાન્ય ગુણ=જે ગુણ
બધા પદાર્થમાં છે તે
અંશ=ભાગ
અતિ સુદૃઢ=ધણી
ઝીણા
પરમાણુ=વણાજ ઝીણા

ભાગ

સમુહ=જથા
વિભાગ=ભાગના ભાગ
હદ=સીમા
છદ્ર-કાણાં
જડાવ=જડપણું એક
સ્થિતિમાંથી બીજી
સ્થિતિમાં લાવવાનો
ગુણ તે
સ્પર્શ-સ્પર્શ ફેરફાર
ચોગ તજવીજ-ધટો
તપાસ
બાળરૂપે-વરાળ રૂપે
સિદ્ધાંત=સાબીત કરેલી
વાત
અધિનાશ=જેનો નાશ
નથી તે

પાઠ ૭૮ મો.

નિરંતર=હમેશાં
ગ્રન્થ=સવાલ
સ્થળાંતર=સ્થળેથી
બદલવું
વિહાર=ફેરફાર
ઉપાધ=કારણ
બાલ્ય=બહારની
ગતિમાન=ગતિવાળી
અવસ્થા=હાલત

વીખુટું=જુદું
અટકાવ=હરકત
સમુળગો=મુદલ
અનંત=જનો અંત
નહિ તે
અસર=ગુણ, કાર્ય
ખાતરી=સાખીતી
વલણુ=મરજી
સમાન=સરખા
થક=વહેમ
સમતોલ=સરખું વજન

પાઠ ૭૯ મો

મુસીબત=હરકત
સુખચેનથી=ધણી
ખુશીથી
અનુભવ=મહાવરો
ધોરણે=નિયમે
સીડી=નીસરણી
પૃષ્ઠ=ઉપલું પાસું
સમાંતર=સરખે
આંતરે
મેર=તરફ
સહેજ=ઝટ, જલદી
અર્થાત=મતલબ કે

પાઠ ૮૦ મો.

ફાયર=ફાડ
કડાકુટ=માથાકુટ
હીકમત=યુક્તિ
સ્થળે=ઠેકાણે
સ્થાયી=કાયમ
ગોદી=ખાર, બંદર
ખારકસ=વહાણ
વકાસ=ચીરો બે ફાડ
વચ્ચેની પહોળાઈ
મરોડી=ફેર
આંસ=ધરી
કોલુ=ચીચોડો
દુમકલાસ=એ નામનું
યત્ર
પસિઆરું=ખીલી
બેસાડવાનું નાકું

પાઠ ૮૨ મો
ગુરવાકર્ષણ=ભારનું
ખેંચવું
વેગ=ગતિ
પ્રયોગ=અખતરો કોઈ
પણ બાબતને અજ
માવી જોવી તે
વાતાવરણ=વાનું ઢાંકણ
તત્વેતા=ઝીણી બાબતો
સંબંધી જાણનાર
નિરીક્ષા=તપાસ

સમુહ=જથો
ચાંપના કાંટો=ખડ
લાકડા વગેરે તોળ-
વામાં આવે છે તે
આંકડાળા કાંટા

પાઠ ૮૨ મો.
એકત્ર=એકઠી
ગુરત્ર મધ્ય ખીંદુ=
ભારનું મધ્યખીંદુ
દૃષ્ટાંત=દાખલો
અવશ્ય=જરૂર
સ્વભાવિક=કુદરતી
સીંચી=ગોઠવી
સલામતી=ફાયદો
ધસીપડી=પડી ગઈ
ગળડી પડશે=પડી જશે
ગુરત્રવરેખા—ભારના
મધ્યખિંદુથી પૃથ્વી
ઉપર સીંધી લીટી દો-
રવામાં આવે છે તે

પાઠ ૮૩ મો.
ઇંદ્રિયબોધ=ઇંદ્રિયથી
થતું જ્ઞાન
ધ્વનિ=અવાજ
દ્રષ્ટિ=નજર

અવકાશ=ખાલી

જગ્યા

ખણા છો=ખોતરો છો

તે કેડે=તે પછી

ઉજ્જ્વલતા=ગરમી

તરંગો=મેળાં

નાજીક=કોમળ

જ્ઞાનતાંતુ=જે તાંતુણીથી

આપણને કાંઈ જ્ઞાન

થાય છે તે

પાઠ ૮૪ મો.

અસર=લાગણી

ધર=એ એક જાતનો

પાતળો પ્રવાહી સ્થિ

તિસ્થાપક પદાર્થ છે.

પ્રસરેલો=ફેલાએલો

અણુસમુહ=રજકણોનો

ખેંચાણ

આકર્ષણ=ખેંચાણ

પ્રતિસારક=જીદું

પાડનાર

મનોરંજક=મનને

ખુશકરનાર

વિરંગી=રંગ વમરના

જ્યોત=દીવટ

વૃદ્ધિ=વધારો

જમાવ=ભરવો

પાઠ ૮૫ મો.

વાહક=અગ્નિને લઇ

જનાર

મંદવાહક=અગ્નિને

નહિ લઇ જનાર

મઘાર્ક=દાર

સંસર્ગમા=સંબંધમા

નિયમિત ભ્રમણ=નિયમ

પ્રમાણ કરતું

સંયોગ=મેળાપ

આં દોલન=મેળાં

દ્રવ્ય=પદાર્થ

શોષણ કરે છે=ચુસી

લે છે

પાઠ ૮૬ મો.

ગુપ્ત=છાની અથવા

છુપી

ઉજ્જ્વલતામાન=ગરમી

દ્રવણ બિંદુ=ઉકાળ

બિંદુ

અભ્યાસ કરવા યોગ્ય=

મહાવરો કરવા લાયક

છુપું કાર્ય=છાતું કામ

આં દોલી શકે છે=ફરી

શકે છે

અર્થાત=એટલે

પસાર કીધી હોય=દા-

ખલ કરી હોય

કૃતિમ=હાથે બનાવેલી

નિકટ=પાસેની

કાલનવોટર=એકજાતનું

પાણી

પોત=પાણીમાં પલા-

ળેલા લુગડાના કટકા

ઝરપતું=ટપકતું

પાઠ ૮૭ મો.

મુળ=મળવાનું ઠેકાણું

સ્વપ્રકાશ=પોતાની મેળે

પ્રકાશનારા

પરાવર્તન પામી=પાછો

ફેંકાઇ

સારાંશ=મતલબ

બોધ=જ્ઞાન

ત્વચા=ચામડી

અંતરે=કંઠે

તેજસ્વી=તેજવાળા

ઓળો=પડછાયો

બેદી=સોંસરં જઇ

પાઠ ૮૮ મો.

સ્પષ્ટ=ખુસ્લું

ઘાડાઇ=ગડાઇ

લિન્નલિન્ન=જુદીજુદી

અસમાનતા=સર-

ખાઇ નહિ

વકીલવન=વાંકુવળવું

શ્રેણી=સારી

પ્રતિબિંબ=સામુબિંબ

અસ્થિર=હાલતું

પાઠ ૮૯ મો.

વીખુટા=જુદા

ચમત્કારી=નવાઈ જેવો

વિકાર=ફેરફાર

રેખા=લીટી

આકૃતી=આકાર

બહુધા=ધણું કરીને

ક્ષિતિજ=આકાશનેપૃથ્વી

મળી ગયાને હદ બતા-

વનારી લીટી

વસ્તુત=મતલબકે

પાઠ ૯૦ મો.

વિધુત=વીજળી

બરનોગર=મલોખાનો

ગરબ

વરખ=ખુબ ઝીણું

પતરાં

ધર્ષણુ=ધાધરો

રૂવાટા=ખુબ ઝીણાને

સુંવાળા વાળ

ઓકર્ષાય=ખેંચાય

વિરૂધ્ધ=ઉલટો

સંદેશો=સમાચાર

પાઠ ૯૧ મો.

મહાન=મોટો

ગુંથાયું=મનનકરવા

લાગ્યું

ચગતો=ઉડતો

હડહા=પતંગની વચ્ચે

ની દાંડી

ગાંડી=ગુંથી, બાંધી

ધનધોર=ધણાં ઢાળા

પસાર થયા=સીને

ચાલ્યાં ગયાં

વિધુતવાહ=વીજળી

લઇ જનાર

ધારણા=પિયાર

વાદ=તકરાર

સર્પાકાર=સર્પ જેવો

આકાર

સંયોગ=મેળાપ

મુખ્યત્વે=ધણું કરીને

અવશ્ય=નકી

લોખંડ=લોહું

ધ્વનિ=અવાજ

પાઠ ૯૨ મો.

ખનીજ=ખાલુમાંથી

નીકળનારો પદાર્થ

ગળવેલ=ચોટાદ

ખરું લોહું

ધેણું=લકરું વળગાડ

યુખક ગુણુ=ખેંચવાનો

ગુણુ

ગુચ્છમરો=જુદા જુદા

કણો ભેગી થઇ

પોકુ બંધાય છે તે

ધુમરી=ચકરી

માલમ=કપ્તાનના

હાથ નીચેનો અમ

લદાર

ભય=ખીક

હોકાયંત્ર=દિશા

અતાવનારે યંત્ર

ધર=ધર રાખવાની

દાખડી

પાઠ ૯૩ મો.

અદ્રશ્ય=ન દેખાય તેવી

પંચમાંશ-પાંચમે ભાગ

વહેર=ઝીણો છુકો

કિચિત=જરા

ફિલ્ટર=શાહી ચુસનારા

કામગ

સયોગ=મેળાપ
 દરમિયાન=એ વખતમાં
 પ્રમાણુ=માપ
 ઘટક=તત્ત્વ
 દહન=બળવું
 ૧,૪ ઓકિસજન તો
 ૪ નેટ્રોજન
 રસાયણીયોગ=જે
 સયોગથી ગરમી
 ઉત્પન્ન થાય તે ન-
 વાળ પદાર્થ બને તે
 સેદિય=દીપ્તિવાળા

પાઠ ૯૪ મો.

ચંચળ=ચળાયમાન
 મંદ=ધીમે
 પેશી=ઝીણાતંતુ
 કાર્બન=કાચલા
 હાનિકારક=નુકસાન
 કરનાર

અંગ=ભાગ
 ઉચ્ચાસ=બહાર કા-
 દેલો શ્વાસ
 પુર્ની=અવકાશ પુરવાની
 સહાય=મદદ
 ઉત્કૃષ્ટ=ધણું ઉત્તમ
 ઉદાહરણુ=દાખલા

પાઠ ૯૫ મો.

ઉદર=પેટ
 પાચનક્રિયા=પચાવ
 વાનું કામ
 પ્રત્યક્ષ=દેખીતું
 પરોક્ષ=છાની રીતે
 પિતાશ્વય=પિતનું ઠેકાણું
 કાષો=વખાર
 માતબર=ઘાડુને મેલું
 ધણું

દાર=બારણાં
 શર્કરા=સાકર, ગળપણ
 ખ્યાલ=વિચાર
 બેચેની=દીલગીરી
 મદીરા=દાર
 ગંભીર=ભયંકર
 નાણુક=કુણું
 રગસીયા=લાભો વખત-
 પહોંચે તેવા

પાઠ ૯૬ મો.

વાસ્તવિક=ખરેખર
 ઘાડુ=ઘટ
 દ્રવ્ય=પદાર્થ
 નરી=એકલી
 ધન્ય=હરકત
 પ્રદક્ષીણા=એક ફેરો

તેજોમય=તેજથી
 ભરેલા
 તેજવરણુ=તેજનું
 ઠાકણું
 અઘાપી=આજ સુધી
 પણ
 અગ્રાસ=પુરેપુરું
 રંગાવરણુ=રંગનું
 ઠાંકણુ
 વિલક્ષણુ આકાર=બુ-
 દી ભાતનો આ-

કાર
 સમુહ=જથો

પાઠ ૯૭ મો.

આકાશી=આકાશમાં
 કરનારા
 મોહ=પ્રીતિ
 પ્રત્યક=દરેક
 કળા=તેજ
 શિક્ષક=વધારો ને
 નાશ
 ઉપગ્રહ=મુખ્ય ગ્રહ
 ની આસપાસ ફર-
 નારો નાનો ગ્રહ
 બેશ=સારી
 નિરિક્ષકો=ધારી ધા-
 રીને તપાસ કરનારા

સેટિંગ્રેડ=સો અંશ
વાળુ

પાઠ ૬૮ મો.

કક્ષા=સુર્યની આસ-
પાસ પૃથ્વીને ફર.
વાનો માર્ગ

અંદરના ગ્રહ=પૃથ્વી-
ની કક્ષા કરતા પછી
પાસે રહી ફરનારા
નિહાળવું=જોવું
આતરે=છેડે
અવગણના=ગણતરી
નહિ

પ્રાતઃકાળે=સવારમાં
કલ્પન=અનુમાન
સંદેહ=વહેમ
ઋતુભેદ=ઋતુમાં
ફેરફાર
કક્ષા=ગ્રહને ફરવાનો
માર્ગ

કવિતાના અર્થ.

પાઠ ૩ જા નું અનુસંધાન.

સિસોદીઆ=એ રજપુતની જાત છે

શર=આણુ

વાવરો=ચલાવો

ધનુષ ટંકાર=ધનુષનો અગ્રાજ

તુવાર=એ રજપુતની જાત છે.

સંહાર=નાશ

સહુઅરા=એ જોધાનું નામ છે

સાવધ=હુંશિઆર

જેર કરો=મારી નાખો, કાપી

નાખો.

મહાજોધ=મોટા જોધ

મર્દ=વીર પુરુષ

પાવ=પગ

શીર=માથું

ધાવ=ધા

પીતૃ=આપદાદા

પંડ=મરી ગયા પાછળ સરાવતાં

જે ઘઉંની કણીકના પોંડ મુકે.

નવખંડ=ધંધાટત, કેતુમાળ, ભરત

જંબુદીપ વગેરે નવખંડ છે.

મહીવિષે=પૃથ્વી ઉપર

લાવ=લહાવો લાલ

દુર્લભ=મળા ન શકે તે

દાવ=લાગ

નોટ=લગાઇ ચાલતી વખતે ભાટ

ચારણ કે બારોટ વગેરે માણસો

લડનાર માણસોને શુર ચડાવવા

માટે કવિતાઓ બોલતા તેવી

આ પણ કવિતા છે, તેથી ત-

મામને લડવાને માટે શુર ચડે.

છે. ને મરતાંસુધી પાછી પાતી

કરતા નથી

હાલમાં લગાઇ વખતે વાજ

ઓ વગડાવી લશ્કરને શુર ચડા-

વવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—હે સિસોદીઆજી! ધનુષનો ટંકાર કરી તમારા

આણુ તાપરો ને તુંવારો ! તમે તરવાર વડે કરી શતરૂને

નાશ કરો (૧)

હે ઝાલાઓ ! એકદમ ગુસ્સો ચડાવીને તમારા લાલા વા-
પરો ને હે સલુબરાળ તમે હુશિઆર રહી મોટા જોદાઓને
તરવારથી કાપી નાખો. (૨)

હે વીર પુરૂષો તમારું નામ અમર કરો ને પાછો પગ ન
લારો પ્રતાપ રાણો પોતાના ચેતક ઘોડાને ઠેકવીને સઘીમના માથા
ઉપર ધા દે છે. (૩)

હે વીર પુરૂષો જો પગ પાછો પડે તો બાપ દાદા પિંડ ના
લે પણ જો લડાઈમાં જીત કરો તો તમારો જશ નવખંદમાં
રહેશે (૪)

આ પૃથ્વીમાં એક વખત મરવાનું છે તેમાં કશો ફેર નથી
પણ જો ખરો ક્ષત્રી હોય તે જુદામાં શરીર પાડે. પણ ધરને
ખુણે ન મરે. (૫)

મોટે તમે પ્રતાપને જશ આપો ને કીર્તિનો લાલ લો એ
કરવાનો હે શરા સીસોદીઆઓ મળી ન શકે એવો દુર્લભ લાગ
આજ આવ્યો છે. (૬)

પાઠ ૪ થો કુદરતનું વર્ણન.

દીસત=દેખાય

મંઝળકારી=કદમાણ કરનાર

પરિતાપ=દુઃખ

નીવારી=નાશ કરી

ચંદની=અજવાળી રાત

તરવર=મોટું ઝાડ

જંગલ તે કદમાણકારી દેખાય છે; ને માણસના દુઃખનો
નાશ કરી મધુરને કેમળ રાત્રિ શી ખીલે છે ? બધાં ઝાડો અમૃતને
ઝીલે છે. (વરસાદનાં ટીપાં પાંદ પાંદ ઉપર પડે છે.) (૧)

રૂપેરી રસે=રૂપાળેવા ધોળા રસે
 રસીયું=રસી લીધું
 પરમ=ધણી
 સરિતા=નદી

શોભન=શોભા
 લોભન=મોહ પમાડનાર
 લોચને=આંખમાં
 મલિનતા=મેલ

વનમાં બધું રૂપાળેવા ધોળા રસે (પાણીએ) રસી લીધું હોય એવું જણાય છે. તેથી આંખને ધણી શોભા લાગે છે ને મોહ પમાડે છે મીઠા અવાજ કરતી નદી જાય છે તે મેલ તથા તાપને સમાવી દે છે. (૨)

ચક્ષીતણી=ચંદ્રની
 અંતર=મનમાં

વિહારનો=વિહાર કરતો આવતો
 લેરી=મોજા, હીલોળા

ચંદ્રના કિરણ જળમાં રમે છે તેથી ચંદ્રની છબી મનમાં ઉઠળે છે ટાટો પવન ધીમે ધીમે આવે છે તે જળ માંહે નાનાં નાનાં મોજાં ફેલાવે છે. (૩)

હરે=હરી લે, લઇ લે
 પુરણવાસીત=પુરેપુરે વાસવાળું

શ્રમ પામતાં=ચાકી જતાં
 વિરામત=વિસામો લેતાં

કુલોની ધણી સુગંધી વન લઇ લે છે. ને તેથી આખા વનને પુરેપુરે વાસવાળું કરે છે દિવસની ધણી મહેનતથી પશુ પંખીઓ વિસામો લેવાને સંતાઇ ગયાં, (૪)

નાવડી=નાનું વહાણ
 સદ=ચાદર
 પવને=પવનથી

ઉદર=પેટ
 વિશાળ=મોટાં
 ધવલ વસ્ત્ર=ધોળુ લુગડું

નદીમાં નાનું વહાણ પાણી કાપતું કાપતું ચાલ્યું એનો ધોળો સદ પવનથી ઘણો ડુલ્યો છે. એનું પેટ ઘણું મોટું હશે ખરેખર એ ધોળા લુગડાથી ઢાંકી દીધેલ છે. (૫)

નાવિક=ખલાસી.
સમો=વખત જતાં.

હાકિતા=ધાસ લેતા
વાગોળવું=ખાધેલું મોમાંલાવી
ચાવવું

પાણીમાં ખળખળ એવા શબ્દો થાય છે તે એવી મહેનતથી
ખલાસીઓ હાંપી જાય છે તે નદીને કાઠે વખત જતા માડી છુટે છે
ને બળદો એહા એહા કેવા ધાસ વાગોળે છે (૬)

ખંટડી=ટોકરી
કંઠની=ગળાની

પંથીક=મુસાફર પંથી
ખોટણીતાણી=સોડતાણી
બ.ત=વહેમ
ભમ=વહેમ

એ બળદ જે વખતે પોતાનાં વાંકાં શીંગડાં ડોલાવે છે ત્યારે
ગળે બાધેલી ટોકરી મીઠાં સ્વરથી ગાજે છે મુસાફરી બીકનો વહેમ
છોડી દઇ સોડ તાણી સુધ્ધ ગયા છે. (૭).

ત્રાસ=ખીક

વિસરતા=ભુલી જતા

નિવાસ=રહેઠાણ
ઉચરતી=ખેલતી.

માથુસો આ ઠેકાણે પોતાની ખીક ભુલી જાય છે. તે અહીં શાંતીથી
નિવાસ કરીને રહે છે આ બધી શોખીતી ગોઠવણ કર્તાની કીર્તી
ઉચારે છે.

—:—

પાઠ ૬ ઠાવું અનુસંધાન.

પુંછપ=પુછે છે.

ધસી=એવી

કહાધ=હીએ

કિસી=કેવી
કિસ્યં=કેવું
છકીસી=કેવી છે

પાદશાહ (અલાઉદ્દીન) પાત પુછે છે કે ગુજરાત કેવી છે તે
કહીએ વળી ખંભાત અથુહીલપુર, દીવગઢ (શીરંગીનું) માંગલુર
આલાવાડ ને સોરઠ એ પણ કેવા છે.

પાઠ ૭ માનું અનુસંધાન.

વિનંતી=અરજ

દાઝ=લાગણી

લેશ=જરા

દધવ=દધશરી

કુવેમ=નહારો વહેમ

મત્સર=અદેખાઇ

આકરી દશા=ધણા ભુરા હાલ

સુસંપની પડી=સારા સંપનું પડીકું

જપ=નિરાંત

ભાવાર્થ—હું દેશીઓને અરજ કરું છું અને મનમાં દાઝ લાવું છું (દેશની ખરાબ સ્થિતિથી મને બળતરા થાય છે. હું ખરેખર કહું છું પણ તેમાં જરાએ બુદ્ધિ ધારીશ નહીં, ધણા રાજ્યો કુસંપથી પુટી ગયાં.

નહારા વહેમ ને અદેખાઇએ કરીને આ દેશની નહારી હાલત થઇ છે. માટે સુસંપની પડી વિના જરાપણ રોગ જશે નહિ.

કુસંપને નસાડવા ને સુસંપને જગાડવાને તથા જપને વધારવા તું વિચાર કર.

પાઠ ૮ મો.

પ્રસન્ન=રાજી

સ્મરણમાં=સંભારવામાં

અતિશે=ધણું

લવ=બોલ

જપે=નિરાંતે બેસે

શ્રમ=મહેનત

કુદકું=કસ્તો

ભાવે=હોંસથી

રગડે=ધુંટે

ઓછવ=મોટા પરવનો દિવસ

જગરણ=ઉજાગરો

ધુધું=ઘી ચોપડ્યા વિનાનું

પરણ=મેમાન

મિષ્ટ=મીઠું

પરમેશ્વર તને શી રીતે પ્રસન્ન થાય, કેમકે તારા મનનું કપટ જાતું નથી. પરમેશ્વરના કીરતનમાં ને એનું સ્મરણ કરવામાં તારે ધણીજ આજસ છે. પ્રભુ તને (૧)

પારકાની નિંદા કરવામાં આખો દિવસ માથાકુટ લવારો કરે છે ને હારતો નથી. પણ પરમેશ્વરનું પુજન કરતી વેળા તારું શરીર ધુન્ને છે ને અંજી ને સોગંદો રમતા તને આઠે પહોર નિરાંત થતી નથી

હરિનું ચંદન ધસતા એ મહેનતથી તારું શરીર બમડે છે પણ ખરલને દસ્તો લઈ તેમાં મસાલો તીખાને લાંબ તું હેતથી-ધુટે છે. પ્રભુ ૦ ૩

અગીઆરશ કે ઓઝ્છવના દિવસે જાગરણ કરવાં તે તને ખડું કઠણ લાગે છે. પણ લાંઠા બઘેલા રમતા હોય તો તે જોવાને માટે આખી રાત સારી લાગે છે. પ્રભુ ૩ ૪.

ઘેર કોઈ હરિનો ભઠત આવે તો જાણે વેઠ વળગી હોય એમ જાણી લુપ્તને સુકું ખાવાને આપે છે પણ સગાં સંબંધી કે એવા કોઈ મેમાન આવે તો તેને મીઠું ખાવાનું પરાણે પીરસે છે પ્રભુ ૦ ૫

મમન થઈ=રાજ થઈ

ભગવત લુપ્ત=ભગવાનના ધરણી

મુકતા=મેતી

વીણ=વગર

સુત=દીકરો

ગળગળો=દમા ઉપજે તેવો

ભાવા=ચાળા

અન્યતે=બીજાને

શિક્ષા=શીખામણ

અચિત=અચોક્ષ્ય

અંતરના છળ=મનના કપટ

અંતરજામી=પરમેશ્વર

ગુરુ જે પૈસાની સેવા બતાવે તો ગણગણવા મડિ છે. (મતલબ કે ગુરુ સેવામાં જે પૈસા વાપરવા સારા લાગતાં નથી) પણ ધરની સ્ત્રી ધરણું માગે તો રાજ થઈને ડાલે છે. પ્રભુ ૦ ૬.

ભગવાનને ધરણું કરવું હોય તો તેમાં ખોટા મોતી કાચને કિડિયાં લાવી ધાલે છે પણ તેની સ્ત્રી તથા છોકરાને સોનું રૂપું, મણિને મોતી એના વિના ચાલતું નથી પ્રભુ ૭

દુનિયાના દેખાતા જપ કરવા એસે પણ બાકી નહાય નહિ ને ખાવા એસે ગળા કાપે ત્યાં દયા ઉપજે એવો થઈ જાય એ બધા વૈષ્ણવના ચાળા છે પ્રભુ ૮

આ કરવું ને આ ન કરવું એવી શીખામણુ ખીજને દે છે તે પ્રમાણે તું કરતો નથી પણ ઉલટું ખોટું કામ કરે છે ૯

તારા મનમાં જે કપટ હોય તે ખીજ ન જાણે પણ પરમેશ્વર તો જાણે છે ને દયારામના દાસનો જે સ્વામી તેતો સાચા સોચ-તી છે પ્રભુ ૧૦

વાંસળી.

કાન=કૃષ્ણ, કાનજી.

નાદે=અવાજથી

વેધી=વીધી

મુનિવર=ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ

સાન=ખબર

તરની શાખાઓ=ઝાડની ડાળીઓ

પયેપાન=દુધનું પાન, દુધ પીવાનું

પળે=વખત

ટાડટી=સ્થિર

ભાણુ ઉડીયો=સુખ ઉગ્યો

સમાધ=સમાધિ

જાણુ થયું—ખબર પડી

કૃષ્ણ ભગવાન વૃંદાવનમાં ઉભા ઉભા વાંસળી વગાડે એના અવાજથી મુનીવરની પાંસળી વીંધાઈ ગઈ. ને કાંઈને કાંઈ ખરાબ રહી નહિ વૃંદાવનમાં વાંસળી વાગે ૧

ઝાડની ડાળીઓ કૃષ્ણને પગે નમવા માટે લળી રહી ને વેલા પણ ઝાડની સાથે લળી રહ્યાને કહે છે કે અમારા આજ-ધન્ય ભાગ વૃંદાવન ૨.

વાંસળીના અવાજથી જમુનાના પાણી ચાલતાં નથી. ને
હરણના મન મોહ પામી જાય છે. પંખીઓ માળામાં હાલતાં નથી.
એ વાંસળીનો અવાજ સાંભળી કાઠથી રહેવાતું નથી વૃંદાવન ૦ ૩
વ સહુ દુધ પીતા નથી પણ કાન દઈને સાંભળે છે. ગાયો ને
નાદ સાંભળવાને તે વખતે ગાળા તોડાવી ત્યાં કાન રાખે છે.
વૃંદાવન ૦ ૪

જાણે સુખ ઉગ્યો એમ જાણી જળ માહેના કમળ પણ
સ્થિર થઈને પુષ્પાં છે. શંકર પણ પોતાની સમાધી મેલી ગયા
એવી રીતે દુનીયામાં બધાને જાણુ થયું, વૃંદાવન ૫

પાઠ ૧૬ મો ઉપદેશ.

છત્રે=છત્રી વડે
છડીધર=છડી ધરના
છાજતા=શોભતા
રસિક=રસિયા
ખિગજતા=ખેસતા
રિદ્ધિ=પૈસો ટકો
ભાગ્યમાં=નશીબમાં
ઉપભોગ=વૈભવ
માણતાં=ભોગરતા
અભોગ=નહારો વખત
જરી=જરા પણ
કરોડ દાન=કરોડો રૂપિયા
અજાને=અંધારમાં
ઇંદ્રપુરી=ઇંદ્રની નગરી

અનુસાર=જેવી, મળતી.
તોખમાં=ધાટમાં
કાટીધજ=કરોડો પતિ
ગજરતા=ગર્જના કરતા
ગુણસાર=સારા ગુણવાળી
મર્દમાં=પુરુષમાં
૧. જાણે=કાણુ જાણુ
ગર્દમાં=ખાડીમાં
પવીત્ર=ચોખ્ખા
બ્રાત=ભાઈ
જીવનનું=જીવતરનું
અંતર=મન
પ્રીતી=હેતુ
ધરે=લવો

ભાવાર્થ—જેને માથે છત્રની છાયા થતી ને જેની આગળ ચોપદાર શોભતા તથા જે રસીયા હાથીના હોદા માંહે બેસનારા હતા. અને વળી જેના નસીબમાં આવરદા તથા પૈસો ટંકો ધણોજ હતો તેવાં પણ એક દિવસ ડિછળતી ચેહમાં જમ્મને મુતા.

જે મોટા વૈભવો ભોગવતા ને મોટા સુખો ભોગવતા તથા સારો કે નહારો વખત છે તે જરાપણ જાણતા નહિ તથા જેમણે ખજાનામાં ને ખાણમાં કરોડો રૂપિયા એકઠા કર્યા તે પણ સોડ-તાણીને (હિંદુ) મસાણામાં ને (મુસલમાનો) મસીદમાં મુતા.

જેની નગરીઓ ઘાટમાં ઇંદ્રપુરીના જેવી હતી, ને તેના ગોખમાં કરોડોપતિ સાહુકાર ગર્જના કરતા તથા સ્ત્રીઓ સારા ગુણવાળી ને પુરુષમાં પણ મોટો ગુણ હતો તે કાણ જાણે પૃથ્વીના ખા-ડામાં કયે ઠેકાણે મળી ગયા માટે હે મારા મિત્રો તમે ઉપવી વાત વિચારો ને હે મારા ભાઈઓ ! બલા થઈ ને પાપી મટો ને પવિત્ર થાઓ ને જીવતરનું ફળ જાણી ભગવાનને ભજો ને મનમાં પ્રિતિ ભાવી હંમેશા ધ્યાન ધરો.

મહાદીપ છંદ.

સ્વામ્યરણ્ય=પરમેશ્વરના પગ	નેત્ર=આંખ	શું પામ્યો=શું કમાણું
સ્મરણ્ય=ભક્તિ	વદન=મોહું	કાપ=કસતર
ત્રિલોક=ત્રણ લોક	ખાન=ખાવાનું	ભગ્યો=ફોર્ટ્યુન
કાચી=ખેડી	પાન=પીવાનું	ઉપાય=ઇલાજ
હસત=હાથ	યાદ આણે=સંભારે	હડીક=જરા વખત
કરણ્ય=કાન	ઇન્દ્રદેવ=ઇન્દ્રજીવ દેવ	આમુંસ=આવરદા,

ભાવાર્થ—હે મિત્ર ? પરમેશ્વરના પગનું સ્મરણ્ય કરવું એજ સાચી ને સરસ વાત છે તેના વિના ત્રણે લોકમાં ખીજ

કરોડો વાતો પણ ખોટી છે. હે ! કૃપાળુ ! તે હાથ, પગ, કાન ને નાક દીધું છે. વળી આંખ મોઢું ને દાંત આપીને તે સાથે જ્ઞાન રૂપી દાન દીધું છે.

એ પરમેશ્વરજી આજ ખાવા પીવાનું ધણુંજ આપે છે વળી ભુખ, તરસ, ટાઢ ને તડકો તથા બધાં દુઃખ ને કાપી નાખે છે. તે તેને વખતો વખત સંભારે છે પણ હે દુષ્ટ અભાગીઆ ! તું ધ્રુષ્ટેલા દેવને જાણતો નથી.

હે જીવ તું વિચારીને જો કે જન્મ પામીને શું કમાણો તે ભકિતની કાંઈ કળા જાણી નહિ પણ ઉલટો પાપનો કાપ ભેગો કર્યો હજી ઉપાય છે જો થાય તો ધણુંજ સારું છે નહિતો જે વખત જાય છે તે તારા આશુખ્યમથી ઓછો થાય છે.

મનરંજન કવિતા.

ગુપ્તોત્તર છંદો.

નાથ=ધણી

નરક=નહારું દેકાણું

સાર=તત્વ

નિત્ય=હમેશાં

ચતુર=ડાઘા

મનમાં લહેલો=મનમાં લો.

ભાવાર્થ—નરકનો ધણી કાણ ? (જમ દહીંનું તત્વ શું કહેવાય ? (ધી) નાના બાળકની પોથીનું નામ શું ? (ચોપડી). ભોજન કરનારી સ્ત્રી ધણીનું હમેશાં ધરે શું કરે ? (રોટલી) હે ડાહ્યા માણસો ! એ ચારના જવાબ તમે તમારા મનમાં વિચારી લો. જો કાંઈ સમજી શકે તો એને ખેસવાને માટે ઓટલો આપું ને ન સમજી શકે તો કહું છું કે ધી ચોપડીને રોટલી જમ.

શુભોતર=છાંનો જવાબ.

અતર્થહિર્લાપિઠા.

અંતર=અંદર

બહિર=બહાર

શ્રીકળ=નાળીઝેર

અધિક=ધણી

હહે=હે

બારે પદવી=મોટો હેઠો

મોટે નાલિ=નાશ ન પામે

પરમ=મોટું

દાટી=દાખી

આઘ=પહેલો

અત=છેલો

વાયા=વાણી

અવિચળ=નાશ પામે એવો

વરણ=અક્ષર

કવિગ્નન=કવિ માણસ.

નાળીઝેરમાં શું હોય ? (દોષરૂં) ને કપટ કરતાં શું હારે ? (ધમ) વણી ગામડામાં મોટી પદવી કોણ લે ? (ગામેતી) નાશ ન પામે તે કોણ ? (શાશ્વતું) સૌથી મોટું દુઃખ શું છે ? (મરણ) (ઉપલા પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં) પહેલાં ને છેલા અક્ષરને દાખી દેતાં જે નામ (પરમેશ્વર) રહે છે તેની વાણી અવિચળ છે તે દરેક પદના પહેલા અક્ષરપર એટલે અમદાવાદપર વહેમની નજર રાખીને રહે. એવું મધ્ય અક્ષરનો કવિ જે દલપતરામ તે કહે છે.

પાઠ ૨૭ માનું અનુસંધાન :

સાહસ કર્મ=વગર વિચાર્યું કામ | દુઃકાંત=દાખલો

સામળદાસ કવિ કહે છે કે ઉતાવળું ને વગર વિચાર્યું કામ કર્યાથી દર્પનો નાશ થતો જાય છે તે તમે એ દાખલાથી જુઓ (નોળની તાત માદ કરવી).

પણ નર્મદાશંકર કવિ સાહસને સારા અર્થમાં વાપરી દા-
ખલા દે છે તે.

પુરો કર્યો=મારી નાખ્યો
પ્રાસદ્ધ=સિદ્ધ, બાધીતો
નિબંધવચને=પોતાને વચને
શર=શરો, બળવાન
ફતેહ=જીત

ઈંદ્રજીત=રાવણનો ભાઇ
હણ્યો=માર્યો
જગતસહુભણે=બધી દુનિયા ખોલે
માહોમકરી=હિંમત ધરી
આગે=આગળ

ભાવાર્થ—સાહસ કામથી પરશુરામે અજુ'નને મારી નાખ્યો
ને પોતાના (સાહસરૂપી વચને) વચને તે પરશુરામ પ્રસિદ્ધ
થયો, ને સાહસ વડે લક્ષ્મણે શુરા ઈંદ્રજીતને માર્યો ને સાહસ
વડેજ પિકન પીર વિક્રમ કહેવાણો એમ બધી દુનિયા ખોલે છે.
માટે હિંમત રાખીને દરેક કામ કરવા માંડો એથી તમારી આ-
ગળ ઉપર જીત થશે.

પાઠ ૨૨ માં પરચુરણ છપ્પા.

પુણ્યજનશ=પુરેપુરી કીર્તિ
વાન=શરીરનો વળોટ
નૃપતિ=રાજા
નમે=નમે, પગે લાગે
વિમળ=ચોકળી
વાણી=વચન

વિશ્વ=દુનિયા
મોહની=મોહ પમાડનાર વસ્તુ
સદ્વિદ્યા=સાચી વિદ્યા
વડું=મોટું
વિજ્ઞાન=મોટું
વિદ્યાહીન=વિદ્યા વિનાનો

ભાવાર્થ—વિદ્યા માનને મુકાવે છે. વળી વિદ્યા પુરેપુરી
કીર્તિને મેળવે છે. વિદ્યાથી શરીરનો રંગ પણ શાભે છે. વિ-
દ્યાને રાજા પણ નમસ્કાર કરે છે. વિવેક એટો વિદ્યામાંજ રહેલો

છે. વિદ્યાથી આપણી વાણી પણ ચોકખી રહે છે બધી દુનિયા વિદ્યાને વશ છે. ને વિદ્યાતો જાણે દુનિયામાં મોહ પમાડનારી વસ્તુ છે ! સાચી વિદ્યા એ મોટું રત્ન છે વિદ્યાથી બીજું કંઈ મોટું નથી ને સાચી વિદ્યા આગળ ધન પણ શી ગણતરીમાં છે જે માણસ વિદ્યા વિનાનો છે તે પણ છે. (૧)

મુઢ=અકલ વિનાનો

જમમ=જેમ

રાખ=રાજ

સિંધુ=દરિયા

ટાંકા=કુવા જેવા બાંધેલા

ટાંકા=ખાઓચીઆં

બગ્ગ=બગલું

કોકિલ=કોયલ

કગ્ગા=કાગડા

પરાક્રમ=બહાદુરી

સહિશ્વર=બધાના માથાનો

મોર=મુગટ

ચાકર ચોર=કાંતો ચાકર કાંતો ચોર

ભાવાર્થ—હંસ આગળ બગલું જેમ કંઈ ગણતરીમાં નથી તેમ પંડિત આગળ મુઢ જેવો માણસ છે. તેમજ કોયલ આગળ જેવો કાગડો તેવાજ પંડિત આગળ મુઢ છે. વળી રાજ આગળ જેવો ગરીબ માણસ તેવાજ પંડિત આગળ મુઢ છે. મોટા દરિયા આગળ જેવું ટાંકું તેવાજ પંડિત આગળ મુઢ છે. પંડિતમાં ધણું પરાક્રમ છે. તે પંડિત સૌના માથાનો મુગટ છે. સામળદાસ કવિ કહેછે કે પંડિતની આગળ મુઢ માણસ તો ચાકર ને ચોરના જેવો છે

જટા=આ ઠેકાણે વડવાધ

વડ વૃક્ષ=વડનું ઝાડ

નિજકાયા=પોતાનું સરીર

શીષ=માથું

અજ્ઞ=અકર

ગર્ધવ=ગધેડો

લોટે=આળોટ

છાર=રાખોડી

શુક=પોપટ

ખાખે=ખોલે

તમે છે=છોડી દે છે
માનની=ભી (દેલ)
સ્વાન=કુતરો
સકળનું=બધાનું

સ્વર્ગ=સારું ઠેકાણું.
જળચર=પાણીમાં રહેનાર
ધાયા=દોડ્યા

ભાવાર્થ—વડનું ઝાડ જટા રાખે છે (વડવાઈ વધારે છે પણ એ કાંઈ સમજનું નથી) ને પતંગીયું વગર સમજે પોતાનું સરીર દીવામાં ઝપલાવી બાળવા માટે છે તેવીજ રીતે માછલાં વગેરે પાણીમાં ચાલનારા વગર સમજે જ્યોતિષ પાણીમાં નાચે છે, ને બગલા બ્યાન ધરવા દોડે છે. ઘેટું માથું મુઠાવે છે (મતલબ કે તેને માથેથી ઉન ઉતારી લે છે.) ને બકરો દાહું રખાવે છે તેવીજ રીતે ગધેડું રાખમાં બાળાટે છે. ને પોપટ પણ વગર સમજે મોઢેથી રામ રામ એમ બોલે છે. વળી મોર સ્ત્રીને છોડી (સંસાર ભોગવતો નથી) ને કુતરો (પરમહંસની પેઠે) પણ વગર સમજે બધાનું ખાય છે. પણ સામળ કવિ કહે છે કે સાચા વિના કોણ સ્વર્ગમાં જાય છે. (મતલબ કે કોઈ નહીં.)

વાગેળ=ઉપે માથે લટકાઈ
રહેનાર નિશ્ચાયર જનાવર
આળે=જુએ
તરવર=ઝાડ
રહે છે=વેઠે છે
પાડ=પહાડ
દ્રઢ=બચળ
છુપીને=સંતાપને

નોળીકમ્=નાકથી પાણી પીવું તે
ગજરાજ=હાથી
કાપને=વાંદરાને
અનુભવવિષ્ણુ=મહાવરા વિના
ભાવના=પ્રેમ
મનમાં=મનવડે
ભક્ષ=ખાવું.

ભાવાર્થ—જિંદ હંમેસાં ઉંચુજ જીએ છે. ને વાગોળો નીચુંજ જીએ છે. ને આડ તડકો વેઠે છે. ને પહાડ અચળ આસન કરે છે, વળી નાગ ધર કરીને રહેતા નથી. ને ઉંદરો છાના છાનાં સંતાતા કરે છે. ને હાથી નાક વડે પાણી પીએ છે. (સુંઠમાં લપ્પ મોમાં રેડે છે.) ને વાંદરો આડનાં ફળ તથા પાંદડાં ખાય છે, પણ અનુભવ વિના ધ્રુવર મળતો નથી. ને જરા વારમાં પોતાની ધારણા ભાંગી જાય છે. પણ સામળદાસ કવિ કહે છે કે કથરાટમાં પણ મંગા કરી માને છે. તેને સામળદાસ કવિ કહે છે કે મન વડે સિધ્ધિ મળે છે.

ત્રેપન વણાં=ત્રેપન વર્ષ વહી ગયાં

અર્થ=પગ

પોતા=પહોંચ્યા

અર્થ=તાળે

નાવ્યું=ન આવ્યું.

અભિજ્ઞાન=પરમેશ્વર સંબંધી

જ્ઞાન.

દેવ=પરમેશ્વર

સ્નાન=નહાવાનું

ઉપાત=મોટાળો, અકળામણ.

ભાવાર્થ—તિલક કરતાં કરતાં ત્રેપન વર્ષ વહી ગયાં. ને જપ કરતાં કરતાં માળાનાં નાકાં પણ ગયાં. તીરસ્થળમાં ફરી ફરી પગ પણ રહી ગયા. તો પણ પરમેશ્વરને શરણ પહોંચ્યા નહિ. (પરમેશ્વર મળ્યા નહિ.) અખો ભગત કહે છે કે કયા સાંભળી સાંભળીને કાન પુટ્યા તોપણ પરમેશ્વર સંબંધી કાંઈ જ્ઞાન આવ્યું નહિ (૧)

એક મુખને એવી દેવ હતી કે જેટલા પથર તેટલાને પરમેશ્વર કરી પુજે. વળી પાણીને દેખી નહાવા મંડી. પડે ને યુગશી જોઈને તેનું પાંદ તોડે અખો ભગત કહે છે કે એ તો

બહુ ગોટાળો અને ઘણા પરમેશ્વર તે ક્યાંની વાત ? (મતલબ કે પરમેશ્વર ઘણા નથી પણ એકજ છે.) ૨

પામવા=મેળવવા
મેળ=ઉપલી કાંઈ પણ ક્રિયા
વિના

સમરસ=સમાનવૃત્તી

સેજ=એની મેળ

સંજોગ=મેળાપ

સાવ=તદન

ભોગ પામ્યો=જમ્યો

તિમિગલ=મોટા મચ્છર

દમે=દુઃખદે

પેરપેર=ધીમેધીમે

મથી=મહેનત કરી

આઠવેંત=ચાર હાથ

હું ઘડ્યો=મને ઘડ્યો (ક્રિતિયા

અળગો=છોટો

હરિલાગ્યો હાથ=પરમેશ્વર મળ્યા

ટલ્યો=નાશ પામ્યો

આથ્ય=પુંજ (કહેણી)

ભાવાર્થ—હરિને મેળવવા બધા તપ કરે છે. (પણ પરમેશ્વર મળતા નથી) પણ અખોતો પરમેશ્વરમાં એની મેળ કરે છે. મારે તો એની મેળ મેળાપ થઈ જાય છે ને હું બધો ભોગ સ્વતંત્ર પામ્યો. જેમ ભર દરિયામાં મોટો મગરમચ્છ હોય (તેને કોઈ દુઃખ દઈ શકતું નથી.) તેમ હું પરમેશ્વરમાં છું તો મારા દેહને કોઈ દુઃખ દઈ શકે ૩.

મેં ધીમે ધીમે મહેનત કરીને જોયું તો જણાયું કે પરમેશ્વર વિના બીજો કાંઈ પદાર્થ નથી. મને ચાર હાથનો ઘડ્યો તે હું ક્યાં છોટે જઈ પડ્યો એમ જોતાં મને પરમેશ્વર હાથ લાગ્યા ને અખો ભગત કહે છે. કે હું નાશ પામ્યો ને પુંજ રહી ગઈ ૪

પાઠ ૨૩ માંતું અનુસંધાન

વીરો=આવેલા વીર પુરુષો
ભાધઓ

શર=ખાણ
યોજશે=ગોઠવશે

જળેજ=જળમાં

ક્ષત=છેદ
ભગિની=બેન

ભાવાર્થ—હે ભાધઓ સાંજળો આ ધનુષ્ય જે ઉઠાવશે ને આ મહા માંથી જતું ખાણુ જે ગોઠવશે ને પાણીમાં જોડને આ મચ્છને જે છેદશે તેને આ મારી બેન જે દ્રૌપદી ને વરમાળા પહેરાવશે (એ પ્રમાણે દ્રૌપદીનો ભાધ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બોલ્યો)

દ્રુપદ રાજ બોલેલ ચોપાધ.

રાએ=રાજ
વીધી=છેદી
મીથ્યા=ફાગટ

ખેદ=દુઃખ
હૌર્તીમંત=આખરવાળા
સોયે=શોભે
સાર્થ=સાર

દાખી=જેઠ
ક્ષત્રીજયો=ક્ષત્રીનો બેટો
બીરહામ=હિમત ધર

વિપ્ર=બ્રાહ્મણ
શરશે=થશે
કાજ=કામ
પણુ=વચન

ભાવાર્થ—કોઈ રાજ ઉઠા. ને ઉઠીને મચ્છ વીધી કન્યાને વરો. મચ્છ વીધીને કન્યાને કરવાનું જે મારું વચન એ ફાગટ ન થાય. ૧

મચ્છ કોઈ વીધી શકતું નથી એ જોડને મને બહુ દુઃખ થાય છે. આ બધા જશવાળા ક્ષત્રીઓ અહીં શોભે છે પણ શું કોઈ અહીંયા વીર નહી હોય ! ૨.

વાર માથે મુગટ મુક્યા છે તો હવે મારું સાડું કરો વળી
મળામાં મોતીની માળા પહેરી છે. એ જ્યું જોઈ કોઈ વીર
પુરૂષ વરમાળા પહેરો. ૩

લાલચો હવે કોઈ ક્ષત્રીનો બેટો હિંમત ધરતો નથી. માટે
બ્રાહ્મણોમાંથી ઉડીને કોઈ આ કામ કરે તો સજાની ને મારી
લાજ રહેશે ને આ કન્યાનું પણ કામ થશે. ૪

(ત્રીજા બ્રાહ્મણની દેશી માર્ગમાં કવિતા)

છટાએ=ચાલાકીથી
કાપડી=સાધુ, સાધુના વેષમાં
આવેલ અર્જુન
અંબ મરોડ=શરીરનો ઘાટ
મળ્યા=મોઝા, ટાટા, પડ્યા
મર્વી=અહંકારી

કોડ=લાડ
નેત્રનો લક્ષ=આંખનું ચિન્હ
દક્ષ=બ્રાહ્મણ
સહ=જલદી
અદ્ભૂત=નવાઈ જેવું

ભાવાર્થ—જુઓ જુઓ બ્રાહ્મણે હિંમત પકડીને ચાલાકીથી
ધનુષ્ય કેવું ધારણ કર્યું છે. એ સાધુ ક્ષત્રીનું કામ કરે છે. તેણે
ચાલાકીથી ધનુષ્ય ધાર્યું છે.

એના શરીરનો ઘાટ જુઓ—એણે ચાલાકીયા એને જોઈ
અહંકારી રાજાઓના કોડ મળી ગયા—એણે

એના આંખના ચિન્હ જુઓ—એણે

બાણ ગોઠવણમાં એ બ્રાહ્મણ કેવો છે એણે

અરો ! એણે મન્યને વેલોને ધનુષ્યને ટાટું મુક્યું એ હવે
વરમાળા જલદી પહેરે એ બ્રાહ્મણે નવાઈ જેવું કાર્ય કર્યું.

બધી સાહેલીઓ ઘોળ ગાય છે.

વિસ્મે=નવાઈ

અંતરે=મનમાં

મચ્છવેધુ=મચ્છ વેધનાર

આશ=આશા

વીસરે=ભુલાય

તે હરખાય=તે એટલે કાપડી

હરખાય,

લાવાર્થ—આઈ કાંઈ નવાઈ પમાટે એવું દેખાય છે. કારણ કે તમારા મન માન્યું થયું હોય એવું લાગે છે. કેમકે તે મનમાં બહુ હરખાય છે તે જાણા પહેરાવે છે.

આપણી આઈ વરમાળા પહેરવી મચ્છ વેધનાર પાસે જઈ ઉભા હવે એની આશા ફળો અને એ કાપડી કાઢીવર દળો. ૨.

હો આઈ તમારું હૈત દુઝાતું નથી. તમારાથી છુટા પડવાનું અમને બહુ દુઃખ થાય છે, પણ તમને સુખ થાઓ. કારણ કે એમાં અમે સુખ માનશું.

પાઠ ૨૮ મો કચ્છીવનક.

ભાસ્વો=જણાવો

નિરભયજી=માંક વગર

હુલસ=મનમાં

ધ્યાન પ્રવૃત્તિ=સમરણ કરતે

એકતિ=એકતા

શોક=દીકગીરી

હરતો=નાશ કરતો

લાવાર્થ—કચ્છીર વડ કહેવા જેવો દુઃખમને કરતો જાણો ને ભુરો એવો પદ્મડ જેવો જણાવો. ને તે નહીં વચ્ચે નીરભયપણે એક કરખો ઉઝલો વરતાય છે એને જોઈને જોધો હાર્યો ને તે મનમાં પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે છે. ને તે સવારમાં એકતિ એકલાના શોકને હરી લે છે ૧

અચરતી=નવાઈ
મારાનો=પ્રથમનો દેખાવ
મગર=અભિમાન

સત્સંગ=સાચી સોજતમાં
નિત=હંમેશાં
અમર=નાશ ન પામે એવો.

કદમાં ને દેખાવમાં એ જાણે જગતમાં નવાઈ જેવો હોય
તેવો જણાય છે. અને એ એક નાક છે તે જોઈ ખરે દેશ
કાં મગર ન રહે ? (મતલબ કે રહેજ) બધ લગતોમાં સત્સંગને
લીધે કબીર પવિત્ર મનાય છે. તે પ્રજના વધારામાં એ હંમેશાં
કેમ અમર ન કહેવાય ? (મતલબ કે કહેવાય.) (૨)

તરફેરી=ઝાડની
તંતુ=તાંતણાં
અતીશ=ધણ

સફેલી=વીટાળી
વડતણ=વડ છોડી દઈને
ગિરએ=પર્વત ઉપર

પ્રથમ ઝાડની ડાળોમાંથી ખુચે તેવો તંતુ કુટી નીકળતા
(પણ હાલમાં) તે નીચે લટકે છે. એ બધી વડવાઈ બટા રૂપમાં
થઈ રહી તેથી તેની શોભાથી શંકર ધણા શરમાઈને જટાને
વીટાળી લઈ વડ છોડી દઈ પર્વત ઉપર જઈને રહ્યા. ૩.

ભાનુ=સુર્ય
અતિશ્રમથી=ધણી મહેનતથી
બેદી=છેદી (સોસરી તડકો પાડી
શીતળ=ટાઢી

મિત થઈને=બહુ વધારે નહિ
તેમ બહુ થોડાએ નહિ તે
મધ્યમ થઈને

એની ઘટા ઉંચે એવી છે કે ઉનાળામાં સુર્ય ધણી મહેનતથી
પણ તે ઘટાને બેદી શકતો નથી તેથી માણસો એની ટાઢી
જાંયાં નીચે ખેંચી સુખ લે છે. ઉઘાડી દિશામાંથી ધણો પવન આ

વીને જમીનને સાદી ને ચોકખી કરે છે પણ પછી તે પવન મધ્ય-
મસર થઇને ખુશી કરે છે. (૪)

અમળ=ચોકખી

પુણ્ય સમજી=પુણ્ય માની

અડચણ=હરકત

સમાતા=સમાઈ રહેતાં

ધણાં જીવડાને પાંખીઓ અહીં રહી ચોકખું સુખ મેળવતાં
વળી કેટલાક જનાગુઓ અહીં પુણ્ય સમજીને ઉતરતાં (મતલબકે
વડે ઉતરવામાં પુણ્ય છે એમ માનતા) ને ધણા શિકારીઓ
અહીં બહુ મમત કરતા વળી આ વડ નીચે હજારો માણસોને
સમાઈ રહેતાં કાંઈ અડચણ આવતી નથી. (૫)

ખગ=(ખ=આકાશ+શમમ ધાનુ=જવું) આકાશમાં જનાર
પક્ષી કરમહીણ =કરમ વિનાના.

આ ઠેકાણેથી કોંટ વહેતી નદી ચકચકતી જોવામાં આવે છે
ને (નર્મદા મુખના બેટમાં) બેટ ઉપર અહીંથી તડા ચરતાં
પશુઓ જોવામાં આવે છે. એની ઘટા બહુ ભારે જોવામાં આવે છે.
ને ઉંચે કાંઈ પાંખોના શબ્દ સાંભળવામાં આવે છે. ત્યાં જઈ શરીર
વાયુ લેવો. પણ જે કરમ વિનાના છે. તે સુખ લેતા નથી. (૬)

રમણીય=શોભિતી

લાલ લલના=જીવાન સ્ત્રી પુરુષ

ગલી=શેરી

જપમાં=મંત્રની ધુનમાં

એની ઘટાને યાજાને લાંબે ઘણીક ફરવાની શેરીઓ બની રહી
જખોલો બધાઈ રહે છે તે એવી છે કે તેની શોભિતી બેઠકો
બની છે વળી તેમાં જીવાન સ્ત્રી પુરુષો નિરતિ ખુશીથી રહે છે
અને તેમાં જોગી જપતાં નિરતિ ખુશીથી રહે છે (૭)

જડાં
હરિત
કુમળાં
કુમસાં } એ પત્રનાં વિશેષણ છે.

હરિત=લીલા
કુમળાં=કુણાં
કુમસાં=ખરહટ

ચુસી=ખાધ
પુશનુર્મા=પુશ કરે એવા
હારથી=ટાઢથી

જડાં, લીલાં, કુમળાં ને ખરહટ પાંદડાં છાંયી રહ્યા છે. તે શોભે છે વળી રાતા ટેટા ખાધને વળુક જીવ પોતાનું પેટ ભરે છે બાળુઓમાંથી પુશ કરે એવા રંગના કિરણો પડે છે, ને તીચેના પડો હારથી તડકા વડે ખરહ જેવાં ચળકી રહ્યા છે. (૮)

નિરખીને=જોઇને
ખરી=નાશ પામી
મંભીર=મોટા

તુથી=તારા વડે
કૃતાર્થી=આભારી
દરશનવડે=જોવાથી

હે કખીરવટ તને જોઇને મારી આંખો ટાઢી થઇ. વળી મારે ખરખરી જત્રા થઇ ને મારી પાપી સુધ્ધિ નાશ પામી ને હે મંભીર વડે ! તારા વડેજ નમંદા નહી વધારે શોભે છે. ને તારા દશન વડે હું જે નમંદાશંકર તે મોટો ઉપકારી થયો. (૯)

પાઠ ૩૪ મો વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ.

અમાણી=જેથી
આણી=ગાહી
પ્રતિજ્ઞાપ=આજ્ઞામાં
પ્રમાણી=ગાહી

કુરંગ=હરણ
વિશાશ=નાશ
વિપરીત=કલટી
મતિભ્રષ્ટ=નહારી બુદ્ધિ

ભાવાર્થ—સીતાના જેવી સતી ને ગાહી કાણુ ? તે પતિની

આજ્ઞામાં હમેશાં સાચી હતી પણ હરણ પકડવાને નહારી બુદ્ધિ કરી કેમકે નાસની વેળાએ ઉલટી બુધ્ધિ સુઝે છે. ૧

કાળજ્ઞાની=વખતના જાણનાર | દ્રેષ=ઝેર
પાછીપાનીનકરી=પાછાન હઠયા | ક્રોધી=ક્રોધ કરનાર

કૌરવો વખતના જાણનાર કેવા હતા. તેઓએ કુસંપમાં પાછો પખં મુક્યો નાહ એવા મોટા ક્રોધવાળા પણ ઝેર સહિત કપાઈ મુઝ્યા માટે નાશ વખતે ઉલટી બુધ્ધિ સુઝે છે.

નિપુણતા=કુશળતા | દ્યુતને=જુગઠાને
જમાવી=ફેલાવી | વળુધી=વળગી

નજે ન્યાયમાં કુશળતા ધરાવી વળી દુનીયામાં સારી આખર પણ ફેલાવી, પણ જુગારને વળગી રહીને ગાદી ખોઈ નાખી માટે નાસની વખતે ઉલટી બુધ્ધિ સુઝે છે. ૩.

ચદુપુરી=દારકા | હરાસણો=ચોટ્યો
સુરા=દાર | શરીરશુધ્ધિ=શરીરનું લાન

દારકાના જાદવો સંભારો (મતલબ કે કેવા હતા ને તેમણે કેટલી કીર્તિ મેળવી) પણ જ્યારે તેમને શુભ દારમાં ચોટ્યો ત્યારે શરીરનું લાન મુકીને બધા મરી ગયા. માટે નાસની વેળાએ ઉલટી બુધ્ધિ સુઝે છે. (૪)

શાસ્ત્રવેતા=શાસ્ત્રનો જાણનારો | લણું=વહોરવું
વિકટમાં=પાસે | કષ્ટ=દુઃખ

રાવણ શાસ્ત્રનો જાણવાવાળો એવો હોંશીઆર હતો કે નવે અહો તેની પાસે ગેહતા પણ જ્યારે નહ રી બુધ્ધિ ધર્મ ને પીતાને હરી મયો ત્યારે એણે દુઃખ વહોરી લીધું માટે નાશ વખતે નહારી બુધ્ધિ સુઝે છે. (૫)

સંત સમાગમ વિષે ઘોળ.

સુખદાયક=સુખ આપનાર
સંત સમાગમ=સાચા પુરુષનો
મેળાપ
તૃષ્ણા=ઈચ્છા

ધર્યા=અદેખાઈ
મેહ=મેહ પામવો
મત્સર=આંખળો
નમતા=માર પછું અહંકાર.

સાચા સંતનો સંગ તે સુખ આપનાર છે માટે સંતની સોજત કરવી.

સંતના સમાગમથી આશા તૃષ્ણા, અદેખાઈ, અભિમાન એ નાશ પામે છે તથા મેહ, તોરતે અહંકાર એ બળી જાય છે ને મનમાં પરમેશ્વરનું ચોક્કસ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે માટે સંતનો સમાગમ કરવો. (૧)

મુનિ=રૂપિ
આપ=પોતે
અનેક=વંશ

પતિત=પાપી
આધારીઆ=તાર્યા
જશ=કીર્તી

સંતના સમાગમથી નારકસિધિ તે આપોઆપ સિવના મન જેવા થયા ને વંશ પામીને તાર્યા, તે જેની કીર્તિ મેળે પ્રતાપ છે માટે સંતના સમાગમ કરવો. (૨)

સિદ્ધ=મુક્ત
શુક્રઆદિત્ત=શુક્ર મુનિ વગેરે
મુનિવર=અધિષ્ઠાતા શ્રેષ્ઠ

સુખરૂપ=સુખ જેવા
મમ=કીણી વાત
અનુપમ=કોઈની બરાબરી ન કરી શકે તે.

સંતના સમાગમથી શુક્રમુનિ વગેરે મુનિવરો મુક્ત થયા ને સુખરૂપ થયા. તે કોમલું મન કરીના રૂપમાં ચોરી ગયું ને સંતના સમાગમથી તેમણે અનુપમ કીણી કીણી વાતો બોલી માટે સંતનો સમાગમ કરવો. (૩)

મહિમા=મોટાઇ

મહાત=મોટા પુરુષો

માયાની જળ=સંસારની ખટપટ

પરિબ્રજ=પરમેશ્વર

આળસ'પાળ=કાંકાં

મહા પુરુષોનો મહિમા મોટો છે જેના સેવવાથી (ચાકરી કરવાથી) માયાની જળ છૂટે છે. તે પરમેશ્વરમાં ડૂબી નથી છે માટે મુક્તાનંદ કહેકે કે અર્થાં કાંકાં છોડી હવે સંતનો સમાગમ કરવો (૧)

પાઠ ૮ મો હિંદુત્વાર ઉપર સંસ્કરણ ઉપકાર.

કાળાકેર=મદા જુલમ

સંસાર=વહેવાર

ઝેર=અકેળક

વેર=દુશ્મનાવટ

જીવાથી—ઝેર તે વેર ગયાં વળી મદા જુલમ કરનારા માણસો પણ રહ્યા. પાસમાં નાતના ને પાસમાં જાણના લોકોના સંપથી સંસાર ચાલે છે. જિવારો પકડીને કણ રસ્તામાં જતાં કે હા કાન પકડતું નથી એ અર્થો ઉપકાર કરવાનો ગણીને હે હંદુસ્તાન ! તું રાજ્ય કા. (૧)

અનોપમ=મેઢની ઉપમા

આપી શકાય તેવું

લેખ=ગણ

ધેર=ભયંકર

કુર્મી=નહા રા કામ કરનાર

કુળ્યુ=નાશ પામ્યું

મારણ=મારનાર

દુષ્ટ=પરાયર

કાઠની ઉપમા ન આપી શકાય એવું રજવ થયું છે ને તેણે જ તારી લાગ પધારી છે કેમ તું ગણ. ભયંકર ને નહારા કામ કરનારા ચોર લોકો ગયા. ને જાણું જેમ હતું તે પણ નાશ પામ્યું. વળી મહમુદના જેવા મારનાર પણ ન મળે ને તૈમુરના જેવું તોફાન પણ નથી માટે એ અર્થો (૨)

જડ=મુળ

વિધવિધના=જાતજાતના

વૈભવ=મોજા મજા

પટકાન=લુગડું

જીલમી રાજ્યના મુખ ઉખડી ગયાં તે નાદીર જેવા નાશ પામ્યા હવે બીલની બહુ બીક કર્યા છે વળી કજીરો ને કંકાસ પણ કર્યા છે વસ્તીને જાત જાતનાં સુખ જણે છે, તે લુગડાં પહેરે છે તે પાન ચાવે છે માટે એ બધો (૩)

ખરાબી=તુકસાની

કેલુજ માત્ર=શી ગણતરીમાં

સંહાર=નાશ

કેખાત્ર=નહારા કુળવાળા

રેખ=વાવટા

તનુજ=છોકરા

ગુલતાન=મજા

હોલકરની દવે કાંઈ તુકસાની થઈ શકતી નથી અને કહો કે મરાઠા શી ગણતરીમાં છે સીધીયા કદી નાશ કરી શકે નહિ તે નહારા કુળવાળા પિઠારા નાશ પામ્યા, અને ઇંગ્રિજ સરકારના વાવટાની નીચે તે નાશ થઈ ગયો છે એ બધો (૪)

બળવંતા=બળવાળા

આશ્રય=આશરો

મંગળ=સાગ

કેળનાળી=કેળી વગેરે

ભય=બીક

ટાળી=મટાળી

એ બળવાન રાજ્યના આશરો આગળ સારાં ધવમંગળ તે મુજુ ખીત ગાય છે. જેના ધારા સઉથાં એવા સારા છે કે બળ વગરન માણસને પણ મનમાં બીક રહેતી નથી. કેળી વગેરેની બીક મટાડી સૌ સંસ્થાન સંભાળી રાખે છે, માટે એ બધો (૫)

ફાંસીખોરા=ફાંસીઆ લોકો

ફેલ=ઢોંગ

વાટ=રસ્તા

ધીંગા=મજબુત

ધાટ=પાણીના આરા

કુવેતર=વાડી

ફાંસીઆ લોકો ટોંગ કરાને વનમાં રસ્તે લુટી શકતા નથી
મજબુત કાડી અને જતના ધાડા તથા ઘોડાં એ પાણીના આરા
રોડી શકતા નથી ને ખેતર કે વાડીમાં જઈ લશ્કર ધાન્ય લુટી લઈ
શકતા નથી માટે એ બધો. (૧)

હિમાચળ=હિમાચલ

લગલગ=સુધી

પ્રવેશ=આંદર દાખલ થયું

આંદર=નગર

ડરના=ખોકના

લંકાથી હિમાચલ સુધી ને કલકત્તાથી કચ્છ સુધીની આંદરમાં
પંખખ, સિંધ, મોરહ દાક્ષણ માળરા નગરે દેશ આવેલા એ
તેમાંથી બીકના ને દુઃખના દિવસ ગયા ને સુખના દિવસનું દાન
દીધું માટે એ બધો ઉપકાર. (૭)

આભાર=ઉપકાર

નિરંતર=હમેશાં

સ્વર્ગસમે=સ્વર્ગ જેવો

સજ્જે=કરજે

મહીમાં=પૃથ્વીમાં

તે માટે તું તન મનથી જોવો ઉપકાર મન લેને દમેલાં રાજ
રાજ રહીને સ્વર્ગના જેવો શણગાર કર અને પૃથ્વીમાં તું મોટું જાન
મેળવ એમ દલપતરામ કવિ મનથી આશીશ દે છે માટે એ
બધો. (૮)

પાઠ ૪૧ માનું અનુસંધાન.

હર્ષનાકિલ્બા=દાસડાના પુળા

નર્તાન=નાચ

અકલ=અધી

વનલતા=વનનાં વેલ

મેરમે=છુટાં છુટાં નાખે

ઉભરા=મનનો ગજરાટ મનનું દુઃખ

પ્રિયવંદા નામની તેની બેનપણી શંકુતલાને કહે છે કે—
હરણોએ મેંમાંથી દાહડાની કાળીઓ નાંખી છે. ને મોર પોતાનો
નાચ છોડી દે છે કેમ જાણે એને (શંકુતલાના) વિજેગના
બાબા વાગ્યા હોય ! બધી વનની વેલો પણ જાણે ખરેખરા
આંસુ પાડતા હોય તેમ પાંદડાં વેરે છે. વળી તે.ઉભરા પણ
એવા પ્રકારથીજ બહાર કાઢે છે.

શંકલ્પ=વિચાર

ભરથાર=ધણી

રૂપેકુળે=રૂપમાં ને કુળમાં

અવર=ખીજત

સમાન=સરખી

સુકૃત્ય=સારાં કામ

પ્રમાણ=બરાબર

નવમાલિક=એ વેલતું નામ છે

વધુવર=વહુવર

તુળવિષે=તારા વિષે

જમી=ખીલી

મેં પ્રથમથીજ વિચાર કરી મુક્યો હતો કે ધણીના મનમાં
તારું કામ છે. રૂપમાં કુળમાં ને ખીજ સદગુણોમાં તું સરખી છું
ને બરાબર તારાં સારાં કામથી તું તે ધણીને પામી જેવી રીતે
સારી નવ માલિકાને આપ્યો મળ્યો. તેવી રીતે વરવહુની જોડ
હવે ખરેખર ખીલી બને હવે ઇચ્છા વિષે સુખીઆં થયાં ને તેની
તથા તારા વિષેની ચિંતા આજ ગઇ.

કુશલણી=દાહડાનાં

અમળ=ચોકખું

ઈંદુગી=ઈંદોરીયા

મુડીબર=મુઠી ભરીતે

તુલ્ય=બરાબર

ધા રૂઝાને માટે મેં દે દાહડાની અણીથી ઈંદુગીનું ચોકખું
તેલ રેંદેલું વળી મુડીબર સામો દધતે ઉછેરી એમ પુત્રી બરાબર
રાખેલી હરણી છોડી જાય એમ નથી.

તમતણું=તમારું
આપોઆપ=એની મેળે
સ્નેહ=હેત
પ્રતિ=અંકુર
અંધુજનો=આઈનાં સગાં
અવર=ખીજી

યુવતિ=સ્ત્રી
સામાન્ય=ઠીકઠીક
સત્કાર=માન
પ્રાપ્ત=પેદા
લાગ્ય=નશીબ
આધીન=તાબે

તપ એજ ખરું ધન છે એવું જે જાણે છે એવા ઋષિ
અમોને જાણીને વળી તે સાથે તમારું કુળ પણ ઉચ્ચ છે તે વિચારી
પ્રુક્ષીથી એને (શંકુતલાને) લો એક ખીજને સ્નેહના અંકુર એની
મળાએજ છુટ્યા હતા. પણ કોઈપણ અંધુજનો વચ્ચે કોઈ પ્રકાશથી
નહોતા (૧)

આપના વડે ખીજી રાણીઓ જેવી રીતે (મનમાં) છે તેવી રીતે
તમે એ સ્ત્રીને સામાન્ય માનથી પાળીને. પછી એથી વધારે ઉદ્ય
પેદા થવો એતો નશીબને આધીન છે હવે હું ખરેખર કહું છું કે
એના અંધુજનો જે અમે તેનાથી વધારે ખીજીં બોલાય નહિ. (૨)

—:૦:—

પાઠ ૪ માંનું અનુસંધાન.

સમે=વખતે
સહેવું=વેઠવું
રૂંદેમાં=મનમાં
હઃમ=હંમત
ધૈર્ય=ધીરજ
સજ્યો=અનાગ્યો
વિશ્વ=દુનિયા
કાળે=વખતે
વધાઈ=વધામણી

મહાભોગ=માઠા સમાચાર
જીકતી=કળા
કદાપી=કદી
દીલેધારી=મનમાં વિચારી
તદાપી=તોપણ
શાંતિ=ધારજ
સજે=રાખે
ભજેદેવ=પરમેશ્વરને ભજે

પરમેશ્વરને જે વખતે જેવું ગમે તે વખતે તેવું વેઠવું ને હમેશાં મનમાં રાજી રાજી રહેવું. પણ કોઈ દિવસ હેખકો જઈ મનમાંથી હિંમત હારશે નાહ. માટે ઘણા દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો (૧)

જેવો વરસાદનો માંડવો હોય તેવો દુનીયાનો ખેલ પરમેશ્વરે બનાવ્યો છે તે જરાવારમાં થાય છે ને જરાવારમાં નાશ પામે છે. માટે ઘણા દુઃખ (૨)

હે ભાઈ ! એક વખતે વિવાની સારી વધાઈ મળે ને એક વખતે મહાભોગ થાય એવા સમાચાર મળે પણ સારો કે નહારો વખત હમેશાં ચાલતો નથી માટે ઘણા દુઃખ (૩)

જ્યાં કદી કાંઈ જુકતી ચાલે નાહ ત્યાં મનમાં તપાસીને જેવું (કે પરમેશ્વરની મરજી) પણ રોવું નહિ એ વખતે તો જે પરમેશ્વરને ભજે એજ સારો કહેવાય માટે ઘણા દુઃખ (૪)

પાઠ ૪૩ મો નજ દમયંતી.

નરદેવ=નરનો દેવ	સુર=દેવતા	કંઠે=કોકમાં
સુત=દીકરી	વ્હાલથી=હેતથી	સજી=પહેરાવી
પ્રસંશા=મીર્તી	નપતળ=નગરાજ	

બીમક રાજાની દમયંતી નામે દીકરી હતી. તે સુંદરી હંસને મોટે નગરાજની મીર્તી સંભળી ને નજને મનથી તો વર ચુકી હતી. તેથી મોટી પરમેશ્વરની સહાયા દેવ તથા ખાનગી નર વંશરેને છોડી દઈ તેણે હૃતયા નગરાજન અને વરમાળા પહેરાવી. (૧)

દેવપંના=દેવી
સમ=અરાબર
દીપતી=શોભતી

તનય=દીકરો
તનયા=દીકરી
સુરપુર=દેવનાં નગરી

ભાવતા=મમતા
પુણ્યશ્લોક=પણવાળો
પ્રસરવતા=ફેલાવતા

તે દેવીના અરાબર શોભતી, દમયંતીને નળરાજ્યથી દીકરો તથા દીકરી એમ બે સારાં સંતાન સાપડ્યાં ને તે રૂપને તથા ગુણને શોભાવતાં. વળી પવિત્ર ચારત્ર વાળા બની પ્રાપ્તને પાળીને પોતાની કીર્તિ ફેલાવતાં (૨)

સુગ=સુગંધ
નિજબંધુ=પોતાનો ભાઈ
હુદય=નદારી કાલત
શર=સાથ

કર=કાથ
સંતાન=છોકરી, છોકરો
વસ્ત્ર=લુગડો

નળરાજ્ય સુગંધ છતાં પોતાના ભાઈ પુસ્કરથી બુગદું રમ્યો જેને માથે દુરદશ દરવી હોય તેને સદા અવળું સુઝે પોતાનાં રાજ્ય પુસ્કરના કાથમાં ગડું થયો તેના સંતાન મોસાજમાં ઉછર્યા ને નળ તથા દમયંતી અનેક લુગડું પહેરી નગર એકીને બહાર નીકળ્યાં (૩)

સુકુમાર=સારા કુસર
આકરો=વસમો

સુખદંતી=પોતાની તેજ
તાકાત=શક્તિ

જે સુકુમારેના પામાં નંદા, કાંકરા ને શુભો બહુજ વાગી ને રેકરા ચંદના કિરવાણી બહુજ વસમો થાક લાગ્યો. એમને એમ ત્રણ દિવસના અપવસ થયા તેથી તેની આંખો ઉઝી મઠ મોઢાનુ તેજ શીકું પડી ગયું. સ્ત્રીરમાં જરાએ તાકાત રહી નાહ (૪)

ભુપતે=પૃથ્વી ઉપર
ધુબા=ધુબ

ખગ=પક્ષી
પટ=લુગડું

દંપતી=ધણીને ધણીઆણી
મતિ=ભુષિ

ધણા પક્ષીઓ પૃથ્વી ઉપર બેઠેલાં છેટેથી જોયાં તેથી બુખની
સાંતિ કરવા નગરાળ પોતાનું વસ્ત્ર તે પર પાથરે છે. પક્ષી જ્યારે
તે લુગડું લઇને પક્ષી ઉડી ગયું ત્યારે ધણી ધણીઆણીએ બન્ને
જણાએ એક જ લુગડું પહેર્યું આવું નહાઈ નશીબ થયેલું જોઇને
નળની બુધ્ધિ રિધર ન રહી. (૫)

પ્રાણનાશન=ધણીની

રજની=રાત

અજગી=ઊંડી

ગુણવંતી=ગુણવાળી સ્ત્રી

દમયંતીને દુઃખથી બચવાને માટે પીચર જઈ રહેવાને બહુએ
કહ્યું પણ પોતાના ધણીથી છુટા થવાનું એ ગુણવંતી સ્ત્રીને 'ગમ્યું'
નાહિ, તે વગડામાં બહુ હેરાન થઈ ને રાત પડતાં બેઠે ઉઘી ગયાં
પક્ષી અર્ધી રાત્રે અરધું વસ્ત્ર ફાડી દયા બોડીને નળ ચાલ્યો ગયો. (૫)

પાત=ધણી

ધડી ધડી=વખતો વખત

બેભાન=શુદ્ધિ વાળી

નિકળ=બહાર

જીવન=જીવડનાર

વ્યાધે=શીકારીએ

સતી દમયંતી જગી ને જ્યારે પતિને ન લાલ્યો ત્યારે
બેશુદ્ધ થઈને પૃથ્વી ઉપર પડી ઓ મારા નાથ ! ઓ મારા જીવન !
તમે છોડીને તમે ક્યાં ગયા એમ ધડીએ ધડીએ બેલવા મંડી તે
બહારો બની ગઈ ને નળને જોતતી જોતતી અજગરના મોઢામાં
આવી પડી ત્યારે દુઃખથી ટળવળતી વૈદહીને શત્રુઓએ હુકાથી
બચાવી. (૭)

નિજ=પોતાની

આહદશ=સપત્ની દાંખ

દિન કંઈ=કેટલાક દહાડા

ઋતુપર્ણી=અયોધ્યાને રાજા

શોધતી=તપાસતી

સારથિ=રથ હાંકનાર

સહણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી

શીઝ=તેલવળો

સહી=નક્કી

નરમણિ=નળ, માણસોમાં એક

જેમ તેમ કરીને પોતાની માસીને ત્યાં ગઇ ને સુખે દુખે
કેટલાક દહાડા રહી પછી કુળગુર જે સુદેવ તેમની જાતથી એ
સલુણી નકકી પોતાને પીઅર પહોંચી સર્પના ડાંખથી તે વીરૂપ
બનેલો નળ પછી એ સતીનો સ્વયંવર ફરી થતો સાંભળી
ત્યાં જલદી પહોંચી ગયો એ વખતે રતુ પર્ણના રથનો હાકનારો એ
થયો હતો, (૮)

ખિલક=ખીલામણુ

લક્ષણો=ચિન્હો

કલ્યા=એળખ્યાં

બાળુડા=બાળકો

હર્ષધિનો=હર્ષમાં ગાંડા

આહઅસર=સર્પ કરડવાથી અ-

ગત=ગયેલું (એલી અસર

સાનુકુળ=માફક

રૂપમાં ઘણો ફેર હતો, પણ નળનાં બધાં ચિન્હ એળખ્યાં
પછી હરખમાં ગાંડા થયેલાં એ બાળકો નળ તથા દમયંતીને મળ્યાં
સર્પના કરડવાથી શરીર વિરૂપ થયેલું વગેરે જે અસર થઇ હતી તે
મટી ગઇ અને પુષ્કર તેમને નમ્યો અને તાબે થયો વળી ગયેલું
રાજ્ય પણ મળ્યું એમ પરમેશ્વરની મહેરબાની હોય તો બધું
અનુકુળજ બની રહે. (૯)

છટ્ટા=બહેકી

ટકતાં=રહેતાં

નીતિ=શીખામણ

ઉર=મનમાં

કિવા=અથવા

ધુથી=જુગારથી

નિશ્ચય=નકકી

સુખના વખતમાં બહેકી જવું નહિ ને દુઃખના વખતમાં
હિંમત હરવી નહિ, પણ એવી શીખામણ મનમાં ઉતારવી કે
સુખ કે દુઃખ એ હમેશાં રહેતાં નથી વળી હું નકકી કહું છું કે
રાજા અને રાંક એ બધા જુગારથી દુખીઆ બને છે. માટે કોઇએ
એ દુષ્ટ દુર્યોધ આગળ નકકી કોઇ દિવસ જવું નહિ. (૧૦)

પાઠ ૨૭ માં સ્વયંવરમાં નળનું આવવું.

હાક=રાડ
ભુપ=રાજા
તાક=ગાત્ર, શક્તિ
ઉદ્યો=ઉદય પામ્યો

ભાણ=સુર્ય
અરત થયા=આવમ્મા
સમાન=બરાબર

ઓ નળ આવ્યો એવી સ્વયંવરમાં રાડ પડી ને ઓ નળ આવ્યો સભિળી સર્વ રાજાના ગાત્ર ભાંગી ગયા. જાણે નૈવધ દેશનો સુર્ય ઉગ્યો હોય તેમ તે નળ આવ્યો તેથી તે સુર્યરૂપી નળને ભાળી તારારૂપી રાજાઓ અસ્ત પામ્યા ઓ નળ આવ્યો

ઝળહળ=ચકચકાટ
જોત=પ્રકાશ
ચળકે=પ્રકાશે
ઉઘોત=આગીયો તેજસ્વી કાચ

રવિપેરે=સુર્યની પેઠે
અરગળ=ચંદન, અખીલ
વગેરેનું મરદન.
બહેકે=ધમકે, સુગંધ આપે

એનો પ્રકાશ ચકચકાટ ઝળહળ રહ્યો છે. ને મુગટપર આગીઆ કાચ ઝળહળ રહ્યો છે. એવો નળ આવ્યો. કુંડળનો પ્રકાશ સુર્યની રૂપી રહ્યો છે. અને શરીર ઉપર અરગળ ધમકી રહેલ છે એવો નળ આવ્યો.

વદન=મોઢું
કનળનયન=કમળરૂપી નેણ
ફંદ=પાશ
નાસા=નાક
કીર=પોપટ

ગજમુકતા=હાથીના કપાળમાંથી
નીકળતા મદના મોતી
જેવા ટીપા
કુંજર=હાથી
શુંઠાકાર=સુંઠના આકારના

એનું મોઢું તો જાણે પુનમનો ચાંદો હોય તેવું શાલો છે

ને કમળરૂપી નેણુ પ્રેમની જાળ જેવા છે, એનું નાક જણે પોપટની ચાંચ હોય તેવું જણાય છે.

ગમે ગજમુકતાનો હાર છે ને એના હાથ હાથીના મુંઢના આકારમાં છે એવો નળ આવ્યો.

નાભી=ફુટી
કટીએ=કેકમાં
કુંજરકાળ=સિંહ

શ્વારદુલ=સિંહ
ગત્ય=ગતિ
નરપત્ય=નરપતિ, રાજા

હૃદયમાં આવેલી ફુટી તે કમળની પેઠે શોભાયમાન હતી, ને કેડની બાબતમાં સિંહને જીત્યો છે એવો નળ આવ્યો વળી તે સિંહની ચાલ ચાલતો તેથી બધા રાજા નિરાશ થયા, એવો નળ સ્વયંવરમાં આવ્યો.

પ્રાણુ=નાથ
નિર્વીણુ=નકકી
તવ=તે વેળા
વિખાણુ=વખાણુ

તેજે=તેજમાં
સોમ સમાન=ચંદ્ર જેવો
ગતે કરીને=ગતિ છે જેની
મહિમાએ=મોટાઈમાં, કીર્તિમાં

એ તો દંપતીનો નાથ છે તે હવે નકકી પરણશે એવો એ નળ આવ્યો જેના હંસે વખાણુ કર્યા હતાં. તે એ નળ એવું કન્યાને જાણ થયું તે તેજમાં સુર્યના જેવો હોયને હંડકમાં જાણે ચંદ્ર જેવો હોય તેવું લાગે છે એવો એ નળ આવ્યો એ પોતાની ગતિવડે કરીને થાય છે ને કીર્તિમાં એ રાજા સંકર જેવો છે તેવો એ નળ આવ્યો.

સ્થિરતા=અચળપણું
મેર=મેરૂપર્વત
શિખી=એ રાજા હતો

સમાન=જેવો
એશ્વર્ય=અશ્વર પણું

મનની સ્થિતિમાં જાણે મેર પર્વત જેવો ને ધનની બાજુ તમાં જાણે કુબેર બંડારી હોય તેવો એ નજ આલ્યો. સાચવટમાં શિબિ રાજા જેવો ઐશ્વર્યમાં નિધુપ રાજા જેવો એવો એ નજ આલ્યો. લડાઈમાં ઈંદ્ર જેવો બળાળ્યો. ને ત્યાગમાં જાણે હરિશ્ચંદ્ર હોય તેવો જણાય છે. એવો એ નજ આલ્યો.

—:૦:—

પાઠ ૪૯ માંડું અનુસંધાન.

નિર્દોષ=વાંક વગર

અંચ=ખીક

તેડે=ખોજાવે

અચાનકથી=એચિતો

ક્યમ બાયર'ન=કેમ ખીક ન રહે

કુર ચકી=ધાતકીથી

ચાણાક્ય અચાનકથી ખોલાવે તો વાંક વગરનો હોય તેને પણ ખીક રહે. તો કું તો ગુનામાજ છું તો એ ધાતકીથી કેમ ખીક ન રહે ? (મતલબ કે રહેજ)

પાઠ ૫૦ મો.

વિનતિ=અરજ

બક્ષિ=મન

વડાં=મેટા

જરણુ=ધરડાં

પાગળાં=લુલાં

નિકટ=પાસેના

સરો=યાઓ

પરજન=ખીજા માણસો

દોહલાં=અધરાં

અમ=મહેનત

રઝવો=મટાડો

ભાવાર્થ—હે મારા દેશીઓ કું તમને અરજ કરીને કહું છું

કે ગરીબ માણસના ઉપર મોટું મન રાખે ને ધરડાં આધળાં લુલાં
એવાં રાગીની તમારે બધી ખબર લેવી. (૧)

જે પાસેના રનેહીઓ છે તેમનાં કામો થાઓ ને બીજા
માણસોનાં દુખ નાશ કરે અને શરીર તથા મનમાં આકરાં દુઃખ
મહેનત લઈ મટાડે. (૨)

ધરજત=ધુજતું

હાડ=શરીર

મંદ=ધીમી

સહે=વેઠે

વેદના=દુઃખ, પીડા

અસર=લાગણી

વજ્ર=ધાતુનું બાણ

ધર્મકાળમાં=ધર્મના કામમાં

નિરાશ્રિતે=આધાર વિનાના

હકે=હક છે એમ ગણીને

સુઅભિમાન=સારું અભિમાન

કમર=કેડ

કમર બાંધીને=હિંમતથી

કબ્જ=દુઃખ

વળી ધ્રુજતાં શરીરવાળાનાં; તથા ધીમી નાડીવાળાનાં દુઃખ
કાપે ને મુંગા માણસો પોતાના રાગની પીડા કેમ વેઠી શકતા
હશે એને પણ દવા આપી એવી અસર કરે કે જાણે છાતીમાં વજ્ર
લાગ્યું એવા ધર્મના કામમાં સારી દયા ધરે. (૩)

ફક્ત આટલીજ સમજણ દેખાયછેકે દુઃખી નિરાશ્રિતને પાળવા
એ આપણો હક છે. એને એજ દેશીઓનું સારું અભિમાન છે,
માટે હિંમત રાખીને દુઃખ કાપવા. (૪)

ધીરવું=પકડવું

હણી=નાશ કરી

મંચીએ=મેળવીએ

મુકિત=મોક્ષ

છાડજો=છોડજો

કરો=કરવું બહુ વચન છે

વર વધુ તથા=૧૨ વહુના

હાડ=શલકો પુલેકાં; દારૂખાતું

ગરવ=અહંકાર (વગેરે)

કીર્તિ=જશ

ધુત=ધુતારા

દીન=ગરીબ

આપણી સાથે ધર્મ આવશે માટે પાપને નાશ કરી ધર્મને પકડવું. એવું આ જગતને વિષે માન મેળવીએ તો જીવ ગયા પછી મોક્ષ પામીએ. (૫)

જમણવારના જે કરેછે તે છોડી દો, ને વરવહુના ઠાઠને નાશ કરો. જે કીર્તી મેળવવાને અહંકાર હોય તો ધુતારાને ગરીબ પાળવા ન દેવા (એટલે ધુતારા ગરીબને ધુતી ન શકે એવું કરો. (૬)

જડથડેયકી=થડમુળમાંથી
સુધરવે=સુધારામાં
એપે=ઉતાવળ
દળદરી=ગરીબ

મોખરે=આગળ
મતિ=બુદ્ધિ
તે તુલ્ય=તે બરાબર
વીનતી=અરજ કરીને

વહેમને જડ મુળમાંથી બાળી નાખો ને સુધારામાં ધણી ઉતાવળ રાખજો ગરીબના દુઃખ કાપો ને ધર્મની બુદ્ધિને આગળ કરો. (૭)

ગરીબ માણસોને દાન દેવું એવી મારી બુદ્ધિ છે તેની બરાબર બીજી બુદ્ધિ નથી. નર્મદાસકર અરજ કરીને કહે છે કે ગરીબને મદદ કરીને રમો. (૮)

દોષકે છંદ.

નિર્જળ=પાણી વિનાના
નવાણુ=પાણીની જગ્યાએ
તીર=કાંઠા
સઘપજલદી

ધર્મ=કરજ
ધીમી=મળજીવ
તનતાપ=સરીરના દુઃખ
નિવારો=નાશ કરો

ભાવાર્થ—પાણી વિનાનાં ગામમાં (વાવ, કુવા, નદી, તથા તળાવો એવાં) નવાણો ગળાવો. વાવ કુવા, તળાવ તથા નદીના કાંઠા જે જુનાં હોય તે ગોતી જલદી સુધારો. હે ધનવાન એ તમારી કરજ છે. (૧)

મજબુત ને સારી ધર્મશાળાઓ બનાવો કે જ્યાં નબળા સ્ત્રી પુરૂષો રહે ને તે માણસોના સ્ત્રીઓનાં દુઃખ નાશ કરો. હે ધનવાન (૨)

નિશાળ=મોટી

ઉમર આખીતણા=આખી ઉમરનાં

આદરથી=શર કરવી

વડી=મોટી

ઔપધશાળા=દવાખાનું

જનજાત=માણસની જાત

સારી અને મોટી નિશાળ ચલાવો ને તેમાં બાળકને સારી રીતે લણાવો. જેથી આખી ઉમરના ઉપકારી થાય હે પૈસાદાર (૩)

મોટું દવાખાનું શરૂ કરો. જેથી દુખાળા માણસ પોતાની જાતનું દુઃખ છોડે ને બિચારો રોગી બાળક સુખ લે હે પૈસાદાર (૪)

દયાભરી=દયાલાવી

ભાખો=બોલો

ઉઠાવ=લખાવો

ગળેલ=ગળી ગયેલું

જળેલ=જળી ગયેલું

અંધા=અધળાં

ધારી શકે=રાખી શકે

પાલન=પાળવા માટે

પુંજ=પૈસો

ઉધારો=ઉધાર માંડો

લિખારીને ભાળી તેનાઉપર દયા લાવીને બોલો, ને તેને શે-ટલી નાંખી લિખારીને લિખારી ન રાખો પણ હજારો જાતનાં ઉદ્યોગો છે તેમાં તેને લખાવો. હે પૈસાદાર (૫)

શરીર ગળી ગયેલું હોય કે જળી ગયેલું હોય કે આધળાં હોય તથા જે ધીરજ રાખીને ધધો કરી શકતા નથી. એવા માણસોને પાળવાને માટે પુનઃ ઉધાર કરો હે પૈસાદાર ૬.

શીરસ્તો=રીવાજ
સુખસાગ=સુખનો સમાન
નકારો=નઠારો
જમાવો=મારો
પરલોક=ખીજ લોક

કાબ્યકળા=કાવતાની ખુખી
ધોર=ધીરજવાળા
જુગોજુગ=ભવોભવ
જોગ=વખત
લાવો=લાલ

સંપ કરીને તથા હરેક રિવાજે સુધારીને સૈના સુખનો સામાન રસ્તો કરો ને હમેશાં નઠારો વિચાર ન કરો હે પૈસા ૭

પરદેશમાં જઈને દુકાન માડો ને ખીજ લોકોની લાખો કળાઓ લાવો હોશ ધરો, પણ કિંમત હારશો નહિ. હે પૈસા ૮

કવિ પાસે કવિતા કરાવો. ને તેમાં ધીરજવાળું નામ ભવોભવ રખાવો. એ માણસો આવો વખત કરી કરીને આવશે નહિ, માટે હલપતરામ કવિ કહે છે કે આ સારો લાલ લો. ૯

પાઠ ૫૪ મો જગતકર્તાની સ્તુતિ,

જગતકર્તા=પરમેશ્વર
સ્તુતિ=પ્રશંસા
શોભા=દેખાવ
સાગ=લાલકો
જગતકર્તા=પરમેશ્વર
જગ=કર્તા
હામ=કિંમત
રા=સુંદર

ચયના=ખનાવટ
વિભિન્ન=વનસ્પતિ
જહાં=જે ઠેકાણે
સૃષ્ટિ=દુનિયા
કમે=એક પછી એક
મંડાપ=ધણ
નમુના=ધાટ
છેજ=(અત્યારે) છે

ભાવાર્થ—હે પરમેશ્વર તારી શોભા કેવી ! તારો ભલકો
પણ કેવો ! મોટા કવિ તથા ભક્ત માણસો તારી કાંતીનાં વખાણ
કરે છે ને તે વખાણ કરતાં હીમત હારી, જાય છે દેમકે તારાં
કામ બહુ સુંદર છે.

પાતાળની તથા પોપડાના ઢાળની ને જમીનની જાતોની
શી બનાવટ કહું કે જ્યાં જુની ચીજો તથા જુદી જાતની
વનસ્પતિ રહેલી છે. ઘણી દુનિયાઓ બદલાણી ને તે ક્રમે ક્રમે
ઘટ્ટ એ વાતો નથી. કારણ કે તેનાં નમુનાને નિશાનીઓ
હાલમાં છે.

સુલ.

વિધવિધ=જાતજાતનાં

કાંકર=કાંકરો

અનુક્રમે=એક પછી એક

જડ=પથ્થર જેવા

ભુયર=પૃથ્વી કેપર ચાલનાર

જળયર=પાણીમાં ચાલનાર

સુનુ=સોનું

સરવ=જળમાં, સર્વ

માટીનાં, કાંકરાનાં, ચુનાનાં, અને પથ્થરનાં એમ જાતજાતનાં
પડ અહીં અનુક્રમે નથી. ભુયર અને જળયરનાં ખોખાં પથ્થર
જેવાં જડ રૂપ યજ્ઞ ગયાં છે, વળી ધર ધરનાં બધાં માણસો સોનું
અને લોહું વાપરે છે.

રચુનું=અનાવ્યું
માનવીકાળ=માણસ માટે
દાઝ=લાગણી
કષ્ટકરનાર=દુઃખ નાશ કરનાર
અપાર=ધણી
રચના=ગોઠવણ
શબ્દ=શોભે
ઉચ્ચતા=ગરમી

રજનીરાજ=રાતનો રાજા, ચંદ્ર
નખેતર=નક્ષેત્ર, કૃતિકા રાહણી
વગેરે ૨૭ છે.

સાળ=શણગાર
ખિરાજે=શોભે
લેર=મોઝું
સ્થિરતા=શાંતપણું
છાજે=શોભે

દુઃખ નાશ કરનાર પરમેશ્વરે મનમાં દાઝ આણી બધાં માણસોને માટે અનાવ્યું છે. તારા ડહાપણનો લંડાર છે હેલાઈ ધણું ડહાપણ છે હે પરમેશ્વર તારી શોભો કેવી !

આકાશની ગોઠવણ શી કહ્યું, સુરજ ઝાડને બધા જીવોને માટે પૃથ્વીને ગરમી આપે છે. વળી નક્ષેત્રનો શણગાર ને રજનીનો રાજા એ રાતે બહુ શોભે છે ને વાયુનું મોઝું આવે છે તેથી શાન્તપણું શોભે છે.

કૃત.

રવિ=સુરજ
વદે=વદ્ધમાં
ચંદ્રની કળા=ચંદ્રનું તેજ
મંગા=અ.કાશ મંગા

દીલ=મન
સાહાએ=શોભે
અધર=ખિરાધાર

ગોલ=ગોળા
ગંભીર=ભયંકર
પોષ=પોલાણ
જગદાધારા=જગતનો આધાર
આપનાર

ખટ=છ(રૂપ છ છે.)

નિયમિત=નિયમવાળા

ઠાઠ=ભલકો

તરૂ=ઝાડ

લતા=વેલ

ભરપુર=ભરેલાં

પાપણું=પાણીમાં

માનવજાત=માણસની જાત

મચ્યો છે=જામ્યો છે.

સ્સોયે=શોભે

હરી=હરી લે

ગાણી=ગુણગાથી

સુરજ ને ચંદ્રના મારગો શશી કહેવાય છે. ને શુદ્ધ ને વદ પખવાડીઆમાં ચંદ્રનું તેજ વધે છે. આકાશ ગંગાને જોઈ મન થાય છે, ને વાહનાના જાતજાતના ધણા રંગો શોભે છે.

આ બધા ગોળા અધર રહ્યા છે ને આકાશ ભયંકર છે. તેનો આધાર હે જગદ્ધાર તુંજ છે વળી તે છ રતુના ધારાં નિયમિત કર્યા છે. હે પરમેશ્વર તારીં (૨)

આ દુનીયાનો ભસકો કેવો છે. તેમાં ઘણે ઠેકાણે શોભીતા ધાટ છે. તથા ઝાડ ને વેલાયો તથા પાણી ને પાણીયો ભરપુર છે. પશુ પંખીને માણસન જાતો સાથે રહી છે એ જાણે નાટકો હોય એવું લાગે છે એ રૂપથી ને રંગયા ને ગુણુયા શોભાય છે, ને ગાણા વડે મન લે છે.

હીલી=ધગ્ગ કરી	સિંધુ=દરીઓ	ઉપવન=વાડી
કક્ષ=કુલ બધા	લેહરે=લેરથી મોજથી	રહીઆળ=સુંદર
હરે=નાશ કરે	નગ=પર્વત	ઠામેઠામ=ઠેકાણેઠેકાણે
પ્રીત=હેત	ઘટઘટામાં=ઠેકાણેઠેકાણે	લાડતી=લાડ કરતી
સજ્જ=અનાવી	મોઘ=શીખામણ	ટેક=નિયમ
નેક=નકકા	લલિતા=સાર	નિત=દમશ
રચનાર=અનાવનાર	ક્ષેમ=કુશળ	મધુરા=મીઠાં
અગાધ=ધણી	ભાવથી=ભાવથીહોંશથી	ભાવે=ગમે

બધાં ખેતરો મજાદારી તે ઉભા છે ને ચળકારા કરે છે તે વહાલાં ને મીઠા ખેતરો બધા પંખીના દુઃખ નાશ કરે છે સમી સાંજે

દરિયાની બહોર ને નદી નાળાં એ બહુ શોભે છે ને પર્વત વન વાડી
મેદાન ને રાત એ બહુ સુંદર લાગે છે.

એવી રીતે જાણે બધું સાદુ ને સહુલ છે તો પણ તેમાં
બહુ કામ છે ને તેનો બનાવનાર ચતુર છે તેની શક્તિ ઠેકાણે ઠેકાણે
ધણી છે ને તેમાંથી સારો બોધ મળે છે. શીશોભા (૪)

એવી રીતે હું વાડીની લીલા કહું છું સુંદર ને પ્રીતિ
ઉપજાવે છે બહુ ટેક રાખીને સુંદર સાડી બનાવીને તે હેતથી
હસાવે છે. એવી રીતે એ પક્ષીઓ હમેશાં મીઠાં ગીત ગાય છે. ને

સર=સરોવર	ખગો=પક્ષીઓ	સ્તુતિ=નખાણુ
સિંધુ=દરિઓ	સુસ્વર=સારા સુરના	વધુ=વધારે
કૃપા=મહેરબાની	ગાન=ગાયન	લીલામૃતધારા=સૌંદર્ય
રમ્યપણું=સુંદરતા	બુધ્ધિ=બુધ્ધિ	રૂપી અમૃતનો
દરશાવ્યું=બતાવ્યું	દહનારા=નાશકરનારા	પ્રવાહ

સરોવર, દરિઓ ને નદીનું પાણી તે અમને કૃપા કરીને પામું
છે. ને વન ઝાડ ને પાદડાની સુંદરતા બતાવી છે. વળી પક્ષીઓનું
સારા સુરનું ગાયન સંભળાવ્યું. વળી ધર્મ વધે એમ બતાવી દાન
કરાવ્યું છે.

હે પાપના નાશ કરનાર અમને ધણી બુધ્ધિ આપીને ચોકખા
કરો હે અમૃતના ઝરાં! તારી વધારે સ્તુતિ શું ગાઇએ? તને
ધન્ય છે. શીશોભા૦ (૪)

ભૂતળ વિદ્યા.

પૃથ્વીના ગોળાના સંબંધમાં વપરાતા શબ્દો.

ગોળો—જે નકકર પદાર્થ બધી દિશાએથી સરખો ગોળ હોય તેનું નામ ગોળા. (ખાત્રીને માટે તેના મધ્ય બિંદુથી પૃષ્ઠ સુધી દોરેલી લીટીઓ બધી એક સરખી થવી જોઈએ.)

અંશ—દરેક ગોળ અથવા પરિધના ૩૬૦ માં ભાગને અંશ કહે છે. પૃથ્વીના એક અંશનું માપ લગભગ ૬૯ મૈલ છે.

કળા—અંશના સાઠમા ભાગને કળા કહે છે.

વિકળ—કળાના સાઠમા ભાગને વિકળા કહે છે.

અંસ, કળા, વિકળા જણાવવા માટે ઢુંકા ચિન્હ—
અંશ જણાવવા આંકડા ઉપર જમણી તરફ એક ૦ મીકું કરે છે, કળા જણાવવા જમણી તરફ એક પાણુ કરે છે ને વિકળા જણાવવા જમણી તરફ બે પાણુ કરે છે જેમ ૧° (અંશ), ૫૨' (કળા), ૫૬" (વિકળા).

મહદ્ગોળ—કોઈ ગોળાને એવી રીતે કાપવો કે કાપનારી સપાટ તેના મધ્ય બિંદુમાં થઈને જ જાય તો તેના બે સરખા ભાગ થાય છે. તે સપાટને મહદ્ગોળ કહે છે.

લઘુગોળ—(નાનો ગોળ) એટલે એક નાનો ને બીજો મોટો થાય છે. કોઈને એવી રીતે કાપીએ કે કાપનારી સપાટ મધ્યબિંદુમાં થઈને ન જાય તો તેને લઘુ ગોળ કહે છે.

અંસ—તેને ઘટી અથવા અક્ષ પણ કહે છે, જે કલ્પિત રેખા પૃથ્વીના મધ્ય બિંદુમાં થઈને ઉત્તર દક્ષિણ પાર જાય છે તેના ઉપર પૃથ્વી ફરે છે.

ધ્રુવ—ધરીના છેડાને ધ્રુવધ્રુવ કહે છે. તે બે છે. ઉત્તર ધ્રુવ અને દક્ષિણ ધ્રુવ. ઉત્તર ધ્રુવનો તારો દેખાય છે તે પોતાની જગ્યા કદી બદલતો નથી, ને દક્ષિણનો તારો દેખાતો નથી.

વિષુવવૃત—પૃથ્વીની સપાટી ઉપર મધ્ય ભાગમાં પૂર્વ પશ્ચિમ જે મહદ્ વર્તુલ દોરેલું છે તે. તેને જૂમધ્યવૃત પણ કહે છે. ત્યાંથી ઉત્તર ધ્રુવ ને દક્ષિણ ધ્રુવ સરખે અંતરે છે, ગોળાના ઉત્તર ગોળાર્ધ ને દક્ષિણ ગોળાર્ધ એ બે ભાગ તે પણ વૃતથી મળ્યા છે.

અક્ષાંશવૃત—વિષુવવૃતથી સરખે અંતરે ઉત્તર દક્ષિણમાં બન્ને તરફ પુર્વથી પશ્ચિમમાં જે લઘુ ગોળ દોરેલાં છે તે. વિષુવવૃત તે મોટામાં મોટું અક્ષાંશવૃત છે ને ધ્રુવ એ નાનામાં નાનું અક્ષાંશવૃત છે.

રેખાંશવૃત—એને (ચામ્યક ઉતર) મામ્યોતરવૃત પણ કહે છે. એ વૃતે એક ધ્રુવથી બીજા ધ્રુવ સુધી ઉતર દક્ષિણ દોરેલાં છે. વળી તે મહદ્ વર્તુલાંને વિષુવવૃતને કાટખુણે છેદીને જાય છે.

સંક્રાંતિ વૃત—વિષુવવૃતની ઉતર ને દક્ષિણમાં ૨૩½ અંસ ને છેટ જે બે કરકરી લીટીવાળાં લઘુગોળ દોરેલાં છે તે ઉત્તરનાને કર્ક સંક્રાંતિવૃત ને દક્ષિણનાને મકરસંક્રાંતિ વૃત કહે છે. તેની

પેલી મેરના લોકોને સુર્ય કાઠ વાર માથે આવતો નથી. પણ ત્રણે રહી દેખાય છે તેથી ગરમી ઝાણી પડે છે.

અયનબિંદુ—એટલે જવાનું બિંદુ સુર્ય ઉતર તથા દક્ષિણમાં છેટામાં છેટા જ્યાં સુધી જાય છે તે. ઉતર તરફનાને કક્ષ અયન બિંદુ ને દક્ષિણનાને મકર અયનબિંદુ કહે છે.

કાંતિવૃત—સુર્યની આસપાસ પૃથ્વી જે માર્ગમાં ફરે છે તે માર્ગ બતાવવાને પૃથ્વીના ગોળા ઉપર જે મહદ્ વર્તુલ દોરેલું છે તે.

ધ્રુવવૃત—ઉતર ધ્રુવની દક્ષિણમાં ને દક્ષિણ ધ્રુવની ઉતરમાં રહ્યા અંશને અંતરે જે બે લઘુગોળ દોરેલા છે તે ઉતર તરફના ને ઉતર ધ્રુવવૃતને દક્ષિણ તરફના ને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત કહે છે.

અક્ષાંસ—વિષુવવૃતથી કાઠ જગ્યા કેટલી ઉતરમાં અથવા દક્ષિણમાં છે. તે જણાવનાર અંશ છે. ઉતર તરફનાને ઉતર અક્ષાંસ ને દક્ષિણ તરફનાને દક્ષિણ અક્ષાંસ કહે છે. તે ગોળાના પારખ ઉપર મર્યાદા છે. તે ધ્રુવ પાસે વધારેમાં વધારે ૯૦ ને વિષુવવૃત પાસે શુન્ય હોય છે.

રેખાંશ—અમુક મુકરર કરેલી જગ્યાથી બીજી જગ્યા કેટલી પુર્વમાં અથવા પશ્ચિમમાં તે જણાવનાર અંશ અંગ્રેજો ગ્રીનીયથી માપે છે તેથી આપણા નકશામાં તે પ્રમાણે કરેલ છે. (ફ્રેન્ચો પારસથી માપે છે) તે મુકરર કરેલી જગ્યાથી બીજી જગ્યા પુર્વમાં હોય તો તે પુર્વ રેખાંસ ને પશ્ચિમમાં હોય તો પશ્ચિમ રેખાંસ. તે

વિષુવવૃત્ત ઉપર મારેલા છે તે વધારેમાં વધારે ૧૮૦ ને ઓછામાં ઓછા શૂન્ય હોય છે.

વિષુ બિંદુ—ક્રાંતિ વૃત્ત ને વિષુવવૃત્ત એ બન્ને મહદ વર્તુળો એક બીજાને જ્યાં છેદે તે બિંદુઓને વિષા બિંદુ કહે છે. તે એ ઠેકાણે છેદે છે તેથી (૧) મેષ (૨) તુલા.

વાસ્તવિક ક્ષિતિજ—આપણા વાસ્તવિક ક્ષિતિજ બિંદુથી ચારે તરફ પૃથ્વીના પરિધ સુધી નેવું નેવું અંતેશ અંતરે ચઢને જાય એવું જે હદ વર્તુળ દોરેલું છે તે તે ખરેખરી ક્ષિતિજ છે.

દ્રષ્ટિગોચર ક્ષિતિજ—ખુલ્લા મેદાનમાં ઉભા રહેતાં આપણી નજર છેડામાં છેડી જ્યાં પહોંચે ત્યાં આકાશને પૃથ્વી મળી ગયેલાં દેખાય છે. તેવું ચારે તરફ દેખાય છે તે લઘુ ગોળ (જેમ જેમ ઉંચી જગ્યાએથી જોઈએ તેમ તેમ તે ક્ષિતિજ વધારે ને વધારે દૂર દેખાય છે.) પારિસમાં ધ્રીયલ ટાવર ૧૦૦૦ એક ફીટ ઉંચો છે તે ઉપરની વિજળીક રેશની ૪૫ માઇલ દુર સુધી દેખાય છે.

કટીબંધ—પૃથ્વીના દરેક ભાગમાં ટાઢ તડકા તથા હવા કેવાં પડે છે. તે જણાવવાને પૃથ્વીના પાંચ ભાગ પાડેલ છે તે.

ઉષ્ણ કટીબંધ—એટલે જે ભાગમાં તાપ સમ્પત્ત પડે છે.

સમશીતોષ્ણ કટીબંધ—એટલે જે ભાગમાં ટાઢને તડકો સરખાં પડે છે તે એ છે.

શીત કટી બંધ—એટલે જે ભાગમાં ટાઢ સમ્પત્ત પડે છે તે એ છે.

દરેક કટીબંધની વીગત.

ઉપ્પુ કટીબંધ—વિષુવવૃત્તની ઉત્તર તથા દક્ષિણમાં ૨૩૧ અંશને છેટે સુધીમાં વિષુવવૃત્તની આસપાસનો એટલે કકે વૃત્તને મકર વૃત્ત વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો ભાગ.

ઉત્તર સમશીતોપ્પુ કટીબંધ—તે કકેવૃત્તથી ઉત્તરધ્રુવ વૃત્ત સુધીનો ૪૩ અંશનો ભાગ છે.

ઉત્તરશીત કટીબંધ—તે ઉત્તરધ્રુવવૃત્તથી ઉત્તર ધ્રુવ સુધીનો ૨૩૧ અંશનો ભાગ છે.

દક્ષિણ સમશીતોપ્પુ કટીબંધ—મકરવૃત્તથી દક્ષિણધ્રુવ વૃત્ત સુધીનો ૪૩ અંશનો ભાગ છે.

દક્ષિણ શીત કટીબંધ—દક્ષિણ ધ્રુવ વૃત્તથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધીનો ૨૩૧ અંશનો ભાગ છે.

યુરોપ ખંડ.

આ ખંડ એશિયાની પશ્ચિમે છે. ખીજા બધા ખંડ કરતાં એ નાનો છે. પણ પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં આવવાથી ચારે તરફના વેપારને લાભને બહુ જોડાઈ ગયો છે. વળી તે સમશીતોષણ કટીબંધમાં આવેલો હોવાથી લોકો બહુ ઉદ્યોગી છે. યુરોપ ખંડનો કાંઠો વાંકો ચુકો તથા સમુદ્રો અંદર ધુમેલા હોવાથી લોકો જળરા વહાણવટી છે. ઉત્તરના ભાગમાં બહુ ટાંઢ પડે છે. ને જેમ જેમ દક્ષિણમાં આવતા જાય તેમતેમ ટાંઢ ઓછી પડે છે.

સીમા—ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર, પશ્ચિમે આટલાન્ટિક મહાસાગર, દક્ષિણે ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને કાળો સમુદ્ર, પૂર્વે યુરલ પર્વત, યુરલ નદી, અને કારિપચન સમુદ્ર છે.

વિસ્તાર—તે ઉત્તર દક્ષિણ ૩૬૦૦ માઇલ લાંબો ને પૂર્વ પશ્ચિમ ૨૪૦૦ માઇલ પહોળો છે એનું ક્ષેત્રફળ ૩૭૫૦૦૦૦ ચો. મા. એટલે હિંદુસ્તાન કરતાં બમણું છે.

લોકો—આ ખંડમાં ૪૮ કરોડ માણસની વસ્તી છે. તેમાં અંગ્રેજો, વહાંદા, સ્કેન્ડિનેવિયનો (સ્વીડન નોર્વેના વતનીઓ) અને જર્મનો એ ઇયુરોપિક જાતના છે, ફ્રેન્ચ, ઇટાલીયનો, સ્પેનીશ્વર્ડો ફિરંગી અને રુમાનીયનો એ રુમાનિક જાતના છે. અને રશીયનો, પોલાંડના રહેવાશીઓ, સર્વિયનો, બસગેરીયનો, અને બોલીમિયનો એ સ્લાવ જાતના છે. એ ત્રણે જાતો ઇકિશિયન લોકોની જાતના વિભાગો છે. તેમણે

એક પછી એક અહીં આવી મૂળ વતનીઓમાં જે લાપ, બાસ્ક-
અને કેસ્ટ જાત હતી તેમને ધીરેધીરે હાંકી કાઢી. ઉપરની ત્રણ
જાત સિવાય બાહુદી, મુસલમાન ફિન્લાંડ વગેરે જાતના જે
કરોડ લોકો છે.

ધર્મો—યુરોપ ખંડના ધણા માણસે ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે છે.
નવમીસદીમાં એના જે ફાંટા પડવાથી એક રોમન કેથોલિક
અને બીજો ગ્રીક અર્થ એમ બે ધર્મો નીકળ્યા ને પંદરમી સદીમાં
એ બંને પંથમાં વધી ઉઠાવનાર એક નવો ધર્મ થયો તેને
પ્રોટેસ્ટન્ટ કહે છે. મોટે આ જે રોમાનિક લોકો રોમન કેથોલિક
ધર્મના, ટ્યુરોનીક લોકો પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મના અને સ્લાવ લોકો
ગ્રીક ધર્મના, અનુયાયી છે.

આ ઉપરાંત તુર્કસ્તાનના લોકો મુસલમાની ધર્મના ને થોડા
બાહુદી ધર્મના પણ છે.

દેશ—(૧) બ્રિટિશરિપબ્લિક એમાં ઈંગ્લાંડ અને વેલ્સ,
સ્કોટલેંડ, અને આયર્લેંડ. (૨) સ્વિટ્ઝરલેંડનીવીઅન ફીપકલ્ડ એમાં
નોર્વે, સ્વીડન. (૩) રશીયા, (૪) જર્મનીનું રાજ્ય, (૫)
ડેન્માર્ક (૬) હોલાંડ અથવા નેધર્લેંડ (૭) બેલ્જીયમ, (૮)
ફ્રાન્સ, (૯) સ્વીટ્ઝરલેંડ, (૧૦) આસ્ટ્રિયા-હંગરી, (૧૧)
બાલ્કન ફીપકલ્ડ એમાં રમાનીઆ. બલ્ગેરીયા, સર્વિઆ,
મોંટીનીગ્રો, તુર્કસ્તાન અને ગ્રીસ, (૧૨) ઈટાલી, (૧૩) આઇ-
બીરીયન ફીપકલ્ડ, એમાં સ્પેન અને પોર્ટુગલ આવેલ છે.

રાજ્યનીતિ—તુર્કસ્તાન અને રશિયા એ રાજસત્તાક છે. ફ્રાન્સ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ અને પોર્ટુગાલ એ પ્રજાસત્તાક છે અને યાકીના રાજ્ય પ્રજાસત્તાક એટલે અર્થ પ્રજાસત્તાક છે.

યુરોપખંડનું સામાન્ય વર્ણન.

આ ખંડનું ક્ષેત્રફળ ૩૭૫૫ લાખ ચો. માઇલ છે. અને વસ્તી ૩૪ કરોડ માણસની છે.

પર્વતો—આલ્પ્સ તેનું ઉંચું શિખર માઉન્ટ બ્લેન્ક છે. એ પીનાર્ધન, કાર્પેથિયન, બાલ્કન, અને પીરીનીઝ.

જળાળામુખી—વિસ્તૃતિયસ (ઈટાલીમાં) એટના (સિ-સિલિમાં) હેકલા (આર્ધસર્લાંડમાં)ને આબોલી (લીપારીએટમાં છે)

સરોવર—લાડોગા, ઓનીગા, કોન્સ્ટન્સ વેનર, વેટર, મીલર.

સમુદ્ર—સ્વેત, બાલ્ટીક, જર્મન, આઇરિશ, આર્કિપેલેગો, માર્મોરા, કાળો અને આઝોફ.

અખાત—આર્મેનિયન અને ઓનીગાસ્વેત સમુદ્રમાં બોથાનઆ શીન્લાંડ, અને રૈમા બાલ્ટીકમાં, જુનોઆ, લૈઓન્સ, ટોરાંટો, વેનિસ, સોલોનીકા બૃમખ્ય સમુદ્રમાં ને લીશીઓલ્ડ એ જર્મનીમાં છે.

ખાડી—ઈંગ્લીશ ચાનલ, નોર્થ ચાનલ, ને બ્રિટીશ ચાનલ.

સામુદ્રધુની—સૌંડ એ સ્વીડન અને ઝીલાંડ વચ્ચે, ગેટબેલ્ટ ઝીલાંડને ફિન્લેન્ડની વચ્ચે, લીટલબેલ્ટ ફિન્લેન્ડને સ્વેડિશની વચ્ચે, કાટીગાટ ડેન્માર્કને સ્વીડન વચ્ચે સ્કાગરાક ડેન્માર્કને નોર્વેની વ.

ચ્ચે, ડાવર ઇંગ્લિશ ચાનલ અને જર્મન સમુદ્ર વચ્ચે, બ્રાહ્મર આટલાંટિક અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર વચ્ચે, બોનિફિશિયા કાર્સિકાને સાડીનીઆ વચ્ચે, મેસિના ઇટાલી ને સિસિલી વચ્ચે, ઓટાન્ટો ઇટાલીને તુર્કીસ્તાન વચ્ચે, ડાર્ડનેલ્સ આર્કિપેલેગો અને મારમોરા વચ્ચે, બાસકેસ મારમોરા અને કાળા સમુદ્ર વચ્ચે, અને યેનીકલ આઝોરને કાળા સમુદ્ર વચ્ચે છે.

સ યોગીભૂમી—કારીય એ ગ્રીસમાં ને પેરિડાપ એ ફ્રાન્સિઆની દક્ષિણે છે.

દ્વીપકલ્પ—સ્ટેન્ડનેવીઅન, જટ્લાંડ, આઇલિરીઅન, ઇટાલી, મોરિઆ, ને કિમીઆ છે.

ભૂશિર—નોર્ડીન ને ઉત્તરકલ્પ એ ઉત્તરમાં છે. નેઝ એ નોર્વેન ક્ષેત્રે, રાય સ્કાટલેન્ડની ઉત્તરે, કલીઅર અને ફેરહેડ આયર્લેન્ડનું કાદે, લાડ્સ એન્ડ, લીઝર્ડ, સ્ટાર્ટ, બીચીહેડ, ફ્લાગરોહેડ, અને સ્પેનિશ ઇન્ડિયને કિનારે, લાહોગ, અને બાર્ફલુર, ક્રાન્સની ઉત્તરે, ઇટલિયનસેન્ટ, સાંતામેરીઆ, અને રોડા પોર્ટુગલમાં, ઓર્ટીંગલ, પ્રીન્સ્ટર, દ્વાલગર, અને ક્રુઝ સ્પેનમાં, સ્પાર્ટિવેન્ડો અને પાર્સના સિસિલીમાં, અને માર્ટીપાન ગ્રીસમાં છે.

બેટ—નોવાઝેમ્બલા, સ્પીટસ્બર્ગ, ઝીલાંડ, ફ્રુનેન, લાલાંડ, ગ્રાથલાન્ડ, ડગેન, આઇસલાંડ, ફેરો, શેટલાંડ, હેલ્લિડીસ, આર્કની, ગ્રેટબ્રિટન, આયર્લાંડ, માન, આગલ્સી, વાઇટ, કાર્સિકા, બલીઆરીક ટાપુઓ, સિસિલી, સાડીનીઆ, એડ્યા, માલ્ટા, ગોઝો, સેકલેલીસ, કાંડીઆ, લેમનોસ, સૈપ્રસ.

નોંધાર્થકા:—પોર્ટસ્મથ, પ્લીમથ, મિલફોર્ડહેવન, સર્જર્જ, એસ્ટ, કાર્લસ્કોના, સેબાસ્ટપોલ, ક્રાસ્ટાટીનાપલ, કીલ, અને માલીપોલી.

યુનિવર્સિટીનાં સ્થળો—ઓક્સફર્ડ, કેમ્બ્રિજ, લંડન, આબડિન, એડિનબરો, ગ્લાસગો, ડબ્લીન, પારિસ, સાલામાન્કા, કોઇયા, લેડન, યુટ્રેક્ટ, ગોર્નિંગન, હલ, લીપઝીક, મ્યુનીચ, બર્લિન, વ્લસાલા, વિએના, હેગ, ઇન્સબ્રુક, પાદુઆ, બોલોના, પાલર્મો, બુરીચ, મોસ્કો, અને સેન્ટપીટસ્બર્ગ.

સ્વતંત્ર રાજ્યો:—હામબર્ગ, બ્રેમેન, લ્યુબેક, ફ્રાન્કફર્ટ બોલોના, પાર્મા, મેસિના, અને સાનમારીનો.

બંદર:—આર્જેન્ટા, ફ્રાંસોનિગા, બર્ગન, ક્રીસ્ટીઆનીઆ, ગ્રોટનબર્ગ, કાર્લસ્કોના, સ્ટાકહોમ, સેન્ટપીટસ્બર્ગ, રૈગા, ડાન્ટઝીક સ્ટેટીન, હામ્બર્ગ, આલ્બોના, બ્રેમેન, હેગ, આમસ્ટર્ડામ, રોટર્ડામ, એન્ટવર્પ, ડાવર, એડિનબરો, આયગડીન, ગ્લાસગો, ગાસ્વે, ગ્રીનાક, લીથ, ડબ્લીન, લિમરીક લીવરપુલ, ખ્રીસ્ટલ, હલ, પોર્ટસ્મથ, પ્લીમથ, સૌથામ્પ્ટન, સર્જર્જ, એસ્ટ કેલે, નાન્ટ્સ, બ્રોડો, કોશના, બ્રોપોર્ટો, લીસ્બોન, કેડીઝ, બ્રાસ્ટર વાલેનશિઆ, બાસીલોના, માસેન્સ, દુલોન, બ્રેનોઆ, લેગ્હોર્ન, નેપલ્સ, મેસીના, પાલર્મો, બ્રિન્ડિસિ, વેનીસ, ત્રીએસ્ટ, કોરીંથ, નોપ્લીઆ, સોલોનિકી, ક્રાસ્ટાટીનાપલ, વોસો, બ્રોડો, સેબાસ્ટપોલ, આગ્રે, આઆખાન.

વિચારણા:—સ્પેનમાં કાસ્ટાઇલ, બર્મનીમાં બાવેરીઆ, ની, આલ્ચિયામાં બોહિમિયા.

રાજ્યકર્તા—ઇંગ્લાંડનો સહેનશાહ, રશિયાનો કાર, ટુર્ક-સ્તાનનો સુલતાન, જર્મનીનો કાયસર, આઝીયા, ડેન્માર્ક, બેલ-ગ્રામ, સ્વીડન, સ્પેન પોર્ટુગાલ અને ગ્રીસના મહારાજા કહેવાય છે.

ભાષા—યુરોપની મૂળ ભાષા ગ્રીક અને લાટિન છે. તેમાંથી અંગ્રેજી, રશ, જર્મન, ફ્રેંચ, અને સ્પાનિશ, વિગેરે ભાષાઓ થયેલી છે.

બ્રિટિશ ટાપુઓ.

(અ) ઇંગ્લાંડ અને વેલ્સ.

સીમા—ઉ. સ્કોટલેન્ડ. દ. ઇંગ્લીશ ચાનલ. પુ. જર્મન સમુદ્ર. પ. આયરીશ સમુદ્ર.

પ્રગણાં—ઇંગ્લાંડનાં ૪૦, ને વેલ્સનાં ૧૨ પ્રગણાં છે.

પર્વત—ચીલીયટ, સ્કાફેલ અને વેલ્સમાં સ્નોડન છે.

નદીઓ—ટેમ્સ, સેવર્ન તે ૨૧૦ મૈલ લાંબી છે તે વિના મસીં ટાઇન, ટ્રન્ટ, હમ્બર, આલ્ફિસ, ડી અને વાઇ.

સરોવર—ડરવેન્ટવાટર, અલ્ફવોટર અને વીડરમીર.

બેટ—માન, આંગ્લશી, વાઈટ તે વિના જસીં, ગર્નસી, આલ્સર્ની અને સાઈં એ ચાનલના ટાપુઓ છે.

ભૂશિર—લાન્ડસ એન્ડ એ પશ્ચિમે લીઝર્ડ, સ્ટાર્ડ ને બીચીહેડ એ દક્ષિણે; ફ્લામરો અને સ્પર્ન એ પૂર્વે, અને હોલીહેડ એ આંગ્લશી બેટની પાસે છે.

સામુદ્રકુની—મનાઇ એ કાર્નાવન અને આંગ્રસી બેટની વચ્ચે છે ને ડોવર એ જર્મન સમુદ્ર અને ઇંગ્લીશ ચાનલની વચ્ચે છે.

અખાત—સાલ્વેદર્થ, બ્રિટીશ ચાનલ, કાર્ડીગન, મોરી, કાંબી ને વાસ.

મુખ્ય બંદરો—લંડન, લીવરપુલ, કાર્ડિફ, ન્યુકેસ્ટલ, હલ, આસગો, અને સઉધામપટન.

શહેરો—લંડન—એ રાજધાની ટેમ્સ નદી ઉપર દુનીયામાં સાથી મોટું શહેર છે. તેમાં જોવા લાયક મકાન ધણાં છે. વિધાનસભાના બેઠાં માલ એ બંદરથી પરદેશ જાય છે. આ શહેરની વસ્તી ૮૦ લાખની છે તેથી તેના પહાણાગ કરવામાં આવ્યા છે. ટેમ્સ નદીની નીચે ટનલ ખોદેલી હોવાથી ત્યાંથી પણ આવજા થઇ શકે છે. ટેમ્સ નદી ઉપર આવજા કરવા માટે ૨૦ પુલો બાંધેલા છે.

માનચેસ્ટર—સુતરાઉ કાપડને માટે પ્રખ્યાત છે. **બર્મિંગહામ**—દરેક જાતની ધાતુના કામ માટે પ્રખ્યાત છે. રોડીલ્ડમાં ચપ્પુને છરી થાય છે. લીડઝમાં ગરમ કાપડનાં કારખાનાં છે. **ઓક્સફર્ડ**, **કેમ્બ્રીજ**, લંડન ને ડર્હામ યુનિવર્સિટી માટે પ્રખ્યાત છે. કેન્ટરબરી અને ચાર્ક એમાં ધર્માધ્યક્ષો રહે છે. પોર્ટસ્મથ અને પ્લીમથ—એ નૌકા સैन्यનાં સ્થળો છે. ન્યુકેસ્ટલ કાયલાની ખાણો છે. નોર્ટોગહામ એમાં શીટને મોજાં સારાં થાય છે. ગ્રીનીચમાં વેધશાળા છે. ત્યાંથી રેખાંશ મળાય છે. ખ્રિસ્તલ ને હલ એ મોટાં બંદર છે. તે વિના ડોવર, બ્રેટન, સૌધામપટન, પુલવુલહામપટન, કાલૈલ ને સંદરલાંડ એ મોટાં શહેરો છે.

વેલ્સનાં શહેરો—સ્વાન્સી, કાર્ડીફ મધીરટીડવીલ અને મીલ-ફોર્ડહેવન એ બંદર એવું મોટું છે કે તેમાં ઇંગ્લેન્ડ નૌકા સૈન્ય સહી સલામત રહી શકે છે.

નિકાસ—કાપડ, કાચલા ઉન અને રત્ન કાપડ, કાચ અને લોહાનો સામાન, યંત્રો, કાગળ, શણ, સ્કેટનો પથ્થર દવા ચીનાઈ વાસણ અને ચામડાનો સામાન

આયાત—અનાજ, રૂ, ઊન, ખાંડ, સોનું રૂપું, ઇમરતી લાકડું, રેશમ, ચા, માખણ, તેલીબીયાં, છુંદ, શણ, કાર, અને તમાકુ છે.

(બ) સ્કોટલેન્ડ.

આ ભાગ ઇંગ્લાંડની ઉત્તરે છે. તેની ઉત્તરે ને પશ્ચિમે આટલાંટીક મહાસાગર છે ને પશ્ચિમે જર્મન સમુદ્ર છે તેનાં ૩૩ પ્રગણા છે.

પર્વત—ગ્રેમ્પીઅન, અને બેનેવીસ એ ઉંચામાં ઉંચું શિખર છે.

નદીઓ—ટ્રવીડ, ફોર્થ, ટે, ડી, સ્પે, નેસ, એ જર્મન સમુદ્રને મળે છે ને ક્લેડને નીચે એ પશ્ચિમે જાય છે.

સરોવરો—(લાક) સ્પીન મારી, નેસ ગ્રાવી, ટને લોમોન્ડ.

બેટ—ઉત્તરમાં આર્કનીને શેતલેન્ડ અને પશ્ચિમે હેબ્રીડીસ.

ભૂશિર—ઉત્તરે ડનેટ ને દક્ષિણે ગાલોવેનામલ.

અખાત—ફોર્થ, ટે, મોર, ક્લેડ ને સોલ્વે.

શહેરો—એડિનબરો, એ અતિ રમણીય શહેર છે અને એમાં વિશ્વવિદ્યાલય છે. ગ્લાસગો વહાણ, એન્જન, યંત્રો બનાવવાનાં કારખાનાં માટે પ્રખ્યાત છે, આખર્ડીન અને ડંડી એ શણગાર માટે પ્રખ્યાત છે. પ્રથમ અને પૈરસા એમાં સુતરાઉ માલ બને છે, ગ્લાસગો, થીનાક, આખર્ડીન અને ડંડી એ ચારે મોટા બંદરો છે.

નિકાસ—ઇંગ્લાંડ પ્રમાણેજ છે તે વિના ખનીજમાં કાચના, લોહ અને દક્ષિણમાં સીસું જડે છે.

(ક) આયર્લેન્ડ પ્રગણા કર છે.

એ ગ્રેટ બ્રિટનની પશ્ચિમે આટલાંટીક મહાસાગરમાં છે. અહીંઆ સદા લીલોતરી હોવાથી તેને લીલો ટાપુ પણ કહે છે.

પ્રાંત—અર્લ્સટર, મનસ્ટર, લીનસ્ટર અને ડોનોટ.

નદીઓ શાનન, એ મોટામાં મોટી છે. તે વિના ફોર્થ ને બાન (ઉતરે), આઇન, લીફી ને સ્લેના (પૂર્વે), સુવર અને લી (દક્ષિણે) વહે છે.

સરોવર—નીઆ, અર્ન, માંસ્ક, કારીબ, રી, ડર્ગ, અને લીલાનીં.

બેટ—રાયલીન (ઉતરે), કલૈર, આરાન ને વાલેન્ટીયા એ પશ્ચિમે.

બુશિર--દક્ષિણમાં કલીઅર, ઉતરે માલીનકેડ, ને પૂર્વે ફરહેડ છે.

અખાત—ડોનીમલ, ગાદવે, સ્વૈંગો અને ફાઇલ.

શહેરો—ડબ્લીન, લીફી નદી ઉપર રાજધાની છે. અને તેમાં વિશ્વવિદ્યાલય છે. એલફ્રાસ્ટ એમાં સ્થળનું કાપડ બને છે. લીમરીક એ શીતની બનાવટ માટે પ્રખ્યાત છે. તે વિના વાટર-ફાઈ, કાઈ, લીમરીક, લાંડનરી, કોમસટાઉન એ મોટા બંદરો છે.

મુખ્ય નિકાસ—ઝોટ, બટાટા, જવ, ઢોર, માંખણ, અને શણ છે.

(૨) સ્વેડિન વિષયન ક્ષીપકલ્પ.

આ નામ સ્વીડન અને નોર્વેનું બેશું નામ છે, ને તે બાગ એટ બ્રિટનની પૂર્વે છે. બંન્ને દેશો ઉત્તર તરફ રશિયાની સાથે જોડાએલા છે ને બાકીની બધી બાજુએ પાણી છે.

(અ) નોર્વે— પ્રગણા ૬ છે.

આ દેશ પહાડીને ધણો ઠંડો છે. ઉત્તર તરફ ઉનાળામાં બે માસ સુધી સૂર્ય આચમતો નથી ઇ. સ. ૧૯૦૫ થી સ્વીડન અને નોર્વે એ ભુદા પડ્યા.

પર્વત—ડોક્ષીલ્ડ કાલોન એટ. લોફાડન ને માજરો છે.

બૃશિર—નોર્ડીંગન એ છેક યુરોપની ઉત્તરમાં છે, ને નેઝએ નોર્વેની દક્ષિણે છે.

શહેરો—ક્રિસ્ટીઆનીઆ એ રાજધાની વેપારનું મુખ્ય મથક છે, ટ્રોન્ધેમ એ બંદરમાં નોર્વેના રાજનો રાજ્યાભિષેક

થાય છે. હેમરફ્રેસ્ટ એ શીતકટીબંધમાં આવેલું છે ત્યાં ઉનાળામાં બે માસ સુધી સૂર્ય આચમતો નથી. બુર્ગન—એ વેપારી બંદર છે. લોકોહન—કાંડ માછલીને માટે પ્રખ્યાત શહેર છે.

મુખ્ય પાક—જવ, ઓટ, ધઉં, રાઇ ને બટાટા. ને ખનીજમાં લોહું ને તાંબું છે.

આયાત—કાપડ, અનાજ, કાયલો ને ધાતુ છે.

(બ) સ્વીડન—પ્રગણાં ૪ છે.

આ ભાગ નોર્વેની પૂર્વે છે. ત્યાંની હવા નોર્વે કરતાં વધારે ઠંડીને સુકી છે.

બેટ—ગોથલાંડ ને ઓલાંડ.

સરોવર—વેનર, વેટર, અને મીલર.

શહેરો—સ્ટોકહોમ—મીલર સરોવર ઉપર નવ ટાપુપર વસેલું છે.

અપસાલા—વિશ્વ વિદ્યાલય છે. ગોટનબુર્ગ વેપારી બંદર છે. કાર્લસ્કોના એ નૌકા સૈન્યનું સ્થળ છે. ટોનીમોરામાં લોહાની ખાણો ને કૌનલમાં ત્રાંબાની ખાણો છે.

નિપજ—ઇમારતી લાકડું, લોખંડ, પોલાદનો સામાન, લાકડાનો સામાન, કાગળ અને દિવાલળી છે. ખનીજમાં લોહું તાંબુ, સીસું, નીકલ, જસત, કાલસા અને ગંધક છે.

આયાત—થુંદ, દારૂ, તમાકુ, ગરમ અને સુતરાઉ કાપડ, રૂ, જીન ને ધઉ છે.

(૩) રૂશિયા પ્રગણાં પઠ છે.

એનો કુટલોક ભાગ એશિયાખંડમાં છે. આ ખંડમાં આવેલા ભાગને યુરોપી રૂશિયા કહે છે. એણે યુરોપ ખંડનો લગભગ અર્ધો અર્ધ ભાગ રોકેલો છે.

સીમા—ઉ. ઉત્તર મહાસાગર, પૂ. યુરલ પર્વત, યુરલ નદી ને કાસ્પીયન સરોવર, દ. કાકેસસ પર્વત, કાળો સમુદ્ર ને તુર્કસ્તાન. પ. જર્મન સમુદ્ર બાલ્ટીક સમુદ્ર, ને સ્વીડન નોર્વે.

પર્વત—કાકેસસ, યુરલ, સરોવર-લાડોગા, ઓનીગા અને ઇલ્મેન.

બેટ—નોવાઝેમ્સ્કા ને સ્પીટ્સબર્ગ એ ઉત્તરમાં છે.

અખાત—આર્ખેન્ગલ ને ઓનીગા એ શ્વેત સમુદ્રમાં, પેરીકાપ એ કાળા સમુદ્રમાં અને બોસનીઆ, શીનલાંડ ને રૈગા એ બાલ્ટીકમાં છે.

નદીઓ—દીના. શ્વેત સમુદ્રને મળે છે. નીપર-કાળા સમુદ્રને મળે છે. નીવાને વિશ્વ્યુલા એ બાલ્ટીક સમુદ્રને મળે છે. ડોન એ આઝોફ સમુદ્રને મળે છે. અને વોલગા ને યુરલ એ કાસ્પીયન સમુદ્રને મળે છે.

સામુદ્રકુંડની—કટંક એ આઝોફને કાળા સમુદ્રને જોડે છે.

સાંધાગીભૂમિ—પેરીકાપ-એ રૂશિયા ને કીમીયાની વચ્ચે છે.

ખંડર—રૈગા, આર્ખેન્ગલ ઓનીગા, આઆખાન અને ઓડેસા.

શહેરો સેન્ટપીટર્સબર્ગ—એ રાજધાની નીવા નદી ઉપર છે તે સને ૧૭૦૦ માં પીટર પાદશાહે વસાવ્યું છે. મોસ્કોએ જુની રાજધાનીનું શહેર છે. ત્યાં રશિયાના ઝારનો રાજ્યાભિષેક થાય છે તેમાં ૨૦૦ ટનનો મોટો ધંટ છે. સોઆસ્કપોલ કીમી-આમાં નૌકાસેન્યનું સ્થળ છે. વૉસો પોલાંડની રાજધાની લોડ્ઝ પોલાંડમાં છે. તે સુતરાઉ મીલોને માટે પ્રખ્યાત છે. નિજનીનોવે ગોરોડ—વોલગા અને ઓકા નદીના સંગમ ઉપર જુનરીને માટે પ્રખ્યાત છે હેલસીંગ્ફર્સ—ફીન્લેન્ડની રાજધાની છે ત્યાં વિશ્વવિદ્યાલય ને વેવશાળા છે. હુલા-લુહારી કામ માટે પ્રખ્યાત છે. કોન્સ્ટાંટ મજબુત કિલ્લો છે.

નિકાસ—અનાજ, રણુ, ધમારતી લાકડાં તેલીબીયાં, અને ફેરાકીન.

આયાત—રૂ, ધાતુ, ધાતુનો સામાન, જીન, ચા, ચામડાં, અને કાપડ છે.

(૪) જર્મનીનું રાજ્ય—પ્રગણાં ૨૬ છે.

આ રાજ્ય યુરોપની મધ્યમાં ને રશિયાની પશ્ચિમે છે. ૨૬ રાજ્યોનો સમૂહ એકત્ર થવાથી આ રાજ્ય બનેલું છે તેમાં મોટાં ચાર રાજ્યો છે.

(૧) પ્રશિયા રાજધાની બર્લિન, (૨) બાવેરીયા, રાજધાની મ્યુનીચ. (૩) વર્ટેમબર્ગ—સ્ટુટગાર્ટ (૪) સાક્સની—ડ્રેસડન.

પર્વત—આલ્પ્સ. બેટ—રૂગેન એ બાલ્ટીકમાં છે.

નદીઓ—હાઇન, એલ્પ ને વસર એ જર્મન સમુદ્રને મળે છે. પ્રન્યુઅ એ કાળા સમુદ્રને મળે છે. વિશ્યુલા અને ઓડર એ બાલ્ટિકને મળે છે.

સ્વતંત્ર શહેરો—હામ્બર્ગ, મેન, લ્યુબેક, ફ્રાન્કફર્ટ.

વિદ્યાલય—બર્લીન, હાલ, ગ્રોટીંગન, મ્યુનીચ, અને લીપઝીક.

બંદર—કોનીગ્સબર્ગ, લ્યુબેક, કીલ, અને સ્ટ્રાલ્સેન્ડ વગેરે.

શહેરો—બર્લીન—એ જર્મનીની રાજધાની છે તેમાં વિશ્વવિદ્યાલય છે. અહીં ઘણી જાતના ઉદ્યોગો ચાલે છે. હામ્બર્ગ એલ્પ નદીના મુખ આગળ મોટું બંદર છે. હાનોવ—પ્રખ્યાત ખજોળશાસ્ત્રી સર જેન હર્શલનો જન્મ થયો હતો. મ્યુનીચ તેમાં ચિત્રોતું મોટું સંગ્રહસ્થાન છે તે વિશ્વવિદ્યાલય છે, ફ્રેસડન અહીં યાંત્રિક કામ સારાં બને છે. સ્ટેટગાર્ટ—અહીં દ્રાક્ષ થાય છે. એલાશાયેલ જર્મનીનું જુનું શહેર છે. લીપઝીક જર્મનીમાં પ્રગટ થતી ચોપડીઓનું મુખ્ય સ્થળ છે તે એમાં વિશ્વવિદ્યાલય છે. કીલ નૌકાસ્થળ છે. બ્રેસલા, ફ્રાંકફર્ટ અને સ્ટેટીન એ ઓડર નદી પર છે.

આફ્રીકામાં આવેલો જર્મનીનો મુલક—ટોગોલાંડ, કામેરૂન, જર્મન નૈરૂત્ય આફ્રિકા, જર્મન પર્વ આફ્રિકા ને ચીનમાં કીઆચાઉ છે.

નિકાસ—લોખંડનો સામાન. ખાંડ, કાચલા, કાપડ, કાગળ,

ચિનાઇ વાસણ, કાચ, ચામડાનો સામાન, અને રંગો તથા યાંત્રિક સંચાઓ તથા અનિજમાં લોખંડ, કાલસા, જસત, સીસું, તાંબું અને રૂપાની કાચીધાતુ, મીઠું પોટાશિઅમ્લકારો, સોનું, ગ્રેફાઇટ, મેગ્નેશિયમ વિદ્યાયતી મીઠું, કલ્ક, નીકલ અને કાચી ધાતુ તથા ફેરાસીન તેલ આ સિવાય પ્રશિઆને કિનારે અંબર જડે છે.

આપાત—અનાજ, રૂ, ઉત, શુદ્ધ, ચામડાં, રેશમ, અને ફેરાસીન.

(૫) ડેનમાર્ક—પ્રગણાં ૧ છે.

આ રાજ્ય જર્મનીની ઉત્તરે છે ને જાપાનની પેઠે ધણા ટાપુઓ મળીને થયેલું છે,

બેટ—ઝીલાંડ (દરીઆની જમીન) ફ્યુનેન (સુંદર) લાલાંડ (નીચી જમીન) અને જટલાંડ એ દ્વીપકલ્પ છે.

અપાત—લીમફેડ; બૂશિર-સ્કો.

સામુદ્રકુની—સાઉન્ડ એ ઝીલાંડ ને સ્વીડનની વચ્ચે છે, ગ્રેટબેલ્ટ એ ઝીલાંડ ને ફ્યુનેનની વચ્ચે, લીટલબેલ્ટ એ ફ્યુનેન ને જર્મનીની વચ્ચે કાટિઆટ એ જટલાંડને સ્વીડનની વચ્ચે અને સ્કાગરાક એ જલદાંડ ને નોર્વેની વચ્ચે છે.

શહેરો—કોપનહેગન-મુખ્ય બંદર છે. તેમાં વિશ્વ વિદ્યાલય અને કારખાનાં છે. એલ્સીનોર એ ઝીલાંડમાં છે.

બીજા બેટો—(૧) આઇસલાંડ એમાં હેકલા નામે જ્વાળામુખી પર્વત છે. તેનું મુખ્ય શહેર રીકઝેવીક છે.

(૨) ફ્રેંચોટાપુ, તથા (૩) ગ્રીનલાંડનો ઘણો ભાગ અને વેસ્ટ ઇન્ડીસમાં (સેન્ટોમસ અને સાંટાક્રૂઝ) બે છે. એ બધા ડેન્માર્કને તાબે છે.

નિકાસ—ધાતુ, જવ, ઓટ, માખણ, ચામડા, લોહા અને દારૂ છે.

આયાત—કાચલા, સુતરાઉ, રેશમી, ને ગરમ કાપડ, લોખંડ નો સામાન, મેવો, ચા અને મીઠાઈ છે.

(૬) હોલાંડ અથવા નેધલાંડ પ્રગણાં ૧૧ છે.

આ નાનું રાજ્ય જર્મનીની પશ્ચિમે આવેલું છે ત્યાંના વતની ડચ કહેવાય છે. આ દેશ દરિયાની સપાટી કરતાં નીચો છે તેથી પાણી અટકાવવા માટે બંધ બાંધેલા છે. ઠેર ઠેર પાણીને પાણી સાથેજ વેપાર કરવાની સગવડતા હોઈ એ લોકો કુદરતી રીતેજ ખલાસીના કામમાં ઘણા આગળ પડતા છે. તેઓ હુતરી કરકસરીઆ ને ઉદ્યોગી છે.

નદી—ઝ્યુસ, હાઇન અને સેફ્ટ એ ત્રણે જર્મન સમુદ્રને મળે છે.

બેટ—બાલકેરન અને ટેકસલ.

શહેરો—હેગ—રાજધાનીનું શહેર છે અને એમાં મોટું સંગ્રહ-સ્થાન છે. આમસ્ટર્ડામ વેપારી શહેર છે. ઘણાં મકાનો દરિયામાં થાંભલા ખોદીને બાંધેલા છે. રાજનો મહેલ ૧૩૬૫૬ થાંભલા પર

બધેસો છે. યુદ્ધેક્ટ ઐતિહાસીક શહેર છે. બેડન, યુદ્ધેક્ટ અને ઝોનીંગન એમાં વિદ્યાલય છે.

ખીજા ભાગમાં આવેલાં હોલાંડનાં સંસ્થાનો—હોલાંડ કરતાં ખીજા ભાગમાં આવેલા સંસ્થાનોનું ક્ષેત્રફળ ૬૦ ગણું છે. તેમાં મુખ્ય સંસ્થાનો જાવા, સુમાત્રાનો થોડો ભાગ, બોર્નિઓ, સેથી-બીસ, આમ્બોયના, ન્યુગીનીનો થોડો ભાગ અને ૩૫ ગિઆના.

નિકાસ—માખણ, શાકભાજી, ખાંડ, કાગળ અને મટન.

આયાત—સુતરાઉ અને ગરમ કાપડ, લોખંડ, કાચલા, શાકડાં, અનાજ, ઓટ, છુદ્ અને ગરમ મસાલા.

(૭) બેલજીઅમ—પ્રગણાં નવ છે.

આ દેશ હોલાંડની દક્ષિણે છે તેના લોકો વેપારમાં ધણી આગળ પડતા છે. ત્યાંની હવા ધંધલાંડને મળતી છે.

નદી—મ્યુસ અને શેલ્ટ એ જર્મન સમુદ્રને મળે છે.
રાહર—અસેદસ સેન નદી ઉપર રાજધાની છે. તેમાં શે-તરંજી તથા શીત થાય છે. આન્ટવર્પ મોટું બંદર છે, અને તે ખાંડ, વહાણ બધાવાનું કામ, ને શીત માટે પ્રખ્યાત છે. બ્રેન્ડમાં હુન્નરનાં કારખાનાં છે. લીએજમાં ધડીઆળો બને છે, વોટ-હુર્માં સને ૧૮૧૫માં અંગ્રેજ તથા જર્મનોએ નેપોલીઅન બોના-પાર્ટને હરાવ્યો હતો. આસ્ટેન્ડ બંદર છે.

ખીજા ભાગમાં આવેલાં સંસ્થાનો—ફક્ત આફ્રિકામાં

કાંઠોરી સ્ટેટ એ મુલક પ્રજના તાખામાં છે ને ઉપરી બેલજીઅમનો રાજા ગણાય છે.

નિકાસ—સુતર, સાંચાકામ, શણ અને ઉનનું કાપડ, કાચના પેલાદ, શણ, કાચ અને ઘડિયાળ છે.

આયાત—અનાજ, લોટ, વણવાના રેસા, ઇમારતી લાકડાં છુંદ, ટોર.

(૮) ફ્રાન્સ—પ્રગણા ૮૭ છે.

એ યુરોપખંડના બળવાન રાજ્યોમાંનું એક રાજ્ય છે તે એટલિટનની દક્ષિણે છે. તેનું મૂળ નામ ગાલ્સ હતું.

પર્વત—પીરીનીઝ એ ફ્રાન્સની દક્ષિણે, જુરા—એ ફ્રાન્સની પૂર્વે અને આદ્રેસ—એ ફ્રાન્સ, ઇટાલી ને સ્વીટઝર્લેન્ડની વચ્ચે છે.

નદીઓ—સીન, લુઓર, ગારોન, અને ડોન.

બેટ—કોર્સિકા, હીરીઝ, અને અસન્ડ; બ્રંડર—માર્સેલ્સ અને ટુલોન.

હુશિર—લાહોગ અને બાફ્લુર એ ઉત્તરે છે.

અખાત—બીસ્કેનો એ પશ્ચિમમાં અને દક્ષિણે લેઓન્સ.

શહેરો—પારીસ—એ રાજધાની પૃથ્વી ઉપર સુંદર શહેર છે. તે વેપારનું સ્થળ ગણાય છે. લેઓન્સ એ ન્હોન અને સોનના સંગમ ઉપર રેશમના વણાદને માટે પ્રખ્યાત છે. બોર્ડો એમાં

દ્રાક્ષનો દારૂ બને છે. શર્ખરા અને બ્રેસ્ટ એ નીકાં સૈન્યના સ્થળ છે. નાન્ટસ લુઓર નદી ઉપર બંદર છે. માર્સેઈસ દક્ષિણમાં મોટું બંદર છે. ત્યાંથી પણ રેલ્વેમાં બેસીને ઇંગ્લાંડ જવાય છે. એ વિના હેવન, ફેલે, સાર્જેટીન, લાઇલ, રૂચીન દુલુસ અને આમીયાન્સ મોટાં શહેરા છે. બેયોનમાં સંગીન થાય છે.

બીજા ભાગમાં આવેલાં સંસ્થાના—આફ્રિકામાં આલ્જીરિયા, ટ્યુનીસ, સહરા, સેનીગલ, નાઇજર અને ફ્રેન્ચકોંગો; દક્ષિણ અમેરિકામાં ફ્રેન્ચ ગીઆના; હિંદી મહાસાગરમાં માદાગાસ્કર અને બુર્મેન; એશિયામાં પોંડીચેરી કારીકલ, માંહી ને ચંદ્રનગર એ હિંદમાં છે તે તથા ફ્રેન્ચ, હિંદી, ચીન, અને અમેરીકામાં ન્યુકાલેડોનીયા, અને વેસ્ટ ઇન્ડીસના કેટલાક ટાપુઓ.

નિકાસ—રેશમી, ગરમ અને સુનરાઉ કાપડ, અને કેટલીક જોણી કારીગરીવાળો કીંમતી સામાન છે.

આયાત—ઊન, રેશમ, રૂ, અનાજ, લાકડાં, કાપડા, ખાંડ, બુદ, તેલબીયાં, પીઠા વગેરે.

(૯) સ્વીટઝર્લેન્ડ—પ્રગણા ૨૨ છે.

આ દેશ ફ્રાન્સની પૂર્વમાં આલ્પ્સ પર્વત ઉપર આવેલો છે. ત્યાંના લોકો બહાદુર છે. અહીં કુદરતનું અવલોકન કરવા ધણા માણસો આવે છે.

પર્વત—આલ્પ્સનું ઉંચામાં ઉંચું શિખર મોંબ્લા છે.

નદીઓ—દાન્યુબ હોન, હાઇન; સરોવર—જનીવા
૯ કોન્સ્ટન્સ.

શહેરો—જીના, એ જીના સરોવર પાસે છે. તે મંત્રો અને દવાને માટે પ્રખ્યાત છે તેમાં ધડિઆળો અને છે. બર્ન એ રાજધાનીનું શહેર છે. હરીચ—રેશમી ને સુતરાઉ કાપડનો મોટો ઉદ્યોગ ચાલે છે. એસલ—રેશમી કાપડ ચાય છે.

નિકાસ—રેશમી ને સુતરાઉ કાપડ, ધડિઆળો કન્ડેન્સ મિલ્ક (એટલે જમાવેલું દૂધ.)

આયાત—રેશમ, ઊન, રૂ, અનાજ, ધાતુ, ખનીજ, તમાકુ, ખાંડ, છુંદ, ને દારૂ છે. આ દેશનો કોઈ ભાગ હરિયા કઠિ નથી.

(૧૦) આસિઆ હંગરી—પ્રમથા ૧૭ છે.

આ દેશમાં આસિઆ અને હંગરી એવા બે રાજ્યો છે તે બન્ને સ્વતંત્રતાની પૂર્વે આવેલાં છે. આસિઆના રાજ્યને શહેનશાહ કહે છે.

પર્વત—આલ્પ્સ અને કાર્પેથીયન.

સરોવર—બાલેટનસી અને ન્યુસીડનલરસી.

નદી—ડાન્યુબ, એને મળનારી ધન, ડ્રેવ, થીસ, સેવ ને પ્રુથ.

શહેરો—વીએના રાજધાની ડાન્યુબ નદી ઉપર છે. તેમાં ફરનીયર અને ફેન્સી ચીજો ચાય છે. બુડાપેસ્ટ એ હંગરીની રાજધાની ડાન્યુબ નદી ઉપર છે. હંગરીનો રાજા લડાકમાં મરી જવાથી એ રાજ્ય આસિઆ સાથે જોડાઈ ગયું છે. પ્રેગ એ બોહીમીયાની રાજધાની હાયના વાસથુ માટે પ્રખ્યાત છે. ટ્રીએ.

સ્ટ અને ક્યુમ એ ખંદેરા છે. કેકેલા પોલાડની ભુની રાજધાની છે. ઇન્સબ્રુક ને ટ્રીએસ્ટમાં વિધાલય છે. ડેબ્રેકઝીન હુન્નરમાં પ્રસિદ્ધ છે.

સંસ્થાનો—બીળ ખંડમાં આવેલા નથી પણ ઇ. સ. ૧૮૭૮ થી બોસનિઆ અને હરઝીગોવિના એની પાસે આવેલા પ્રાંત પર અમલ ચલાવે છે.

નિકાસ—ધાન્ય, ખાંડ, ઇમારતી લાકડાં, ગરમ કાપડ, કાચ, ઢોર છે.

આયાત—રૂ, અનાજ, ઉન, ખુંદ અને તમાકુ છે.

(૧૧) બાલ્કન દ્વીપકલ્પ.

આ ભાગ યુરોપ ખંડના અગ્નિખુણામાં આવેલો છે. બાલ્કન પર્વત ઉપરથી તેનું નામ બાલ્કનદ્વીપકલ્પ પડેલું છે. તેમાં મુખ્ય છ ભાગ છે.

(અ) રૂમાનીઆ,

આ દેશ માલ્ડેવીઆ અને વાલેશીઆ એ બે પ્રાંતોના મળવાથી થયેલો છે, તે ઇ. સ. ૧૮૭૮ થી તુર્કસ્તાનથી સ્વતંત્ર થઈ ભૂદો પડ્યો.

શહેરો—બુકારેસ્ટ રાજધાનીમાં વિશ્વવિદ્યાલય છે. બેસી અથવા બસી પૃથ્વીની ઉપર અને ગલેજ ડાન્યુબ નદી પર ખંદેર છે.

નિકાસ—બઉં, જવ, મકાઈ, મીઠું, ચામડાં અને ઢોર છે.

આયાત—ધાતુ અને કાપડ છે.

(બ) બલગેરીઆ.

આ પ્રાંત રમાનીઆની દક્ષિણે છે. રમાનીઆ પ્રાંત પશ્ચિમ બલગેરીઆના રાજાને તાબે છે,

શહેરો—સોક્રાયા—રાજધાની છે. શીશીયોપોલીસ એ રમાનીઆનું મુખ્ય શહેર છે.

નિકાસ—ધઉં, અત્તર, ગરમલુગડું, સાગ, ચામડાં અને તમાકું.

આયાત—કાપડ, લોખંડનો સામાન, કેરાસીન, કાગળ, મીઠું, ચોખા અને કાયલા છે.

(ક) સર્વિઆ.

આ પ્રાંત બલગેરીઆની પશ્ચિમે છે તે ઇ. સ. ૧૮૭૮ થી ટુર્કસ્તાનથી સ્વતંત્ર થયો છે.

શહેરો—બેલગ્રેડ—તે સોવ અને દાન્યુબના સંગમપર છે.

નિકાસ—મેવો, ડુકકર, ઉન, ધઉં, ચામડાં, ઘેડા, અને દોર છે.

આયાત—સુતરાઉ અને ગરમ કાપડ અને ખાંડ છે.

(દ) મોંટીનીઆ.

આ નાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય આડ્રિયાટીક સમુદ્રપર આવેલું છે.

શહેરો—સેંટીએ—એની રાજધાની છે.

પેદાશ—મકાઈ, બટાટા ચામડાં ને તમાકું.

(ઈ) ટુર્કસ્તાન.

ઉપરના ચારે રાજ્યોની દક્ષિણે આ રાજ્ય આવેલું છે. તે

મુશ્લમાની રાજ્ય છે. રાજાને મુલતાન કહે છે. વળી તે ધર્મના ઉપરી હોઇ ખલીફા પણ કહેવાય છે.

પર્વત—ખાલકન, કાર્પેથીઅન, ને ઝોલીપસ.

નહીઓ—ડાન્થુઅ તેને મળનારી સેવ ને પૃથ.

બેટ—કાંડીઆ ત્યાં કાળે પાણીએ મોકલે છે. ને લેમનોશ્વ એ અંગ્રેજનો છે.

સામુદ્રકુની—ડાડેનલ્સ, બારફરસ અખાત—સોલોનીકી.

શહેરો—ફેન્ડેટાન્ડિનોપલ, તે રાજધાનીનું શહેર છે તેને ઇસ્તંબુલ કે સ્તંબુલ પણ કહે છે. એક વખતે અહીં રામનુજ રાજની રાજધાની હોવાથી કટલાક તેને રૂમ પણ કહે છે સોલોનીકી તે એજ અખાત પર છે. આફ્રિઆનોપલ ગુલાબના અતર માટે પ્રખ્યાત છે. ગાલીપોલી તુર્કસ્તાનના દરીયાઈ કાફલાનું સ્થાન છે.

બીજા સંસ્થાનો—એશિઆઈ તુર્કસ્તાન તથા અરબસ્તાનનો થોડો ભાગ, તથા આફ્રિકામાં બાર્કા અને મીસર તથા સૈપ્રસમાં એમની નામની સત્તા છે.

નિકાસ—રેશમ, દ્રાક્ષ, ઉન, દારૂ, અફીણ, અંજીર, ઝોલીવનું તેલ, શેતરંજી, જુદી જુદી જાતનું અતર અને ઝોલિયા અને ખનીજોમાં લોખંડ, સીસું, ગંધક, મીઠું અને ફટકડી છે.

(૬) શ્રીસ.

આ દેશ તુર્કસ્તાનની દક્ષિણે આવેલો છે. આજથી ચોવીસ-સો વર્ષ ઉપર અહીં ધણી પ્રખ્યાત કવિઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને

શિષ્યશાસ્ત્રીઓ યદ્યપિ એ ગ્રીસ દેશના એ ભાગ છે. ઉત્તરના ભાગને હેલાસ અને દક્ષિણના ભાગને આકાર શેતૂરમા પાંદડાં જેવો હોવાથી તેને મોરીઆ કહે છે.

પર્વત—પાર્નાસસ, ભુશિર—માર્ટાપાન, ઓંદર—નોર્ક્ષીઆ.

અખાત—પટ્રાસ, લીપાંટો, જીખના ને નોર્ક્ષીઆ.

બેટ—આથોનિયન, નીક્રોપોટ ને સેકલેડીસ.

દ્વીપકલ્પ—મોરીઆ. સંયોગીભુમિ—કારીગ એ હેલાસને મોરીઆ વચ્ચે છે.

શહેરો—આથેન્સ. એ રાજધાનીનું શહેર છે. સોક્રેટીસ, પ્લેટો, ઓરિસટોટલ, ડેમોસ્થિનીસ, શીડીઅસ, સીકંદર વગેરે મહાત્મા પુરુષોની અહીં જન્મભૂમિ છે. ત્યાં વિશ્વવિદ્યાલય છે. પટ્રાસ ત્યાંથી પુષ્કળ દ્રાક્ષ પરદેશ ચડે છે સ્પાર્ટા એમાં લાઇકર્ગસના નામનો કાયદા બાંધનારો મોટો રાજા થઇ ગયો છે. સાલેમીસ, મેરેથોન, અને પ્લેટીઆ એ જુનાં ઐતિહાસિક શહેરો છે.

નિકાસ—દ્રાક્ષ, અંજીર, ઓલોવનું તેલ, તમાકુ, ચાંમડાં સીંચું, આરસ ને વાદળી.

અખાત—પ્રમારતી લાકડું, કાયલા, મીઠું, ખાંડ, અને કાપડ છે.

(૧૩) ઈટાલી—એના પ્રમણાં ૬૬ છે.

આ દેશ ગ્રીસની પશ્ચિમે છે. તેનો આકાર લાંબા છુત જેવો છે જુના વખતમાં અહીં રોમનું રાજ્ય બહુ વિસ્તારવાળું હતું.

પર્વત—આફ્રિકા, આપીનૈન્સ, વીસુવીયસ ને એટના એ જવાળામુખી છે.

નદી—ખેા, આડીજ એ આફ્રિકાટિકને મળે છે. અને આનો અને ટેપર ભૂમધ્ય સમુદ્રને મળે છે.

બેટ—સીસીલી, સાડીનીઆ અને એસ્સા એ ઇટાલીને તાળે છે. માલ્ટા ને ગ્રેકો એ અંગ્રેજને તાળે છે. સીસીલીમાંથી ગંધક નીકળે છે.

ભુશિર—સ્પાટીવેન્ટો, પાસારો અને લ્યુકા.

સામુદ્રકુની—ઓટ્રાન્ટો એ ઇટાલીને તુર્કસ્તાનની વચ્ચે છે, મેસીના એ ઇટાલીને સીસીલીની વચ્ચે છે. બોનોફ્રીસીઆ એ કાસીંકા અને સાડીનીઆની વચ્ચે છે.

અખાત—વેનીસ, ટોરિંટો ને જીનોઆ, સરોવર—માજુઓરી કામા ને ગાર્ડા.

શહેરો—રોમ એ દુનિયામાં પ્રસિદ્ધિ પામેલાં શહેરમાંતું એક શહેર છે, તેમાં રોમન કેથોલીક ધર્મનો અખ્યક્ષ પોષ રહે છે. નેપલ્સ એ મોટામાં મોટું શહેર છે. મિલાન એ લાંબીની મેદાનમાં મુખ્ય શહેર છે. પાલર્મો એ સીસીલીની રાજધાની છે. ત્યાંથી નારંગી દેશાવર ચડે છે. વેનીસ એ ચૌદમી સદીમાં લઈને જવું જબરું બંદર હતું તે નાના નાના એ ઠાપુઓ પર વસેલું છે. તેથી નહેસને લીધે વેપાર બહુ ચાલે છે. ફ્લોરેન્સ એ પીડમેન્ટ પ્રાંતની રાજધાની છે. લેગ્હોન, જીનોવા ને વેનીસ એ બંદરો છે. જીનીઝીમાં હિંદની ટપાલ જાય છે. પાદુઆમાં વિદ્યાલય છે. બોલોના, પાર્મા, મેસીના ને સાનમારી એ સ્વતંત્ર શહેરો છે.

નિકાશ—રેશમ, દારૂ, ઓલીવ, તેલ, પરવાળા, ખારસ, મેવો ને ગંધક છે.

આયાત—સુતરાઉ અને ગરમ કાપડ, કાચલા અને લોખંડનો સામાન છે.

(૧૪) આફ્રીકીયન દ્વીપકલ્પ.

આમાં રપેન અને પોર્ટુગલ દેશ મળેલા છે. તે ભૂમધ્ય સમુદ્રને આટલાંટીકમાં ધુસેલો છે.

(અ) રપેન—૪૯ પ્રગણાં છે.

આ દેશ ફ્રાન્સની દક્ષિણે આવેલો છે. ઇ. સ. ની આઠમી સદીમાં અહીં આફ્રિકાના મૂર લોકોનું રાજ્ય હતું. પશુ તે ૬૦૦ વર્ષ ચાલ્યું. પછી તેઓને હાંકી કાઢી આ રાજ્ય બળવાન થયું હતું.

પર્વત—પીરીનીઝ. નદિઓ—કુરો, ટેગસ, ઇબ્રો.

ખેટ—બલીઆરી ટાપુઓ (માનેકો, મીનાકો, ઐરીઝા ને ફાર્મેન્ટેરા) એ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં છે. ને કાતેરી ટાપુ એ આટલાંટીકમાં છે.

સામુદ્રધુની—જીબ્રાલ્ટર તે ભૂમધ્ય ને આટલાંટીકની વચ્ચે છે,

ભૂશિર—એટ્લિંગલ ને શીનીસ્ટેર, એ વાયબ્રે, દક્ષિણ અને ટરીફા એ દક્ષિણે ને કુબ્ર એ પૂર્વે છે.

ખંદર—બાસીલોના, વાલેન્સિયા, કેડીઝ ને કારના.

શહેરો—માડ્રિડ—એ રાજધાની વેપારી મથક છે. બાસીલોના હુનર ઉદ્યોગનાં કારખાનાં માટે પ્રખ્યાત ખંદર છે. વાલેન્સિયા એ ખંદરમાં રેશમ ને મેવો ચાલે છે. જીબ્રાલ્ટર એ દક્ષિણમાં આવેલું અંગ્રેજી સંરચાન નીકાલેન્ય સ્થળ માટે

પ્રખ્યાત છે. સાક્ષાત્કારમાં વિદ્યાલય છે. ટાલીડો, સેવિલા.
આનેડા ને સારા ગોથા એ મોટા શહેરો છે.

ખીજાં સંસ્થાનો—ફાર્નાન્ડોપો તથા જુઆસ્ટરની સામે સ્થુટાછે.

નિકાસ—દાર, સીસુ, લોખંડ, તાંબુ, મેવો, જીરું, ને ઓલીવ તેલ.

આયાત—૧, કાયલા, ખાંડ, ઇમારતી લાકડું; અને સાંચા કામ.

(બ) પોર્ટુગાલ.

એ દેશ સ્પેનની પશ્ચિમે પાછડી પને છે. પંદરમી સદીમાં આ
દેશના લોકોએ દરિયાની મુસાફરીમાં સાહસ ખેડી જુદા જુદા
ભાગોમાં મુસાફરી કરી હતી.

નદી—ડુરો અને ટેગસ, બેટ, આઝોર્સ, કેપ વર્ડ અને મડીરા.

જુશિર—સેટવીનસેન્ટ, સાર્ટા મોરીઆ, અને રોકા.

શહેરો—લીસ્બોન; રાજધાની ટેગસ નદીના મુખ પર છે.

તેમાં ઇ. સ. ૧૭૫૫ માં ધરતીકંપ થયો હતો.

ઓમોટોર્—ડુરો નદી ઉપર દ્રાક્ષના દારૂ માટે પ્રખ્યાત છે,
ફેર્ફા, એમાં વિદ્યાલય છે.

ખીજા ભાગમાં સંસ્થાનો—આફ્રિકામાં કેપવર્ડ ટાપુ,
અંગોલા, કાંગોમુલક, મોઝાંબીક; એશિયામાં દીવ, દમણ, સેવ
ને મકાઉ; ને મલેશિયામાં ટિમોરનો ટાપુ છે.

નિકાસ—જીરું, દારૂ, તાંબાની કાચી ધાતુ, મીઠું, તેલ
અને મેવો.

આયાત—લોહનો સામાન, સુતરાઉ અને ગરમ કપડા
પહે, ખાંડ અને કાયલા છે.

પ્રખ્યાતી.

કીલાનીં=સુંદર સરોવર છે.
 ક્લે=ક્રાન્સથી લંડન જવાનું બં-
 દર છે.
 કોલોન=કોલોન વોટર.
 ક્લાસગો=રંગ ને ઐજીન.
 કુઆલ્ટર=ઇંગ્રેજનો કિલો.
 જર્મન=વિદ્યાકળામાં પ્રસિદ્ધ.
 ડંડી=શણનાં યંત્રો.
 ડાવર=ઇંગ્લાંડનું બંદર.
 ડેન્માર્ક=રાજકુટુંબ ઉંચાકુળનું છે.
 નોટીંગહામ=કોર, ને મોન્.
 નોર્વે=પાવલી છાપની દીવાસળી.
 પારીક્ષ=સૌથી સુંદર શહેર.
 પોર્ટુગાલ=દ્રાક્ષનો દાર.
 બર્મીંગહામ=વિદ્યાર, બેલક્રાસ્ટ=શણનું કાપડ.
 બેનેન=નેને કાઠિ અગ્નિ જડે છે.
 માયેસ્ટર=રૂની મીલો, ને કાપડ.
 માસેંલ્સ=હિંદના રસ્તાનું બંદર.
 મ્યુનિચ=પેનસીલ, ને વાસણ,
 રોમ=એમાં ધર્માધ્યક્ષ પોપ રહે છે.

લંડન=પૃથ્વી ઉપર મોટું શહેર છે.
 લાંકશેર=કાપડના કારખાનાં.
 લીએજ=ધડીઆળો.
 લાપ્લાંડ=ટાઢ પડે છે, ત્યાં મરૂડ થાય છે.
 વીસુવીઅસ=જવાળામુખી છે.
 સેન્ટ્રીટસબર્ગ=મોટો ધંટ છે ત્યાં ઋતુ ઋતુના મહેલ છે.
 સેબાસ્ટોપોલ=તૌકાસૈન્ય છે.
 સ્પેનમાં=ગોધા, અને ખનીજ.
 એકસફર્ડ=વિદ્યાલય.
 ઈંગ્લાંડ=કોયલા, કાચ ને લોહ.
 લીવરપુલ=ત્યાં પહેલી આગગાડી ચાલી.
 હેકલા=જવાળામુખી પર્વત છે.
 એલ્સીનોર=જકાતનું ઠેકાણું.
 એલાશાપેલ=જર્મનીમાં જીનું શહેર.
 આઇસલાંડ=ગરફની જમીન છે.
 ઇસ્તામ્બુલ=તુર્કસ્તાનની રાજધાની.
 આથેન્સ=સેક્રેટરી અને પેટોની જન્મભૂમિ.

નદીઓ.

(૧) વોહગા-(૨૨૩૦) વાહગા ડુંગરમાંથી નીકળી કાસ્પીઅન સમુદ્રને મળે છે તેના ઉપર આશ્રાખાન.

(૨) યુરલ (૬૦૦) યુરલ પર્વતમાંથી નીકળી કાસ્પીઅનને મળે છે તેના ઉપર ઓરનબર્ગ.

(૩) ડાન્યુબ (૧૭૦૦) એ આલ્પ્સમાંથી નીકળી કાળા સમુદ્રને મળે છે તેના ઉપર વિએના, પ્રેસબર્ગ, બ્યુડા, પ્રેસ્થ અને બેલગ્રેડ. ડાન્યુબને મળનારી નદીઓ ધન, ડેવ, થીસ, સેવ, અને પ્રુથ.

(૪) નીપર (૧૧૦૦) તે વોહગા પાસેથી નીકળી કાળા સમુદ્રને મળે છે.

(૫) ડોન (૧૨૦૦) મધ્ય રશિયામાંથી નીકળી આલ્તેઈના સમુદ્રને મળે છે.

(૬) દ્વીના (૧૧૦૦) રશિયાના ઉત્તરમાંથી નીકળી ઉત્તર મહાસાગરને મળે છે.

(૭) ડ્યુના (૬૨૫) વોહગા પાસેથી નીકળી રૈગાના અખાતને મળે છે.

(૮) હાઇન (૮૦૦) આલ્પ્સમાંથી નીકળી ઉત્તર સમુદ્રને મળે છે તેના ઉપર સ્ટ્રાસ્બર્ગ, કોલોન, લેડન, અને યુટ્રેક્ટ છે.

(૯) ટેમ્સ—તે જર્મન સમુદ્રને મળે છે તેના ઉપર લંડન.

(૧૦) સાનન—આયર્લેન્ડના સરોવરમાંથી નીકળી આલ્ફ-સાંટિક મહાસાગરને મળે છે તેના ઉપર લીમરીક.

(૧૧) એફએ—આફ્રિકા પર્વતમાંથી નીકળી જર્મન સમુદ્રને મળે છે. ડ્રેસડન, હામબર્ગ અને માગડીબર્ગ,

(૧૨) વિસ્ત્યુલા—કાર્પેથિયનમાંથી નીકળી બાલ્ટીકને મળે છે તેના ઉપર ક્રોકો, વાર્સા અને ડેન્ટ્રીક.

(૧૩) (ર્યુઇ) તે જર્મન સમુદ્રને મળે છે તેના ઉપર લી-એન્, રોડામ, તે ઉપરાંત સેન, લુઓર, અને ટેગસ એ આટલાં-ટિકમાં પડે છે. ને ઇથ્રો અને ટે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં પડે છે.

યુરોપનો વેપાર.

હિંદમાંથી આરબ લોકો માલ લઇ જતા તે તુર્કસ્તાનમાં થઇ મીસરને આપતા ને ત્યાં મિસરના લોકો છટાલીના વેનીસને જીનોઆ બંદરમાં લઇ જતા ત્યાંથી તે માલ યુરોપમાં ફેલાતો પણ તેમ થવાથી તે માલ બહુ મેંધો પડતો તેથી યુરોપી લોકોને આરોઆર હિંદ સાથે વેપાર કરવાનો ઉત્કંઠા થઇ તેથી પહેલા જમીન માર્ગે આવવા લાગ્યા ને પછી તે માર્ગ મુશ્કેલ હોવાથી જળ માર્ગ શોધ્યો.

હિંદમાં આવવાનો જળ માર્ગ—ધણી વહાણવટીએ આફ્રિકાને પશ્ચિમ કાંઠે આવી માર્ગ શોધવા લાગ્યા, થોડી મુદતે હાથજી કેપ એક ગુડહોપ સુધી આવ્યો, પણ ખોરાકની તંગીને લીધે પાછો ફર્યો, ત્યારપછી એજ રસ્તે થઇને ઇ સ. ૧૪૯૦માં વાસ્કોડાગામા હિંદમાં આવ્યો તે કાલીકટના ઝામોરીન રાજા જોડે મળી ચીને અદલ બદલ કરી ગયો.

યુરોપમાંથી હિંદમાં જવાનો ટુંકો માર્ગ—વાસ્કોડાગામા જે રસ્તે થઇને જળ માર્ગે આવતો તે રસ્તો ધણે દહાડે ખૂ-

દતો તેથી ટોમસવાગ હાર્ન નામે અંગ્રેજી બ્રૂમ્થમ સમુદ્રમાંથી જવા મથન ક્યું ને મુવેજની-સંયોગિભૂમિ ઉપર રેલ્વે ચલાવી શકતા સમુદ્રમાંથી જવા આવવા માંડ્યું ત્યાર પછી એજની નહેર લેસેપ્સ નામે ક્રાન્સના હજનેરે જોઈ તેથી વિલાયતથી આવવાનો માર્ગ બજોજ ટુંકો થઈ પડ્યો.

હિંદમાંથી વિલાયત જવાના રસ્તા—(૧) મુંબાઈથી સ્ટીમરમાં બેસી એડન, અને ત્યાંથી પોર્ટસેયઠ, ત્યાંથી ટ્રિનિડાદી ટ્રિએસ્ટ અને માર્સેલ્સના ત્રણ રસ્તા પડે છે. ટ્રિનિડાદીથી રેલ રસ્તે લંડન જવાય છે, માર્સેલ્સ આવતાં બે દિવસ વધારે લાગે છે. અહીંથી જીપ્રાટરથી બુદો ફાંટો નીકળે છે. ને માર્સેલ્સથી આગગાડીમાં બેસી લંડન ગય છે. જીપ્રાટરથી આટ્લાટિક મહાસાગરમાં ક્રાન્સને કિનારે થઈ લંડન જવાય છે. એ પ્રમાણે ચાર રસ્તા તથા ઉપર જણાવેલ કેવ હોવ ગુડહોપ ફરીને જવાનો પમેા રસ્તો છે.

યુરોપમાંથી અહીં આવતો માલ.

કાચલા, લોઢાનો સામાન, કાગળ, સ્ટેશનરીમાલ, સુતરાકે અને ગરમ કાપડ, લોઢાનો યાંત્રિક સામાન, બીંડી, શણ, મેવો, ભરતકામ, દારૂ, કેરોસીન, રંગ, ફરનીયર, કલઈ, અંબર, રમકડાં, ખાંડ, વાજાંત્રો ને દવા.

હિંદમાંથી યુરોપમાં જતો માલ.

રૂ, મજૂક, તીખાં, વસાણું, અરીણ, સરસવ, અળંસી, એરંડી, અને કેટલોક કાચો માલ કે જેના ઉપર રસાયણ પ્રયોગ કરી સત્વ કાઢવામાં આવે છે તે.

એશિયામાંથી હિંદમાં આવતો માલ.

ચામડાં, ઉન, હીંગ, મેવો, ગણીયા, તરવાર, બૂંદ, ખજુર,

અતર, શણ, રોગાન, ધાતુ, કાયલા, દ્રાક્ષ વગેરે.

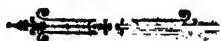
અંગ્રેજ રાજ્યનો હિંદ સાથે રાજ્યક્રિય સંબંધ.

હિંદ ઉપર હાલમાં મહાપ્રતાપી શહેનશાહ પાંચમા જ્યોત્સના અમલ છે. તેમની તરફથી કચકતામાં વાઘસરોય નીમાય છે તેમાં પાંચ વર્ષ અધિકાર ચલાવે છે. વળી હિંદના પ્રધાન લંડનમાં હિંદની દેખરેખ રાખે છે. વાઘસરોય સિવાય બીજા ભાગોમાં ગવર્નર, કમિશ્નરોને પોલીટીકલ એજન્ટો છે. તેમની નીમણૂક અહીંના વાઘસરોય સાહેબ કરે છે તે સિવાય મોટા મોટા દેશી રાજ્યો જેવા કે, વડોદરા, કાશ્મીર, મહીસુર વગેરેમાં રેસીડન્ટો રહે છે, તેમને મદદ કરનાર કૌન્સીલો છે તે કાયદા બધિવામાં તથા કાયદા ચલાવવામાં મદદ કરે છે.

હિંદનો વસ્તીમાં ૨૬ કરોડને ૧૦ લાખ અંગ્રેજ રાજ્યની ને ૬ કરોડ ને ૩૦ લાખ દેશી રાજ્યની છે.

આપણા દેશમાં અંગ્રેજરાજ્ય થવાથી મહમદ, નાદીર તૈમુર, અલાઉદ્દીનખુતી વગેરે ધાતકી પાદશાહોની જે બીક હતી. તે સદાને માટે નાશ પામી ગઈ છે ને રાજ્યમાં સર્વત્ર શાંતિ ફેલાઈ ગઈ છે. રેલ્વે, તાર, ટપાલ, મીલ વગેરે સાધનોથી રૈયતને પુરેપુરું સુખ થયું છે. ફળવણી પણ એટલી બધી વધી ગઈ છે કે અભાગ્ય હશે તે ભણ્યા વિના રહેશે હે પ્રભુ નામદાર અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય અમારા ઉપર સદાય રહેા કે જેથી અમે સુખમાં રહી અમૃત જેવાં મીઠા ફળ ચાખીએ.

ઈતિહાસ.

મરેઠી રાજ્ય.

મહારાષ્ટ્રમાં હિંદુ સમ્ય-ઈ. સ. ની સરખાત મુઘી અહીં કોઈ જાણવા જોમ રાજ્ય નહોતું. આગળ જતાં શાહકુળના રાજાના તાબામાં કેટલોક ભાગ આવ્યો. તે પછી ચાલુક્ય રાજ્ય થયું તેની પછી દોલતાબાદમાં જાહેરનું રાજ્ય થયું. એ રાજ્ય અલ્લા-ઉદ્દીન ખૂનીએ તોડ્યું ત્યારથી મહારાષ્ટ્ર દિલ્હીની પાદશાહમાં આવ્યો.

મહારાષ્ટ્રમાં મુસલમાની રાજ્ય—ઈ. સ. ૧૩૪૭ માં મહમદ ગઝના વખતમાં અહીં હુસેનશહેરે બ્રાહ્મણી રાજ્ય સ્થાપ્યું. પણ જ્યારે તેઓના વંશજોની નમણી સ્થિતિ થઈ ત્યારે તેના સરદારો સ્વતંત્ર થઈ જઈ અહમદનગર તથા વીજપુરનાં રાજ્યો બનાવો પડ્યા.

મરેઠી સરદારો—મહારાષ્ટ્રમાં જુદે જુદે ઠેકાણે મુસલમાની રાજ્ય થયું તોપણ જુના રાજકુળો તથા નાના જગીરદારો પોતાની જગીરો ખાત્ર મુસલમાની રાજ્યમાં નોકરી કરતાં. ને મુલ્કી કાર-ખાર ત્યાંના બ્રાહ્મણો કરતા. એ વખતે અહમદનગરના મલીકખર-ના લશ્કરમાં જાહેરાય કરીને એક સરદાર દશ હજાર માણસની ફાજનો ઉપરી હતો. તેની સહાયતાથી એક માલોજી નામનો પાંચ

હજાર સવારનો ઉપરી થયો હતો. તે માલોજી. (અલ્લાહીદીનથી ત્રાસ પામી નાસી જનાર) હિંદુરના રાણા સંજનસિંહની દશમી પેઢીનો પ્રતાપી પુરુષ હતો.

શાહજી—એ માલોજીનો દીકરો હતો. તેનો વિવાહ જાદવરાયની દીકરી જીજ્ઞાષા વેરે થયો હતો. તેથી શાહજી આગળ પડતો થયો. અહમદનગરમાં મધીકંબરના મુઆ પછી તેનો દીકરો હોતહાન બેઠો. પણ તેને મોગલ પાદશાહ શાહજહાંને તાબે થએલો જોઈ શાહજીએ એક બીજા રાજાને માદીએ બેસાડ્યો ને કેટલોક ભાગ પાછો મેળવ્યો. તેથી શાહજહાં પંડે દક્ષિણમાં ગયો ને અહમદનગરનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. તથા વિજયપુરનું રાજ્ય ખંડીયું બનાવ્યું ને શાહજીની પાસે (૧) સતારામાં ને (૨) તંજાવરમાં એ બે જાગીરો રહેવા દીધી.

શિવાજીનો જન્મ—જીજ્ઞાષાને પેટે જાદવરાયથી ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં મહાન્ જન્મપતિ શિવાજીનો જન્મ થયો. તેને કળવણી આપવા માટે દાદાજી કોંડ દેવ નામે બ્રાહ્મણ રાખ્યો. તેણે તેને રાજ્યનીતિ તથા યુદ્ધ કળા સારી રીતે શીખવી. જીજ્ઞાષા પણ ખરી રત્નપુતાણી હોઈ રત્નપુતને જાજે એવો ઉત્તમ ઉપદેશ આપતી. તેના ગુરુ રામદાસ પણ ઉત્તમ શિક્ષણ આપતા. એ ત્રણેના સંસ્કારથી શિવાજીમાં અદ્ભુત શક્તિ આવી.

શિવાજીનો ઊંચ—શિવાજી જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ પોતાનું પરાક્રમ બતાવવા માંડ્યું. તેણે પોતાના લશ્કરમાં ધારી લોકોને એકઠા કરી મુલકો લુંટવા માંડ્યા, વળી ધારી લો-

કેને પગારને બદલે લુંટનો ભાગ આપતો તેથી બ્યારે બોધાવે ત્યારે એક અવાજે તેઓ બેગા થતા. આ પ્રમાણે મરેલી સંખ્ય સ્થાપનાર મુળપુરુષે પ્રથમ લુંટવાનો ઉલ્લેખ રાખ્યો. ને વિજયપુરનો કિલ્લા તોડવા માંડ્યા, તેથી વિજયપુરના હાકમે તેના બાપને કેદ કર્યો તેથી તે શાહજહાં પાદશાહને શરણે ગયો ને પોતાના બાપને છોડાવ્યો. ને હવે બાદશાહ તથા વિજયપુર એ બન્નેના કિલ્લા તોડવા માંડ્યા. તેથી વિજયપુરવાળાએ અફઝલખાનને મોકલ્યો. અફઝલખા સાથે ઘડી શકાય તેટલું પોતાની પાસે લશ્કર નહીં હોવાથી તેની પાસે પ્રતાપમઠ આગળ સલાહ કરવાનું નહીં કરી તેને લાંબ મારી નાંખ્યો તેથી વિજયપુરવાળાને ભય પેઠો. હવે શિવાજી વધુ જોરમાં આવ્યો ને મુગલાઈ સંખ્યમાં પણ જીત કરવા માંડી તેથી ઔરંગઝેબે સાહિસ્તખાનને મોકલ્યો. આ વખતે શિવાજી કુંબરામાં બરાબ ગયો ને એક રાત્રે ઓચિંતો પુણા ઉપર હલ્લો કર્યો તેથી મુગલફોજ નાહી ને સાહિસ્તખાન પામલ થયો તેથી શિવાજીનું લશ્કર વધારે જોરમાં આવ્યું. ઇ. સ. ૧૬૬૨.

શિવાજી રાજા થાય છે—આ બન્ને જીતેલી શિવાજી જોરમાં આવ્યો ને તેણે સુરત લુંટવા હિંમત કરી. તે વખતે સુરત આજના મુંબઈ બંદર કરતાં પણ વધારે આગદ હતું. તે સુરત લુંટી કરોડો રૂપિયાનો માલ હાથ કરી લીધો. તેવામાં તેનો બાપ મુન્શી બવાથી તેણે રાયમઠમાં રાજ્યાભિષેક કર્યો ને પોતાના નામના સિલ્કા પડાવ્યા. ઇ. સ. ૧૬૬૪.

આર્ય ધર્મ તારણ મુકિત—જીજ્ઞાસુ, કોંડદેવ, રામદાસ-ગુરુ તથા મહાભારતને રામાયણના શ્રવણથી તેનામાં આર્યત્વનું

અભિમાન આન્યું હતું. ઉપર પ્રમાણે ચારેના ઉપદેશથી તેનામાં આર્થ, ધર્મ તારવાતું ને મુસલમાની ધર્મ નાશ કરવાતું અભિમાન આન્યું હતું તે અભિમાન પોતાના સહચારી લશ્કરમાં પણ રાખ્યું. પોતાનો અર્થ સાધવા પોતે બળ ન્યા ન ચાલે ત્યાં બળ કપટ વાપરીને પણ પોતાનો અર્થ ધીરજ આગ્રહને હિંમતથી પાર પાડ્યો.

શિવાજી કેદી થયો—શાહજી મરણ પામવાથી નિર્ભય થઈ વિજાપૂર રાજ્યમાં પણ લુટ ચલાવવા માંડીને બીજી તરફ મોગલ રાજ્યમાં પણ લુટ ચલાવવા માંડી. તેથી ઔરંગઝેબ પાદશાહે શિવાજીને વશ કરવા પ્રથમ જોધપુરના રાજા જયસિંહને મોકલ્યો. શિવાજી વખત વિચારી તેને શરણે થયો. જયસિંહની બાંહેધરીથી તે પોતાના પુત્ર શંભાજીને લઈ દિલ્લી ગયો. ત્યાં પાદશાહે આપદીકરને કપટથી કેદ કર્યા. ૧૬૬૬.

શિવાજી કેદમાંથી છૂટે છે—પાદશાહે શિવાજીને કેદી બનાવ્યો. તેથી જયસિંહને બહુ ખેડું લાગ્યું. શિવાજીએ આ વખતે પોતે માંદો છે એવો ઢાંગ કર્યો ને જયસિંહને તેને પૂરી મદદ કરવા વચન આપ્યું. શિવાજી માંદો છે તેથી તે સાધુસંતને મોટા મોટા મેવા મીઠામના કંડીઆ દેવા છુટે છે તે વાત જયસિંહને પાદશાહ પાસે દખલ કરાવીને હંમેશાં કંડીઆ જવા મંડ્યા, એક વખતે લાગ જોઈ જન્મે જણ એટલે બાપ દીકરો તે કંડીઆમાં ખેસી રાયમદ નાસી ગયાં. ત્યાં જઈ પોતાની તુલા જેટલું સોનું બ્રાહ્મણને દાન કર્યું ને ફરીને વધારે જોરથી લુટવાં કામ શરૂ કર્યું.

શિવાજીની રાજ્ય વ્યવસ્થા—શિવાજી લગાઇમાં યરો અને

કામ કાઢી લેવામાં ચતુર હોય તેવીજ તે મુલકી બંદોબસ્ત રાખવામાં હોશિયાર હોય. તે કામ સાધતી વખતે તથા મુલકો લેતી વખતે કરતાં વાંપરતો પણ તે કામ થયા પછી દયા બતાવતો તેજી રાજ્યનો બંદોબસ્ત બહુ સારી રીતે રાખ્યો હોય જુદા જુદા ખાતા ઉપર અધિકારીઓ નિમ્યા હતા ને પોતાની હજુરમાં આઠ પ્રધાનો રાખ્યા હતા. તેઓ દીવાની, ફાજદારી, વસુલાતી દફતરી, ખજાન આપવાનું વગેરે કામ કરતા તે બધાનો ઉપરી પ્રધાન પેશ્વા હોય.

શિવાજીનો અંત—રાજ્યનો બંદોબસ્ત કર્યા પછી તે દક્ષિણમાં પોતાના આપની તંજાવરની જગીરમાં ગયો ત્યાંથી અરબી ઉપજ લેવાનો કરાવ કરી ત્યાં પોતાના બાપ બાંકાજીને દેખરેખ રાખવા મૂક્યો ને પોતે પાછો આવ્યો, પછી કિલ્લા બંધાવ્યા. રાજ્યની મજબુતી કરી ને લશ્કરનો બંદોબસ્ત કર્યા પછી તે ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં શાંતિથી ગુજરી ગયો.

રાજ્યની મજબુતી—શિવાજી એક જગીરદારને ઠીકરો હતો. પણ બહુ ધીરજ, ઉત્સાહને આગ્રહથી ઘોડા બળવાન પાદશાહ સાથે ખાચ બીડવાને સમર્થવાન થયો હતો. તેણે મરતી વખતે પોતાના પુત્રોને વાસ્તુમાં બધું બિસ્તીર્ણુ રાજ્ય સોંપ્યું પણ તેના પુત્રો નબળા હતા. જો તેના સરદારો તેવાજ નબળા હોત તો રાજ્ય જલદી પાપમાલ થઈ જત. પણ સરદારોમાં શૌર્ય, સાહસ, યુદ્ધકળા આર્થાભિમાન, રહેઝી તિરસ્કાર વગેરે ગુણો હતા. તેથી રાજ્યની પડતી થતી અટકી.

શિવાજી પછીના રાજાઓ.

શંભાજી—શિવાજીને શંભાજી ને રાજારામ નામના બે પુત્રો હતા. તેમાં મોટો શંભાજી ગાદીએ બેઠો તે બહાદુર હતો પણ શિવાજી જેવો સમયસૂચક ન હતો તેથી ઔરંગઝેબ પાંચ વરસ સુધી વીજપુરને ગોવળકોડાં જીતવાને શકાણો તથા મથા સિપાઈઓ એ બંને રાજ્યમાંથી નાસી તેની પાસે આવ્યા તોપણ તૈયાર થયો નહિ ને સુરતાપ્રમાં પડી મોજમજમાં રહ્યો તથા કલુષા નામે બ્રાહ્મણની ખરાબ સેવિતમાં પડ્યો તેથી આરંગઝેબના સરદાર તુકારમખાને તેને પકડ્યો ને મુસલમાન થવાનું કહેતાં તેણે પેખંબરને ગળો દીધી તથા પાદશાહની કુંવરી સાથે વિવાહ કરવાનું માગ્યું તેથી તેને મારી નાંખાવ્યો ને તેનાં બેરી છોકરીને પકડી દોહડી લઈ ગયા. ઇ. સ. ૧૬૮૬.

રાજારામ—શંભાજીને મારી નાખવાથી મોગલ પાદશાહ બહુ ખુશ થયો ને બહુ ડંક હવે નિરાંત થઈ પણ એ ધારણા ખોટી હતી કારણ કે મરેઠાઓએ શંભાજીના દીકરા શીવાજીની વતી રાજારામને જીજમદમાં ગાદીએ બેસાડ્યો ને શિવાજીની પેઠે શુટકાટ કરી મોગલોને પજવવા માંડ્યા. મોગલો મરેઠાનો મુલક જીતે તો મરેઠા મોગલોના મુલકમાં જઈ હુટકાટ ચલાવે, અને તેથી વખતે કોઈ મરેઠા પકડાયા તો લાય આપી છુટી જતા તેથી પાદશાહે કામખશ તથા જુલ્હીકારને મોકલ્યા પણ તે બેમાં વાંધે ઉઠ્યો તેથી કામખશને બોલાવી લીધો પાછળથી જુલ્હીકાર જીજમદ લઈ રાજારામને પકડ્યો પણ લાય આપી નાસી ગયો ને સુતારામાં ગાદીએ બેઠો તથા મોગલાઈ મુલકમાંથી ચોથ ઉધરાવી ઇ. સ. ૧૭૦૦.

તારાબાઈ—રાજારામ મરી જવાથી તેની સ્ત્રી તારાબાઈએ પોતાના પુત્ર શિવાજીને માઠીએ બેસાડી કારભાર કરવા માંડ્યો. તે બહાદુર તથા ચંચળ હતી આ વખતે બાદશાહને પોતાનું કેટલુંક લશ્કર ઉત્તરમાં 'મોકલવું' પડ્યું તેથી દક્ષિણમાં લશ્કર કમી થયું ને વળી જે રહ્યું તેઓ પગાર માટે જુમાટ દેવા લાગ્યા તેથી પાદશાહ મુંઝાણો ને સલાહ કરવાનું કહેણું મોકલ્યું. પણ મરેઠાની મોટી મોટી માગણી તેનાથી ક્યુલ થઈ નહિ તે અંતે લશ્કર તેની પાછળ પડ્યું તેમાંથી બચીને માંડ માંડ અહમદનગરમાં પહોંચ્યો. ને ત્યાં પરતાવો કરતો કરતો ઇ. સ. ૧૭૦૭માં મરણ પામ્યો.

મરેઠી રાજ્યના બે ભાગ—ઔરંગઝેબ મરણ પામવાથી તેનો દીકરો આજીમ ગાદીએ બેઠો. તેણે શંભાજીના દીકરા શિવાજી અથવા શાહુને છોડી મૂક્યો. તેથી તેણે દક્ષિણમાં આવી રાજ્ય આગ્યું ત્યારે તારાબાઈ કહે એતો ધૂતારો છે. પણ કેટલાક સરદારો તેની તરફેણમાં મળવાથી રાજ્ય અપાવ્યું. તેથી તે સતારામાં રહ્યો ને તારાબાઈ કાલાપુરમાં ગઈ.

શાહુરાજા—તેને ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં ગાદી મળી. પણ તે મોગલ દરબારમાં ઉછરવાથી બહુ મોજશોખી થયો હતો તેથી રાજ્યની બધી લગામ બાલાજી પેશવાના હાથમાં હતી. તેથી તે કરતા હરતા થયો પણ તે પેશ્વા ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં મરણ પામવાથી શાહુએ તેના પુત્ર બાજીરાવને પેશ્વાઈ સોંપી બાજીરાવ રાજાને સમજાવીને પોતાના મનનું ધાયું કરતો, પણ ઉપરથી રાજાની આજ્ઞા લેતો, સમજા સરદારો તેને વશ હતા. બાજીરાવ ઇ. સ.

૧૭૪૦ માં મરણ પામ્યો. તેથી તેના પુત્ર બાલાજીને પેશ્વાએ મળી તેમાં કેટલાક સરદારોએ વધી લીધો પણ બાલાજીએ ચતુરાઈથી કાંઈનું ચાલતો દીધું નહિ. શાહુરાજ ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો.

રામરાજ—શાહુના મરણ વખતે તેની પાસે પેશ્વાએ એવું વશીયતનામું લખાવ્યું હતું કે મરેઠા ગાદીએ બેસે ને પેશ્વા કાર-બાર કરે એ વશીયતનામું કેટલાક સરદારોને ખુશવાચી તે નામ-જુર કરવા લાગ્યા. પણ એતે કબુલ રાખવું પડ્યું તેથી બાલાજીએ રાજરામના પૌત્ર રામરાજને ગાદીએ બેસાડ્યો. તેણે પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવાનું ધાયું પણ કાંઈ ન વળવાથી સતારાની આસપાસનો મુલક પેતે રાખી બાકીના બધા મુલકનો કારબાર પેશ્વાને સોંપી દીધો તેથી હવે ફક્ત નવા પેશ્વાને પાંચડી બંધાવવાનું કાંમ રાજ પાસે રહ્યું, રામરાજ ઇ. સ. ૧૭૭૮ માં મરણ પામ્યો.

મરેઠી રાજ્યની આખર—રામરાજ અપુત્ર મરણ પામવાથી તેણે બોંસલે કુળના શાહુ નામે એક છોકરાને શાહુરાજ નામ ઠરાવી ગાદીએ બેસાડ્યો. તે શાહુએ પેશ્વા સામે તોફાન કર્યું તેથી પેશ્વાએ તેને તથા તેના બે દીકરાને કેદ કર્યા. શાહુ કેદમાંજ મરણ પામ્યો. પછી જ્યારે ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં પેશ્વાનું સંજ્ઞ અંગ્રેજે ખાલસા કર્યું ત્યારે શાહુના પુત્ર બાલાસાહેબ કે પ્રતાપ-સિંહને ૧૮ લાખ રૂપિયાની ઉપજનો મુલક આપી સરકારે સતારાની ગાદીએ બેસાડ્યો. પણ તેના ઉપર શીતરનું તહોમત આવવાથી તેને ઉઠાડી તેના બાઈ આપા સાહેબને બેસાડ્યો. તે ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં સતારાનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. એ પ્રમાણે શિવાજીએ

સ્થાપેલ મરેઠી રાજ્ય સતારામાં ૧૮૫ વર્ષ ચાલ્યું ને ખીજા સામ્રાજ્ય હાલ્હાપુરમાં હતું છે.

પેશાનું સ્વતંત્ર થવું.

ખાસાજી વિધવાથ—શિવાજીએ રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી જે આઠ પ્રધાનો નીમ્યા તેમાં સર્વના ઉપરી પેશ્વા હતા. પેશ્વાએ શાહુના વખતમાં પોતાની સત્તા ધણી વધારી ને પોતે કરતા હરતા થયા. મરેઠાઓએ અજણું હતા તેથી હિસાબ કિતાબ તથા લખાણ વિગેરેના કામમાં પેશ્વા વિના ચાલે તેમ નહોતું. આ પેશ્વા પ્રથમ તલાલીનું કામ કરતા પણ પોતાની બહાદુરી વડે પેશ્વાઈ મેળવીને પોતાના રાજના ઘણા ભાગસોને નોકરીમાં રાખી બાહ્ય બળ વધાર્યું. વળી આ વખતે દિલ્હીના પાદશાહે પણ નબળા થયા હતા. તેથી ઉત્તરમાં ચારે તરફ લૂટફાટ ચાલતી હતી જ્યારે સૈયદ હુસૈનથી બંદોબસ્ત ન થયો ત્યારે તેણે બાહ્યાજીની મદદ માંગી તેથી તે ઘણું લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો ને તેના બદલામાં દક્ષિણની ચોથ તથા સરદેશ મુખી લેવાને કરાર કરાવી લીધો ને ખીજા પ્રાંતમાં પણ ચોથ લેવા માંડી એ વાત આગળ આવી ગઈ છે. આ પ્રમાણે મરેઠી સત્તા વધારી બાહ્યાજી ઈ. સ. ૧૭૨૦ માં મરણ પામ્યો. આ વખતે લશ્કરને સેનાપતિ ખરેશવ દાલાડે હતો. તેના હાથ નીચે હામાજરાવ ગાયકવાડ સરદાર હતો. તેના કામથી રાજ થઈ ખરેશવે શાહુ રાજ પાસેથી તેને સેનાપતિથી ઉતરતા કરજનાની સેના ખાસખેલની જગા અપાવી.

આજમાવ—બાહ્યાજીને બે પુત્રો હતા. (૧) આજમાવ, (૨)

ચીમનાજી, તેમાં મોટા બાજરાવને શાહુએ પેથા કર્યો. સેનાપતિની જગ્યા ખડેરાવના પુત્ર ત્રંમકરાવને અને સેના ખાસખેલની જગ્યા દામાજીના ભત્રીજા પીલાજીને આપી.

આ બાજરાવ બહુ બહાદુર હતો. તેણે શિવાજી મહારાજની ધારણા પાર પાડવા સભા ભરી તેમાં એક પક્ષનો એવો મત પડ્યો કે પ્રથમ મોગલોના સરદારોનો નાશ કરી પછી મોગલ સામે બાથ ભીડવી ને બીજી તરફનાનો એવો મત પડ્યો કે પ્રથમ મોગલ રાજ્યનો નાશ કરવો એટલે તેની શાખાઓ આપોઆપ ખરી પડશે એ વિચારનો બાજરાવ હતો તેણે સભા વચ્ચે ઉભા થઇ કહ્યું કે કે જ્યાં યડમૂળથી નાશ પામશે તો ડાળાં પાંદડાં એની મેળે ખરી પડશે, તે મોગલાં રાજ્ય હિંદમાંથી કાઢવાની જે શિવાજીની ધારણા છે. તે પાર પડશે. આ વિચારથી શાહુરાજ ખુશી થઇ ગયો ને કહ્યું કે “ શાખાશ્ચ ! પ્રતાપી પિતાના પુત્ર શાખાશ્ચ તું તારો ભગવો જુઠો હિમાલયની પેલી મેર લગી ઉડાડશે. ”

મરેઠી રાજ્યનો વધારો—રાજની મંજુરી મેળવી બાજરાવે મરેઠી રાજ્ય વધારવા વ્યવસ્થા કરવા માંડી પ્રથમ ગુજરાત ૧૭૭૪ માં જીત્યું. દક્ષિણમાં નિજમઉલ્લમુલ્ક બાજરાવનો સામાવાળીઓ હતો તેનામાં પેથાનું બળ અટકાવાય તેટલી શક્તિ નહોતી તેથી પ્રથમ કાલ્હાપુર ને સતારા એ બે શાખા વાળાને અરસપરસ લડાવી મારવા ધમકી પછી બાજરાવે કાલ્હાપુરવાળાને હરાવી શાંત કર્યા. પછી નીઝામે પેથા સામે મરેઠાને ઊશ્કેરી મદદ કરવાનું લખ્યું. તે વિચાર બાજરાવના જાણવામાં આવતાં તેણે ખડેરાવને મારી તેના

પુત્ર ત્રંબકરાવને હામાજી ગાયકવાડની દેખરખ નીચે રાખ્યો એ જાણી નિજમનું સૈન્ય અટકી ગયું..હવે બાજીરાવ લશ્કર લઇ ઉત્તરમાં ચાલ્યો. પાદશાહે ડરી જઇ નિજમની મદદ માગી તેથી નિજમ લશ્કર લઇ આવતો હતો તેને બાજીરાવે સોપાળ પાસે હરાવ્યો. તેથી તેણે માળવા તથા નર્મદા; અને અંબળ વચ્ચેના મુલક તથા ૫૦ લાખ રૂપિયા બાજીરાવને આપવા માટે પાદશાહ પાસે જવાનું કહ્યું પણ એવામાં નાદીરશાહે આવવાયા બહુ જીલમ મર્યો તેથી તે કરાર બાજીરાવના મરણ પર્યંત અમલમાં આવ્યો નહિ. બીજી તરફ ચીમનાજીએ પોર્ટુગીઝો પાસેથી વસાઈ છતી કાઢ્યુંમાં સત્તા બેસાડી નેં રાધાજી બોંસલોએ કટક સુધી લૂટ ચલાવી તે ચોથ તથા સરદેશ મુખી ઉધરાવવા માંડી બાજીરાવ ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં મરણ પામ્યો.

બાજીરાવના ગુણ—બાજીરાવ બણેલો, સમર્થ બુદ્ધિવાન, શૂરો, ચતુર, સ્વદેસાભિમાની, નિષ્પક્ષપાતિ, કદરદાન, વહેમરહિત ને સ્વભાવે સાદો હતો. તે સરદારોની સારી કદર કરતો ને લાયક સરદારોના કામની પરિક્ષા કરી લઇ ઉંચી પદવીએ ચઢાવતો એવી રીતે ચઢેલા સરદારોમાં વરાડમાં રાધોજી બોંસલે, ગ્વાલીઅરમાં રાણોજી, ઇંદોરમાં મદહાવરાવ, ધારમાં આનંદરાવ પવાર, વડોદરામાં પીલાજીનો પુત્ર હામાજી ગાયકવાડ, અને અક્કલકોટમાં કૃતેશિંહ બોંસલે મુખ્ય હતા. એ બધા સરદારો પોતાની જાગીરોમાં રહી ચોખ્ખા પ્રસંગે બાજીરાવની મદદે આવતા. એણે પોતાની બહાદુરી વડે મરેઠી રાજ્ય લખ્તું વધાર્યું પણ તેનો બદોબરત રાખી શિવાજીની પેઠે ઇન્સાફ આપી શક્યો નહિ. એથી એની કીર્તિને જરા

અખ લાગી. મરેઠામાં શિવાજીને બ્રાહ્મણોમાં બાહુરાવ પેઠા બહુ-
દુર પુરેલો હતા.

બાલાજી—બાલાહુરાવને એ પુત્રો હતા. (૧) બાલાજી (૨)
રઘુનાથરાવ રાધોબા. બાલાજીને પેઠામાં મળવામાં રાધોબા તથા
કટકાક સરદારો આડે આવ્યા પણ તેમનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ બા-
લાજી દક્ષિણમાં શાન્તિ કરી નિગ્નમે આગળ બાહુરાવ સાથે ભો-
પાળ મુકામે જો કરાર કર્યો હતા. તે મંજુર કરાવવા ઉત્તરમાં
ચઢ્યો પાદશાહે તે કરાર મંજુર કર્યો, એવામાં રાધોજી ભોસલેએ
અંગાળા ઉપર સ્વારી કરી તેથી ત્યાંના નવાબ અલીવદાખાને પા-
દશાહની મદદ માગી પાદશાહે પોતાની તરફથી બાલાજીપેઠાને
મોકલ્યો તે વખતે અંગ્રેજોએ ભોસલેથી કરી જઈને કલકત્તાની
આસપાસ ખાંધ ખોદાવી અંગાળે જઈ બાલાજીએ તે મરેઠાખાડીના
નામથી ઝોળખાય છે. રાધોજીને નસાડી મૂક્યો ને પછી સતારે
આવ્યો ૧૭૪૮ તે વખતે શાહુરાજ મરણ પામવાથી મરેઠા બ્રા-
હ્મણો સામા તથા તેથી બાલાજીએ રાધોબાને બહાર તથા અંગાળા
પ્રાંતની ચોથ લેવાનું કહી મેળવી લીધો તેથી બહુ શાંત થયું.
રાધોબાએ કટક પ્રાંત છૂટી લઈ અંગાળાના નવાબ પાસેથી દર
વરસે ૧૨ લાખ રૂપિયા લેવા કરાવ્યા.

પેઠા રાજાથી 'સ્વતંત્ર' થાય છે—બાલાજીએ સામા પક્ષ-
વાળાને તોડી પોતાનો પક્ષ મજબુત કર્યો તેથી હવે 'ડરવાનું' કાર્ક
કારણ ન રહ્યું તેથી તેણે પોતાની મઠી પુનામાં સ્થાપી ને સતારા-
માં મરેઠા રવા.

પેશ્વાઈનો મધ્યાન.

નિજામ સાથે લડાઈ—સને ૧૭૫૨ માં નિજામની ગાદીએ સલામતજંગ આવ્યો. યુસી નામના ફૈઝ સરદારને લઈ પેશ્વા ઉપર હક્કો કર્યો. પણ તેના રાજ્યમાં પાછળથી રાષ્ટ્રીય ચડી આવ્યાથી નિજામ સલાહ કરી પાછો આવ્યો.

પેશ્વાઈનો વધારો—આ વખતે પેશ્વાઈ સત્તા પૂર્ણ કળાએ લીધી રહી હતી કેમકે પેશ્વાએ પોતે કર્ણાટકના નવાબ પાસેથી તથા મહીસુરના રાજા પાસેથી પોતાની જીત મેળવી ખંડણી લીધી તથા હામાજી આયકવાડે અમદાવાદ જીતી મુબરાતનો કબજો કર્યો ને રાધાબા જામરું સૈન્ય લઈ ઉત્તરમાં ગયો ને દિલ્લીમાંથી તથા પંજાબમાંથી અહમદ દુરાનીના બેસાડેલાં ચાણાં કાઢી મૂક્યાં ને દક્ષિણમાં ચીમનાજી આપાએ નિજામને હરાવી પુષ્કળ ધન મેળવી નવબ કર્યો એ પ્રમાણે સર્વ જગ્યાએ જીતો કરી બાહુરાવની ધારણા પૂર્ણ કરી.

પાણીપતજી યુદ્ધ—પેશ્વાએ અહમદદુરાનીનો પંજાબમાં લીધો તેથી તેનું વેર વાળવા દુરાની આવ્યો. આ લડાઈ પેશ્વાને દુરાની વચ્ચે થઈ તે હિંદુ મુસલમાનની લડાઈ કહેવાય છે. કારણ તેમાં તમામ હિંદુ પેશ્વા તરફ ને તમામ મુસલમાનો દુરાનીની વરફ હતા.

(બ) **પેશ્વાપક્ષ**—પેશ્વા પાસે ૧૫૦૦૦ નું કવામતી લશ્કર મુખાલીમ ગાલદીની સરદારી તથા હતું તે સિવાય ૨૦૦ તોપો ૫૫ હજાર સવાર એ લાખ લુટારા તથા નોકરો, હોલકર, સીધીયા, આયકવાડ રજપૂતરાજા તથા બટોનો રાજા સુરજમલ પોતપોતાનું હું કર લઈ આવ્યા હતા.

(બ) મુસલમાન પક્ષ—અહમદ શાહ પાસે ૪૬૮૦૦ સ્વાર ૩૮૦૦૦ પાયદલ ૭૦ તોપો તથા નજીબુલ્લા અને અયોબખાનો નવાબ પોતપોતાનું સૈન્ય લઈને આવ્યા હતા.

(ક) લડાઈ કેમ કરવી—મરેઠી સૈન્યનો ઉપરી સદાશીવ બાઉ હતો, તે અવિચારી તથા એક બે ઠેકાણે જતો મેળવી ઉન્મત્ત થઈ ગયો હતો. પણ તે સંઘોળા જેવો ઠરેલ ને અનુભવી નહોતો બાઉએ એવો વિચાર આપ્યો કે દુરાની સામે હોતો રહી લડાઈ કરવી. તે વિચાર સુરજમલને તથા કેટલાક મરેઠાઓને ગમ્યો નહિ તેમણે એવું કહ્યું કે શિવાજી મહારાજની પેઠે નાસતે ભાગતે થડી દુરાનીને કનડવો ને તેને ધાસ દાણાની તંગી પાડી દેવો, બેશક તે વિચાર ધણોજ ઉત્તમ હતો. પણ અવિચારી બાઉએ માન્યું નહિ તેથી કંટાળી જઈ કેટલાક સરદારો જુદા પડી ચાલ્યા ગયા.

(ડ) પરિણામ—હવે ઉપર પ્રમાણે બાઉએ પોતાનો વિચાર કાયમ રાખી પાણીપતના યુદ્ધમાં કે જ્યાં આગળ પાંડવ કૌરવને લડાઈ થઈ હતી તથા જ્યાં પરદેશીઓની જોડા સૈન્યે પણ જીતો થઈ હતી. તથા જે રણક્ષેત્ર દેશીઓનુંજ લોહી પી તૃપ્ત થયું છે તેમાં દાક્ષિણ યુદ્ધ ચાલ્યું તેમાં મરેઠાઓની હાર થઈ ને મુસલમાનો વિજયશાળી થયા. મરેઠાઓમાં પેશ્વાનો દીકરો વિશ્વાસરાવ સદાશિવરાવ, તથા ઇબ્રાહીમખાં ને તેનું કવાયતી લશ્કર મળી કુલ બે લાખ માણસ મરણ પામ્યાં. તેથી આખા મહારાષ્ટ્ર દેશમાં ઘેર ઘેર મોઝાણો મંડાણી. હાય હાય હવે શું થશે ! એ વિચારમાં પેશ્વા બાલાજી મરણ પામ્યો. તે બહાદુર, પહોંચેલો પણ રંડીપાજ ને આપસુ હતો.

જેવી ઇ. સ. ૧૭૪૮ ની સાલ દિવસે અસરકારક વરતણી છે, તેવીજ ઇ. સ. ૧૭૬૧ ની આ સાલ પણ અસરકારક ગણાઇ મળે છે. આ સાલમાં મરેઠા હાર્યા, અંગ્રેજોને ફ્રેંચ લડ્યા તેમાં ફ્રેંચ હાર્યા, સલાબતનગરને મારી નિજામઅલી ગાદીએ બેઠા તે મહીસુરમાં હૈદરઅલી પાદશાહ થયા.

માધવરાવ—આલાજના મરણ વખતે તેને માધવરાવ તથા નારણરાવ બે બે દીકરા હતા તેમાં મોટો માધવરાવ ૧૭ વર્ષની ઉમરનો હોવાથી તેનો કાકો રાધોઆ કારભાર કરતો. તે માધવરાવને ન માયું તેથી તેણે સ્વતંત્ર થવાનું ધાયું તેથી રાજ્યમાં કુસંપ પેઠો. તેનો લાભ લઈ નિજામે પુના ઉપર ચડાઈ કરી પુના લીધું પણ ફરી મરેઠા એક સંપ થયા ને નિજામ ઉપર ચડાઈ ફરી વેર લીધું. તે વખતે હૈદરઅલીએ પણ પેશ્વા ઉપર સ્વારી કરી. પણ સંપ હોવાથી તે હાર્યો ને કર લાખ રૂપિયા ખંડણીના લીધા સારે ઊડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૬૪.

મરેઠી સરકારો—માધવરાવ નાનો હોવાથી મરેઠાઓએ આજણ સત્તા તોડવા પ્રયત્ન કર્યો, તેમાં આજેવાન જાનોજી બોસમે હતો તેને માધવરાવે હરાવ્યા ને તેમનું બળ તોડ્યું. રાધોઆએ પોતાની બી આનંદીબાઈની શીખવણીથી અર્ધ રાજ્ય માયું. પણ પેશ્વાએ તેને હરાવ્યો. ને કદ કર્યો. રાજોજીનો પુત્ર જોકોજી પાણીપતના યુદ્ધમાં મરાયાથી પેશ્વાએ ત્યાં મહાદજી સીંધીયાને નીચ્યો. ને મહાવરાવ હોલકર તથા તેનો પુત્ર મરણ પામવાથી મહાવરાવના પૌત્રને નીચ્યો. તે પણ થોડી મુદતમાં મરણ પામવાથી ત્યાં અહલ્યાબાઈ હકદાર થઈ હતી. તેણે તુકોજીને દત્તક લઈ રાજ્યકા-

રજાર ચલાવવા માંડ્યો. ગામકવાડ તો એક તરફ ન બળતાં ગુજ-
રાતમાં બંદોબસ્ત રાખી રહી પેશ્વાને નિયમસર ખંડણી મોકલી
દેતા હતા. આ પ્રમાણે માધવરાવે ચપળતા, ચતુરાઇ ને કુદ કો-
શલ્યથી સરદારોને વશ કરી તેમના ઉપર દાબ બેસાડ્યો.

અહુદ્યાબાઈ—આ બાઈ બાળવિધવા હોવા છતાં સદા
પવિત્ર રહી ધર્મધ્યાન કરતી. ને પોતાની પ્રજાનું સંરક્ષણ પ્રત્યક્ષ
પ્રમાણે કરતી વળી તે બણેલી, બુદ્ધિશાળી, ક્ષમાળુ, સદ્ગુણી ને
હિંમતવાન હતી. એવા ગુણોને લીધે તેની રાજધાની ઇંદોર જે
એક નાનું ગામકું હતું તેને તેણે આબાદ શહેર બનાવ્યું હતું.
તેથી ત્યાંની પ્રજા આજે પણ તેને પવિત્ર દેવી તરીકે પૂજે છે. તેણે
પસંદ કરેલ તુકાજી પણ લડાઇમાં અનુભવી ને બહાદુર સેના-
પતિ હોતો.

મરેઠાની પુનઃ પૂર્ણ કળા—માધવરાવે પોતાના સરદારોને
શાન્ત કરી ઉત્તર હિંદમાંથી મરેઠાની મળેલી આબાદ મેળવવા પ્ર-
યત્ન કર્યો. તેણે પોતાના સરદાર વિસાજી કૃષ્ણને લશ્કર આપી
ઉત્તરમાં મોકલ્યો, ને તેની સહદે સીંધીયા તથા હોલ્કરને જવદ
કુકમ કર્યો. તેમણે રજપૂત તથા ગઢ પાસેથી ખંડણી લીધી.
પેલીધાનો મુલક ઉજડ કર્યો. દિલ્હી ને આગ્રા જીતી શાહઆલમને
પોતાને આશરે લીધો, એમ ઉત્તરમાં આબાદ મેળવી. એવામાં તે-
દર બીજીવાર ચડી આવ્યો. તેને હરાવી મન માનતી કરતો કબુલ
કરાવી. એ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૭૭૧ માં માધવરાવ નાશુદ યથેલી
પેશાબને સજીવન કરી મરણ પામ્યો.

માધવરાવના શુભ—માધવરાવ બાહરાવ જેવો કદરવાન હતો. સરદારોને વશ રાખતો જે વશ ન થાય તેને યોગ્ય સિક્કા કરતો. વળી પ્રજાને ન્યાય આપવામાં કુશળ હતો. તેણે કેટલાક વેરા તથા ચતા બુદ્ધિએ અટકાવ્યા હતા. તે યુદ્ધમાં ચતુર, શરો અને કુશળ હોવાથી મરેઠી રાજ્યને તારી શક્યા. તે વધારે વખત જીવ્યો હોત તો કદાચ શિવાજીની પેઠે મરેઠી રાજ્ય વધારે મજબુત કરી શકત ખરો. તેના વખતમાં રામરાજી ન્યાયાધીશ ત્રંચકમામા ને હરીપંત સરદારો તથા સખારામભાઈને નાનાકડવંચીશ જેવા બાહ્ય કારભારીઓ હતા.

પેશ્વાઈનો અંત.

નારણરાવ—માધવરાવ મુઆ પછી વળી રાજ્યમાં કુસંધ પેઠો. માધવરાવને પુત્ર ન હોવાથી તેનો ભાઈ નારણરાવ બેઠો. આ વખતે વળી પ્રથમની માફક આનંદીબાઈની શીખવણીથી તેના કાકા રાધોબાએ રાજ્ય માગ્યું પણ આ પેશ્વા નમ્રો હોવાથી રાધોબાએ તેનો ઘાત કરાવ્યો ને પોતે ગાદીપતિ થયો.

રાધોબા—નારણરાવનું ખુન કરવામાં રાધોબા સામેલ છે એમ ગણી રામરાજી વઝેરે કારભારીઓને સરદારો વિરુદ્ધ મળા. તેનો લાભ લઈ નિમ્નમસ્તકી ચઢી આવ્યો પણ રાધોબાએ તેને હરાવ્યો.

માધવરાવ નારાયણ—રાધોબા નિમ્નમસ્તકીની સાથે કોન અમેલો હતો એવામાં નારણરાવની ઓને પુત્ર અવતર્યો. તેનું નામ

માધવરાવ પાડી ગાદીએ બેસાડ્યો ને નાનાફડનવીશની આગેવાનીનીએ એક મંડળ બાંધી કારભાર ચલાવવા માંડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૪ રાધોબા ઉપર તમામ મરેઠા કોથે ભરાયલા હોવાથી તેના પક્ષમાં કોઈ ન ગયું તેથી તે સુરત નાશી થયો.

સુરતની સંધી—રાધોબાએ સુરત જઈ અંગ્રેજોને કહ્યું કે જો મને રાજ્ય મેળવી આપવામાં મદદ કરો તો હું તમને વસાઈ ને સાદી તથા લંડાઇના ખર્ચે બદલ ભરવની આસપાસનો મુલક આપું. આ વેળા અંગ્રેજોના હાથમાં એકલું મુંબઈ હોવાથી તેમને આ વાત બહુજ ગમી ને તે કબ્જા કરી સંધી કરી ઇ. સ. ૧૭૭૫.

પુરંધરની સંધી—સુરત સંધી મુંબઈના ગવર્નરે કલકત્તાના પોતાના ઉપરી ગવર્નર જનરલને પૂછ્યા વિના કરી તેથી તે કલકત્તાવાળે નામંજૂર કરીને પેશ્વાના કારખારી મંડળની સાથે પુરંધર મુકામે કલકત્તાના ગવર્નર જનરલે સંધી કરી તેમાં ફક્ત સાદી બેટ એકલો અંગ્રેજોને આપવાનો ઠરાવ હતો તેથી ઇંગ્લાંડની કંપનીના ડીરેક્ટરોએ કલકત્તાવાળાની સંધી નામંજૂર કરીને સુરતની સંધી મંજૂર રાખી.

મરેઠા સાથે પ્રહેલું યુદ્ધ—આ વખતે યુરોપમાં ફ્રેંચને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે લડાઈ ઉઠવાનો સંભવ જણાયાથી નાનાફડનવીશે ફ્રેંચ નાયકો રાખી મરેઠી લશ્કર ફેળવવા માંડ્યું. કંપનીના ડીરેક્ટરોની મંજૂરી આવવાથી સુરતની સંધી કબ્જા રાખી મુંબઈનું લશ્કર રાધોબાને ગાદી આપવા ગયું. તેણે ઉતાવળ કરી કલકત્તાના

સરકારની વાટ ન જોઈ ને એકલું લડવા મંડી ગયું. તેથી મરેઠી સરકારે તેને દરાવી પાછું હઠાવ્યું. તેથી વડગામ મુકામે એવી સંધી થઈ કે અંગ્રેજો લીધેલો મુલક પાછો આપવો, ભરૂચ સીંધીઆને આપવું, ને કલકત્તાના સરકારે અહીંજ આવવું. એ શરતો અમલમાં આવતાં મુંધી એ અમલદારોને કબજામાં રાખવા.

લઠાઈની પુનઃ શરૂઆત—વડગામની સંધી મનમાનતી ન થવાથી અંગ્રેજોએ કહ્યું કે સંધી કરનાર અધિકારીઓને સંધી કરવાનો હક નથી માટે તે સંધી નામંજુર છે. વળી આ વખતે મરેઠા નિજામ ને દૈદરખતી એક મત થઈ અંગ્રેજોને કાઢવાની પેરવાઈ કરતા હતા. તેથી કલકત્તાવાળા સરકારને પાછું ન વળતાં અહીં બોલાવી લીધું તેના ઉપરી જનરલ ગાર્ડ હતો. તેણે ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં અહીં આવી અમલવાદ લીધું ને જખરી લડાઈઓ આધી. કેટલીકવાર ખન્ને પક્ષની હાર જીત થયા પછી છેવટે ૧૭૮૨ માં સાલગાંધ મુકામે સલાહ થઈ તેમાં એવું ઠયુ' કે રાધીઆએ હરસાલ ત્રણ લાખ રૂપિયા લઈ કાપર ગામમાં રહેવું. સાદી સિવાય ખીજો ભાગ અંગ્રેજોએ છોડી દેવો. ભરૂચ સિંધીઆને આપવું ને મરેઠાએ અંગ્રેજ સિવાય ખીજી યુરોપી પ્રજાને નોકરી ન આપવી.

રાધીઆ—તે શુરો પણ રાજ્ય લોભી ને સ્ત્રીના મત પ્રમાણે આજનાર હોવાથી મરેઠી રાજ્યમાં કલેશ ઉત્પન્ન થયો, આ વખતે મરેઠી સરદારોને કાર્ષ કમળે રાખનાર નહિ હોવાથી બધા સ્વતંત્ર થઈને વર્તવા લાગ્યા. રાધીઆ ૧૭૮૩ માં મરણ પામ્યો.

મહાદેવ સીંધીયા—સાલગામની સંધીમાં એ વચ્ચે હોવાથી તેની મહત્તા વધી. તે મહત્તા તોડવા હોલકર ઊઠ્યો ને બન્ને વચ્ચે અજમેર પાસે યુદ્ધ થયું. તેમાં હોલકર હાર્યો. તેથી રજપુસ્તાનમાંથી સંધિયાએ ખંડણી લીધી ને ધોળપુરના રાણા પાસેથી ગ્વાલ્દોએર જીતી લીધું. વળી ફ્રેંચ સરદારને રાખી લશ્કર ફળવવા માંડ્યું. ને જુદેલખંડ લીધો. તથા દિલ્હીના આંધળા શાહને પોતાના આશ્રયમાં લીધો ને મુલામ કાદરને હરાવો દિલ્હી લીધું. તે વખતે પેશ્વાએ તથા નીજામે મળી દેદરના પુત્ર દીપુને હરાવી ૪૫ લાખ રૂપિયા લીધા. મહાદેવ ચતુર, શુરો ને બ્રાહ્મણોની સત્તાને ધીકારનારો હતો. તે ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં મરણ પામ્યાથી તેનો બત્રિજો દોલતરાવ બેટો. તે પછી બીજો વરસે અહલ્યાગામ મરણ પામી.

ખરડાની લડાઈ—ઉદ્દગીરની લડાઈમાં થયેલી સંધી પ્રમાણે નીજામ વતર્યો નહિ તેથી નાનાફડનવીશે તેના ઉપર સ્વારી કરી ને પોતાની મદદે દોલતરાવ સીંધીયા, તુકાજી હોલકર, જે.વીંદરાવ માયકવાડ વગેરે સરદારોને બોલાવ્યા. તેઓએ એક સંપ યજ્ઞ નિજામને હરાવ્યો. ને ત્રણ કરોડ રૂપિયા તથા કટલોક મુલક લઈ સંધી કરી. મરેઠાનો આ છેલ્લો જય હતો. તે પછી કોઈ મરેઠી સરદારો બેગા થયા નથી. તથા વળી રામશાસ્ત્રી, ત્રંબકરાય મામલ વગેરે ચતુર પુરૂષોની ખોટ આજવાથી તથા મરેઠી સરદારો પોતપોતાની ચડતી કરવા મહિમાઈ લડી નજાગા પડવાથી મરેઠી રાજ્યની પડતી થઈ.

નાનાફડનવીશે—આ રાજ્ય નીતિય લાંબી ડોકવાગો ચતુર પુરૂષ મરેઠી રાજ્યની પડતી જલદી થતી અટકાવવા બહુ મહેનત

કરતો. તેણે પોતાના મરણ પર્થત મરેઠી રાજ્યનું ઐક્ય અને સ્વતંત્રતા સાચવી, પડતી થવા દીધી નથી.

સવાઇ માધવરાવના આપઘાત—એને નાનો માધવરાવ કહે છે તે ૨૧ વરસનો થયો, પણ તેને નાનાએ સ્વતંત્રતા આપી નહિ. તથા રાધોબાના દીકરા બાજીરાવ તથા ચીમનાજીને અહમદનગરમાંથી છોડી પોતાની પાસે રાખવા નાનાએ ના પાડી તેથી તેણે અગાસીએથી પડતું મુકી આપઘાત કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૬૫.

બાજીરાવ બીજો—આ બાજીરાવ બાયલો, ઉતાવળીએ ને અવિચારી હતો. ને તેનામાં પેશ્વાજી જળવવાના ગુણ નહોતા. તેથી નાનાફડનવીશ સવાઇ માધવરાવ સાથે તેને મળવા દીધો નહિ. તેથી તેને પેશ્વાજી ન મળવા નાનો વચ્ચે પડ્યો. પણ દોલતરાવ સિધીઆએ તેને બેસાડી પેશ્વાજી આપી. ઇ. સ. ૧૭૯૬.

નાનાફડનવીશનું મરણ—બાજીરાવે નાનાથી તથા સીંધીયાથી છુટવા બંનેને લડાવ્યા તેમાં નાનો હાર્યો ને અહમદનગરમાં ફેદ પકડાયો તેથી સીંધીયાએ પોતાના સાસરાને કારભાર સોંપ્યો પણ બાજીરાવને તે ન ગમવાથી ફરી નાનાને છોડી પેશ્વાજી આપી. નાનો જીવતાં સુધી મરેઠી સરકારે પર અંકુશ રહ્યો હતો. તે ૧૮૦૦ માં મરણ પામવાથી ગયો.

વસાઇની સંધી—નાનાના મરણ પછી દોલતરાવ તથા જશવંતરાવ લડી મુઆ. પેશ્વા સીંધીઆની તરફેણમાં હોવાથી જશવંતરાવે પુના લીધું, ને ત્યાં બાજીરાવના ભત્રીજાને પેશ્વા નીમ્યો. આથી બાજીરાવ નાસી મુંબાઇ સરકાર પાસે ગયો ને સંધી કરી

કે માદી મને અપાવે તો પુનામાં અંગ્રેજી લશ્કર રાખી ૨૬ લાખ રૂપિયા ખર્ચ પેટે આપું. તથા સતારા ઉપરથી હક ઉઠાવી લઉં ને અંગ્રેજના શત્રુને નોકર ન રાખું. નિજમ તથા ગાયકવાડના વાંધા તમારે પતાવવાનો હક આપું.

મરેઠી બાંજુ યુદ્ધ—બાજુરાવે વસાઈની સંધી કરી તે અરેઠી સરકારોને ગમી નહિ. કેમકે તેમાં બાજુરાવની પરતંત્રતા માય. તેથી તેઓ એટલે સાંધીયા, બોસલે, હોલકર અંગ્રેજ સામા થયા. પણ અંતે અંગ્રેજ જીત્યા.

મરેઠી ત્રાંજો વિગ્રહ—બાજુરાવ વસાઈની સંધીથી નાખુશ થઈ અંગ્રેજની તાબેદારીમાંથી છૂટવા યુક્તિ કરતો હતો. તેથી આ છેલ્લું યુદ્ધ ૧૮૧૮ માં થયું તેમાં બાજુરાવ હાર્યો તેથી પુના ખાલસા થયું. ને બાજુરાવને દરસાલ આઠ લાખનું વર્ષાસન મળી આપી ખીયુરમાં રાખ્યો. આ વર્ષાસન બંધ થવાથી ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં તેનો દીકરો નાના સાહેબ આગેવાન થયો પણ હારી નાસી ગયો.

બ્રિટિશ રાજ્ય.

યુરોપી પ્રજાનું હિંદમાં વેપાર અર્થે આવવું.

હિંદમાં આવવાના જળ માર્ગની શોધ—પંદરમા સદ્દાની આખર સુધીમાં હિંદનો માલ અરબસ્તાન તુર્કસ્તાન તથા મીસરના વેપારીઓ લઈ જતા. ત્યાંથી ઇટાલી તથા ગ્રીકવાળા ખરીદી યુરોપમાં લઈ જતા. પણ તે માલ બહુ મોઢો પડતો. તેથી યુરોપ

પના બીજા દેશો અહીં આવવા જળ માર્ગ શોધવા લાગ્યા, કેમકે જમીન માર્ગ વિકટ ને અધરો હતો. આ શોધમાં સ્પેન અને પોર્ટુગાલે પ્રથમ મથન કર્યું. પોર્ટુગાલનો રાજા સરકારી વહાણો આપીને મોટા મોટા નાવિકાને માર્ગ શોધવા મોકલતો. એવામાં એકવાર કાલંબસે સ્પેનના રાજાને ભરતખંડમાં જવાનો ટુંકો માર્ગ શોધી આપવાનું કહ્યું તેથી તેને મોકલ્યો તેણે આટલાંટિક ઓળંગી ઇ. સ. ૧૪૯૨ માં અમેરિકા ખંડ શોધ્યો. સ્પેનને આથી બહુ લાભ થયો. તેથી ઇંગ્લાંડના રાજાએ અમેરિકાની ઉત્તરે થઈ ભરતખંડનો જળમાર્ગ શોધવા હડસન, ડેવીઝન વગેરેને મોકલ્યા. પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. ત્યાર પછી સરથું નામે અંગ્રેજ બેરેરીંગની સામુદ્રધુનીને રસ્તે થઈ માર્ગ શોધવા ચાલ્યો પણ ઠંડીને લીધે મરણ પામ્યો. હોલાંડવાળા પણ કમાળી પ્રાપ્ત કરવા યુરોપને એશિયાની ઉત્તરમાં આવવા લાગ્યા. પણ નાકેમદ થયા.

હિંદમાં પ્રથમ પોર્ટુગીઝ આવ્યા—વાસ્કોડીગામા નામે પોર્ટુગીઝનો સરદાર કેપઓફ ગુડહોપ પાસે થઈ હિંદના કાલીકટ અંદરે પ્રથમ ઇ. સ. ૧૪૯૮ માં આવ્યો. તે વખતે કાલીકટમાં મુર ને આરબ લોકો રહેતા હતા તેઓએ આ પોર્ટુગીઝોને કાઢવા બહુ મુકિત કરી, પણ ગામાએ ત્યાંના ઝામોરીનને મેળવી લઈ તેમનું કાંઈ ચાલવા ન દીધું ને હિંદી માલનું વહાણોને કાફલો લઈને કાચીન તથા કાનાનોરના રાજાને મળી પુષ્કળ માલ લઈ ગયો.

પોર્ટુગીઝનું રાજ્ય—પોર્ટુગીઝના રાજાને વેપાર સાથે સંતોષ લાભ પણ થયો. તેથી તેમણે આલ્બુકર્કને ગવર્નર ફરાવી મોકલ્યો. પ્રથમ આવનાર પોર્ટુગીઝો લૂંટારા હોઈ તેમણે આખર

ખોદા હતી તેથી શરૂઆતમાં હિંદી રાજાઓએ આશ્ચર્યકર્તાને બહુ
એ કરી, પણ પોતાના બાહુશ બળે અડચણ ખસેડી તેણે રાજાની
પ્રીતિ સંપાદન કરી ને પ્રથમ ગોવા જીતી ત્યાં રાજધાની કરી.
પછી દીવ દમણ પણ લીધાં. ઇરાનમાં હોર્મઝ ખેટ લીધો ને
શિયામ જીતી મલાકાના ખેટમાં પણ વેપાર શરૂ કર્યો. તે પ્રમાણે
આશ્ચર્યકર્તા હિંદના પશ્ચિમકાંઠા ઉપર સત્તા બેસારીને ઇ. સ.
૧૫૧૫ માં ગોવામાં મરણ પામ્યો. પોર્ટુગીઝ પ્રજાએ હિંદીમ-
હાસાગરમાં સો વરસ સુધી એકલે હાથે વેપાર ખેડ્યો.

પોર્ટુગીઝોની પડતી—પોર્ટુગીઝો ધર્માંધ હોઇ મૂર્તિપૂજક
હિંદુઓને ધિક્કારતા હતા. વળી જીતેલી પ્રજા ઉપર પ્રીતિ ન રા-
ખતાં ક્રૂરતા વાપરતા. તેથી હિંદી પ્રજા તેમના ઉપર નારાજ થઇ.
વળી એ વખતે નૌકા યુદ્ધમાં તેમના કરતાં વધારે ચઢીઆતા ડચ,
ફ્રેંચ અને અંગ્રેજો આવવા લાગ્યા, તેમની સાથે લડાઇઓ થઇ
તેમાં પોર્ટુગીઝો હાર્યા ને વેપાર પડી ભાગ્યો. ફક્ત દીવ, દમણ ને
ગોવા એ ત્રણે ગામ આજે તેમના તાબામાં છે.

વલંદા લોક વેપારે કરવા આવે છે—પોર્ટુગીઝો પોતાને
માલ હોલાંડના બંદરે વલંદાને આપતા, ને તે વલંદા વેપારી યુરો-
પમાં દેતા તેમાં પોર્ટુગાલને બહુ કમાણી થતી તે જોઇ વલંદાએ હીંદી
માલ ખરીદવાને કાર્નીલીયસ હૌટમાનને મોકલ્યો. તે સુમાત્રાના
બંતામ બંદરે આવ્યો. તે પછી વલંદાની બીજી ધણી કંપનીએ
થઇ પણ તે બધી ઇ. સ. ૧૬૦૨ માં ડચ ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપનીએ
નામથી જોડાઇ ગઇ તે કંપનીએ પોર્ટુગીઝો પાસેથી અબોધના,
હોર્મોસા, મલાકા, મકાસર, ને મલબાર કાંઠાના બંદરો જીતી લીધાં.

વલંદાની ચડતી—વલંદાનો વેપાર હિંદ કરતાં મક્ષાક્ષના બેટામાં વધારે ચાલ્યો. તેમણે જુદા જુદા બેટા બોળી કાઢી પોતાની ઉન્નતિ કરવા માંડી. ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં જાવામાં બટેવીઆ જાહેર વસાવ્યું. વળી ન્યુહોલ્લંડ કે આજે જેને આસ્ટ્રેલિયા કહે છે તે પણ તેમણે સોંપ્યો. અમેરિકામાં ન્યુઆમસ્ટર્ડામ કે હાલ જેને ન્યુયોર્ક કહે છે તે પણ એમણે વસાવ્યું. તે વિના આફ્રિકાની દક્ષિણે એક સંસ્થાન વસાવ્યું. વળી હિંદમાં, પીલીલોર, સંદ્રાસ, ચિન્સુરા તથા સુરતમાં પણ તેમણે વખારો કરી હતી.

વલંદાની પડતી—વલંદાની સાથે અંગ્રેજો પણ વેપાર કરવા આવ્યા હતા. બન્નેને વેપારની ચડસાચડસી થવાથી વારંવાર લડાઈઓ થતી. સન ૧૬૨૩ માં આમ્બોયનામાં ડચ લોકોએ અંગ્રેજોની કતલ કરી તેથી તેઓ ત્યાંથી હિંદમાં આવતા રહ્યા. તે પણ હિંદી મહાસાગરના ધણીપણા માટે એ બન્ને પ્રજાને ધણી વખત લડાઈ ચાલી, છેવટે જ્યારે ઓરંજનો વિલીયમ બન્ને દેશોનો પાદશાહ થયો ત્યારે લડાઈ બંધ થઈ. પણ આગળ જતાં બંને દેશ જુદા પડવાથી વળી લડાઈઓ ચાલી. છેવટે ચિન્સુરા પણ જીતી લીધું. અત્યારે સુમાત્રાને જાવા એ બે બેટ વલંદાને તાબે છે.

હિંદમાં અંગ્રેજ મુસાફર—અંગ્રેજો કેપ ઓફ ગુડ હોપને રસ્તે થઈ હિંદમાં આવવા લાગ્યા તે પહેલાં અકબર પાદશાહના વખતમાં ટોમસ સ્ટીવન્સ પહેલ વહેલો આવ્યો હતો. તે પછી શ્રીય. ન્યુબરી ને લીડસ નામે ત્રણ અંગ્રેજો આવ્યા હતા. તેમને વલંદાએ હિંદમાં નાખ્યા હતા. પણ છુટયા પછી શ્રીય મુસાફરી કરતો કરતો

ઇંગ્લાંડ પાછો ગયો. ન્યુયૉર્કઝે ગોવામાં દુકાન માંડી ને લીડસ અકબર પાદશાહના દરબારમાં નોકર રહ્યો.

વેપાર કરનારી અંગ્રેજ કંપનીઓ—અકબર પાદશાહના વખતમાં ઇંગ્લાંડની રાણી ઇલીઝાબેથે હિંદમાં વેપાર કરવાને અંગ્રેજ કંપની સ્થાપીને તેનું નામ “ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની ” પાડ્યું તેને ઇ. સ. ૧૫૯૯ માં વેપારની સનંદ આપી. તે પછી ઇ. સ. ૧૬૩૫, ૧૬૫૦ ને ૧૬૯૮ માં બુદી બુદી કંપનીઓ થઇ વેપારની સ્પર્ધા કરવા લાગી. પણ તેઓ હેવટે “ યુનેટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા ” ના નામથી ૧૭૦૯ માં જોડાઈ ગઇ.

અંગ્રેજ કંપનીનાં થાણાં ને વખાણે—ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનાં વહાણો પ્રથમ સુમાત્રાના આગીન બંદરમાં આવ્યાં ને ખંતામમાં ફાટી ધાલી પણ વધંદા નડ્યા. ૧૬૨૩ માં આંગ્રેયનામાં કતલ થયાથી તેઓ હિંદમાં આવ્યા. ત્યાં પણ વધંદા નડ્યા. તો પણ ખંભાતથી માલ ભરી સુરતમાં ફાટી ધાલી. ત્યાં પોર્ટુગીઝો સાથે તેમને લડાઇ થઇ તેમાં તેમણે સુંહાલી બેટ પાસે પોર્ટુગીઝોને દરિયાઇ લડાઇમાં હરાવ્યા. ઇ. સ. ૧૬૧૫. આ વખતે ઇંગ્લાંડના જેમ્સ પાદશાહે સર ટામસરો વડીલને બક્ષામણુનો કાગળ આપી જહાંગીર પાસે મોકલ્યો. તેણે પણ લાભકારી વેપારી સરતો કબુલ કરાવી લીધી. વળી પૂર્વ તરફ મચ્છલીપટણુ, આમાં ને ગોવળકાંડામાં ફાટીઓ ધાલી. ને ફ્રાન્સીસ ડેવે ચંદ્રગીરીના રાજ પાસેથી જમીન વેચાણ લઈ મદ્રાસ પાસે ફોર્ટસેન્ટ જોર્જ નામે કિલ્લો બાંધ્યો ૧૬૩૯. તથા અજમેર, આગ્રા ને પટણામાં સુરતની શાખાઓ બાંધી. ને શાહજહાંની મંજૂરી લઇ ખંભાળાનાં બંધ

લાસોરમાં પણ કોઠી ધાલી. વળી આ વખતે શાહજહાંની દીકરી હાજવાથી ખાહિતન ડાકટરે દવા કરવાથી અંગ્રેજોનેજ બંગાળામાં વેપાર કરવો એવી મંજૂરી મળવાથી તેમણે હુમલી, કાસીમબજાર આદિ ને ઢાકામાં દુકાનાં મંડી. પણ બંગાળાના નવાબ સાહિસ્ત-ખાંએ કોષ ધારણથી ગુસ્સે થઇ સર્વ દુકાનો જપ્ત કરી. તેથી હુમ-લીના વેપારીઓએ જમીન વેચાતી લઇ ફોર્ટ વીલિયમનામે કિલ્લા આપ્યો. ઇ. સ. ૧૬૯૬ એ ભાગ કલકત્તાનું એક પરં છે. વળી પાછળથી શાહજહાં મોઆજમ પાસેથી સુસાતી, કાલીકટને ગોવિં-દપુર એ ગણ્ય શહેર વેચાતા લીધાં એવામાં પોર્ટુગાલના રાજ્યએ પોતાની કુંવરી ઇંગ્લાંડના રાજ્યને પરણાવી પહેરામણીમાં મુખ્ય એટ આપ્યો. આગળ જતાં જ્યારે શિવાજીએ સુરત લૂંટ્યું ત્યારે સુરતની કોઠી મુખ્યમાં નાંખી ને મુખ્યમાં લાખો રૂપીઆનું ખર્ચ કરી શહેર સુધારી હાલની આબાદી પર આણ્યું. આ પ્રમાણે મુખ્ય મદ્રાસને કલકત્તા વેપારનાં મુખ્ય સ્થળો થયાં. પછી ફરોકશીર પાદ-શાહ હંમોલ્ટન ડાકટરની માગણી ઉપરથી બંગાળામાં ૪૭ તાલુ-કાની જમીનદારીની સનંદ આપી તથા કંપનીના માલનું દાણ માફ કર્યું તેથી અંગ્રેજોને વેપારમાં બહુ ઉત્તેજન મળ્યું.

ફ્રેન્ચ લોકોની વેપારી કંપની—અંગ્રેજોનું જોઇ તરતજ ૧૬૦૪માં ફ્રેન્ચની પહેલી કંપની પછી ૧૬૧૧ ૧૬૧૫ ૧૬૪૨ માં એમ ચાર કંપનીઓ થઇ તે બધી ૧૭૧૯માં જોડાઇ ગઈ તેમણે મલબાર કંઈ, કારીકલ યાનાનને ચંદ્રનગરમાં કોઠીઓ ધાલી હતી. અથવા ૧૭૯૬માં વેપાર કરતી. બંધ થઇ

બીજી યુરોપી વેપારી કંપની—ડચ લોકોએ ૧૬૧૨ તથા

૧૬૭૦ માં હિંદમાં વેપાર કરવા કંપની સ્થાપી સંસ્થાનો વસાવ્યા તે અંગ્રેજ વેચાણ હીધાં હતાં. પછી ઓરેંજ શહેરમાં થએલી કંપનીએ ૧૭૮૪માં દીવાળું કાઢ્યું. ત્યાર પછી સ્વીડન તથા સ્પેનમાં જુદી કંપનીઓ ઉભી થઇ હતી. પણ તેમણે હિંદમાં એક સ્થાન સ્થાપ્યું નથી.

કંપનીના મુલકનો માલિક કેાણ !—પોર્ટુગીઝ લોકો અહીં રાજના નોકર તરીકે વેપાર કરતા તેથી હિંદમાં તેમણે મેળવેલ મુલક રાજનો હતો. ડચ લોકો માલ કંપનીના નામે લેતા પણ મુલક રાજનો હતો. ફક્ત ફ્રેંચ ને અંગ્રેજ કંપનીનો મુલકને વેપાર રાજની સંભાળ નીચે હતો.

હિંદમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે યુદ્ધ

વેપારીઓનો રાજ્ય મેળવવાનો યત્ન—પોર્ટુગીઝ, ફ્રેંચ અને અંગ્રેજ કંપનીઓ રાજ્ય મેળવવા દક્ષિણનાં રાજ્યોમાં વચ્ચે પડી પડી હતી. તેમાં અતે અંગ્રેજો ફ્રાંચા ને ફ્રેંચ સત્તા નાશ પામી.

હિંદી રાજ્ય—અઢારમાં સૈકાની અવસરમાં હિંદમાં મહમદ શાહ પાદશાહ હતો તેની નબળાઇને લીધે ચારે તરફના સુખા સ્વતંત્ર થઇ ગયા હતા તેમાં અયોધ્યામાં સફદરજંગ, અગાળામાં અલી-વર્દીખાન, દક્ષિણમાં નીજમ, કર્ણાટકમાં દોસ્તઅલી એ મુખ્ય હતા. તે વિના રાહીલા, તથા મરઠામાં શાહુરાજ, પેશ્વામાં બાલાજી બાજીરાવ, તંજાવરમાં વ્યંકાજીના વંશજો, મહિસુરને ત્રીચીનાપલીમાં હિંદુ રાજા, તથા મદ્રાસ, મુંબઈ ને કલકત્તામાં અંગ્રેજના ચાણુ તથા

પાડેચેરીમાં ફ્રેંચનું ચાલુ એવી રીતે રાજ્યો હતાં મરેઠાના હુમલાથી તેઓ નબળાં થઇ ગયા હતાં.

કુર્ણાટકનો નવાબ—અહીંના નવાબ દોસ્તઅલીના જમાઈ અંદાસાહેબે ત્રિચીના પક્ષીનું રાજ્ય જીતી લીધું તથા તેમણે રાજ્યપાસેથી કારીકલ જીતી ફ્રેંચને આપ્યું તેથી રાધોઆ વગેરે મરેઠી સરદારોએ દોસ્તઅલીને મારી તેના દીકરા સફદરઅલીને નવાબ કરાવ્યો. પણ ફ્રેંચ ગવર્નર દુર્રેના વખતમાં કોઇએ એ નવાબને મારી નાખવાથી તેની સ્ત્રીએ અંગ્રેજ પાસે ફરીયાદ કરવાથી તેના નાના કુવરને નીજમે નવાબ કરાવ્યો. અને ત્યાં પોતાનો અનવર-દીન નામે સરદાર અંગરક્ષક નીમ્યો. પણ તે થોડી મુદતમાં મરણ પામવાથી અનવરદીન નવાબ થયો.

દુર્રેના ગુણ—આ ફ્રેંચ ગવર્નરના મનમાં એવો વિચાર હતો કે હિંદમાં ફ્રેંચ રાજ્ય સ્થાપવું. તે ગવર્નર સાહસિક, ઉત્સુક, અતુર ને કપટી હતો. પણ યુદ્ધ કૌશલ્યમાં પ્રવીણ ન હોતો. તેથી તેના હાથ નીચે ખુસ્સી સરદાર યુદ્ધનું કામ કરતો. તેણે હિંદનું લશ્કર રાખી કેળવવા માંડ્યું કારણ કે તે લશ્કર તેમને સસ્તું પડતું ને દુર્રેના વિચાર પણ એથી પાર પડશે એમ જણાયું.

અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે લડાઇ—આ બંને પ્રજા વચ્ચે ખુરાપમાં લડાઇ જાગી તેની અસર હિંદમાં પણ લાગી દુર્રેએ અહીંથી અંગ્રેજોને કાઢી ફ્રેંચ રાજ્ય કરવા ધાયું ને જુર્મો બેટમાંથી લાખેન દોંને પોતાની મદદે ખોલાવી મદ્રાસ ઉપર હુમલો કરી અંગ્રેજોને હરાવ્યા. તેથી અંગ્રેજો સરણે આવ્યા. આ વખતે દુર્રેના વિચારથી અગ્રમ રહી લોખોદોંડા લાખ રૂપિયા લેવા કરાવી અંગ્રેજોને મ-

દ્રાસ પાછું આપી પોતે બુર્ખો મયો. નવાખ અનવરદીને દુરદે પાસે મદ્રાસ વેચાણુ માગ્યું. પણ તે ન આપવાથી નવાખ અંગ્રેજની સહાયે મયો તેથી દુરદેએ જરી સ્વારી કરી તે વખતે ઇંગ્રેજની મદદમાં નવું લશ્કર આવ્યું હતું તો પણ અંગ્રેજોની હાર થઇ પણ યુરોપમાં સલાહ થવાથી અહીં પણ સલાહ કરવી પડી ને તેનો મુલક પાછો મળ્યો ઇ. સ. ૧૭૪૮.

નિજામની ને કર્ણાટકના નવાખની ગાદી માટે વાંધો— આ વખતે નિજામ ઉદ્દિન સરખુ પામવાથી તેની ગાદી માટે તેના વડા પુત્રના કહેવાથી મુજ્જરજંગ વારસ થયો પણ તેનો કોકે નાસીરજંગ તેની સામે થયો. ને કર્ણાટકનો નવાખ મરહુ પામવાથી તેની ગાદીનો વારસ ચંદાસાહેબ થયો પણ તેની સામે અનવરદીન થયો. મુજ્જરજંગે તથા ચંદાસાહેબે ફ્રેંચની મદદ માગવાથી ત્રણેના લશ્કર કર્ણાટક ઉપર ચાલ્યાં.

ફ્રેંચની લડાઈ—કર્ણાટકનો નવાખ અનવરદીન અંબુર પાસે ચંદાસાહેબની સાથે લડતાં હાથે ને મરાયો. તેથી દુરદેએ ચંદાસાહેબ કર્ણાટકનો નવાખ ઠરાવ્યો તેના બદલામાં ફ્રેંચને પોંડીયેરીની પાસેનાં ૮૧ ગામ મળ્યાં. આ વખતે અનવરદીનનો દીકરો મહમદ અલી ત્રિચીનાપલીમાં ઘેરાઈ રહેલો હતો વળી આ વખતે મુજ્જરજંગને પણ ફ્રેંચોએ નિજામની ગાદીએ બેસાડ્યો. મુજ્જરજંગને નિજામ ઠરાવેલો સાંભળી નામીરજંગે તેને હરાવી તાબે કર્યો, પણ બુસ્સીએ નાસીરને હરાવી મુજ્જરને છોડાવ્યો. પણ તે મરહુ પામવાથી બીજા પુત્ર 'સલામતજંગ'ને ઔરંગાબાદમાં ગાદીએ બેસાડ્યો અને તેના રક્ષણાર્થે ફ્રેંચ ફાજ સાથે બુસ્સી ત્યાં રહ્યો. તેના બદ-

આમાં નીચ્ચમે હિતર સરકારને મન્જલીપાટણ આપ્યાં તેથી દક્ષિણમાં ફ્રેન્ચોની સત્તા મજબુત થઈ તથા કર્ણાટકનો નવાબ ને નિજમ એ બે મોટાં રાજ્યો તેના પક્ષમાં બળ્યાં.

રોમન્ટ કલાધવ—આ વીર અંગ્રેજ સત્તાનો ઉદ્ધ કરનારને અંગ્રેજ રાજ્યનો પાયો નાખનાર મુળપુરુષ હતો. પ્રથમ કંપનીમાં તે કારકુન હતો. પણ તેનો સ્વભાવ કલમ કરતાં બરછીને ચોખ્ખ વધારે હતો ને તે સ્વભાવને લીધે તે લશ્કરી ખાતામાં જોડાયો, તેનામાં દુષ્ટતાનાં કરતાં એક ગુણ વધારે હતો એટલે તે યુદ્ધ કળામાં બહુ પ્રવીણ હતો. તેની લશ્કરી કળાનો ગુરૂ લોરેન્સ હતો. કલાધવે મહા-મદઅલીને છોડાવવા માટે મદ્રાસના ગવર્નરને કહ્યું કે ચંદાસાહેબની રાજધાની પર હલ્લો કરીએ તો ચંદા સાહેબ સામે લડવા આવશે અને થોડું લશ્કર આપો તો હું તે કામ કરું.

કલાધવનો જય ને મહામદઅલીનો છુટકારો—કલાધવના બોલ ઉપર ગવર્નરને વિશ્વાસ તો ન આવ્યો. પણ વાગ્યું તો તીર નહિ તો તુકો એ મુજબ ગોરું તથા દેશી મળી ૫૦૦ માણસનું લશ્કર આપ્યું. તેમની મદદથી તેણે કર્ણાટકની રાજધાની અર્કોર હાથ કરી તેથી ચંદા સાહેબે પોતાતા દીકરા રાજ સાહેબને મોકલ્યો. તેણે કલાધવને પર દિવસ સુધી ઘેરી રાખ્યો ને ઘણી લાંચ આપી પણ કશાથી ડગ્યા નહિ તેથી રાજ હુમલો કર્યો પણ તેમાં તેના ઘણા માણસો માર્યા જવાથી તે નાઠો, તેની પાછળ નવી ફોજની મદદ લઈ કલાધવ ધસ્યો. એવામાં લોરેન્સની મદદ ઇંગ્લાંડથી આવી તેથી ગુરૂ શિષ્યે મળી ત્રિચીનાપલીમાંથી મહામદઅલીને છોડાવ્યો ને

કર્ણાટકની ગાદીએ બેસાડયો. દુષ્કે નાહિમેદ થવાથી તેની જગ્યાએ ઠરેલ ગવર્નર ગોખ્યુને ફ્રેંચ સરકારે મોકલ્યો. તેણે આવી, સલાહ કરી કે મહમદઅલીને કર્ણાટકનો નવાબ ગણવો ને એક બીજાનો મુલક પાછો આપવો તથા દેશીનો પક્ષ કાપએ કરવો નહિ.

ફ્રેંચ સત્તાનો નાશ—ગોખ્યુની સંધી ભાંખી મુદત ચાલો નહિ કારણ કે. મન્ને પ્રજા વચ્ચે હાડવેર બંધાઈ રહ્યું હતું. વળી રાજ્ય મેળવવાનો પૂરું લોભ હતો. તેથી વળી ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં સકાષ ચાલી આ વખતે કલાષ્ટ્ર મદ્રાસનો ગવર્નર નીમાષ નૌકા સેનાધિપતિ વોરસન સાથે હિંદમાં આવ્યો હતો. તથા ફ્રેંચમાં લાલી ગવર્નર નીમાણો હતો. તે અવિચારી હતો, તેણે નીજમના રાજ્ય માંથી બુસ્સીને બોલાવી લીધો તેથી ત્યાંથી તેમનો સત્તા નાશ પામી. લાલીને બુસ્સી એક મતના ન હોવાથી ઐક્યતા જળવી રહ્યા નહિ. તેમણે ફોર્ટસેનિસ લઈ મદ્રાસ ધેરું. પણ અંગ્રેજી લશ્કર આવવાથી મદ્રાસથી ધેરો ઉઠાવી તેઓએ વાંદેવાસ ધેરું પણ આપદ્રે તેમને સખ્ત ફટકો મારી બુસ્સીને કેદ પકડ્યો. તેથી ફ્રેંચ નિરાશ થયા ને અંગ્રેજો જોરમાં આવી ફ્રેંચના સર્વ થાણા લઈ લીધાં. કલાષ્ટ્રે અંદ્રનગર તથા કરનલકોડે ઉત્તર સરકારને મજબીપટણ લીધા આવી રીતે ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં જેમ મરેઠા પાણીપતમાં તદ્દન નરમ પડ્યા તેમ એજ સાલમાં ફ્રેંચ સત્તા બિલકુલ નાશ પામી. પછી સલાહ થવાથી ફ્રેંચને તેમનાં પાંચ થાણાં આપ્યાં. પણ તે પછી તેમણે વધારે મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ. પણ ન્યાયીને બહારદુર આપણી અંગ્રેજ સરકારે બહી રહી હિંદમાં સર્વોપરિ સત્તા મેળવી.

ખંગાળમાં અંગ્રેજી રાજ્યની સ્થાપના.

સુરાજીદેવલા—હિંદુ ધર્મીયણું મેળવવાને અંગ્રેજે પ્રથમ પાપો ખંગાળમાં નાંખ્યો. ત્યાં આ વખતે અક્ષીવર્દાખાન મુજરી જવાથી તેની જગોએ ખીકણ, ખાયડો, ફર, જુલમી ને, દુરાચારી સુરાજીદેવલા આંગ્યો હતો.

નવાખની કલકત્તા ઉપર ચડાઇ—નવાખનો એક સચો નુશી જઇ કલકત્તામાં અંગ્રેજના આશરે ગયો. તેને અંગ્રેજે પાછો ન આપ્યો તેથી નવાખે ચડાઇ કરી કલકત્તા લીધું ને ૧૪૬ અંગ્રેજોને એક નાની કોટડીમાં (ખલેક હોલમાં) પૂર્યા. હવાને અજવાળાની અસગવડતાને લીધે ૧૨૩ મરી ગયા ને ૨૩ અધમુઆ જેવા નીકળ્યા.

અંગ્રેજ કલકત્તા પાછું લે છે—આ સમાચાર મદ્રાસ પહોંચતાં વોટસન વેર લેવા આંગ્યો, તેણે કલકત્તા લીધું. વળી નવાખે ફરી હુમલો કરી કલકત્તા ઉપર ચડ્યો. પણ તેને કત્તાઇવે હરાવ્યો. તે વખતે કલાઇવે યુક્તિ કરી સંધિ કરી તેમાં એવું ઠપું કે એક ખીજનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો.

આવી રીતે કલાઇવે ખંગાળમાં અંગ્રેજી રાજ્યનો પાપો નાંખ્યો. ને ખીજી તરફથી સુરાજીદેવલાને કાઢવા પેરવી કરવા માંડી. કેમકે તેની પ્રજા તેને ચાહતી નહોતી. તેથી તેની જગોએ મીરજાદરને બેસાડવા યુક્તિ કરી અને મોટી મોટી લાલચો આપી. આ કાવતરામાં નવાખનો ખજાનચી રાયદુર્લબ તથા મુશ્કીંદાખાદનો જગતસેકે પણ લાગ્યા હતા. મીરજાદરને ગાદી તો કંપનીને, કલાઇવને ને

અવનરને નાણું મળવાનું હતું ને તે ઉપર સેંકડે પ ટકા પ્રમાણે ૩૦ લાખ રૂપિયા દલાલી અમીયંદ વકીલની હતી, વકીલે કલાઇવને કહ્યું કે જો મને દલાલી નહિ આપો તો હું નવાબને બધી વાત કહી દઇશ તેથી કલાઇવે ચતુરાઇ વાપરી તરતને માટે હા પાડી.

પ્લાસીનું યુદ્ધ—સુરાજ ઉદલાલાએ ફ્રેંચને પડખામાં રાખી બંગાળામાંથી અંગ્રેજ સત્તા કાઢવાની પેરવી કરી તેથી કલાઇવ લડવા ઉભો થયો. કલાઇવ પાસે ૩ હજાર માણસને ૮ તોપો હતી. જ્યારે નવાબ પાસે ૫૦ હજાર લશ્કર ને ૫૦ તોપો હતી. પણ તેથી કલાઇવે ન ગભરાતાં નવાબના માણસો રાંધવા સીધવાની ગડમથકમાં પડ્યા કે તરત કલાઇવે પ્લાસીના રણક્ષેત્રમાં ધસારો કર્યો, તે વખતેજ મીરજીર નવાબથી ખુટી જઇ જુદો ઉભો રહ્યો. તેથી લશ્કર નાકું ને કલાઇવને વિજય મળ્યો. ઈ. સ. ૧૭૫૭.

મીરજીર નવાબ થાય છે—આ લડાઈ થયા પછી કલાઇવે મીરજીરને મુશીંદાબાદમાં ગાદીએ બેસાડ્યો. તેણે ખજાનો હિઠાડી સર્વેને નાણું આપવા માંડ્યું. પણ પૂર ન પડવાથી વરાડ પ્રમાણે વહેંચી લીધું. આ વખતે અમીયંદને કાર્ક ન મળવાથી તે ગાંડો થઈ મરણ પામ્યો. ને કલાઇવે કંપનીને ૮૮૨ ચૌરસ-મૈથ જમીનનો વસુલાતનો હક લખાવી આપ્યો. આ વખતે સુરાજ ઉદલા પકડાયો. તેણે મીરજીરના દીકરા મીરાને મારી નાંખાવ્યો.

એ વખતે હિંદની સ્થિતિ—આ વખતે હિંદમાં ચો તરફ કુસુંપ હતો કેમકે ઉત્તરમાં દુરાની સ્વામીઓ કરી ખરાબી કરતો હતો. બાકાજી પેશ્વાએ કણ્ઠાટકના નવાબ તથા મહિસુરના હિંદુ

રાજ્ય પાસેથી ખંડણી લીધી; મહોમુરમાં ટીપુ પણ રાજ્ય સ્થાપવા મથન કરતો હતો. દિલ્હીનો પાદશાહ આલમગીર ગ્યામુદ્દીન વજીર પાસે રમકડાં જવો હતો. દક્ષિણમાં ફ્રેંચો પણ અંગ્રેજ સત્તા તોડવા મથતા હતા. તે બંધાનો લાવ લઈ કલાઈવે બંગાળોમાં અંગ્રેજ સત્તાનો પાયો નાંખ્યો. હવે ઈમારત ચ ચુવી બાકી રહી.

કલાઈવ બંગાળનો ગવર્નર થાય છે—પ્રાસીના યુદ્ધમાં જય મળવાથી તે બંગાળના ગવર્નર થયો. નવાબ મીરજાદર ઉપર દિલ્હીનો શાહઆલમ ચડી આવવાથી અંગ્રેજે તેને પૈસા આપી પાછો વાળ્યો. દક્ષિણમાં કર્નલકોર્ડે મચ્છલીપટન તથા ઉત્તર સરકાર લઈ ફ્રેંચને દરાવ્યા. આ વખતે મીરજાદર અંગ્રેજથી છુટવા ઇચ્છ્યું ને ફ્રેંચ તથા વલ્લદાની મદદ માગી. કલાઈવે આ વાત જાણતાં જ વલ્લદાનું ચિન્સુરા લીધું. આ પ્રમાણે સેવા બજાવી તે ૧૭૬૦ માં ઈંગ્લાંડ ગયો ને ત્યાં વાસીતા ગવર્નર થયો.

મીરજાદરને પદબ્રષ્ટ કરે છે—મીરજાદર રૈયત તથા શેઠ શાહુકારો ઉપર ભુલમ કરી ઘણા પૈસા કઢાવ્યા તોપણ તે વખતના લાંચીયાને લાલચુ અંગ્રેજ અમલદારોના પેટ ભરાણા નહિ તેથી તેમણે તેને પદબ્રષ્ટ કરી ત્યાં તેના ધનવાન જમાઈ મીરકાસમને બેસાડ્યો. તેણે કંપનીને ૫૦ લાખની ઉપજના ત્રણ પ્રમણાં (મીઠનાપુર, ચિતાગાંગ ને બરદવાન) તથા બીજા ૨૦ લાખ રૂપિયા વહેંચ્યા.

નવાબ મીરકાસમ—આ નવો નવાબ બહાદુર, હોશિયાર, ધોતાનું માન સમજનારો ને રૈયતની દાઝ જાણનારો હતો. તેણે નવાબ ને ડહાપણથી ચાલી બાળનો તર કર્યો ને મોગીરમાં રાજ્ય.

ની કરી. તથા સમર નામે એક અભિનિયનને રાખી ભરકરને કવાયત શીખવવા માંડી. તેના ઉપર શાહઆલમ પાઠશાહ અડી આંચે હતો તેને અંગ્રેજ હરાંચે. પછી શાહઆલમને પટણે ખેંસાવી મીરકાસમને શિરપાવ આપાંચે. ને બંગાળના નવાબની સનંદ આપાવી.

મીરકાસમ સાથે અણુબનાવ—બંગાળમાં કંપનીના માણસો તથા ખીજ નોકરો પણ દાણ ન ભરવા લાગ્યા ને વળી વમર દાણે માલ લાવી વેપાર શરૂ કર્યો તેથી ગામના વેપારીઓ જે માલ દાણુ ભરી લાવતા તેમને નુકશાન થતું ને વેપાર બંધ કરી નવાબને અરજ કરી. નવાબે અન્યાય થતો જોઇ રાહદારી બંધ કરી નાકાં ઉઠાડી મુક્યાં તેથી નવાબ સાથે લડાઇ થઇ.

મીરકાસમ સાથે લડાઈ—દાણના સમયમાં અંગ્રેજો નારાજ થયા તેથી તેમણે મીરજીરને મુશીંદાબાદમાં ગાદીએ બેસાડ્યો. ને પટણા લીધું તેથી કાસમના સુખાએ પટણા લઈ અંગ્રેજ તથા તેના પક્ષના સર્વને ફેદ કર્યાં. તેથી મેજર આડમ્સ સૈન્ય લઇ કાસમ ઉપર આઢ્યો. ઘેરીયા મુકામ આગળ કાસમની હાર થવાથી તે નાસી પટણે ગયો. તેની પાછળ અંગ્રેજ સૈન્ય ગયું. પટણામાં ૧૫૦ અંગ્રેજો ફેદ થઇ રહેલા હતા. તેથી કાસમે કહ્યું કે તમે પટણા ઉપર આવશે તો સર્વે ફેદીના જીવ લઈશ. પણ તેથી ન ગભરાતાં પટણા ઉપર ચડાઈ કરી. તેથી કાસમે ૧૫૦ અંગ્રેજોના જીવ લેવડાવ્યા. પણ પટણા અંગ્રેજોને સોંપી નાસી જવું પડ્યું તે નાસી અયોધ્યાના નવાબ પાસે તથા દિલ્હીના પાઠશાહ પાસે ગયો. આ વખતે

અંગ્રેજ લશ્કરમાં બબેડા થવાથી ગુનેગાર ૨૦ જાણીને તોપને મોઢે બાંધી એજ લશ્કર વડે હેકટર મનરોએ ત્રણેનાં સૈન્યને હરાવ્યા. અયોધ્યાનો નવાબ સુબા ઉદવલા મરેઠાની મદદ લઈ ફરી લડવા આવ્યો. તેથી સુબાને ૧૭૬૪ માં કાશ્મી આગળ હરાવ્યો. આથી મુગલો ઉપર અંગ્રેજના લશ્કરની સત્તા સબજડ બેઠી.

કલાધવ બીજીવાર ગવર્નર થઈ આવ્યો—આ વખતે કંપનીના માણસો બહુ લાલચુ થઈ ગયા હતા. જેની પાસેથી પૈસા મળે તેને નવાબ ફરી બેસાડતા. તેથી કંપનીના વહીવટદારો તે બંદોબસ્તમાં હતા. તેવામાં મીરકાસમ તથા અયોધ્યાના નવાબને સાહઆલમના બળવાની વાત જાણવામાં આવતાં કલકત્તાની કેપ્સિ-લથી સ્વતંત્ર અધિકાર આપી કલાધવને ગવર્નર ફરારી મોકલ્યો. તે આવ્યો ત્યારે મીરકાસમ નાસી ગયો હતો. પાદશાહ તથા અયોધ્યાનો નવાબ અંગ્રેજી જાવણીમાં ફેદી હતા.

કલાધવ બંદોબસ્ત કરે છે—પ્રથમ કંપનીના માણસોને તાકીદ આપી કે કોઈએ લાંચ કે નજરાણું લેવું નહિ ને ખાનગી વેપાર ફરી કંપનીને નુકશાન પહોંચાડવું નહિ. પછી અહલાબાદ ગયો. ત્યાં જનરલ કાર્નેક અહલાબાદ, અયોધ્યા નેકરા જીતી જાવણી નાંખી પડ્યો હતો. કલાધવે શરણે આવેલા પાદશાહ તથા સુબા સાથે સંધી કરી. નેકરા તથા અહલાબાદ પાદશાહને આપ્યા. પાદશાહે તેના બદલામાં બંગાળા, બહાર એહોયાને ઉત્તર સરકારની વસુલાત લેવાનો હક કંપનીને આપ્યો. ને નવાબને ફાજદારી સત્તા આપી તે બદલ તે ૧ કરોડ તથા બીજા ૨૬ લાખ પાદશાહને અંગ્રેજીના આપે તેમ કયું.

બંગાળાની ફાજદારી કંપની લે છે—હવે બંગાળામાં દિવાની સત્તા કંપનીની તથા ફાજદારી સત્તા નવાબની થવાથી બેદારી ચાલી તેથી કલાઇવે નવાબને ૫૦ લાખનું પેન્શન બાંધી આપી એ પ્રતિ ખાલસા કર્યાં. છેવટે હેસ્ટીંગ્સે પેન્શન ૩૫ લાખનું કર્યું ને છેવટે લગભગ અરધી રકમ કરી નાંખી.

કામદારેનો બંદોબસ્ત—કંપનીના નોકરો નજરાણું લેતા ખાનગી વેપાર કરતા તથા, ધન લોભથી અન્યાય અને ભુલમ કરતા. વળી લડાઇ વખતે બેવડું ભથ્થું આપવું પડતું હતું. તેથી કલાઇવે નોકરોને ઉપદેશ આપ્યો ને સમજાવ્યા તથા પગારમાં વધારો કરી દીધો ને બીજા ધંધા કરવા સખ્ત મનાઇ કરી તેથી અસેં જણે રાજનામાં આપ્યાં. આ વખતે બંગાળા ઉપર મરેઠા આવવાની ભુમ ચાલી તો પણ ન ગભરાતાં કલાઇવે રાજનામાં મંજુર કર્યાં, ને તેમને ફેદ કર્યાં. જેમણે હુકમ ન માન્યો તેમની શુદ્ધ દેશી લશ્કરથી ઠેકાણે આણી ફેટલાકને ખરતરફ કર્યાં, ફેટલાકને રજા અપી ને તેમની જગ્યાએ મદ્રાસથી નવા માણસોને બોલાવી નીમણુક કરી. એમ દ્રઢતાથી ને સખ્તાઇથી પોતાનો સુધારો અમલમાં આણ્યો. તે પછી તે ૧૭૬૭ માં તખીયત સુધારવા છેલ્લીવાર વિલાયત ગયો. તે ૧૭૪૪ માં એક ગરીબ કારકુન તરીકે હિંદમાં આવ્યો હતો. ત્યાંથી ચડતો ચડતો બંગાળાના ગવર્નરની જગ્યાપર જઇ પહોંચ્યો. તે સાહસિક, ચપગ, શુરા ને ઉઘોગી હતો. તે પોતાની મતલબ હરેક પ્રકારે સાધી લેતો.

નવી રાજ્ય પદ્ધતિ—કલાઇવ બંગાળામાં રહ્યો ત્યાં સુધી દિવાની વહીવટ નવાબના જેવોજ રાખ્યો હતો પણ તેના ગયા

પછી પાછું અંધેર ચાલ્યું. કારણ કે કંપનીના નોકરો લાંચો લેવા લાગ્યા તથા પોતાના સર્ગા સ્નેહીઓનેજ નોકરી આપવા લાગ્યા. મોટા અમલદારો પણ લાયકાત જોતા નહિ. આવા અંધેરમાં ૧૭૭૦ માં મંગાળામાં ભારે દુકાળ પડ્યો. ને લાખો માણસો મરણ પામ્યા. તેથી નવી યોજના કરી. ને તેમણે દેશીઓને કાઢી ત્યાં અંગ્રેજી કલેક્ટરો રાખ્યા, ને તે નવી પદ્ધતિ દાખલ કરવા વર્ના હેસ્ટીંગ્સને કલકત્તાનો ગવર્નર ઠરાવ્યો.

હિંદના બીજા ભાગોના બનાવ—હિંદમાં કંપનીની સ્થાપના ૧૭૫૭ થી ૧૭૭૨ સુધી થઇ તે વખતમાં પાણીપતના યુદ્ધમાં મરઠાની હાર થઇ, ફરી માધવરાવ પેશ્વાઇ સજીવન કરી, સિંધીયા તથા હોલ્કરે ઉત્તરમાં લૂંટફાટ કરવા માંડો, ફ્રેંચની સત્તા નિમ્નમઘલ્લીના રાજ્યમાંથી બુસ્તી જતાં નાશ પામી ને મહીસુરમાં હૈદરઅલી મુસલમાન પાદશાહ થયો.

મહિસુરનું મુસલમાની રાજ્ય.

હૈદરઅલી.—અહીં અઢારમા સૈકામાં જે હાંદુ રાજ્ય હતું તે રાજ્યમાં હૈદરઅલીનો આપ નાયક હતો. તે રાજ્ય મુઘા પછી હૈદરઅલીએ પોતાની બહાદુરી અને હોશિયારી વડે દીવાન નંદ-રાજની પ્રીતિ મેળવી પોતે ઉંચી પાયરીએ ચડ્યો.

હૈદર રાજ્ય થાય છે—કર્ણાટકની લડાઇ વખતે તેને લશ્કર વધારવાની સત્તા મળવાથી તેણે શીવાજીની પેઠે લૂંટનો ભાગ આપવો કરી લૂંટારા બેગા કરી લશ્કર જમાવ્યું. તેણે ધણી વખત

નંદરાજને બચાવી લીધેલો હોવાથી તેનો વિશ્વાસ મેળવ્યો. છેવટે એજ નંદરાજનો વિશ્વાસઘાત કરી પોતે દીવાની લીધી ને આગળ જતાં રાજને પદભ્રષ્ટ કરી ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં રાજ થયો.

હૈદર બળવાન થાય છે—ગાદીએ બેસી પ્રથમ બેદનૂર લૂંટી પુષ્કળ ધન મેળવ્યું. એમ નાનાં નાનાં રાજ્યો લેવા માંડ્યા તેથી માધરાવે સ્વારી કરી તેની પાસેથી ઠર લાખ રૂપિયા લીધા પણ તેના ગયા પછી કાલીઝતના ઝામોરીન ઉપર તેણે સ્વારી કરી. તેથી તેનું બળ અટકાવવા પેશ્વાએ અને નિજામે ઐક્ય કર્યું પણ નિજામના પક્ષમાં અંગ્રેજ હતા. માટે તેને પડતો મુશ્કેલી પેશ્વાએ એકલે હાથે હૈદરને હરાવી ૨૫ લાખ રૂપિયા લીધા. તેથી હૈદરે રૂપિયા આપી નિજામને પોતાના પક્ષમાં લીધો.

અંગ્રેજ સાથે યુદ્ધ—પ્રથમ હૈદરે મરેઠા નીજામ સાથે મળી લડાઇ આરંભી ને કર્ણાટક ઉપર હલ્લો કર્યો. તેમાં સ્મીથ સાહેબે તેને હરાવ્યો. તેથી હૈદરના પુત્ર ટીપુએ કર્ણાટકમાં લૂંટ ચલાવી. આ વખતે અંગ્રેજ લશ્કર બંગાળેથી નીજામના રાજ્યમાં પેહું તેથી નિજામે ડરીને સલાહ કરી વાળી. પણ હૈદર નમ્યો નહિ તેથી મુંબાઈથી આવેલ લશ્કરે અંગામ આગળ બીજવાર હરાવ્યો. હૈદરે સલાહ માગી પણ તે માગણી ન સ્વીકારાયાથી ફરી લડાઇ ચાલી. અંગ્રેજ સરદાર વુડ તો પણ તે ચપળ ન હોવાથી ત્યાં સ્મીથનાં જોડવણ થઇ. પણ હૈદરે તેની નજર ચુકાવી, મદ્રાસ જઇ હલ્લો કર્યો તેથી ત્યાંના ગવર્નર બીન ઉપાયે સલાહ કરી કે સંકટ સમયે એક બીજાને મદદ કરવી ને લીધેલો મુલક સૌ સાને પાછો આપવો. ઇ. સ. ૧૭૬૮ આ સલાહ બહુ બૂલ બરેલી થઇ હતી કાર-

જુ કે આથી હૈદર મરેઠા ઉપર હુમલો કરશે ને હૈદરનો પક્ષ અંગ્રેજ કરે તો મરેઠા અંગ્રેજનો મુખ્ય ખેટ કાચી ધડીમાં લઇ લે એવું હતું પણ લાચારીથી એ ઠરાવ થયો હતો.

હૈદરને મરેઠા સાથે વિગ્રહ—હૈદરના પક્ષમાં અંગ્રેજ આ-આથી તેણે મરેઠાની ખંડણી બંધ કરી. તેથી માધવરાવે ચડાઈ કરી તેનો મુલક તથા ખંડણી લીધી. પણ માધવરાવના મરણ પછી નારણરાવના વખતમાં હૈદર પોતાનો મુલક પાછો લીધો હતો.

અંગ્રેજ સાથે બીજું યુદ્ધ—મદ્રાસની સલાહ અંગ્રેજોએ પાળી નહિ તેથી હૈદર નારાજ તો હતોજ એવામાં મરેઠાને તથા અંગ્રેજને લડાઈ સળગી તેથી નિજમ, મરેઠા અને હૈદર મળી અંગ્રેજ સાથે યુદ્ધ મચાવ્યું. ને પોતાના રાજ્યમાં ફળવાએલા ફ્રેન્ચ ક્વાયતીઓને લઈ હૈદર ઠણાટક ઉપર ચડ્યો. રસ્તામાં કર્નલ બેલી-ને પોલીલોરના મેદાનમાં ઠરાવ્યો. સર હેક્ટર મનરો આ વખતે પોલીલોરથી બે ગાઉને અંતરે બેલીની મદદે આવતો હતો. પણ તેનામાં પ્રથમના જોરે જીતો નહિ હોવાથી ડરી પાછો ગયો. તેથી હૈદરે કર્નલ બેલીના ધણા માણસો મારી નાંખ્યાં ને આખરે કર્નલ બેલી તેને શરણ ગયો. કર્નલ બ્રોથવેટના સૈન્યની પણ એજ દશા થઈ. આ સમાચાર કિલકતે જતાં ત્યાંના ગવર્નર હેસ્ટીંગ્સે સર આયરક્રૂટને જળમાર્ગે તથા કર્નલ થીઅર્સને થળ માર્ગે સૈન્યો લઈ મોકલ્યા. રસ્તામાં રામીજી ભોંસલે અને કર્નલ પીઅર્સનું સૈન્ય સામું મળ્યું. તેથી તેણે ભોંસલેને લાંચ આપી બંગાળામાં જતો આટકાવ્યો. આ પ્રમાણે ભોંસલે ખુટ્યો. સર આયરક્રૂટ હૈદર સામે આવ્યો. હૈદરે આડાટ લીધું. ને ટીપુએ વાંદેવાસને ધેરો માલ્યો.

પણ તેનો ખાપ હૈદર પોર્ટોનાવો આગળ સર આયરકુટ સાથે લડતાં હારવાથી તે તેની મદદે પયો. પછી પોલીસોર આગળ કુટ સાથે લડાઇ ચાલી પણ તેમાં હૈદરની હાર થઇ. વળી સોલીંગર આગળ પણ હાર્યો. તો પણ ના ઉમેદ ન થયો. ને બીજું ફ્રેન્ચ લશ્કર મદદે મંગાવ્યું. આ વખત કુટ વિધાયત ગયો ને અંગ્રેજી નવું લશ્કર પણ આવ્યું તેથી હૈદરે કણાટકમાં ને ટીપુએ મલખાર કાઠિ દારણ્ય યુદ્ધો ચલાવ્યાં.

હૈદરનું મરણ—હૈદર ૮૦ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો. તે વૃદ્ધ છતાં જીવાન માફક જીવસાથી લડતો તે મુઝો ત્યારે ત્રણકરોડ રૂપિયા ખજાનામાં હતા. તેના મરણના સમાચાર ટીપુને મોકલ્યા. પણ લશ્કરમાં દીલગીરી ન ફેલાય માટે પૂર્ણિઆને કૃષ્ણારામ નામે ડાહ્યા કારભારીઓએ આ વાત છુપાવી ને તેનું મડદું મ્યાનામાં ફેરવ્યું જ્યારે ટીપુએ આવી રાજ્યની લગામ લીધી ત્યારે વાત બહાર પાડી.

ટીપુ સાથે સલાહ—ટીપુએ ફ્રેન્ચ સરદાર જીસીની મદદ લઇ લડાઇ જરી રાખી. આ વખતે અંગ્રેજ સેનાપતિ સ્કઅર્ટ હતો. એ વરસ સુધી લડાઇઓ ચાલી ને એક બીજાની હારજીત થઇ. પણ તેમાં અંગ્રેજનાં ઘણાં માણસો મરી ગયાં તથા બારે નુકસાન ટીપુએ કર્યું. એ સહન ન થવાથી માંતલોર મુકામે સંધી કરી તેમાં એવું કર્યું કે એક બીજાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો. ૧૭૮૪.

ટીપુ સાથે પહેલો વિગ્રહ—મેંગલોરની સલાહ થયા પછી

ટીપુ પોતાનું બળ જમાવતો ચાલ્યો. ને ત્રાવણકોરના રાજા ઉપર સ્વારી કરી તેને હરાવ્યો. તેથી તે રાજાના મિત્રે અંગ્રેજો ટીપુને તેમ નહિ કરવા સમજણ આપી પણ તેણે તે માની નહિ. તેથી જનરલ મેડોસને લશ્કર લઈ મોકલ્યો. પણ તે બે ઠેકાણે હાર્યો. તેથી કલકત્તાનો ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કાનિંગ્હામ નિમ્નમ તથા મરેઠીની મદદ લઈ ટીપુના નાશ કરવા પડે ચડ્યો. તેમાં ટીપુ હાર્યો ને બચીને થઈ સલાહ કરી વાળી. તેમાં એવું ઠર્યું કે ત્રણ કરોડ રૂપિયા અંગ્રેજને અને ૩૦ લાખ રૂપિયા મરેઠાને ટીપુ આપે તથા પોતાનું અરધું રાજ્ય એ ત્રણ વચ્ચે આપે એ સરત પળાતાં મુઠ્ઠી ટીપુના બે પુત્રોને કબજામાં રાખવા.

ટીપુ સાથે બીજો વિગ્રહ—પહેલા વિગ્રહની સલાહથી ટીપુને બહુ ભારે નુકશાન લાગ્યું હતું. તેથી તેણે ફ્રાન્સના રાજા નેપોલીયન બોનાપાર્ટની તથા કાણુલના રાજા કમાનશાહની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યા. આ વાત જણાતાં ગવર્નર જનરલ વેલેસ્લીએ નીમ્નમના રાજ્યમાંથી લશ્કર બોલાવી આર્ચરવેલેસ્લીના હાથ નીચે, ને મુંબઈથી લશ્કર બોલાવી જનરલ સ્ટુઅર્ટના હાથ નીચે મોકલ્યું. હારીસે માલવેલી આગળ ને સ્ટુઅર્ટ સિંઘાસુર આગળ ટીપુને હરાવ્યો. ત્યાંથી ટીપુ ત્રારગપટણમાં ગયો ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં તેને હરાવી માર્યો ને તેનું રાજ્ય કૃષ્ણરાયના વંશના એક હિંદુ કુવરને આપી ત્યાં કમિશનર નીમ્યો. ને થોડું રાજ્ય અંગ્રેજ, નીમ્નમને મરેઠાએ વહેંચી લીધું. ટીપુના કુવરને વેલુરમાં કેદ રાખ્યા.

અંગ્રેજી રાજ્યનો વધારો ને વ્યવસ્થા

હેસ્ટીંગ્સ અંગાળાનો ગવર્નર—એ કલાઈવ પાસે ફળ-
બાએલો હતો. તેનામાં કેટલાક ગુરુ કલાઈવ જેવા હતા. પણ યુદ્ધ
કૌશલ્ય નહોતું. તેણે આવી અંગાળામાં ચાલતી મડમડ મટાડી ને
રાજ્યની મજબુત ધમારત ચણી.

રેગ્યુલેટીંગ આક્ટ—હિંદનો રાજ્ય વહીવટ બરાબર ચલાવવા
વીલાયતી પાર્લામેન્ટમાં “ રેગ્યુલેટીંગ આક્ટ ” એ નામે એક ધારો
બડ્યો. તેમાં એવું કયું કે (૧) કલકત્તાવાળાને ગવર્નર જનરલ કહેવો
ને તેના હાથ તળે મુખ્યમંત્રી ને મંત્રીઓના ગવર્નરો સોંપવા (૨)
ગવર્નર જનરલને સલાહ આપવા ચાર સલાહકારોની કૌન્સિલ નીમ-
વી. (૩) કલકત્તામાં એક સુપ્રીમ કોર્ટ સ્થાપવી તે ન્યાયનું કામ
કરે તેમાં એક મુખ્ય ને ત્રણ મદદગાર જડજ નીમવા. (૪) બધાની
નીમણીક ઈંગ્લાંડનો રાજ કરે. (૫) કંપનીના કોઇ નોકરે વેપાર ન
કરવો તેમ નજરાણું ન લેવું. એ કાયદાની રૂએ હેસ્ટીંગ્સ પહેલો
ગવર્નર જનરલ નીમાયો. ઇ. સ. ૧૭૭૩

રોહીલાનો નાશ—જ્યારે મરેઠા ૧૭૭૩ માં રોહીલા ઉપર
ચડી આવ્યા ત્યારે રોહીલાએ અયોધ્યાના નવાબ સુલ્તનદૌલ્લાની
મદદ માગી. તે એવો કરાર કર્યો હતો કે તે બદલ રોહીલા દસ
લાખ રૂપિયા આપ્યારે ને ત્રીસ લાખ ત્રણ વરસમાં પૂરા કરી દે. પણ
મરેઠા લડ્યા વગર પાછા ગયા તેથી રોહીલાઓએ એ ઠરાવ પાળ્યો
નહિ તેથી નવાબે તે વસુલ કરવા ૪૦ લાખ રૂપિયા અંગ્રેજને આ-
પવા કરી અંગ્રેજની મદદ માગી ને તે વખતે વિલાયતથી નાણું

અંગાળ્યાની તાકીદ આવવાથી નાણાં મોકલવા ખાતર જ હેસ્ટીંગ્સે ૨૦૦૦ રાહીલાનો નાશ કરાવ્યો ને થોડો મુલક આપી એક છોકરાને ગાદીએ બેસાડ્યો. તેના વંશજો આજે રામપુરના નવાબ કહેવાય છે.

હેસ્ટીંગ્સના કામો—નાણાં પૂરા પાડી ડિરેક્ટરોની મરજી સાચવવા ખાતર તે બીજાં પણ નીંદવા લાયક કામો કર્યાં. (૧) અંગાળાના નવાબને મળતું પેન્શન બંધ કરી અધું કર્યું. તથા નવાબ બાળવયનો હોવાથી તેની માને વાલી ઠરાવી ધન કઢાવ્યું. (૨) દિલ્હીનો પાદશાહ મરેઠાને આશ્રયે જવાથી કાર અહલાખાદ પ્રાંતે ૫૦ લાખથી આયોજ્યાના નવાબને વેચાણુ આપ્યા. (૩) કલાહને અંગાળાની હિપજ બદલ ૨૬ લાખ રૂપિયા પાદશાહને આપવા ઠરાવ્યા હતા તે બંધ કર્યાં.

હેસ્ટીંગ્સ ને તેના કૌન્સિલરો—હેસ્ટીંગ્સને મદદનીશ ચાર કૌન્સિલરો હતા. તેમાં ત્રણ તેના વિરુદ્ધ પક્ષના હતા. તેમાં આજે પાન કૌન્સિસ હતો.

અયોધ્યાનો નવાબ અસોફુદ્દિનજા—અયોધ્યાનો નવાબ મરજી પામવાથી ત્યાં આ નવાબને ગાદીએ બેસાડી તેની પાસેથી કાશી પ્રાંત લીધો તેથી ત્યાંના રાજ પાસેથી ૨૨૦૦ લાખની અંડણી લેવા માંડી, તથા નવાબના રાજ્યમાં અંગ્રેજી લશ્કર રાખી દરસાલ કર લાખ રૂપિયા લેવા ઠરાવ્યા તે નવાબ પાસે જીનું લેણું હતું તે કૌન્સિલરોની સહાયતાથી તે લેવા પામ્યો નહિ.

નંદકુમાર—કૌન્સિલમાં હેસ્ટીંગ્સનું વજન ઘટવાથી તેના ઉપર લાંચ લીધાની ફરિયાદો પડી. તેમાં નંદકુમારની ફરિયાદ મુખ્ય

હતી. પણ તેણે અગાઉ ખોટા હસ્તાવેશ કરેલા એવું હેસ્ટી'ગ્સે સાબીત કરી આપ્યું તેથી નંદકુમારને ફાંસીએ ચડાવેા.

કૌન્સિલમાં હેસ્ટી'ગ્સનું બળ વધ્યું—વિરૂદ્ધ પક્ષનો એક કૌન્સિલ મરણ પામ્યો તથા કૌન્સિલ વિધાયન જવાથી હેસ્ટી'ગ્સનું જોર વધ્યું.

હેસ્ટી'ગ્સને નાણાની તાણ પડવાનાં કારણ—(૧) પુરંધર મુકામે મરઠાઓએ સલાહ કર્યા પછી પોતાના રાજ્યમાં ફ્રેંચ લશ્કર રાખવા માંડ્યું તેથી મુંબઈના લશ્કરને ત્યાં મોકલ્યું. (૨) ગોહદના રાણાએ સીધીયાને પાછા હઠાવવા અંગ્રેજની મદદ માગી તેમાં અંગ્રેજ લશ્કર પોદ્દામ તથા ગંદર્દની સરદારી નીચે હાર્યું ને ધણી ભારે સરતો કબુલ કરવી પડી. (૩) હૈદરે કર્ણાટક ઉપર, ભોંસલાએ કલકત્તા ઉપર ને પેશ્વાએ પુના ઉપર એક સંપ કરી સ્વારી કરી તેથી પણ અંગ્રેજને નાણાની તથા લશ્કરની તાણ પડી.

ધન મેળવવા હેસ્ટી'ગ્સના અન્યાય—કૌન્સિલરોમાંથી કાંઈ આડે આવનાર નહિ હોવાથી હેસ્ટી'ગ્સે કાશીના રાજા ચૈતસીંગ ઉપર જીલમ કર્યો. તેની પાસે ઠરાવેલ ૨૨૧૧ લાખ કરતાં પાંચ લાખ વધારે માગ્યા તે ન આપવાથી હેસ્ટી'ગ્સ કાશીએ ગયો ને તેના ઉપર આજી મુકી તેને ઉઠાડી મુક્યો ને તેના આજીને ૪૦ લાખ રૂપિયા ખંડણી લેવા ઠરાવી ગાદીએ બેસાડ્યો. આ વખતે હેસ્ટી'ગ્સ ઘેરાઈ જવાથી બહુ સંકટમાં આવી પડ્યો હતો. પણ મહા મુશ્કેલીથી બચ્યો હતો અયોધ્યાના નવાબ પાસે ચડેલું લેણું તેની માના ખાનગી ખજાનામાંથી બળાતકારે કઢાવ્યું તેમાંથી એક કરોડને વીશ રૂપિયા મળ્યા.

મરેઠાને ટીપુ સાથે સંધી—મરેઠા સાથે અંગ્રેજને બે વરસ યુદ્ધ ચાલ્યું. અંગ્રેજ સરદાર પોશામ, ગોહાદને કર્નલ પીઅર્સ હતા. ફેટલીકવાર એક બીજાની છૂતો થઇ પણ ટીપુનું બળવાથી સાક્ષાત્ મુકામે ૧૭૮૨ માં સલાહ થઇ તેમાં એવું ઠર્યું કે એક બીજાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો ફ્રેંચને નોકર ન રાખવા, હૈદર સાથે લડવામાં અંગ્રેજને સહાય કરવી. તે પછી હૈદર સાથે બે વરસ લડાઇ ચાલી પણ ૧૭૮૪ માં સલાહ થઇ.

પીટ્ટનો કાયદો—કંપનીના રાજ્યનો વહીવટ ડિરેક્ટરો પાસેથી લઇ પાર્લામેન્ટમાં સોંપવો એવો કાયદો ફ્રાંસે કર્યો. પણ તે ના મંજૂર થયો, પછી એજ મતલબનો કાયદો પીટ્ટ નામના પ્રધાને મંજૂર કરાવ્યો. ૧૭૮૪ તેમાં એવું ઠર્યું કે ડિરેક્ટરોમાંથી ત્રણ જણાની છુપી મંડળી ડિરેક્ટરોને નામે રાજના મંત્રીઓમાંથી છ જણાની નીમેલ સલાહના હુકમ પ્રમાણે કામ કરે. એ છમનો એક હિંદનો મુખ્ય પ્રધાન કહેવાય. મુખ્યને મદ્રાસના ગવર્નરને અને કૌન્સિલ આપની ને પાર્લામેન્ટની મંજૂરી વિના કંપની કોઇ સાથે લડાઇ કે સંધી કરી શકે નહિ.

હેસ્ટીંગ્સની રાજ્ય પદ્ધતિ—તેણે પોતાનું કામ દ્રઢતા અંચળાઇ ને ઉત્સાહથી કર્યું. વસુલાત ઉધરાવવા કલેક્ટરો નીમ્યા. ને દેશીઓ પાસેથી મોટા કામે લઇ લીધા પણ લડાઇનું ખર્ચ તથા ડિરેક્ટરોની નાણાની તાણ પૂરી પાડવાને જેજે જુલમી કામે કરવા પડ્યા તે બાબત ફ્રાન્સીસે ને બીજાઓએ વિલાયતમાં કામ ચલાવ્યું તેમાં હેસ્ટીંગ્સને ૧૦ લાખ રૂપિયાનું ખર્ચ થયું ત્યારે છુટ્યો.

લોડ કાર્નવાલીસ—આ મવર્નર જનરલ ૧૭૬૬માં આવ્યો તેણે કામદારોના પગાર વધારી લાંબ લેતા અટકાવ્યા ને નીજમ સાથે સલાહ કરી તેના રાજ્યમાં અંગ્રેજ સૈન્ય રાખ્યું તે બદલ મંત્રુર પરગણું લીધું. અંગ્રેજના મિત્રોની નોંધ કરી તેમાં ટીપુનું નામ ન લખ્યું તેથી ટીપુએ પહેલી વાર કાનડાને કુર્મ જીતી ત્યાંના એક લાખ માણસને મુસલમાન કર્યા ને બીજી વાર મલખાર ઉપર સ્વારી કરી હિંદુના દેવળો તોડ્યા ને ધણાને મુસલમાન કર્યા એ જુલમથી કાર્નવાલીસે તેના ઉપર ચડાઇ કરી તેમાં તે હારવાથી ૧૭૬૨માં સલાહ થઇ,

જમીનદારી—કાર્નવાલીસે કલેક્ટરો તથા જડજોની જગ્યાએ ખોલી પણ એ જગ્યા ઉપર દેશીઓને નીમ્યા નહિ. પાદશાહી વખતમાં પરગણાં ઇજારે આપાતાં. અંગ્રેજ રાજ્યની શરૂઆતમાં દશદશ વર્ષના ઇજારાના પટા કરીને આપ્યા પણ આણે ઇજારાને વંશ પરંપરાના પટા કરી આપ્યા. ને તેમની પાસેથી દરવર્ષે ઉચક રકમ લેવાનું કરાવ્યું. ખેડુતો પાસેથી જમીનદારો કંપનીને વચ્ચે રાખ્યા વગર નાણા લેતા તેથી મોં માગ્યાં નાણાં લઇ મોટા પૈસાદાર થઇ ગયા છે.

અકાઉન્ટના નવાખ સાથે કરાર—અહીંના નવાખ મદમદ અહીં સાથે કાર્નવાલીસે એવો કરાવ કર્યો કે નવાખે નવવાખ ફિખાની ઉપજ જેટલો મુલક અંગ્રેજને આપવો ને લડાઇ વખતે તેના મુલકથી વ્યવસ્થા અંગ્રેજ કરે.

કંપનીના પટો—ઇ. સ. ૧૭૧૪માં કંપનીને હસને બદલે

૨૦ વર્ષનો નવો પદો આપ્યો તેમાં એવું કયું કે ૩૦૦ દન સુધીને
વેપાર કંપનીના માણસો સિવાય બીજા પશુ કરે

સરજનશોરની રાજ્ય મિતિ—તેણે એવો ઠરાવ કર્યો
હતો કે દેશી રાજઓમાંની તકરારમાં હાથ ધાકવો નહિ તેથી
જ્યારે મરેઠાએ નીજમને ખરડાની લડાઈમાં હરાવ્યા ત્યારે અંગ્રેજો
સહાય ન કરી તેથી નીજમે ફ્રેન્ચ અમલદાર રાખી લશ્કર ફગવવા
માંડ્યું. ૧૭૬૫માં ક્લાર્કટકનો નવાબ મહમદઅલી મરણ પામવાથી
તેના દીકરાને માદી આપીને રાજ્યને માથે ધણું દેવું હતું તે પાર
પાડ્યું.

અયોધ્યાનો નવાબ—ઇ. સ. ૧૭૬૭માં અહીંનો નવાબ
મરણ પામવાથી તેના પુત્ર વજીર અલીને ખેસાડયો. પશુ એ
ખોટો છે, એમ જણાવવાથી સરજનશોરે ત્યાં જઈ તેને ઉઠાડી
મરનાર અસોફ ઉદ્દીલાના ભાઈ સાદતઅલીને ખેસાડયો. વજીર-
અલીએ બળપો કરવાથી કાશીમાં કેદી તરીકે રાખ્યો.

અંગ્રેજ રાજ્યનો વધારો.

વેલેસલીની રાજ્ય નિર્મિત—આનો વિચાર કાનવાલીસ તથા
સરજનશોરથી તદ્દન ઉત્પટાજ હતો. તેણે દેશી રાજ્યોમાં સહાય-
તા આપતી ને એ રાજ્યોમાં અંગ્રેજ સત્તા સર્વોપરી ખેસાડતી
એમ ધાકું તથા દેશીઓની વહવેડ બંધ થઈ ને પ્રગતિ સંરક્ષણ
અથવા પામ્યું

૧૭૬૮ ની સપ્તાહમાં અંગ્રેજ રાજ્ય સત્તા—વેલેસલી
રાજ્યોના તરફ અંગ્રાજી, બંધાર ને ઓળીયા તથા મુંબઈ ને મદ્રાસ

કાઠાનો થોડો મુલક ને મહિસુરની દક્ષિણનો ભાગ અંગ્રેજ સત્તાનીએ હતો. અયોધ્યાનો નવાબ તો અંગ્રેજનો આગ્રિત હતો પણ મરેઠા, નીલમ ને દીપુના રાજ્યમાં ફ્રેન્ચો હતા વળી દીપુનો નેપોલીયન બેનાપાર્ટને તથા કાબુલના રાજા અમાનચાહને હિંદમાં અડાધ કરવા તેડતો હતો.

નિજામ સાથે તહુ—વેલેસ્લીએ અંગ્રેજ સત્તાની પડતી જોઇ પણ નિજામ સાથે એવો ઠરાવ કર્યો કે તમારે અમારો આશરો લેવો ને ફ્રેન્ચ લશ્કર કાઢી નાખવું તથા તમારા રાજ્યમાં અમારું સૈન્ય રહે તે બદલ ખર્ચ આપવું નીજામે તે કરાર પાળ્યો.

દીપુ સાથે લડાઇ—નિજામના જેવી સલાહ કરવાને દીપુને લખ્યું પણ તેણે માન્યું નહિ તેથી બહારના રાજાઓ જોડે પત્ર વહેવાર રાખતો હોઇ તેને માર્યો તે હકીકત પાછળ આવી મઇ

મરેઠી રાજ્ય—તેણે મરેઠી રાજ્ય ઉપર પણ અંગ્રેજનો આશરો લેવા લખ્યું. પણ નાના ફઠનવીસની હૈયાતી મુધી એ સ્વીકાર્યું નહિ. તેના મુઆ પછી સને ૧૮૦૦ માં વેલેસ્લીની હિમેદ બર આવી.

વગર લડાઇએ રાજ્યપ્રાપ્તિ—(૧) તંજાવરના રાજા તુળ-જાજી ૧૭૯૯ માં મરણ પામવાથી ત્યાં પ્રથમ અમરસિંહને ગાદીએ બેસાડ્યો પણ તે કબજામાં ન રહ્યાથી તે માજી રાજાના દત્તકને વર્ષાસન બાંધી તે રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૨) સુરતનો નવાબ મરણ પામવાથી નસિરુદ્દીનને એક સાખનું વર્ષાસન બાંધી આપી તે રાજ્ય પણ ખાલસા કર્યું. (૩) ડાહ્યાદિકના નવાબ ઉપર એજી

આજ મુકયું કે તમે દીપુને મદદ કરી હતી. તેની તપાસ ચાલતી હતી તેવામાં એ નવાબ મરણ પામ્યો. તેથી તેના પુત્ર અલીદુસેનને પેન્સન આપી રાજ્યની સત્તા છોડવાનું કહ્યું પણ તેણે નહિ માનવાથી તેને ખોટો પુત્ર ઠરાવી ત્યાં અજીમઉલ્લખાને નીમ્યો. તેણે ખર્ચ જતાં બાકીમાં રૂ. લાખ રાજ્યસત્તા અંગ્રેજને સોંપી. (૪) ફરકાબાદના નવાબનો ૧૦૧૧ લાખની ઉપજનો મુલક લાખ ૮૦ હજારનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. (૫) અયોધ્યાના રાજ્યમાં રહેલું સહાયકારી સૈન્ય સારી સ્થિતિમાં નથી એમ કહી અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી વાયબ પ્રાંતનો ધણો ભાગ લીધો. (૬) નીળમ પાસેથી પણ લશ્કરના ખર્ચ પેટે ફટલોક મુલક લીધો.

મરેઠી ખટપટ ને વસાઈની સંધી—આ વખતે મરેઠી રાજ્ય દિલ્લીથી કાનપુર સુધી ને ગુજરાતથી ઝોઢીઆ સુધી હતું. પણ તેમાં સંપ રખાવનાર નાનાફકનવીશ કે બાજીરાવ જેવો કોઈ શ્રેય મુકય નહોતો. આ વખતે હોલકર મરણ પામ્યાથી તેની ગાદીએ તેના પુત્ર કાશીરાવને ઉઠાડી બનોરસ પુત્ર જશવંતરાવ બેઠો. તેથી કાશીરાવે સીંધીયા તથા પેશવાનો પક્ષ કરી જશવંતરાવ સાથે ઈંદોર મુકામે લડાઈ આરંભી જેમાં જશવંતરાવ હાર્યો. ત્યાર પછી હોલકરે પુના લૂટી બાજીરાવને નસાડ્યો. તેથી બાજીરાવ ગાદી મેળવવા અંગ્રેજને સરણે વસાઈ આગ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં એવો ઠરાવ થયો કે અંગ્રેજી શરકર પુનામાં રહે તેના ખર્ચ બદલ ગુજરાત તથા કચ્છાટકમાં રૂ. લાખની ઉપજનો મુલક આપવો તથા અંગ્રેજની રાજ-વિના લડાઈ કે સંધી કોઈ સાથે કરવી નહિ તથા ગાયકવાડ બે નિબંધ

સાથેની તકરારો અંગ્રેજ ભારત પાર પાડવી. આવી શરતે આશરે વેલેસ્લીએ બાહુરાવને પુત્રેન્દ્ર ગાદીએ બેસાડ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૩

મરેઠા સાથે બીજા વિશ્વલુ—વસાઇની સલાહ મરેઠી સરદારોએ માન્ય કરી નહિ ને કહ્યું કે બાહુરાવ મરેઠી રાજ્યમાં ઉપરી છે પણ માધીક નથી. ને અમારી રાજ વગર ત્રાહિતને મરેઠી રાજ્યમાં બેળવવાનો હક નથી. અમારી બાંજગડ અમે કરીશું માટે અંગ્રેજ લશ્કરે પુના છોડી ચાલ્યા જવું બોસલે તથા સીંધીયા અંગ્રેજ સૈન્યને કાઢવા જોરાવરીએ સામા થયા તેથી વેલેસ્લીએ તેમને ઘેરી લેવાનો હુકમ કર્યા તેથી અહમદનગર આગળ આર્થર વેલેસ્લીએ પડાવ નાખ્યો. જોદાવરી ઉપર નીજમના સૈન્યે પડાવ નાખ્યો. કુળુ તુંગભદ્રા વચ્ચે મદ્રાસનું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. કાનપુર આગળ લોકે પડાવ નાખ્યો. તે સિવાય ગુજરાતમાં, બુદેલખાંડમાં ને કટક બજી પણ અંગ્રેજ લશ્કર રહ્યું ને ચારે તરફથી પ્રથમ તો મરેઠી રાજ્યને ઘેરી લીધું લોક સાહેબે દિલ્હી થઈ શાહ-જાહમને છોડાવ્યો ને આગ્રા જતી લઈ લાસવારી આગળ સીંધી-માના સૈન્યને હરાવ્યું દક્ષિણમાં આર્થર વેલેસ્લીએ અહમદનગર જતી લઈ વસાઈ આગળ સીંધીયાને તથા બોસલેને હરાવ્યા તેથી પણ લશ્કર હોવા છતાં દોલતરાવ સીંધીયા તથા રાધોજી બોસલે નાસી ગયા, પણ પલટણ બહાદુરીથી લડવા છતાં હારી તેથી ગુજરાતમાં અંગ્રેજ ને પાવાદમ જત્યા. જોદાવરી ઉપરના લશ્કરે જાલના લીધું. તથા આસીરમદ, ખરાનપુર ને કટક તથા બુદેલખાંડ એ પણ ત્યાંના લશ્કરે જતી અંગ્રેજની ફતેહ કરી તેથી દેવગામ આગળ બોસલેએ સલાહ કરી કે કટક ને બાલસોહ અંગ્રેજને આપવા ને વરહ

નીજમને આપવી. પેશના વાંધા અંગેજને મારફત પતાવવા તથા યુરોપીઅનમાંથી અંગેજ વતના બીજને નોકર ન રાખવા. ને એજનનાદ આગળ સીધીયાએ એની સલાહ કરી. અહમદનગર અંગેજને તથા ગોદાવરી સુધીનો ભાગ નીજમને આપવો. સીધીયાએ સાહચાલમ પેશવા, નીજમ ને ગાયકવાડના દ્વારા છોડવા ને બીજી યુરોપી પ્રજાને નોકરમાં ન રાખવી. ૧૬૭૩.

હોલકર સાથે લડાઈ—હોલકરે પોતાના રાજ્યમાં અંગેજ સલાયકારી સૈન્ય રાખ્યું નહિ, તથા દક્ષિણમાં સીવીયા ને ભોંઝલે સાથે લડાઈ ચાલવી હતી તે વખતે પોતે નાનગા યર્ધ ગમેલા રજપુતો પાસેથી ચોથ ઉતરાવવો હતો. તેથી વેલેસ્લીએ તેમ કરવા ના પાડી. તે તેણે ન માનવાથી લડાઈ થઈ. પ્રથમ મોનસન સાહેબના ભરકરથી કાંટમાં મહા મુસ્કેલીથી ખચ્યા ત્યાર પછી દિલીમાં હોલકર હાર્યા. પછી લોકે ફરકાખાદ અગળ ને મોનસન તથા ફ્રેન્ચરે નેને દીમ આગળ હરાવ્યો. ભરતપુરના રાજાએ હોલકરને મદદ કરેલી તેથી તેનો ગઠ કરી ખણા હુમલા કર્યા પણ કિલ્લા લેવાયો નહોતો. અંતે રાજાએ ૨૦ લાખ રૂપિયા આપી હોલકરનો પક્ષ નહિ કરવાની શરતે સલાહ કરી.

વેલેસ્લી વિજાયત બાથ છે—હોલકરનું યુદ્ધ પુર થયા પહેલાં તે વિજાયત ગયો. તેણે મરેઠા નીજમ ને અંગેજના નવાજને તાબેદાર બનાવ્યા. તે બહાદુર ને દ્રઢમનરાજો, હોવાથી અંગેજ રાજ્યમાં વધારા કરતો ગયો.

લોર્ડ કાનિંગ્હામની—વેલેસ્લીએ મુલક વધાર્યો. પણ એથી અર્થ ખડુ લાગી ગયું. હોલકર તો હજી લડતો જ હતો. મરે

દેશીઓ સાથે સલાહ કરી લડાઈ પતાવી દેવાને ખર્ચ કમી કરવા કાર્નવાલીસને મોકલ્યો. તે કલકત્તેથી જનરલ લેકથી જાવણી જવા નીકળ્યો. પણ ગાજીપુર આવતાં મરણ પામ્યો ૧૮૦૫.

સરજયોઈ આલોઈ—તેનો વિચાર કાર્નવાલીસના જોવાજ હતો તેણે પ્રથમ સીધીયા સાથે સંધી કરી ઠરાવ્યું કે ગાલીએર ને ગ્રાહક સીધીયાને આપવા અને સને ૧૮૦૩ માં અંગ્રેજો જે મુલક લીધો હતો તે સીધીયાને પાછો આપવો ને તે બદલ સીધીયા ત્રણ લાખ રૂપિયા કંપનીને આપે ને હોલ્કર સાથે એવો ઠરાવ કર્યો કે અંગલ નદીની ઉત્તરનો મુલક, બુદેલખંડ ને પુના ઉપર હોલ્કરે દાવો રાખ્યો નહિ હોલ્કરે અંગ્રેજી રાજ્યમાં કાંઈ ઉપદ્રવ કરવો નહિ તેથી એ મરેઠી વિગ્રહનો અંત આવ્યો. પણ સીધીયાને હોલ્કર રજપુત રાજ્યમાં લુટફાટ કરવા લાગ્યા.

વેલેરનું અંડ—૧૮૦૬ માં મદ્રાસની દેશી પલટણમાં એવો ઠરાવ કર્યો કે તેમણે આટલી લાંબી દાઢી રાખવી તથા અમુક ધાત ની પાઘડી બાંધવી તેથી તેઓએ જવણું કે આપણને ખીસ્તી કરશે તેથી ત્યાં એ પલટણે અંડ કરી ૧૧૩ અંગ્રેજ અમલદારોને મારી નાખ્યા. તે અંડ ગિલેસ્પીએ સમાવ્યું ને ટીપુના દીકરા ઉપર અંડમાં સામેલ થવાનો શક આવવાથી તેમણે કલકત્તે કેદમાં રાખ્યા.

લોડ્ મિન્ડો—તે બહુ ચતુર ને દીર્ઘદર્શી પુરૂષ ૧૭૦૭ માં ગવર્નર થઇને આવ્યો. તેના વખતમાં નિજમના રાજ્યમાં અંદુલાહ કરીને બહુ પ્રમાણીક ને પુરુષશાળી રાજ્ય ભક્ત પ્રરૂપ હતો.

પરદેશો રાજ્યો સાથે સંબંધ—આ વખતે ફ્રેંચ ભરત-ખંડ ઉપર આવવાની ધાર્તીથી ધનાર્માં માલકમ એચલીને મુલકમાંથી અંગ્રેજોના દુશ્મનને આવવાવા દેવા નહિ. તેઓજ ઠરાવ પંખખમાં રણજીતસિંહ સાથે મેટકાફને મોકલીને ક્યો તથા કાબુલમાં એલ્ફીન્સ્ટનને મોકલ્યો. ને સીંધના અમીરો સાથે પણ એવી અતલખની સલાહ કરી અને દેખરેખ માટે લુધીઆણામાં અંગ્રેજી થાણું મુક્યું ૧૮૦૬ એજ સાલમાં ત્રાવણકોરના દીવાને ખંડ કરો અંગ્રેજોને દરિયામાં કુખાવી દેવાથી તેના ઉપર લશ્કર ચાલ્યું તેમાં તે હાર્યો ને આપધાત કરી મરણ પામ્યો. બુદેલખંડમાં અંદર અંદર લગ્ગરો ચાલવાથી મીન્ટોએ ત્યાં જઈ ખંડોખરત ક્યો.

ફ્રેંચ થાણું જીતી લીધાં—આ વખતે યુરોપમાં ફ્રેંચ તથા અંગ્રેજ વચ્ચે લડાઈ ચાલી. ફ્રેંચના રાજ નેપોલીયને પોર્ટુગાલ તથા હોલાંડ દેશો જીતી લીધાથી એશિયામાંથી પણ તેમનો મુલક ફ્રેંચને તાબે થયો. એ વખતે મિન્ટોએ મોરીસ તથા લુર્નો અને જાવા જીત્યા તેમાં મોરીસ તો હજી અંગ્રેજના કબજામાં છે.

કંપનીની સનંદ—મુદત પૂરી થવાથી કંપનીને નવો પટો મળ્યો તેમાં એવું ઠર્યું કે હિંદમાં તમામ અંગ્રેજોને વેપારની છુદ છે ને કંપની ફક્ત ચીન સાથે જ વેપાર કરે.

હોલં મિન્ડોની વીલચગીરી.—એના વખતમાં આ દેશને ખર્ચે ખિસ્ત પાદરીઓ નીમાણા, પણ આ વખતે નેપાળી યુરખાએ અંગ્રેજી રાજ્યમાં લૂંટફાટ કરવા માંડી તથા હોલકરના સરદાર અમીરખાને ફાંસીખોરા પિંઢારા જમાવવા માંડ્યું. તેનો

અદાબસ્ત મિન્ટો સાહેબ કરતો હતો એવામાં તેને વિલાયતઃ જવું પડ્યું ૧૮૧૪.

લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સ—આ ગવર્નર જનરલ બહુ બહાદુર હોશીઆર, દ્રઢમનનો ને અનુભવી હતો તેના વખતમાં ત્રણ બનાવો બન્યા તે નીચે પ્રમાણે.

નેપાળ સાથે લડાઈ—નેપાળમાં રજપુત રાજાના આજ્ઞારા તળે પહાડી ને તોફાની ગુરખા લોકોએ જપ્ત તોફાન કરી સીકીમના રાજાને માર્યો તથા અંગ્રેજ ચાણા કાઢવા માંડ્યાં તેથી હેસ્ટીંગ્સે ૪૦૦૦ માણસોની ચાર ટુકડી કરી જુદે જુદે ચાર ઠેકાણે તેમના ઉપર હુમલો કરવા ફરમાવ્યું તેમાં જોલેસ્વા મરાયો પણ બીજા તરફથી આકટરોનીએ ગુરખાને હરાવવા નરમ પાડ્યા તેથી સને ૧૮૧૬ ની સંધીમાં એવો કરાવ થયો કે સીકીમના રાજાને ઉપદ્રવ કરવો નહિ, બીજા કાષ્ઠ યુરોપી પ્રજા તથા અમેરીકનોને નોકરી આપવી નહિ. તથા કંભાઉન પ્રાંત અંગ્રેજને આપવો તેથી તે પ્રાંતમાં આવેલું સીમલા અંગ્રેજને મળ્યું.

(૨) પિંઢારા—એમાં કાળા, બીલ, રજપુત, ગોસાંધ વગેરે બહારવટીઆ હતા. તેઓ ચારે તરફ કનડગત કરતા તેમનું રહેઠાણ મધ્ય હિંદમાં હતું. તેમને પિંઢારા કહેતા. લોકોને બાળી મુકીને તથા મોઢે મરવાના પાવરા બાંધી ધન કઢાવતા સીંધીયા ને હોલકર તેમને આશરો આપતા. તેમણે અંગ્રેજ મુલકમાં પણ લુટલાદ કરવા માંડી. તેમના સરદાર અમીરખાન, કરીમખાન ચીત્ર ને વસીલ મહંમદ હતા.

પિંઢારાનો નાશ—તેઓ આ વખતે બહુ જોરમાં હતા. ને ચારે તરફ ત્રાસ વરતાવ્યાથી હેસ્ટીંગ્સે ૧૧૬૦૦૦ સૈન્યને ૩૦૦ તોપો જમાવી તેના બુદ્ધાબુદ્ધ ભાગ પાડી તેમનો નાશ કરવા ધાર્યું. એ લશ્કરને ગ્વાલીએર, બુદ્ધલખંડ, ટટક ગુજરાત આદિ સ્થાનોએ વહેરે ઠેકાણે લશ્કર મોકલ્યું. હેસ્ટીંગ્સે પંડેલકાષ્ટ ચલાવી ચારે તરફથી પિંઢારાને ઢાળી ઘેરી ઘેરીને નાના ચકરમાં લાવ્યા તેથી અખીરખાન તથા કરીમ શરણ આપ્યા. ચીતુર હોલ્કરના લશ્કરમાં ભળી ગયો. ને વસીલ મહંદ સીધાખાને શરણે આવવાથી એ લોકોનું જોર નરમ પડ્યું પછી એ લોકો ખેતીનો ધંધો કરવા લાગ્યા.

મરેઠા સાથે થોથો વિશ્વહ—આ વખતે મરેઠાએ પિંઢારાને કટવી મુકી પોતે પણ લડવા તૈયાર થઇ રહેલા હતા. પેશ્વા પણ અંગ્રેજીથી સ્વતંત્ર થવા તૈયારી કરતો તેને ભોંસલેએ તથા હોલ્કરે સહાય આપી. ગાયકવાડ અંગ્રેજના પક્ષમાં હતા. તેની પાસે ગુજરાતના મહેમુલ સંબંધી વાંચો હોવાથી તેનો નીકાલ કરવા ગાયકવાડે પોતાના દીવાન ગંગાધર શાસ્ત્રીને અંગ્રેજની બાહેધરીથી પુને મોકલ્યો. પણ બાજીરાવે તેને પંઢરપુરમાં મારી નાંખ્યો. ૧૮૧૫. આ બાબત પેશ્વા ઉપર બહુ સખ્તાઈ કરી ત્યારે મારી નાંખનાર ત્રીખંકણ ડેંગ્ગેને અંગ્રેજને સ્વાધીન કર્યો. પણ ત્યાંથી નાશી છુટી તોફાન કરવા લાગ્યો. બાજીરાવ તેને ખાનગી મદદ આપતો હતો. તેથી એસ્ટીન્સને પેશ્વાની સ્વતંત્રતા કમી કરી તેની પાસેથી કેટલોક મુલક મેળવ્યો.

પેશ્વાઈનો અંત—બાજીરાવે ખડકીની અંગ્રેજી આવણી ઉપર મોટા સૈન્ય સાથે હુમલો કર્યો પણ હાર્યો ને નાઠો. વળી સંધી

વધારે સૈન્ય હોવા છતાં બીજી વખત કોરેગામ આગળ પશુ હાર્યો. બાજીરાવના આયલા સ્વભાવથી બાપુ ગોખલે વીર પુરુષ કંટાળી ગયો હતો. બાજીરાવ આસટા આગળ હારીને નાઠા પછી બાપુ ગોખલે ૩૦૦ માણસો લઈને મરણ પર્વત લડ્યો. સને ૧૮૧૮ ત્યાર પછી બાજીરાવ માળવામાં જતાં સરખન મલકમથી પકડાયો. તેની સાથે એવી સંધી થઈ કે બાજીરાવે ૮ લાખનું વર્ષાસન લઈ બીથુરમાં રહેવું ને તે રાજ્ય અંગ્રેજોએ ખાલસા કર્યું ને મરેઠી રાજાને છોડી શ. ૧૫ લાખની ઉપજનો મુલક આપી સતારામાં રાખ્યો. પુનામાં એલ્ફિન્સ્ટન રહ્યો. તેણે રૈયતના હક કાયમ કરી રૈયતને શાંત કરી.

બોંસલે સાથે લડાઈ—રાધોજી બોંસલેના મુઆ પછી પરસાન્ડ ખેડો તેનો કારભાર આપા સાહેબ ચલાવતો. તેણે થોડી મુદતે પરસાજીને મરાવી ગાદી લીધી પણ બાજીરાવની પેઠે ખંડ કર્યું ને નાગપુરમાંથી અંગ્રેજી આવણી કાઢી મુકી તેથી અંગ્રેજોએ તેને હરાવી તેના દીકરાને બીજા રાધોજીના નામથી ગાદીએ બેસાડ્યો. તે આપા સાહેબને પકડી અહલાખાડ જતાં રસ્તામાં છુટી ગયો ને નાસી જોધપુરમાં રહી આયુધ્ય પુર કર્યું.

હોદકર સાથે લડાઈ—જસવંતરાયને ગાંડપણ આવવાથી મરણ પામ્યો ત્યારે ત્યારે તેનો પુત્ર મલાવરાવ ગાદીએ ખેડો ને તેની મા તુલસીબાઈ રાજ કારભાર કરવા લાગી. બાજીરાવે હોદકરને પોતાની સાથે ખંડમાં સામેલ રહેવા લખ્યું. તે વખતે તે આખરે અંગ્રેજોનો પક્ષ કરી ન માન્યું તેથી તેના ઉન્મત સરદારોએ તેને મારી નાખી ને સરદારોએ પીઠાર વગેરેને સહાયે રાખી

અંગ્રેજ સાથે મહીદપુર આગળ લડાઇ ચલાવી તેમાં હોદ્દકર સૈન્ય હાર્યું તેથી સલાહ થઇ તેમાં એવો ઠરાવ થયો કે અમીર પીંઢારાને રોકીની ને મકુર ને જવરાની જગીર આપી ને બાળપુત્રને માઢી-સોંપી એવું ઠરાવ્યું કે પીંઢારાને આશરો આપવો નહીં રજપુતાનાના દાવા છોડવા ને સાતપુડાની દક્ષિણનો મુઘક અંગ્રેજને સોંપવો ઇ. સ. ૧૮૧૮.

રજપુત રાજ્યો સાથે સલાહ—રજપુતસ્થાનમાં મરેઠા લું-ટકાટ કરતા. તેમજ એ રાજ્યો પશુ મહિા મહિા લડી નમળા પડતા તેથી અંગ્રેજે ઉદેપુર, જોધપુર, જુપુર વગેરે મોટાં મોટાં રાજ્યોને આશરામાં લઇ સલાહ કરી. કઠિઆવાડના રાજા રજવાડા સાથે પણ એજ સાલમાં એટલે ૧૮૧૮ માં સલાહ કરી.

કચ્છ સાથે સંધી—કચ્છના રાવ બહારમલજીએ લઘુબાને મારી નાંખ્યો તેથી લઘુની સ્ત્રી અંગ્રેજને આશરે આવી તેથી કચ્છમાં જઇ મારનારને પદબાજ કર્યો ને તેના નામથી રાજ્ય ચલાવવાની દિવાનને સુમત્ર કરી ઇ. સ. ૧૮૧૮.

અંગ્રેજી રાજ્યમાં વધારો—આજ સુધીમાં મુંબઈની આસપાસનો થોડો મુલક અંગ્રેજી સત્તા નીચે હતો. તે આજે પશ્ચિમ તરફ ગુજરાત, ખાનદેશ, મહારાષ્ટ્ર ને કોંકણ એ ભાગો જીતી વધારો કર્યો. તથા કહાપણને પદારતાથી રાજ્ય ચલાવી લોકોનાં મન સંતોષ્યાં. પ્રથમ બંગાળમાં નિશાળો ઉઘાડી ફળવણી આપવાનો પાયો નાખ્યો. એના વખતમાં પહેલ પહેલું વર્તમાનપત્ર નીકળ્યું. એ ઇ. સ. ૧૮૨૩માં વિસાલત ગયો.

લોડીઆમ હસ્તે—હંસીંગસ પછી તરતજ લોડી આમહસ્તે આવ્યો. તેના વખતમાં મુખ્ય બે બનાવ બન્યા.

(૧) બ્રહ્મી લોક સાથે લડાઈ—બ્રહ્મી લોકના બુદ્ધિમાની આસામની પ્રજા અત્રેજી આશરા તમે આવી. તેને અત્રેજી પાછી આપી નહિ. વળી બ્રહ્મી લોકોએ આરાકાન માગ્યો. તે પણ ન આપ્યો. તેથી લડાઈ ચાલી. પ્રથમ બ્રહ્મીઓએ શાહપુર બેટ ઉપર હુમલો કર્યો ને વહાણુ હુદી માણસોને ફેદ કર્યા. તેથી અત્રેજીએ એ બેટ પાછો લીધો ને ફરબેલની સરદારી તમે ત્યાં લસ્કર મોકલ્યું. તેમાં બ્રહ્મી હાયાં માણસને પણ એટલામાં ચોમાસુ બેસવાથી ત્યાંના હવા પાણી પક્ષટણુના રૂચતા ન આવવવાથી બ્રહ્મી મરણ પામ્યા. તેથી પક્ષટણુ ત્યાં જવા લોકાન કર્યું. તેમાં ફેટલાદને અત્રેજી તોષે ઉડાવ્યા ને ફેટલાકને ફાંસી દીધી. પછી અત્રેજી લસ્કરે આરાકાન, માર્તાબાન, આસામ તથા તેવા સરીમ જીતી લીધા ને બ્રહ્મીનો સંદાર મહાબંધુલો ૧૮૨૫ માં માર્યો ગયો. તથા બ્રહ્મી રાજા આવા નજીક પાગામ આગળ પડાયો. તેથી એવો કરાવ થયો કે બ્રહ્મી રાજાએ લડાઈના ખર્ચ બદલ અત્રેજીને એક કરોડ રૂપિયા તથા આસામ, આરાકાન, ને તેના સરીમ પ્રાંતો આપવા.

ભરતપુરની જીત—ભરતપુરનો રાજા બળદેવસીંહ મરજી મવાથી રેસીડેન્ટ આક્ટરોલીએ બાળકુંવરને ગાદીએ બેસાડ્યો. પણ દુર્જનસાહે તેને ઉઠાડી પોતે ગાદી લીધી તથા અત્રેજી સામે લડાઈ ચલાવી. આક્ટરોલીનીએ બાળરાજાની સહાય કરી તૈયારી કરી તેથી આમહસ્તે વચ્ચે પડવા ના લખી તેથી આક્ટરોલીનીએ રાજાનામું આપ્યું. માટે તેની જગેએ બેટકાફ રેસીડેન્ટ નીમાયો. આગળ જતાં.

ગવર્નર જનરલને પોતાની બધી માનુસ પડતાથી આજરાજની વહારે રહેવા લખ્યું ને કામ્બરમીઅરને ૨૦ હજાર સૈન્ય સાથે ભરતપુર જીતવા મોકલ્યો. તેણે તે અજીતમઠ લીધો ને કુજ નવાસને કેદ કરી અહલાબાદમાં મોકલી દીધો. લોડ આમદસ્દના વખતમાં વર્ષના થોડો વખત સીમલામાં રહેવાનો રીવાજ પડ્યો, તે પછી લોડ બેન્ટિક અગ્યો.

લોડ વિજ્ઞાપન બેન્ટિક—વેલોરના બંડ વખતે તે મદ્રાસમાં ગવર્નર હતો. તેના વખતમાં કુર્ગનું રાજ્ય ખાલસા થયું. મહીસુનાર રાજ્યમાં જપ્તી બેડી, ખર્ચ કરી ઉપજ વધારવાની યોજના ચાલી. કાચારનું રાજ્ય ખાલસા થયું દેશીઓને મોટા હોદ્દા અપાયા, સતી થવાનો ચાલ બંધ થયો. મનુષ્ય પદ, ઠગ છ, દીકરી હત્યા, વગેરે બંધ કરી ધણું સુધારા થયા.

બેન્ટિકનાં રાજ્યનીતિ—એના સાત વર્ષના અમલમાં નાના નાના ઝઘડા થયા. તે વિના રાજ્યમાં શાન્તિ થઈ. તેણે મુલક વધારવા લક્ષ આપ્યું નહિ. પણ જીનેલા મુલકમાં શાન્તિ ને આબાદી રાખી પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી. તેણે ભવનસાહ રાખી તોપણ પોતાના તાબાની રૈયત પીડાય તેનો બદોબસ્ત કરવામાં બેદરકાર રહ્યો નહિ.

કાચાર ને કુર્ગ ખાલસા થયું—ખંભાળાની પૂર્વમાં કાચારનો રાજા અપુત્ર મરણ પામવાથી પ્રજાની માગણી ઉપરથી તે રાજ્ય ખાલસા કર્યું. ૧૮૩૫. કુર્ગનો રાજા ઉન્મત થઈ જવાથી પ્રજાની માગણીથી એ રાજ્ય પણ ખાલસા કર્યું. ૧૮૩૪.

મહીસુર ઉપર જતી બેઠી—લોડ વેલેસ્લીએ અંગ્રેજ અધિકારીઓની દેખરેખ નીચે આ રાજ્ય હૈદરને દીપુના પ્રધાન પુર્ણિઆને સોંપ્યું હતું. પછી રાજાને મળતાં તેણે પુર્ણિઆને કાઢી મુક્યો તેથી રાજ્યમાં અંધેર ચાલી બળવો ઉઠ્યો. તે બેન્ટિકે સમાવી ત્યાં જતી બેસાડી.

નાના નાના બળવા—(૧) અંગાળા નૈઋત્ય કોણમાં કોણ લોકોની સુગતાઇને લીધે તેમની જમીન ત્યાંના જમીનદારોની ખુશી-વી લીધી તેથી તેમણે બંડ કર્યું. તે બેન્ટિકે ત્યાં જઈ સમાવ્યું ને કોણ લોકોનો અંદોલન સ્ત કર્યો. (૨) સેયદ અહમદ નામે એક પંજાબીએ અંગાળામાં નવો ધર્મ સ્થાપ્યો. તે લોકોએ તોફાન કરવાથી હિંદુ જમીનદારોએ તેમનો દંડ કર્યો તેથી દીટમીરની સરદારી નીચે તેમણે બંડ કર્યું. તે પણ સમાવ્યું. (૩) બેધપુરનો રાજા માનસીંગ ગાંડો થવાથી પટાવતોએ તેને કાઢી મુક્યો. તેથી અંગ્રેજને શરણે ગયો. અંગ્રેજ મદદ કરી આદીએ બેસાડ્યો. પણ પાછો ગાંડાઇનાં કામો કરવા લાગ્યો. તેથી અંગ્રેજ સૈન્ય મોકલી તેને તામે કર્યો ૧૮૩૪. (૪) જેપુરનો રાજા બાળક હોવાથી તેની મા એક વાણિયાને દીવાન ઠરાવી રાજ્ય કરતી પણ તેના પટાવતોએ તેને કાઢી એક રજપુતને દીવાન બનાવ્યો. તેના કામમાં એ બધા આડે આવતી ને તેનું કાંઈ ચાલવા દેતી નહિ. તેથી રેસિડેન્ટ આક્ટર લોનીએ વચ્ચે પડી વાણિયાને બોલાવ્યો. તેથી પટાવતો તરફ કરવા મંડ્યા તે તરફ મોટકાઈ પાર પાડી. તો પણ રાજા રાણીના મુખ પછીજ અરેખર સમાધાન થયું. (૫) બોપાળની સીકંદર બેગમના જમાઇએ બંડ કર્યું, તે બેન્ટિકે સમાવ્યું ને તેની દીકરીને

આદીએ બેસાડી. એ નવી બેગમે હોશિઆરીથી રાજ્ય ચલાવ્યું ને સિકંદરને જાગીર આપી.

ખર્ચમાં ઘટાડો—પહેલાના વખતમાં મોટી મોટી લડાઈઓ. ચવાથી બહુ ખર્ચ લાગી ગયું હતું તેથી બેન્ટિકે મોટા હોદ્દાવાળાના પગાર કમી કર્યા, તથા એક હોદ્દેદારને બે કામે સોંપ્યા લડાઈનું બધું ખર્ચું કર્યું કેટલાંક મોટા ખાતાં બંધ કર્યા એમ કરી વરસે દોઢ કરોડનું ખર્ચું ઘટાડ્યું ને માગવાના અદીશુ ઉપર જઠાત નાંખી નવી ઉપજ વધારી.

સુધારા—(૧) ઇન્સાફ જલદી મળે માટે જડજના હાથ નીચે સદર અમીન ને મુનસફની કોર્ટો કાઢી ત્યાં દેશીઓને ગોઠવ્યા. (૨) કોર્ટોમાં ચાલતી ફારસી બાષા બંધ કરી સ્થાનિક બાષામાં કામ કરવા ફરમાન કર્યું. (૩) દેશીઓને વધારે કળવવા સંસ્કૃત શાળાઓ સાથે અંગ્રેજી સ્કૂલ તથા વૈદકશાળા ઉધાડી. (૪) સતી ચવાને ચાલ બંધ કર્યો. (૫) ઝોદીઆમાં નરમેધ કરવાને રીવાજ હતો તે અટકાવ્યો. (૬) જડેજાઓ દીકરીઓને દૂધ પીતી કરતાં લે રિવાજ બંધ કર્યો.

ઠગ લોકોને બંદોબસ્ત—મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ઠગ લોકો રહેતા હતા. તેઓ મુસાફરીનો ડાળ કરી મુસાફર સાથે ચાલે ને લાગ આવેથી મુસાફરોને મારી તેમનું સર્વસ્વ લઈ લેતા. તેનો નાશ કરવા બેન્ટિકે કબ્તાન સ્લીમાનને નીમ્યો તેણે ત્રણ ચાર વર્ષે સર્વને પકડ્યા. તેમને જબલપુરમાં તંબુ વણવાનું કામ અંગ્રેજો સીખવી સુધાર્યું.

વિલાયત જવાનો માર્ગ—એના વખતમાં મિસરમાં થઈ યુરોપમાં જવાના ટુંકા રસ્તો ફક્ત એક મહીનાની મુદતનો નીકળ્યો ત્યાર પહેલાં કેપ ઓફ ગુડ હોપને રસ્તે થઇ જતા ત્યાર પાંચ માસે પહોંચી શકાતું.

વાયબ્ય પ્રાંત—તેણે વાયબ્ય પ્રાંતમાં જમીનદારીની નવી એક વસ્થુ ત્રીશ વર્ષને માટે ગામવાહીની રીત દાખલ કરીને વાયબ્ય પ્રાંતને નવો ઇલાકો ગણી ત્યાં સર ચાર્જસ મેટકાફને મનર્નર કરાવ્યો ૧૮૩૩.

સિંધ અને પંજાબ—આ વખતે હિંદમાં ફ્રેન્ચ લોકો આવવાની ખીક નહોતી. પણ રશિયનેની હતી તેથી બેન્ટિક પંજાબના રાજ્ય રજીસ્ટ્રેશન સાર્થે મળી સલાહ કરી કે રશિયનોને ન આવવા દેવા. વળી એજ મતલબની સલાહ કરવા સિંધના અમીર પાસે એજર પોટીજરને મોકલ્યો. તેણે આમીરોની ખુશી નહોતી છતાં ઊત્તમ ઉપદેશ આપી સલાહ કરી.

કંપનીનો નવો પટો—૧૮૩૩માં વીશ વર્ષની મુદત પૂરી થવાથી આ વખતે નવો પટો મળ્યો તેમાં વીશને બદલે દસ વર્ષની હદ બાંધી તે કંપનીને વેપારની બંધી કરી રાજ્ય ચલાવવાની સત્તા આપી તે સ્ત્રીનમાં તમામ પ્રજાને વેપારની છુટ આપી.

વિલાયતીની—એ પ્રમાણે બેન્ટિક દેશીઓમાં વહાલો થઈ ઉપજ વધારી તથા ખર્ચ કમી કરી નવું રાજ્ય વધારી સને ૧૮૩૫ માં વિલાયત ગયો.

અંગ્રેજ રાજ્યનો વધારો.

સર ચાલ્સી મેટ્કાફ—આ વાયવ્ય પ્રાંતનો ગવર્નર સર્વ ચાલે બેન્ટિફનો અનુસારી હોવાથી તેને ગવર્નર જનરલની પદવી આપી. એણે હિંદના છાપખાનને છુટ આપી પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો દર્શાવવાની યોજના કરી. પંજુ વિસ્થાયતમાં બદલાતા નવા પ્રધાન મંડળને એ વાત રચતી ન આવવાથી મેટ્કાફને બદલી ત્યાં આકલાંડની નીમણુક કરી.

લોર્ડ આકલાંડ—તેના વખતમાં મુખ્ય ત્રણ ખતાવો બન્યા.

(૧) સતારાના રાજાને પદભ્રષ્ટ કર્યો—ત્યાંનો રાજા પ્રતાપ-સીંગ અંગ્રેજ સામે બંડ કરવા તૈયારી કરતો હતો તેથી તેને પદભ્રષ્ટ કરી કાશીમાં રાખ્યો ને તેના ભાઈ આપા સાહેબને ગાદી આપી.

(૨) કાબુલનું રાજ્ય—આ વખતે અહમદશાહ અબ્દલીની વંશનો શાહમુજ્જ અહીં રાજ્ય કરતો હતો. તેની પાસેથી તેના ભાઈ મહમદે રાજ્ય ખુંચવી લીધું તેથી તે નાસી જઈ લુંધીઆનામાં અંગ્રેજને આશરે રહેતો હતો. આગળ કાબુલમાં ફતેહખાનને મહમદે મારી નાખવાથી તેના વીશ ભાઈઓએ રાજ્ય છૂટી મહમદને કાઢી મુક્યો અને તે રાજ્ય ને વીશ ભાઈઓએ વહેંચી લીધું તેમાં કાબુલ ને ગીજની દોસ્ત મહમદને ભાગ આપ્યાં હતાં.

કોહીનુર—આ હીરાની ઉત્પત્તિ મુળ હિંદુસ્તાનમાં થઈ હતી. તે હાલમાં હર્મ્યાકતા શહેનશાહના સુગટમાં ખીરાજ છે. જ્યારે પઠાણોએ

દિલ્હી લીધું ત્યારે તેમને હાથ એ હીરા આવ્યો હતો. પઠાણો પાસેથી મોગલો પાસે આવ્યો. ને મોગલો પાસેથી નાદીરશાહ ધરાનમાં લઇ ગયો. ત્યાંથી અહમદશાહ અબદલ્લી કાબુલમાં લાવ્યો. ને ત્યાંથી શાહસુળ પંજાબમાં લાવ્યો તેની પાસેથી રણજીતસિંહ પાસે આવ્યો. પછી જ્યારે પંજાબ ૧૮૪૬ અંગ્રેજ સરકારે ખાલસા કર્યો ત્યારે એ હીરા અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યા પછી લાગ્યશાળી થઇ એક સ્થળે નિરાંતે બેઠો.

શાહસુળ ફરીને કાબુલ જતે છે—શાહસુળએ પંજાબના રાજા રણજીતસિંહ સાથે મળી કાબુલ જતવા તૈયારી કરી. ને સિંધમાં થઇ તે જતવા ચાલ્યો સિંધના અમીરો પાસેથી ચઢેલો ખંડણી પેટ ત્રણ લાખ રૂપિયા લીધા ને પછી કાબુલ જઇ તે જતું ૧૮૩૪ પછી દોસ્ત મહંમદે હરાવી કાઢી મુકવાથી તે ખીલાતના ખાનનો આશ્રય મેળવી ફરી લુધીઆણે આવ્યો ૧૮૩૫."

રણજીતસિંહ પેશાવર જતે છે—દોસ્ત મહંમદ કંદહાર ઉપર ચડ્યો તે તમનો લાભ લઇ રણજીતસિંહે પેશાવર લીધું. તેથી દોસ્ત મહંમદ તે પાછું લેવા ૬૦ હજારનું સૈન્ય લઇ ચડ્યો પણ હારી પાડો ગયો. તેથી ખીજે વરસે પોતાના પુત્ર અકબરખાનને મોકલ્યો તેણે શીખ સરદારને હરાવીને માર્યો. પણ રણજીતસિંહે નવું લશ્કર મોકલી અફઘાનોને પાછા હરાવ્યા.

ધરાની લશ્કર હીરાત ઉપર ચઢે છે—રશિયન લોકની શીખવણીથી ધરાનના શાહે હીરાત જતવા ચડાઇ કરી. મધ્ય એશિયામાં શાંત કરવા ગયેલ મેજર પોટીન્જર એમ માનતો હતો કે જે

હિરાત જશે તો રશિયાનોને હિરાતમાં થઈ હિંદમાં આવવું સુગમ પડશે. તેથી તે રાજ્ય-લક્ષ્મી સ્વરાજ્યના રક્ષણાર્થે પોતાની જાત અ-કલકથી ધરાનના શાહને ત્યાં નોકર રહ્યો. ને તેને ઉપદેશ કર્યો તેણે પોતાની બહાદુરી, દ્રઢતા, હોશિયારી ને આગ્રહથી જ તે શહેરનું રક્ષણ કર્યું છે.

કાબુલ ઉપર ચડાઇનું કારણ—કાબુલનો અમીર દોસ્ત મહંમદ રશિયાના પક્ષમાં છે એવું રશિયાનો વકીલ કાબુલમાં આ-વ્યાથી જણાયું. તેથી અંગ્રેજોએ બન્સ નામના વકીલને કાબુલ મોકલ્યો. તેને અમીરે કહ્યું કે જો તમે જેશાવજ અપાવો તો હું તમારો સાથે મિત્ર થઈ પછી ગવર્નર જનરલે જો વાત માન્ય કરી નહિ તેથી બન્સ પાછો ફર્યો ને દોસ્તમહંમદે રશિયા સાથે દોસ્તી કરી. આથી અંગ્રેજોએ રણજીતસીંગ સાથે પાકી દોસ્તી કરીને કહ્યું કે દોસ્તમહંમદને હિઠાડી આપણે શાહસુજનને ગાદીએ બેસાડવો એમ કહી કલકત્તા તથા મુંબઈથી અંગ્રેજી લશ્કર મંગાવ્યાં.

સીંધના અમીરો સાથે નવી સંધી—શાહસુજનએ ચડેલી ખંડણી પેટે ૩ લાખ રૂપિયા લઈ અમીરોને રાજીનામું આપ્યું હતું છતાં ફરીને ૨૫ લાખની ખંડણી માગી ને નવી સંધી કરવા કહ્યું કે અમીરોએ અંગ્રેજનું ઉપરીપણું રાખવું તથા અંગ્રેજી લશ્કર રાખવા બદલ દર સાલ ત્રણ રૂપિયા ની ખંડણી આપવી. તે અમી-રોએ ન માન્યું તેથી મુંબઈથી લશ્કર લઈ મી. કીન કરાંચી આવ્યો ને તે જીતી હૈદરાબાદ ઉપર ચઢ્યો ત્યારે અમીરોએ સંધી ઉપર સહી કરી.

ખીલાતના ખાન સાથે સલાહ—મુંબઈનું તથા બંગા-

જાનું લસ્કર શીકારપુર આગળ એકઠું થઇ જોડનઘાટમાં પેડ પહોં
તેમનો ઘાસ ચારો પાછળ રહી જવાથી હાંટ ખચ્ચર વગેરે મરવા
પડ્યાં વળી બહુચી લોકાએ પાછળ રહેલો માત્ર લૂંટવા માંડ્યો.
તેથી બન્સ ખાલાતના ખાન સાથે અંદોખસ્ત કરવા ગયો. તે તર-
તમાં સમગ્ર જવાથી એવું કહ્યું કે અમારો પાછળ રહેલો માત્ર
સહીસલામત પહોંચાડવો તથા તે આવે ત્યાં સુધી તમારે ખોરાક
પૂરો પાડવો. મહેરાબખાને એ બધું કબુલ કર્યું.

શાહસુબ્બ કાબુલની ગાદીએ બેસે છે—અંગ્રેજ સૈન્યને
ખેખરઘાટને માર્ગે શાહસુબ્બનો દીકરો તેમૂર તથા શીખ લસ્કર એ
બધું આવી મળ્યું. તેમણે કંદહાર જતી ગીજની લીધું. ને કાબુલ
ઉપર ચડાઇ કરી દાસ્ત મહમદને નસાડ્યો ને શાહસુબ્બને ગાદીએ
બેસાડ્યો. પછી કાબુલ, કંદહાર, ગીજની ને જલાલાબાદમાં તેના
રક્ષણાર્થે ૧૦ હજારનું સૈન્ય રાખી બાકીનું સૈન્ય હિંદમાં પાછું
મોકલ્યું.

ખીલાત હત્યું—ખીલાતના ખાને લુટારાનો અંદોખસ્ત બરા-
બર કર્યો નહોતો તથા જોઇતો ખોરાક પૂરો પાડ્યો નહોતો તેથી
મુખર્દના લસ્કરને જનરલ વિસ્ટશાયરની આગેવાની નીચે ત્યાં મો-
કલ્યું તેમણે ખાનને માર્યો. ને તેના સગાને ગાદી આપી તથા તે-
માંથી ફગદુપ ત્રણ પ્રાંતો શાહસુબ્બના રાજ્ય સાથે ભેળવ્યા.

દાસ્તમહમદ શરણ થાય છે—કાબુલમાંથી તેનાશી ઉત્તર-
માં ગયો ને ત્યાં જઇ લસ્કર જમાવ્યું એવામાં પાછળ ગએલ શે-
ખર્દસેલ સાથે પરવાન આગળ લડાઇ થઇ તેમાં હત્યો. પણ કાબુલ
કાઠ રીતે લેવાશે નહિ. એમ ધારી અંગ્રેજને શરણે આવ્યો તેથી

તેને એ લાખનું વર્ષાસન બાધી આપી કુટુંબ સાથે કલકત્તાં રાખ્યો.
૧૮૪૦.

કાબુલમાં મળવો—અહીં શીરંગીઓનું રાજ્ય થયું તે અફ-
ઘાનોને નહિ મમવાથી તેમણે બંડો કર્યા પ્રથમ ગીલગીલ લોક બ-
ળવો કરી મેકનોટન તથા બન્સને માર્યા તેથી જાહૂ ત્રાસ વર્તાવો
આ વખતે અમેરિકા સૈન્યનો સેનાપતિ એલ્ફીન્સ્ટન હતો તે ધરડો
હોવાથી લડાઈ માટે અશક્ત હતો તેથી નામોશી બરેલી શરનો
કબુલ કરી હિંદમાં પાછા આવવા કબુલ કર્યું. પછી એલ્ફીન્સ્ટન,
લેડીમેકનોટન તથા લેડી મેલને બાંકિવરીમાં સોંપી સૈન્ય આગળ
આવ્યું. મહામુસ્લેલીથી બચેલો ડોક્ટર બાઇડોન જલાલાબાદમાં પ-
હોચ્યો, ધણું સૈન્ય ભૂખ, તરસ તથા અરક્ષી ને દુસ્મનતા ધારી
મરણ પામ્યું. આ વખતે જલાલાબાદમાં સેલ તથા કંદહારમાં
ના બહાદુરીથી બચાવ કરી શક્યા હતા. બળવાખોરે શાહસુબને
મારી નાખ્યો.

હારનો બદલો લેવાનો ઠરાવ—કાબુલનાં હારનો બદલો
વાળવા બેખરનું માર્ગે જનરલ પોલોકને તથા બોલનને માર્ગે જ-
નરલ ઇંગ્લાંડને કાબુલમાં જવાનો હુકમ કર્યો. એથી ઇંગ્લાંડના
અધિકારીઓ નાણુશ થયા તેથી ત્યાં એલેન્બરોને ગવર્નર જનરલની
જગ્યાએ મોકલ્યો.

(૩) ચીનની લડાઈ—આફઘાંડના વખતમાં ચીનમાં ધણું
અપ્રીણ જતું તેથી ચીનાઓ તે પીને પાયમાલ થયા. તેથી ચીનના
શાહે તે ન લાવવા હુકમ કર્યો. તોપણ ખાનગી રીતે લાવતા તેથી

કંતાનના સુખાએ તેનો તપાસ કરી નુકશાન કયું તેનો બદલો વાળવા અંગ્રેજ સરદાર જનરલ ગાફની સરદારી નીચે હિંદમાંથી સરકર મોકલ્યું તેમાં ચીનનો શાહ હાર્યો તેથી સંધી થઇ તેમાં એવું ઠપું કેલાંગકાંગ બેટ અંગ્રેજોને આપવો ને ચીનનાં ચાર બંદરોમાં વેપારનો છુટ આપવી.

એંગ્રેજો—તેના વખતમાં ત્રણ બનાવ બન્યા.

(૧) કાબુલની હારનો બદલો—બૈયરને માર્ગે જનરલ પોલોકને તમા બોલનન માર્ગે જનરલ ઈંગ્લાડને સરકર તથા ખોરાકી આપી મોકલ્યા. પ્રથમ પોલોક જલાલાબાદમાં સર રોબર્ટને મળી કાબુલ ઉપર ચઢ્યો ને જનરલ ઈંગ્લાડ કંદહાર પહોંચ્યો ને નાટ ગીજની છતી સર્જ કાબુલ લખી ચાલ્યો. આ પ્રમાણે બન્ને તરફ સપડાએલો દોસ્તમહમદ અંગ્રેજ કેદીઓને તુર્કસ્તાન લણી લઇ જવાતું કહી નાસી ગયો. પણ ને કેદીઓના ઉપરીઓએ લાંચ લઇ તેમને અંગ્રેજને સોંપ્યા પછી સરકરે ગીજની લુટ્યું, બાબુને બદલો વાળી સર્વે હિંદમાં આગ્યા પછી દોસ્તમહમદને કાબુલ જવા છુટો કર્યો.

સિંધ પ્રાંત ખાલિસા કયો—આ વખતે ઉપલા સિંધમાં મીર ફત્તમ અમીર બૈયપુરમાં મુખ્ય હતો. તે સિવાય મીરજપુરનો હૈદરાબાદ એમ ત્રણ અમીરો હતા, તેની સાથે બુદી બુદી સંધી થઇ હતી છતાં એકની ભૂલથી ત્રણેને ઔટરામે જણાવ્યું કે તમે અંગ્રેજ સાથે દુસ્મનાતાટ રાખો છો તેની તપાસ માટે સર ચાર્લ્સ ને-પીઅર નામે યોદ્ધાને ગવર્નર જનરલે મોકલ્યો. આ નવો આવેલ માણસ સિંધના રીત રિવાજ, ને ખટપટથી અણવાકેદગાર હોઈ

મુલક જન્મ કરી ત્રણે અમીરોને મળવા બોલાવ્યા. તેથી તેઓ નાસી ઓટ્ટામ પાસે હૈદરાબાદમાં જઈ મળ્યા ને કહ્યું કે અમારે માથે આ ખોટું તહેમત છે. તેથી ઓટ્ટામે ફરી સંધિ કરવા કહ્યું તેમાં એવું હતું કે તેમની ટંકશાળ બંધ કરવી. લશ્કરનું ખર્ચ આપવું ને એક ગુન્હો કરે તો ત્રણે જણે જવાબદારીમાં રહેવું અમીરોનો મોજો વિચાર છતાં ઓટ્ટામના આગ્રહથી સહી કરી પણ આ વખતે હથિઆરમંથ બલુચીઓએ ઓટ્ટામ ઉપર હુલ્લો કર્યો તેથી તે નાસી નેપીયરને મળ્યો. ને મીઆની ને હૈદરાબાદ આગળ ૧૮૪૩ માં લડાઈ કરી બલુચીઓએ હરાવી તેનો મુલકનો નાશ કર્યો હવે ફક્ત ખૈયપુરના નવાબનોજ મુલક બાકી રહ્યો. આ વખતે ભાવલપુરનો નવાબ અંગ્રેજના પક્ષમાં હોવાથી અમીરોના મુલકમાંથી તેને થોડા મુલક આપ્યો.

સીંધીયાના રાજ્યનો અંદાજસ્ત—૪. સ. ૧૮૨૭ માં દોલતરાવના મરણ પછી તેની સ્ત્રીએ જનકોળને દત્તક લીધો તે ૧૮૪૩ માં મરણ પામવાથી તેની સ્ત્રીએ બાઠ વર્ષના જનકોળને દત્તક લીધો. ને તેનો મામે કારભાર કરતો. પણ દાદાબાસજી વાળાએ રાણીને કબજે લઈ મામા પાસેથી પોતે કારભાર લીધો. તે અંગ્રેજની વિરુદ્ધનો હોવાથી તેને કાઢી મુકવા ગવર્નર જનરલે રાણી ઉપર કાગળ લખ્યો પણ દાદાના હાથમાં તે આવવાથી તેણે તે વંચાવ્યોજ નહિ. છેવટે રાણી દાદાને કાઢવા કબુલ થઈ તેથી ગવર્નર જનરલે પોતાને કબજે માગ્યો પણ રાણીએ ન આપ્યો તેથી અંગ્રેજ લશ્કર સિંધીયા ઉપર ચઢ્યું, મોટા સરદારોએ વચ્ચે પડી કહ્યું કે રાણી તથા રાજ આપની તહેનાતમાં આવી જેમ

કહેશે તેમ કરવા કબુલાત આપે છે. માટે લશ્કરને બહીં લાવશે નહિ તે ન માનતાં લશ્કર ચાલ્યું. લશ્કર મહા રાજપુરને પતી-આર આગળ વગર સરદારે બહાદુરીથી લડ્યું પણ હાર્યું તેથી ગવર્નર જનરલે ગ્વાલીએર આવી નવી સંધી કરી તેમાં એવું થયું કે રાણીને ત્રણલાખનું વર્ષાસન મળશે. ગ્વાલીયરમાં સિંધીયાને ખર્ચે અંગ્રેજ લશ્કર રાખવું ને સાંધીયાએ ૪૦ હજારમાંથી ઘટાડી નવ હજારનું લશ્કર રાખવું ઇ. સ. ૧૮૪૪.

લોડ એલેનખરોની વિદાયગીરી—સિંધને ગ્વાલીએરની લડાઇ ઇંગ્લાંડમાં પસંદ નહિ પડવાથી ત્યાં નવા ગવર્નર જનરલ લોડ હાર્ડિંગ સાહેબને મોકલ્યો એલેનખરોના વખતમાં ૧૮૪૪માં કાયદા બાંધનાર કૌન્સલના મેમ્બર મી. બર્ડે ગુલામનો વેપાર હિંદુ-સ્તાનમાં અટકાવ્યો.

શીખ રાજ્ય.

રણજીતસિંહ -બાંધુના મુઆ પછી શીખના માનસિંગ નામે સરદારને ત્યાં રણજીતસિંહનો જન્મ થયો. આપના મુઆ પછી તે બાર વર્ષની ઉંમરે બાળવયમાં ગાદીએ બેઠો હતો. શીતળાના રોગથી તેની ડાબી આંખ મર્મ હતી એનામાં રાજ્ય સ્થાપકના ગુણો સારા હતા. દુરાનીના સરદાર ઝમાનશાહે જ્યારે હિંદ ઉપર સ્વારી કરી ત્યારે રણજીતસિંહે તેને મદદ કરવાથી તેણે રણજીતને સાહોર આપી પોતાની તરફથી પંજાબમાં સુબો ઠરાવ્યો હતો સને ૧૮૦૧. પણ દુરાનીના બાઇએને કબુલમાં લડાઇ જગવાથી તે જીત્યો થયો હતો. ને બહાદુરી ને લડવૈયા શીખ લોકોનું મન મેળ-

જી સતલાજ ને સિંધુ નદીની વચ્ચેનો મુલક તામે કર્યો. પછી નાનાં નાના શીખ રાજ્યોને તામે કરવા જતાં તેઓએ અંગ્રેજોને આશ્રય લીધો તેથી રણજીતસીંગ આગળ વધતો અટક્યો.

રણજીતસીંગ શીખોને ક્વાયત શીખવે છે—સને ૧૮૦૬ માં સંધી કરવા આવેલ મેટકાફની લશ્કરી ક્વાયત જોઈ રણજીતસીંગે પોતાના લશ્કરને પણ તેમ ક્વાયતી કરવા ધાયું. પ્રથમ લશ્કરે જીની રીત છોડવા ના કહી પછી રણજીતસીંગે પગાર વધારવાની લાલચો આપી તથા લાયક જણાયેલ માણસોની કદર કરી તથા પોતે પણ ક્વાયત કરવા માંડી તેથી લશ્કરે ક્વાયત શિખવા માંડી તેથી તેનું તોપખાનું વખાણવા લાયક થયું હતું.

રણજીતસીંગના રાજ્યનો વધારો—૧૮૦૬ માં શીખ સરદારોને તાગામાં આણી રાજ્ય વધારવા માંડ્યું. પ્રથમ તેણે મુલતાન ઉપર સ્વારી કરી એ લાખની ખંડણી લીધી. પછી કાબુલના વજીર ફતેહખાન સાથે મળી કાશ્મીર જીતવાનું કર્યું પણ વજીર એકલાએ જીતવાથી રણજીતને ભાગ ન આપ્યો તેથી રણજીતે વજીરને હરાવી અટક તેની આસપાસનો મુલક લીધો. ને સિંધુની પેલી મેર સુધી રાજ્યની હદ વધારી કાબુલનો શાહસુગન તેને આશ્રયે આવવાથી તેની પાસેથી કાલીપુર પડાવી લીધો. વળી કાબુલમાં મહમદને તથા ફતેહખાન વજીરના વીશ ભાઈઓને તોફાન ચાલ્યું તેનો લાભ લઈ, મુલતાન, કાશ્મીર તથા મુલેમાનને સિંધુ વચ્ચેની પટ્ટીનો મુલક જીતી લીધો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ થી ૧૮૨૧.

શીખ લશ્કર યુરોપીયન ક્વાયત શીખે છે—નેપોલીયન ઓનાપાર્ટના સરદાર કર્નલ એલાર્ડ તથા વેનચુરા તથા તે પછીના

જનરલ ફાઈને એના લસ્કરને ક્વાયત શીખવવા રાખ્યાથી હિંદમાં તેનું લસ્કર ને તોપખાનું ચડીઆતું થયું હતું.

વાહુખી પંથ—આ નવો પંથ ચલાવનાર અમીરખાનર પીઠા રાના લસ્કરનો સરદાર અહમદ હતો. તેણે ૧૮૨૨ માં બંગાળામાં ધણા શિષ્યો કર્યા ને ૧૮૨૭ માં પેશાવર પર હલ્લો કર્યો. પણ તેમાં હાર્યો ફરી ૧૮૩૦ માં પેશાવર જીત્યું. પણ વળી હારવાથી કાશ્મીરમાં નાસી ગયો. તેથી તેના શિષ્ય ટીટુમીરે બંગાળા જઈ બળ્યો કર્યો. તે પહેલાં અહમદને રણજીતના લશકરે મારી નાંખ્યો હતો.

રણજીત પેશાવર જીતે છે—રણજીતે પેશાવર ઉપર હલ્લો કર્યો પણ નૌશેરા આગળ લશકરની હાર થવાથી બીજી વખતે પેશાવર જીત્યું ને ત્યાં દોસ્ત મદમદના ભાઈ ચારમહમદને ખંડણી આપવાની શરતે પાછું સોંપ્યું. પણ પાસેથી કંદહાર જતવા દોસ્તમહમદ ચડ્યો. ત્યારે રણજીતે પેશાવર જીતી પોતાના રાજ્યમાં વધાર્યું ને ત્યાં જનરલ આવીટેબાઈને સૂબો કરાવ્યો આ પ્રમાણે વિશ્વાસ આવવાથી તેણે ધણા પરદેશીઓને જનરલ બનાવ્યા તથા સુબાગીરીઓ પણ આપી હતી. દોસ્તમહમદ પેશાવર લેવા આવ્યો પણ હારી પાછો ગયો ૧૮૩૫.

રણજીતના રાજ્યનું મધ્યાન—સને ૩૮૩૫ માં એનું રાજ્ય તાતાર, સિંધ, સુલેમાનને સતલજની વચમાં અઢી કરોડની ઉપજવાળું થયું હતું ને તેની પાસે એક લાખનું લશકર હતું. સને ૧૮૦૬ માં અંગ્રેજ સાથે સલાહ કરી હતી તેથી જીવતા સુધી અંગ્રેજ મુલક ઉપર સ્વારી કરી નહોતી. વળી અંગ્રેજોનું માની સિંધમાં

જવું પણ અંધ કયું હતું, જ્યારે રણજીત મરણ પામ્યો ત્યારે તેના અળનામાં ખાર કરોડની સીલિક હતી.

રણજીતનું અવિધ્ય—એણે પોતાના સરદારના એક દીકરાને અંગ્રેજી ભણવા મોકલ્યો હતો. તે આવ્યો ત્યારે હિંદના નકશામાં લાહોર બતાવવા કહ્યું ત્યારે લાલ લીટીની દફ નોંધ પૂછ્યું કે આ લાલ લીટી શાની છે ? ત્યારે છોકરે કહ્યું કે એ અંગ્રેજી મુલક છે એ ઉપરથી તેણે નકશાને લાત મારી કહ્યું કે આ બધાં મુલક લાલ થઈ જશે. મતલબ કે બધું હિંદી રાજ્ય અંગ્રેજી થશે તે પછી દશ ખાર વર્ષે એનું રાજ્ય પણ અંગ્રેજી રાજ્યમાં જોડાઈ ગયું.

રણજીતની રાજ્ય પદ્ધતિ—રણજીત ભણેલો નહોતો. તે પણ કાગળપત્રો કારભારીઓ પાસેથી સાંભળી તે ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય આપતો. તે પોતાને રાજા નહિ, પણ મુખી તરીકે ગણ્યો તે શીખસમાજને “ ખાલસા ” કહેતો ને “ ખાલસાના જય ” એમ બોલતો તેથી બધા નોકરો એને પૂજ્ય ભાવથી વગળી રહેતા. કાદું ઠેકાણે જય થતો તે ગુરૂ ગોવિંદની ખાતર ન ખાલસાની કીર્તિની ખાતર કહેવાતો. તે પંજાબના સિંહનું નામ મેળવી ૪૭ વર્ષ રાજ્ય કરી ૫૯ વરસની ઉંમરે ૧૮૩૯ માં મરણ પામ્યો.

શીખ રાજ્યમાં કુસંપ—રણજીતના મુખા પછી તેના પુત્ર કરકસીંગ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. પણ રાજ્યસત્તા તેના પુત્ર નાઓનિ હાલસિંગના હાથમાં હતી. રણજીતના સમયમાં ગુલામસીંગ નામે એક બહાર રજપુત હતો તેનું કામ જોઈ રણજીતે જામુનીગઢીર આપી હતી. ૧૮૪૦ માં એકજ દિવસે કરકસીંગ તથા નાઓનિહાલસીંગ

મરણ પામવાથી રણજીતનો કુંવર શેરસીંગ બેઠો. ગુલાબસીંગે ચીન જીતવા ધરાદો કર્યાથી અંગ્રેજો વચ્ચે પડી લાસા દરબારમાં સલાહ કરાવી. એવામાં પંજાબમાં ખટપટ ચાલવાથી શેરસિંહ તથા કા. રજારી ધ્યાનસીંગ મરાયા તેથી રણજીતનો પાંચમો કુંવર દુલીપસીંગ ગાદીએ બેઠે તેનો દારબાર જીવાહીરસીંગ તથા લાલસીંગ કરવા લાગ્યા.

સૈન્ય રાંજ્ય—હવે સઘળી સત્તા સૈન્યના હાથમાં આવવાથી તેઓ મરજી પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યા. તેમણે ગુલાબસિંગ પાસેથી ૬૮ લાખને મુલતાન સુખા મૂળરાજ પાસેથી ૧૮ લાખ રૂપિયા જીલમ કરીને લીધા. ને જવારસીંગને મારી નાંખ્યો. તેથી લાલસીંગ દીવાન ને તેજસીંગ સેનાપતિ થયો. જનરલ ફોર્ટ તથા આલીટ-આઇલ પણ નાસી ગયા ને દુલીપ તથા તેની મા તથા લાલસીંગ અને તેજસીંગ લશ્કરના હાથમાં રમકડાં જેવાં થઇ રહ્યાં.

શીખ સાથે પડેલું યુદ્ધ—શીખ રાજ્યની આવી સ્થિતિ જોઇ હાડિંગ સાહેબે શીરોજપુર ખાતે ૪૦ હજારનું લશ્કર જમાવ્યું શીખ સરદારો શીખ લશ્કરથી ડરતા હોઇ કરતો જલ્દી નાશ કરવા ઇચ્છતા હતા. તેથી ૬૦ હજાર લશ્કર સતલજ તરફ મોકલ્યું આ વખતે શીરોજપુરના ૧૦ હજાર લશ્કર ઉપર જે શીખે હુમલો કર્યો હોત તો તે જય પામત. પણ તેમના જયથી ને ડરતા હતા. એવામાં કમાન્ડર ઇન ચીફ ગાફ તથા હાડિંગ સાહેબ ૨૦ હજારનું લશ્કર લઇ મુઝડી મુઝામે શીખ સાથે લડાઇ ચલાવી. લાલસિંગ નાસી જવાથી શીખો હાર્યા. ને છાવણીમાં ગયા. તે લેવા ગાફ સાહેબે ઘણી મહેનત કરી. લશ્કર હાથે પછી છાવણી લેવાઇ

નહિ. આ લડાઈથી અંગ્રેજોનો ખોરાક ખુટી ગયો હતો. આ વખતે તેજસીંગ નવું લશકર લખતે આવ્યો. પણ લડાયા વગર ચાલ્યો ગયો. “ જોના આગેવાન આંધળા તેનું કટક કુવામાં પડે ” અંગ્રેજ સૈન્ય આગળ નહિ વધ્યાથી રણજેરે ખંદીવાળ આગળ હારીસ્મી-યને હરાવ્યો પણ હારીસ્મીથી અત્રીવાળ આગળ રણજેરને હરાવી ગયેલી આખર પાછી મેળવી. ૧૮૪૬ આ વખતે લાલસીંગને બદલે ગુલાબસીંગ દીવાન ઠરાવે. તેણે સલાહ માંડી. તેથી હાડીંગે હથિઆ-રની માગણી કરી. પણ સૈન્યવાળાએ એ પ્રમાણે વતી સલાહની ના પાડી. તેથી અંગ્રેજોએ શીખની સોબોઓની છાવણી ઉપર હુ-દ્દો કર્યો. આ વખતે લાલસીંગ ખુટી નાસી ગયો. તથા તેજસીંગે નાસી જતાં સતલજનો પૂર તોડી નાંખ્યો. આવા આવા સંજોગો હોવાથી શીખ લશકર હાથું. શ્યામસીંગ સરદાર બાહાદુરીથી મરતાં સુધી એકલો લડ્યો પણ હાર્યો. આ લડાઈમાં ૮ હજાર શીખો અંગ્રેજ લશકરમાંથી ૨૪૦૦ મારામતો મરણ પામ્યા છેવટે લાહોર મુકામે સંધી થઈ તેમાં એવું ઠર્યું કે સતલજને ખીઆની વચ્ચેનો દુઆબ તથા દોઢ કરોડ રૂપિયા લડાઈના ખર્ચ બદલ શીખે આપ-વા. પણ શીવકમાં ૫૦ લાખ હોવાથી એક કરોડ ગુલાબસીંગે આપ્યા તે બદલ તેને કાશ્મીર તે જામુ પ્રાંત આપ્યા. શીખનું લશકર ૩૨૦૦૦ નું રાખવું. તે કુંવર મોટો થતાં સુધી લાહોરના રેસીડેન્ટની દેખરેખ નીચે પંચથી કારભાર ચલાવવો. રાખની મા-ગણીથી ત્યાં અંગ્રેજ લશકર પણ રક્ષણાર્થે રાખ્યું ઇ. સ. ૧૮૪૬.

શીખ સરદારોનો બળવો—રણજીતે મુઘલતાનમાં જે સુબે-મુકયો હતો. તે મરણ પામવાથી હાલ તે સુબાનો પુત્ર મુળરાજ

ત્યાં હતો. તેને કાયમ કરવા શીખ દીવાન લાલસીંગે કરોડ રૂપિયા માખા. પણ મુળરાજે વીશ લાખ આપવાની હા પાડી. શીખમાં કુંસંપ થવાથી તે રકમ અટકાવી હતી તેથી અંગ્રેજો વચ્ચે પડી અપાવી મુળરાજે આ વખતે રૂપિયા આપી રાજનામું આપ્યું. ને ત્યાં ખાનસીંગને નીમ્યો. હવે અંગ્રેજો લશકર કબજે લેવા મુલતાન ગયું ને મુળરાજ પાસે ચહેલી ખંડણી માગી તે ન આપીને તેના લશકરે અંગ્રેજો જમલદારોને મારી નાંખ્યા તથા લશકર મુળરાજને મળી ગયું તેથી પંજાબમાં ખંડ જંગ્યું તેથી અંગ્રેજો લશકર જમાવી મુળરાજને કિતેરી તથા સદુસેન આગળ હરાવ્યો. ત્યાં લેફ્ટેનન્ટ સાહેબને બીશ તથા શેરશીંગ લકશરો લઈ મળ્યા. તેમણે મુલતાને ભેરો ધાલ્યો તેથી દુલીપની મા તથા મુલતાનનો નવો એડવર્ડસ સુખો અંગ્રેજને કાઢવાની ખટપટમાં પડ્યા. આ વખતે છત્રસીંગ તથા તેના પુત્રે પણ બળવો ઉઠાવ્યો. આ વખતે બીશે મુળરાજને હુકમ કર્યો કે મહારાણી વીકટોરીઆને નામે મુલતાન ખાલી કરવું તેથી શીખને લાગ્યું કે અંગ્રેજો પંજાબ લેવા ધારે છે તેથી શેરશીંગ ફરી ગયો ને પોતે તથા દોસ્તમહમદ શીખમાં લગી જપ્ત પંજાબમાં બળવો કરવાનો ઢંઢેરો પીટાવ્યો. હમ્મરનો સુખો છત્રસીંગ પણ સામેલ થયો હતો,

શીખ સાથે બીજું યુદ્ધ—મુલતાનથી થેરો ઉઠાવી બીશે જાવણી નાંખી પડ્યો છે, એવામાં શેરસિંગ નાકો તેને રામનગર આગળ મુજબથી લશકર લઈ આવનાર સેનાપતિ ગાફ મળ્યો. તેમાં અંગ્રેજ દાર્યા તોપણ શેરસિંગે ગવર્નર જનરલ દલહોસી સાહેબને એવું લખ્યું કે “ અમારા રાજ્યમાં ગૌવધ થયો છે તથા અમારી

મહારાણીને કાશીમાં કેદ કરી છે તથા શીખ લોકોને હલકા ગણી ગુલામસીંગ રજપુતને ચઢાવ્યો છે જે ઉપરની હરકતો દૂર કરે. તો બળવો બંધ થશે પણ બહાનું હતું. કારણ કે શીખના લશ્કર વધાર્યા જતા હતા. છેવટે ચીલીયનવાળા આગળ શેહિસીંગ સાથે ગોફે યુદ્ધ કર્યું તેમાં અંગ્રેજની ચાર તોપ તથા ત્રણ પક્ષટણના વાવટા શીખોને હાથ આવ્યા ને શીખની ૧૨ તોપો અંગ્રેજને હાથ આવી. ઇ. સ. ૧૮૪૯

મુક્તતાન છતવું—મુબઈનું લશ્કર જનરલ વ્હીશને આવી મળ્યું તેથી તેણે મુક્તતાન લીધું. ને પાછું ત્યાંથી ફર્ય કરી ગાફને મદદમાં આવી મળ્યું.

બળવાનો અંત—શેરસીંગ લશ્કર લઈ ગુજરાત આગળ પડેલો હતો. દોસ્ત મહંમદના ૧૫૦૦ સ્વારો તેની મદદમાં આવ્યા તે સધળાને ગાફ તથા વ્હીશે હરાવ્યા આ વખતે શીખ સરદારો પણ શીખ લશ્કર જેવા ઉત્સાહી હોવાથી હરાવતાં બહુ મહેનત પડી પણ અંતે શીખ હાર્યા ને શેરસીંગ છત્રસીંગ વગેરે હથિયાર મુકી અંગ્રેજને શરણે આવ્યા.

શીખ રાજ્યની આખર—હાડીજના હુકમથી દુલિપસિંહને પાંચ લાખનું વર્ષાસન આપ્યું તથા મુળરાજને જન્મ કેદ કર્યો. તથા બીજા બંડખોરાને યોગ્ય શિક્ષા કરી તેમની બગીરાના બદલામાં વર્ષાસન બાંધી આપ્યાં. એ પ્રમાણે રણજીતનું અવિષ્ય પંદર વર્ષમાં સાબીત કર્યું ને પંજાબ અંગ્રેજ રાજ્યમાં જોડાઈ ગયો. કોહીનૂર જગન્નાથજીને આપવા રણજીતની ઇચ્છા હતી તે મહારાણીશ્રીના તાબામાં શોભાવા ઇચ્છાંડ ગયો.

લોહ હાડીજી—૧૮૪૪ માં ગવર્નર જનરલ થઇને આવ્યા પછીજ એ વખતે પંજાબને વિગ્રહ કરવામાં ગયા. ત્યાં પંજાબીઓ પછીના શાન્તિનાં વર્ષોમાં બેન્ટિક સાહેબે કરેલા સુધારા (જેવા કે સતી થવું, નરમેદ દુધપીતીકરણ, ફાંસીયાનો બંદોબસ્ત) બરાબર અમલમાં આવતાં નહોતા તેના બરાબર બંદોબસ્ત કર્યો. તેણે રાહદારી દાણ માફી કરી વેપારીઓને ઉત્તેજન આપ્યું પછી તે ૧૮૪૮ માં વિજાયત ગયો.

અંગ્રેજી રાજ્યની પુર્ણ કળા અને બળવો.

લોહ દલહૌસી— તેના વખતમાં મુખ્ય પાંચ બનાવ બન્યા તે નીચે પ્રમાણે.

(૧) શીખ રાજ્યનું ખાલસા થવું—ગુજરાતની લડાઈ પછી એ રાજ્ય ખાલસા કરી ત્યાં સરખેન લારેન્સને નીમ્યો હતો. તેણે શીખના હથિયાર લખ લીધાં, જમા બંધી બાંધી જમીનવેરા નાખ્યો, સડકો નહેરો વગેરે બંધાવી દેશ આબાદ કરવા તાક્યું ને સખ્ત ન લાગે એવો દીવાની કાયદો ચલાવી પ્રજામાં શાન્તિફેલાવી.

(૨) બ્રહ્મદેશ સાથે લડાઈ—બ્રહ્મદેશના રાજાએ ઉપ્પત્ત થઈ રંગુનના અંગ્રેજી વહાણના કેપ્ટાનનું અપમાન કર્યું. તે આવત ગવર્નર જનરલે જવાબ માગ્યો તે તેણે ઉન્મત્તાઈ ભરેલે આપ્યો. તેથી અંગ્રેજી સેના બ્રહ્મદેશમાં ચાલી. ૧૮૫૨ માર્ટાબાન પેશુ રંગુન વગેરે શહેરો જીતી રાજાને પદબ્રષ્ટ કર્યો ને તેના બાઈને મારીએ ખોસડ્યો. નવા રાજાએ પેશુ પ્રાંત અંગ્રેજને આપ્યો. વળતાં સંતાલ લોકોએ લેણદારો સામે તકરાર કરી બળવો કર્યો હતો તે પણ સમાવી દીધો.

(૩) બીનવારસી રાજ્યોનું ખાલસા થયું.—(૧) સતારા-
માં લીધેલો દત્તક નામજુર કરી એ રાજ્ય ૧૮૪૯ માં ખાલસા
કયું. (૨) ઝાંસીનો રાજા મરણ પામવાથી તેના દત્તપુત્રને ના
મંજુર કરી તે રાજ્ય ૧૮૫૩ માં ખાલસા કયું. તેજ આવમાં
(૩) નાગરપુરનું રાજ્ય (૪) સંમતપુરનું રાજ્ય એવાજ બનાવને લઈ
ખાલસા કયું.

વર્ષાસન મળતાં બંધ કર્યા—એજ સાલમાં આશ્રાવ
પેચ્યા, કણ્ઠાટકનો નવાબ, ને તંજાવરનો રાજા અપુત્ર મરણ પામ-
વાથી તેમને મળતાં વર્ષાસન બંધ કર્યાં. આશ્રાવના દત્તપુત્ર નાના
સાહેબે વિશાલ સુધી ફરીયાદી કરી પણ કાંઈ વળ્યું નહિ કણ્ઠાટ-
કવાળાને કંઈક જવાબ બાંધી આપી.

વરાડ પ્રાંત અંગ્રેજને મળ્યો—નિજામના રાજ્યમાં તેના
અર્ધ પેટે જે અંગ્રેજ લશ્કર રહેતું હતું તેનું અર્ધ ચડીજવાથી
ગવર્નર જનરલે વરાડ પ્રાંત કંપની સરકારને અપાવ્યો. તેમાંથી
લશ્કરનું અર્ધ જતાં વધે તે નીજામને આપવા ઠરાવ્યું.

અયોધ્યાનું રાજ્ય ખાલસા કયું—અયોધ્યાના રાજ્યમાં
બહુ અધેર ચાલતું હતું તે બાબત નવાબને વારંવાર સુચના અ-
પાતી પણ તે માનતો નહિ. ને રૈયત બહુ પીડાતી. તેથી તેને ૧૨
સાબનું વર્ષાસન બાંધી આપી તે રાજ્ય ખાલસા કયું.

(૫) કંપનીના પટામાં ફેરફાર—૧૮૩૩ પછી ૧૮૫૩
માં આ વખતે કંપનીના પટાની મુદત પૂરી થઈ રહેવાથી નવો
પટો બાંધ્યો. કંપનીમાં ૨૪ ડિવિઝનો ને અદલે ૧૮ રાજ્યા, ૧૮ માં
છત્રી નીમણુંક ઇંગ્લાંડનો રાજા કરે એવું ઠરાવ્યું. બંગાળ, અહારને

ઝોઢીયા પ્રાંતના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર જુદા જુદા ઠરાવ્યા. સીનીલ સર્વિસની પરીક્ષા દેવાની સર્વ પ્રબળને છુટ આપી.

લોકોપયોગી કામો—રેલ્વે તાર ચાલુ થયા, ફળવણી ખાતામાં પણ સુધારો વધારો કર્યો. ગૌશીતળા કાઢવાની યોજના ચાલી. સડક પૂલ, કનાલ બરાકા (લશ્કરી ઝોલજરોને રહેવાની જગો) ઇંજનેર ખાતું ટપાલખાતું, છાપવાનાં વર્તમાન પત્રો વગેરે નીકળ્યાથી લોકોના જ્ઞાનમાં તથા દેશની આબાદીમાં સારો સુધારો વધારો થયો.

લોર્ડ કાનિંગ—તેના વખતમાં મુખ્ય ત્રણ બનાવ બન્યા.

(૧) ઇરાન સાથે લડાઈ—ઇરાની શાહે પ્રથમ કરેલી સરત નહિ પાળતાં દિરાત ઉપર હુમલો કરી તે લીધું. આમાં રશિયાની ઉશ્કરણી છે. એમ બણી જનરલ ઔદ્રામ ઇરાવ ગયો. તેણે શાહને હરાવી કરકમેટ ને બુથાયર શેહેર લીધું તથા સલાહ કરી એવું ઠરાવ્યું કે શાહે દિરાત તથા અફગાનીસ્તાન પરથી દાવો ઉઠાવવો.

ચીન સાથે લડાઈ—કંતાનના ગવર્નરે અંગ્રેજ માલને નુકશાન કર્યું તથા વેપારીને કેદ કર્યા તેથી લોર્ડ એલજન વિલાયતથી બરાબર ત્યાં લશ્કર લઈ ગયો તે વખતે ફ્રેન્ચ પણ ઇંગ્રેજ લશ્કરની કુમકે હતો, તેમણે કંતાન જીત્યું ને ગવર્નરને કેદ કરી કલકત્તે મોકલી દીધો. પછી લશ્કર ત્યાંથી વધી પેકીન જીતવા ગયું ત્યારે ચીનના શાહે હોંગકોંગ ખેટ અંગ્રેજને આપી સલાહ કરી. ને ચીનમાં સર્વ વેપારીઓને છુટ આપી.

(૨) સિપાઈઓનો બળવો—આ બળવો હિંદમાં દેશી પલટણના સિપાઈઓ એ કર્યો. તેથી બહુ ભય લાગ્યો. કારણ કે સર્વ

ઠેકાણે તેનો ચક્રમક ઝરી રહ્યો હતો. પણ કાચુડી માણસો તથા લોડકનીંગ સાહેબની બહાદુરીથી શાન્તિ થઈ ગઈ હતી.

બળવાના કારણો—દલહૌસીના વખતમાં ફેટલાક અપુત્ર મરણ પામેલા રાજાઓનાં રાજ્ય ખાલશા થયા તથા નઠારી વર્તણૂકના રાજાઓને પદ ભ્રષ્ટ કર્યા તેથી (૨) પહેલાં દેશી લશ્કરને હિદમાજ નોકરી કરવાની હતી તેને બદલે હવે બહાર દેશ પણ મોકલવા માંડ્યા તેથી (૩) રાષ્ટ્રકલમાં નાખવાની તોટી દાંતે તોડવી પડે છે તેથી બળવાખોરોએ એવી ગપ ચલાવી કે તે તોટીને ગાય તથા સુઅરની ચરખી ચોપડી છે તેથી હિંદુ-મુસ્લમાન બન્ને ને અંગ્રેજ વટલાવવા ધારે છે તેમ કહી સિપાઇને ઉશ્કેર્યા. (૪) આવી રીતે ઉશ્કેરાયલા લોકોને સમજાવી ધીરા પાડે એવા ઇંગ્રેજ અમલદારોની પણ આ વખતે ખોટ હતી (૫) તાર તથા આગગાડી ચવાથી આપણને ખ્રિસ્તી કરી વિલાયત લઈ જશે એમ અચાન લોકો કહેવા લાગ્યા. (૬) કાઈ કાઈ જગ્યાએ ખ્રિસ્તિયાણાઓ કાઢી ત્યાં ખ્રિસ્ત ધર્મનેા ઉપદેશ દેવા માંડ્યો તથા વિદ્યાનાં મૂળતત્વોના શિક્ષણમાં આ દેશ કરતાં મત બેદ શાળાઓમાં થવા લાગ્યો તેથી (૭) વળી પ્લાસીનું યુદ્ધ થઈ ગયાને પોણોસો વર્ષ થઈ જવાથી જોશીઓએ કહ્યું કે સો વર્ષે કંપનીનું રાજ્ય થશે તેથી પણ બળ-બળાટ થઈ રહ્યો હતો.

બળવાની શરૂઆત—બરાકપુર ને બરાનપુરના દેશી સિપાઇઓએ રાષ્ટ્રકલ લેવાની ના પાડી તેથી મુળ શરૂઆત ત્યાંથી થઈ. તેથી એ સિપાઇઓ પાસેથી હથિઆર લઈ તેમને રમ્મ આપી, તેમણે મીરતની જાવણીમાં જઈ ઉપરની વાત ઉઠાવી ને ત્યાંના દેશી

લસકર સાથે મળી બંડ ક્યું તથા યુરોપીયનોને મારી દિલ્હી લઇ લાધું. દિલ્હીમાં દારૂ ગોળો મોટા જથ્થામાં હતો. તે અંગ્રેજોએ સળગાવી મૂક્યો કે જેથી દુશ્મનોના હાથમાં ન જાય. દિલ્હીમાં આવેલ બળવાખોરોના આગેવાન દીલ્લીનો પાદશાહ તથા તેનો શાહનશાહ થયા. કાનપુરની પક્ષટણુનો આગેવાન બાહુરાવનો પુત્ર નાના સાહેબ થયો. તેણે યુરોપી અમલદાર, મડમો તથા બાળકોને અલ્લાખાદ પહોંચાડવાનું વચન આપી રસ્તામાં વિશ્વાસઘાત કરી મારી નાંખ્યા. અયોધ્યાની પક્ષટણુમાં ત્યાંના નવાબની બેગમ આગેવાન થઇને ગ્વાલીઅરના લસકરને ઉસ્કેરનાર ઝાંસીની રાણી તથા તાતીયા ટોપી આગેવાન હતા. સીંધીયા ડરી જઇ આગ્રે જતો રહ્યો. આ પ્રમાણે અંગ્રેજ લસકરની ૮૦ પક્ષટણુ ફરી ગઇ. આ પક્ષટણુ ખાંધું તેનું ખાદ્યું તથા નિમકહરામી દાનત વાપરી તેથી ઐય થતાં ખાખાવીખી અઘ નાશ પામી ગઇ.

બળવાનું શાન્ત થવું—બંડખોરોનું મુખ્ય સ્થળ દિલ્હી હતું ત્યાંથી પંજાબમાં વાત આવતાં સરખનલારેન્સે નવું લસકર ઉભું ક્યું તેમાં શાખ સંસ્થાનમાં પત્યાળા વગેરે સ્થળેથી નવું લસકર મદદમાં લાવ્યું તેમણે દિલ્હી જઇ બંડ સમાવ્યું. તથા હેવલોકે નાના સાહેબને કાનપુર આગળ હરાવી નસાડ્યો. ત્યાંથી લખનોરના ઘેરામાં સપડાઇ ગયેલા ઔદ્રામની મદદે હેવલોક તથા ચીનમાં વંશ્ય કરી આવનાર એજન્ટ ગયા. તેમણે લખનોર લખનૌરના ઔદ્રામને છોડાડ્યો. ને બંડ સમાવ્યું. મુખ્યમંત્રી લસકરવડે સરચંદ્રેરાઝ છુદેવખંડમાં તાતીયા ટોપીને હરાવી હરાવી ગ્વાલીઅર લીધું. ત્યાં ઝાંસીની રાણી લડતાં મરણ પામી ને તાતીયા ટોપી

નાસી ગયો, ઇ.સ. ૧૮૫૮ અમદાવાદમાં જરા બળબળાટ થયો પણ બળવો થયા પહેલાંજ બળવાખોરો પકડાઈ ગયા. ને શિક્ષાને પાત્ર થયા.

ખંડ ખોરનું પકડાવું—દિલ્હીના પાદશાહને પકડી રંગુનમાં ફેદ કર્યો ત્યાં તે ૧૮૬૨માં મરણ પામ્યો. નાના સાહેબ નેપાળ બણી નાસી જઈ ત્યાંજ મરણ પામ્યો. તાતીઆ ટોપીને હોટા ઉદ્દેપનમાં પકડ્યો ને ખુની ગણી ફાંસીએ લટકાવ્યો. અપોધ્યાની ખેગરને પકડી ફેદમાં નાખી. આ પ્રમાણે બળવખોરોનો નાશ કર્યો. એ વખતે હિંદના ગવર્નર જનરલે તથા સેનાપતિએ જે ધીરજ, યુક્તિ, અંચળાઈ ને સમયસુચકતા વાપરી હતી. તે ધણી વખાણવા લાયક હતી. ખંડી રક્ષતના મન શાન્ત પાડવા ડેલીંગ સાહેબે મહારાણી વિક્ટોરીઆના નામથી તા. ૫ જાન્યુઆરી સને ૧૮૫૮ ને રોજ એક જાહેર નામું બહાર પાડી ગામેગામે વંચાવ્યું.

ઢંઢેરો—જેમણે અંગ્રેજોનાં ખુન કર્યાં છે તેમનોજ ખુનની સજા થશે. બાકીનાઓ જે ઉચ્ચરણીયા સામેલ થયા છ તેઓ ઘેર આવી પોતાને ધંધે વળગશે તે તેમને મારી મળશે. (૨) આજથી હિંદનું રાજ્ય કંપની પાસેથી લઈ ગદારાણી શ્રીએ હસ્તક લીધું છે, તેથી તે સર્વ પ્રજાને પોતાના પુત્ર પુત્રી તુલ્ય સમાન ભાવથી ગણાશે. ધર્મની બાબતમાં સરકાર વચ્ચે પડશે નહિ (૩) સરકારી નોકરીમાં કાળા ખોરાનો ભેદ નહિ ગણીએ. (૪) જમાન સંબંધી કે ચારસા સંબંધી બાબતમાં હિંદના પ્રાચીન દંક કે રિવાજ ઉપર પૂરતું લક્ષ આપવામાં આવશે. (૫) જે રાજ્યો બળવામાં બળ્યા નથી તેમને દત્તક લેવાની સનંદ આપી. આ ઢંઢેરાને હિંદવાસીઓ

પોતાના હક પત્ર તરીકે ગણે છે.

હિંદની રાજ્યવ્યવસ્થા—મહારાણીએ પોતાના હસ્તકમાં હિંદનું રાજ્ય લઇ ગવર્નર જનરલને પોતાનો પ્રતિનિધિ કે વાર્ષિક સરોય ઠરાવ્યો. તેને મદદ આપવા બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળમાં એક સેક્રેટરીને ૧૫ કૌન્સિલરો નીમ્યા. એણે રેલ્વે તથા નહેરો વધારી. બળવામાં ૪૦ કરોડનું ખર્ચ થવાથી કેપિટલ વેરો નામે કર નાખ્યો. ને કાગળની ચક્રણી નોટો કાઢી. પંજાબની પૂર્વમાં દુકાળ પડવાથી અહીં માનસા મરણ પામ્યાં, દેશ નિકાલની સમવાળાને આંદેમાન બેટમાં મોકલવા માંડ્યા લોર્ડ કેનિંગ ૧૮૬૨ માં વિભાગીત ગયો.

સને ૧૮૬૨ થી ૧૮૭૩ સુધી

લોર્ડ એલ્ફન—એ વાઇસરોય હિંદમાં દોઢ વર્ષ રહ્યો હતો. ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ સને ૧૭૬૧ માં કાયદા કરનારી કૌન્સિલના ધારાની રૂએ છ મેમ્બરની કૌન્સિલ ઠરાવી તેમાં ત્રણ દેશીને ત્રણ અંગ્રેજ વેપારીઓ હતા, હિંદની વાયબમાં બહાલી લોકોની ઉચ્છેદ-ણીથી ત્યાંના પદાડી લોકોએ બળવો કર્યો તે મહા મહેનતે સમાવી એ બળવો નાશ કર્યો. આ વખતે ઉત્તર તથા દક્ષિણ અમેરિકામાં ગુલામોને સંતંત્રતા આપવાના સંબંધમાં જાપરો જંગ મચવાથી ત્યાંનું ર વિભાગીત જતું અટક્યું તેથી હિંદના રતી કીમત એકદમ સાત આઠ ગણી થઇ. આ વાઇસરોય હિંદમાંજ સને ૧૮૬૭ માં મરણ પામ્યા.

લોર્ડ લારેન્સ—આ વાઇસરોય આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરની જગ્યાપરથી પોતાની હાશીયારી વડે આ પદવી પામ્યો હતો. તેણે પંજાબના શીખ રાજાઓને બેગા કરી સુધારા દાખલ કરવા ઉપ-

દેશ આપ્યો. આસામની તળેટીમાં દોઆંખ પરમણું છે તેના ઉપર જુતાનનો રાજા દાવો કરી ત્યાંની રક્ષતને પીડતો હતો. તેથી અંગ્રેજો તેને વશ કરવા લડકર મોકલ્યું. પણ ખરાબ હવા પાણીથી ઘણાં માણસો મરણ પામ્યાં. અંતે દરવરસે રથ હજાર રૂ. આપવા ઠરાવી સંધી કરી. પ્રથમ રૂનો બજાર તેજ થયો હતો. તે આના વખતમાં બહુજ મંદ થયો તેથી વેપારીઓ પામમાલ થઇ ગયા. ૧૮૬૭ માં ઓઢીઆ તથા વાયબ્ય પ્રાંતોમાં દુકાળ પડવાથી લાંબો માણસો મરણ પામ્યા. તેનું રક્ષણ કરવાનું કામ સરકારને માથે આવવાથી રેલ્વે, નહેરા, તળાવો વગેરે રીલીફ કામો હિંદી તેઓને ત્યાં મજૂરીએ લગાડ્યા, કાબુલનો રાજા દોસ્ત મહમદ મરણ પામવાથી અંદર અંદર લડાઈઓ ચાલી. છેવટે તેનો દીકરો શેરઅલી અમીર થયો. સને ૧૮૬૩ માં આબીસીયાનું તાફાન સમાવવા હિંદના લડકરને ત્યાં મોકલ્યું. હાજીકાની આસપાસ ત્રણેર લોકોએ બળવો કર્યો તે સને ૧૮૬૮ માં સમાવ્યો. મહારાણીશ્રીના ઠરાવ મુજબ હાજીમીના પાંચ વર્ષ પૂરાં થવાથી તે સને ૧૮૬૯ માં વિસાત ગયો.

લોહમિયો—તે ૧૮૬૯ માં વાઈસરોય થઇ આવ્યો. તેણે કાબુલના અમીર શેરઅલીને અંગ્રાણા દરબાર બરી દરસાલ ૧૨ લાખ આપવા ઠરાવી પક્ષમાં લીધો. (૨) ૧૮૬૬માં મહારાણીના કુંવર હયુક ઓફ ઓડીશ્વરો અહીં પધારતાં હિંદની વફાદાર પ્રજાએ વફાદારી બતાવી બહુ માન આપ્યું હતું. (૩) તેણે રેલ્વે, નહેરાને સડકોમાં પુષ્કળ વધારો કર્યો. તથા મીઠા ઉપરની જકાતમાં મુધારો થોડો ને ખેતીવાડીનું ખાતું કાઢ્યું. પછી આદમાનમાં કાળા પાણીએ

મોકલેલ કેદીઓની તપાસે જતાં કોઇ શેઠઅલ્લી નામે અફગાન કેદી-
એ તેનો ધાત કર્યો. ૧૮૭૨

લોર્ડનાથજી—તેણે ૧૮૭૨ માં વાયસરોયની પદવી લીધી.
સને ૧૮૭૪ માં મંગળામાં દુકાળ પડવાથી રીલીફ કામે ઉઠાડ્યા.
તથા પંડે જાત મહેનત લઈ ધણાના જીવ ઉગાર્યા. આ વખતે વ-
ડોદરાનારેસીડેન્ટ કર્નલ ફેર ઝેરતે આપવાનું તહેામત મહારાવ
ગાયકવાડ ઉપર આવવાથી તેની તપાસ આલી તેમાં ત્રણ હુરોળી.
અનોને ગુનો જણાયો. પણ દેશીઓ ન જણાયો. તોપણ રાજ્ય
ચલાવતાં આવડતું નથી તથા રાજ્યમાં ધણું અધેર છે, એવું ત-
હેામત મુકી મહારાવને મદ્રાસમાં સને ૧૮૭૫ માં કેદ કર્યો તે
ત્યાંજ ૧૮૮૨ મરણ પામ્યા. અને ખંડેરાવની વિધવા રાણી જમ-
નાગાદને ખોળે સયાજીરાવ ગાયકવાડને સરકાર દત્તક લેવડાવી
વડોદરાની ગાદીએ બેસાડ્યા. તે હાલમાં છે આ વખતે મહારાણી-
શ્રીના પાટવી કુંવરે હિંદમાં આવ્યાં લોકોએ વફાદારી બતાવી
બહુ માન આપ્યું હતું. વિભાગતનું પ્રધાન મંડળ બદલાયાથી નેઝ-
જીક પાંચ વર્ષની મુદત પૂરી થતાં પહેલા વિભાગત ગયો તે નવા
પ્રધાન મંડળના મતને લોર્ડ લીટન આવ્યો અને ૧૮૭૬

લોર્ડ લીટન—તેના વખતમાં સને ૧૮૭૭ ના જાનેવારીની
પહેલી તારીખે પાર્લામેન્ટની મંજૂરીથી દિલ્હીમાં દરબાર ભરી મહા-
રાણીશ્રીએ “ કેસરે હિંદ ” પદ ધારણ કર્યું (૨) ૧૮૭૭ની
આખરે મુંબઈને મદ્રાસમાં અગાઉ નહિ પડેલો એવો બારે દુકાળ
પડવાથી ૫૧૧ લાખ માણસો જૂખની વેદનાથી મરણ પામ્યાં સર-
કારે તથા દેશી રાજાઓએ ધણી મદદ કરી હતી. સરકારને તે કા-

મર્મા ૧૧ કરોડ રૂ. નુ ખર્ચ થયું તે ખોટ પૂરી પાડવા લાઇસેન્સ ટેક્સ એટલે ધંધા રાજ્યગાર ઉપર વેરા નાંખ્યો તથા મુખ્યમંત્રીને મદ્રાસના મીઠાની જઠાતમાં વધારો કર્યો. દારૂ, તાડી, અરીણ, તથા જંગલના કાયદા કરી ઉપજમાં વધારો કર્યો. (૩) છાપખાનાને એડકાફે જે સ્વતંત્રતા આપી હતી તેમાં ઘટાડો કર્યો. (૪) દેશીઓને હથિયાર નહિ રાખવા દેવાનો કાયદો થયો. સને ૧૮૭૭.

અફઘાન સાથે લડાઇ—ત્યાંના અમીર શેરઅલીને ૧૨ લાખ રૂપિયા આપવા કરી જે સંધી કરી હતી તે તેણે પાળી નહિ ને રણવડીલને માન સાથે બોલાવવા માંડ્યો તથા અંગ્રેજ વડીલને પેસવા દીધા નહિ. તેથી લડાઇની જરૂર પડી. ખેમર કુરમને બોલન ઘાટને માર્ગે અંગ્રેજ લશ્કરે જઇ કાબુલ લીધું, શેરઅલી નાઠો તેથી તેના દીકરા યાકુબખાનને બેસાડ્યો. ને ત્યાં સરલુજ કાવેરીને રેસિડેન્ટ તરીકે રાખ્યો. આ વખતે નવા અમીરે કુરમતથા બોલન ઘાટની અંદરના ભાગોનો કબજો અંગ્રેજને આપ્યો.

કાબુલમાં ખંડ—પોતાના રાજ્યમાં પરદેશીઓને અફઘાનો જોઇ શક્યા નહિ તેથી આ વખતે પણ મેટ કાફતી પેડે રેસીડેન્ટ તથા તેના ઘણા માણસોને મારી નાંખ્યા તેથી ત્યાં લશ્કર ચઢ્યું. યાકુબ શરણે આવવાથી તેને કેદ કરી હિંદમાં લાવ્યા. કાબુલને કંદહાર અંગ્રેજને મળ્યો. પણ અફઘાનો ફરી લડવા ઉડ્યા. એવામાં વિજ્ઞાયતવાં પ્રધાન મંડળમાં કાન્ઝર વેટીવે પક્ષ બદલાયું ને લીબરલ પ્રધાન થયા. તેથી લીટન રાજ નામું આપી ગયો ને રીપન નવા પક્ષનો હોવાથી આવ્યો. ૧૮૮૦.

લાઈરીપન—આ વખતે યાકુબખાનના ભાઇ અયુબખાને ખંડ

હઠાવી કંદહારના અંગ્રેજ લશ્કરને ઘેરી ધીધુ તથા સેનાપતિ રાખ-
ટ્સે કાબુલથી કંદહાર આવી હિરાતના સુખા અયુબને નસાકયો ને
અફઘાનો ઉપર ફરી દાબ બેસાડ્યો.

અફઘાન લડાઇનો અંત—રીપન સાહેબનો વિચાર અફઘા
નીસ્તાનમાં આબરબેર પાછા નીકળી જવાનો હતો કારણ કે અફ-
ઘાનો સામે લડતાં ધનની ને માણસની બહુ ખુવારી થતી હતી
તથા દોસ્તમહંમદના વડા પુત્રના વંશજ અબ્દુલ રહેમાનને કા-
બુલની ગદીએ બેસાડી લશ્કર હિંદમાં પાછું આવ્યું ત્યાર પછી
અયુબે બંડ જગાવ્યું. પણ અબ્દુલરહેમાને તેને હઠાવી પાછો કાઢ્યો
તે ઇરાનમાં કેદ પકડાયો ને પોતાની પાસે કાષ્ટ ન ૨ હેવાથી તે
૧૮૮૦ માં અંગ્રેજને શરણે ગયો.

લોર્ડ રીપનની રાજ્ય નીતિ—(૧)તેનો વિચાર એવો હતો
કે પરદેશી રાજ્યની ખટપટમાં ન ઉતરનાં દેશમાં રહી દેશ આબાદ
કરી દેશાઓની વફાદારી મેળવવી તથા તેણે મીઠાનો કર બટા-
ડ્યો (૨) છાપખાનાની બંધીનો ધારો રદ કરી વર્તમાન પત્રોને
છુટ આપી. (૩) દેશીઓનો ઇન્સાફ જ્યુરીની મારફત કરવાની
પરવાનગી આપી, ખાનગી સાહસને ઉત્તેજન આપ્યું. (૪) હિંદની
પ્રજામાં કારભાર કરવાની મોટી શક્તિ છે હમણાં હીન થયેલી છે
તથા તેને ખીલવવા લોકલફંડ તથા મ્યુનીસીપાલિટીનો વહીવટ દેશી-
ઓ તરફથી નીમેલા પ્રતિનિધિઓ કરે એવો ધારો તા. ૧૮.
૫-૧૮૭૪ થો શરૂ થયો. (૬) મહિસુરનો રાજા પુખ્ત વયનો થ-
વાથી તેનું રાજ્ય તેને પાછું સોંપ્યું. આ વાઘસરંચને વિચાર્યત
જતી વખતે પ્રજાએ ધણું સારું માન આપ્યું હતું કારણકે તે
પ્રજાપ્રિય હતો.

હોડ સ્ક્રીન—તેણે પ્રથમ ૧૮૮૭ માં રાવળપીંડીમાં દરબાર ભરી અબદુલ રહેમાનને જે ૧૨ લાખનું સાલીઆણું અપાતું બંધ કર્યું. હવે તે ચાલુ કર્યું (૨) અલ્લદેશના રાજા થીઆએ તોફાન કર્યાથી અંગ્રેજો ત્યાં ગયા. અને થીઆને હરાવી રત્નાગીરીમાં કેદ કર્યો તથા ઉપલો અલ્લદેશ હિંદ સાથે જોડી દીધો. બળવા પછી અફઘાનીસ્તાનનો થોડો ભાગ તથા આ વખતે લીધેલો અલ્લદેશ વધવાથી હિંદમાં અંગ્રેજી રાજ્ય પૂર્ણ ક્ષાએ પહોંચ્યું.

ખર્ચનો વધારો ને નવા કર—કાબુલમાં અમીરને પક્ષમાં લીધો છે. પણ તે ફરી ન જાય તેના કાંઈ જાનીન નથી. માટે તે તરફ તેની અટકાયત કરવા બાંધ કામની જરૂર જાણી કામ શરૂ કર્યું તેમાં ઉપજ કરતાં ખર્ચ વધી ગયો. તેથી મીઠા ઉપરનો કર વધાર્યો તથા લંબા ઉપરના કરને બદલે મનકમ ટેકસ એટલે ઉપજ ઉપર કર નાંખ્યો ને કેટલાંક સરકારી ખાતામાં ખર્ચ કમી કર્યું.

દેશી રાજયોમાં બનાવો—સને ૧૮૮૬ માં તુકોજ હોલ્કર મરણ પામવાથી તેનો પાટવા કુંવર બાબા સાહેબ ગાદીએ બેઠો. વળી એજ સાલમાં જુઆજી સીંધીયા મરણ પામવાથી તેના નાના કુંવરને ટ્રાવીની દેખરેખ નીચે ગાદી સોંપી. આ વખતે બોપાળના રાજ્યમાં પહેલવહેલો અંગ્રેજ દીવાન થયો.

મુંગલાંડ પ્રત્યે હિંદની વફાદારી—મહારાણીરાને ૧૮૮૭ માં રાજ્ય કરતાં ૫૦ વર્ષ પુરા થવાથી ફેમર આરીની ૧ મી તારીખે દેશી તથા અંગ્રેજી રાજ્યમાં ગામેગામે જયમીલી મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો તે વખતે હિંદના રાજા રાણા અને પ્રજાએ કેસ-

રેલિંદ પ્રત્યે વફાદારી ખતાવી ઉત્સાહથી ઉત્સવ ઉજવ્યો ને લોકા-
પયોગી કામોમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચ્યા. વળી એ ઉત્સવ ત્યારે
જુન માસમાં ઇંગ્લાંડ થયો ત્યારે પણ અહીંની માફક વફાદારી
ખતાવવા ધણા મહારાજાઓ ત્યાં પણ ગયા હતા. મુદત પૂરી થતાં
તે ૧૮૮૮ માં ગયો ને ત્યાં લેન્સડાઉન આવ્યો. ૧૮૮૮.

લોર્ડ લેન્સડાઉન—એના અગ્રણ્યમાં (૧) કાશ્મીરના રાજાને
ત્યાંની ખટપટથી પદબ્રજ કર્યો ને ત્યાં પંચને વહીવટ સોંપ્યો ૧૮૮૯
(૨) ૧૮૯૧ માં મધ્યપુરના રાજ્યમાં તોફાન થવાથી તે રાજાએ
ત્યાંના બ્રિટિશ રેસીડેન્ટને મારી નાંખ્યો તેથી ત્યાં જઈ તે જીત્યું.
ને રાજાના પીતરાણમાંથી એક પાંચ વર્ષના શોરમને ગાદીએ બે-
સાડ્યો ને ત્યાં અંગ્રેજી વહીવટદાર રાખ્યો. એજ લોર્ડ લેન્સડાઉને
સંમતિવચનો કાયદો (જોની ઉમર બાર વર્ષના થયા પહેલાં તેનો
પતિ તેની સાથે સંસાર માંડે તો તે ગુનેગાર છે તે રાજાને પાત્ર
છે) ઠરાવ્યો (૩) મુંબઈ દલાદાની દક્ષિણે તથા મદ્રાસ, બં-
માળાને અંગ્રેજીમાં દુકાળ પડવાથી માણસોને અચાવવા બારી જ-
ગોએ બાંધ કામો ઉઠાડ્યાં. આ વખતે હિંદવસીદાદાનાદા નવરો-
પાર્લામેન્ટમાં મેમ્બર થયા ને યાયદા બાંધનારી સસાંમાં અગ્ર તર-
ફના મેમ્બરો નીમવાનો ધાનેા થવાથી મેમ્બરો દેશની ને દલાદાની
મુંખ્ય સલામાં નીમાયા. કાબુલના અમીરને બાર લાખને અગ્ર ૧૮
લાખ રૂપિયા વર્ષાગત તરિકે આપવા ઠરાવી તે ૧૮૯૮ ની રાજ-
આતમાં વિલાયત ગયો.

લોર્ડ એલ્જન—તે ૧૮૬૨ માં થઈ ગયેલા ગવર્નર જનરલ
લોર્ડ એલ્જનના પુત્ર થાય. તેમના વખતમાં ૧૮૯૬ માં હિંદમાં

બહુ વિસ્તારમાં દુકાળ પડવાથી ઠામ ઠામ બાંધ કામો ઉઘાડી લો-
કાને કાને વળગાડ્યા તથા પુષ્કર હાઉસો બોલાવી વ્યાપી નિરાધાર-
રોને તેમાં વસાવ્યાં. માંડીઓ તાવ એટલે પ્લેગ મુંબાઇમાં ચાલ્યો
ને તેની વચ્ચે પુના ગ્રાણી વગેરેમાં ચાલી. મહારાષ્ટ્રીને રાજ્ય કર-
તાં ૧૮૬૭ માં સાઠ વર્ષ પૂરાં થવાથી ઇંગ્લાંડમાં “ કાયમંડ જ્યુ-
બીલી ” નો મહોત્સવ પાળ્યો. હિંદની સરહદ ઉપર પહાડી લો-
કાએ તોફાન કરવાથી ત્યાં લશ્કર મોકલ્યું. તે પહાડી લોકોને વચ્ચે
કર્મ પણ લગ્નરો માણસો મરણ પામ્યા ને કરેડો રૂપિઆનું ખર્ચ
થઈ ગયું. સને ૧૮૬૮માં વર્તમાન પત્રની સ્વતંત્રતા ઉપર અંકુશ
મુકનારો કાયદો થયો. તે ૧૮૬૯ માં પીલાયત ગયો.

લોર્ડ કર્ઝન—એ સને ૧૮૬૯ ના જન્યુઆરી માસમાં
આવ્યો. તે વખતે આગલા વરસ કરતાં પણ વધારે દુકાળ હિંદના
પશ્ચિમ ભાગમાં પડવાથી ઘણાં ઘેર તથા માણસો મરણ પામ્યાં.
આ વખતે કર્ઝન જાને ફરી લોકોનાં દુઃખો ટાળવા બાંધ કામો
ઉઘાડ્યાં તથા માંડીને અશક્તને માટે પુષ્કર હાઉસો ઉઘાડી મફત
ખાવા પીવાનું આપી પોષણ કર્યું. (૨) યુરોપથી આવતી ખાંડ
ઉપર જઠાત નાખવાથી તે મોંઘી પડી તેથી દેશી ખાંડ ગતિવસ્તુ
લોકોને ઉત્તેજન મળ્યું. (૩) દક્ષિણ આફ્રિકામાં ટ્રાન્સવાલના બોયર
લોકો સાથે અંગ્રેજોને લડાપ થવાથી હિંદનું ફેટલુંક લશ્કર ત્યાં
મોકલવામાં આવ્યું, (૪) ચીનમાં પ્રિસિત લોકોની કતલ થવાથી
યુરોપમાંથી તેમજ હિંદમાંથી લશ્કરો ત્યાં ગયાં. (૫) સને ૧૮૭૦
માં ગુજરાતમાં પોણ વરસાદની તાણ હોવાથી તથા બિંદરો નીકળ-
વાથી બીજા વર્ષમાં પણ દુકાળ પડ્યો. (૬) તા. ૨૩-૧-૧૮૭૧

માં મહારાણીશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થવાથી એમના મોટા પુત્ર સાતમા એડવર્ડ શહેનશાહ થયા. (૭) તા. ૬-૮-૧૯૦૨ ના રોજ એડવર્ડ-નો રાજ્યાભિષેક ઇંગ્લાંડમાં થવાથી દુનિયાના બધા ભાગના લોકો તથા હિંદના સંભાવિત ગ્રહસ્થોએ શુભ અવસરમાં ભાગ લેવા ઇંગ્લાંડમાં ગયા હતા. ગૃહસ્થોમાં એ શુભ ઉત્સવ અહીં તા. ૧-૧-૧૯૦૩ ના રોજ દીક્ષી ખાતે ઉજવવામાં આવ્યો હતો. તે વખતે એડવર્ડ પોતાના પવિત્ર ને પુણ્ય માતૃશ્રીના પગલે પગલે ચાલશે એવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી હતી. આ પ્રસંગે મીઠા ઉપરના કરમાં ઘટાડો કર્યો હતો. તથા ૫૦૦ રૂ. ની ઉપજ ઉપર જે કર લેવાતો તે હવેથી એક હજારની ઉપજ ઉપર લેવાનું ઠરાવ્યું, હિંદી પ્રધાનની કૌન્સિલમાં આ દેશના જે મેમ્બરો નીમવામાં આવ્યા. તે હિંદના રાજ્ય વહીવટમાં સુધારો વધારો કરવા પાદશાહી કમીશન નીમ્યું. સને ૧૯૦૯ માં આ દેશના વહીવટમાં હિંદી પ્રજા ભાગ લેતી થાય તે સારૂ ઇલાકાની કૌન્સિલમાં વધારે સલાહકારો નીમવાનો હિંદી પ્રજાને હક મળે તેવો કાયદો થયો તે કાયદાની રૂએ ઇલાકાની તથા સરકારની કૌન્સિલમાં વધારે મેમ્બરો નીમાયા ને વાર્ષસરોયની કૌન્સિલમાં એક દેશી મેમ્બર નીમાયો. સને ૧૯૧૦ માં લોકપ્રિય થઇ પડેલા આપણા શહેનશાહ એડવર્ડનો સ્વર્ગવાસ થવાથી તેમના પાટની કુંવર પાંચમા જ્યોર્જ ગાદીએ બેઠા. મિન્ટો સાહેબની મુદત પૂરી થવાથી હાર્ડિંગ સાહેબ પધાર્યા.

લોર્ડ હાર્ડિંગ—આ વાર્ષસરોય સને ૧૯૧૧ માં હિંદમાં પધાર્યા, તેમના વખતનો ઇતિહાસ હમેશને માટે યાદ રહે તેવો જે કારણ કે આ દેશમાં ઇ. સ. ૧૮૫૮ થી કંપની પાસેથી રાજ્યની

ભગામ મહારાણીશ્રીએ પોતાને હસ્તક લીધી ત્યારથી આજ સુધીમાં કોઇ શહેનશાહ હિંદમાં આવી દિલ્હીની ગાદીએ બેઠા નહોતા. ફક્ત તેમના તરફથી તેમના પ્રતિનિધિ અહીં એવે પ્રસંગે ઉત્સવ કરતા. તે આ જ્યોર્જ પાંચમા સને ૧૯૦૬માં અહીં પધારેલ તે ઇચ્છાનુસાર આ વખતે દિલ્હીની ગાદીએ બેસી પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરી હતી. તે વખતે હિંદના મોટા મોટા મહારાજાઓએ તથા નામાંકિત ગૃહસ્થોએ એ ઉત્સાહમાં જઇ અપૂર્વ લાભ લીધો હતો ને પોતાની વફાદારી બતાવી હતી. પાદશાહ જ્યોર્જ તથા તેમની પત્ની મેરીએ પણ હિંદમાં દિલ્હીની ગાદીએ બેસીને ચક્રવર્તિપણુ ધારણ કર્યું. તેની ખુશાલીમાં દેશના કલ્યાણાર્થે અપૂર્વ બક્ષિસો આપી હતી.

આપેલી બક્ષિસો—(૧) કુળવણીની વૃદ્ધિ થવા માટે દર વરસે રૂ. ૫૦ લાખ વધારે આપવા, (૨) કર્જન સાહેબે બંગાળના જે બે ભાગ પાડ્યા હતા. તે જેથી બધી પ્રજા નારાજ હતી. તેનો દીર્ઘ દષ્ટિથી વિચાર કરી તે ભાગો જોડી દીધા ને છોટાઉદેપુર તથા આસામના ભાગો જુદા કરી તે ઉપર અનુક્રમે લેફ્ટેનેન્ટ તથા ચીફ કમીશનર નીમવાનું ઠરાવ્યું. (૩) નાના દેશી રાજ્યો પાસે સરકારનું લેણું હતું તે માફ કરાવ્યું. (૪) સો રૂપિયા સુધીના કરજદાર કેદીઓને ગરીબ જાણી એ કરજમાંથી મુક્ત કરી છોડી મુકવા. (૫) હિંદની રાજ્યધાની કલકત્તામાં છે ત્યાંથી ફેરવી દિલ્હીની પાસે જ્યોર્જટાઉ વસાવી ત્યાં કરવી. તેથી બધા રાજ્યોને મધ્યસ્થ થઇને વળી સરકારને ખર્ચ કમી થશે. એવો વિચાર દર્શાવ્યો. (૬) સને ૧૯૧૧ ના હીસેબરની ખાસ તારીખે પોતે ગાદીએ બેસી કુળવણી લેનાર તમામ વિદ્યાર્થીઓને પોત પોતાની લાયકાત

પ્રમાણે ચાંદ વહેંચ્યા તથા મીઠામ જમાડી. આવા શુભ કામોથી
ખંધી પ્રજા રાજરાજ થઈ ચારે તરફ મહારાજા જ્યોર્જ તથા તેમ-
ના પત્ની મેરીના મરોગીત ગાતા લાગી તથા પ્રભુ પાસે ખસ
અંતઃકરણથી એવું માગ્યું કે હે પ્રભુ.

આ સર્વોપરિ મહારાજા પાંચમા જ્યોર્જનું આબાદી બરેલુ
રાજ્ય મેરી સહિત ચિરંકાળ સુખેથી ભોગવે.

શહેનશાહ પાંચમા જયોર્જ માટે.

પ્રભુ પ્રાર્થના.

ભુજંગી છંદ.

પ્રભુ છો તમે દેવના દેવ બારી.
વસી અંતરે વાત જાણો અમારી
દીધા ઉત્સવો આજ તો ગામગામે
કરો ઉન્નતિ જયોર્જની હામ હામે.....૧.

તપો રાજગાદી તપો તેજ તેનું
રહો ખ્યાતિમાં ધર્મ જે રાજ જેનું
શુદ્ધ ચંદ્ર કાન્તિ વધ્યે જેમ વ્યોમે
કરો ઉન્નતિ જયોર્જની હામ હામે.....૨

રહો તાજ વિદ્યા અતિ માન પામે
વળી કીર્તિ ને શ્રેષ્ઠતા ખુબ જામે
વધી વંશની વેલ નિશ્ચય જોમે
કરો ઉન્નતિ જયોર્જની હામ હામે.....૩

નવી શોધને હુન્નરો નાથ આપો,
બહું લોકને ભૂપરે રાજ્ય સ્થાપો,
રહો વાવટા ફડકતા જયોર્જ કરો,
પડો દુશ્મનો પૃથ્વી માંહે તમેરા.....૪

પ્રભુ નૃપને રિદિને સિદ્ધિ આપો,
 વળી હામે હામે હા હુઃખ કાપો.
 કરો રાજ લકતો પ્રભુ ગામ મામે
 કરે ઉન્નતિ જ્યોત્સ્ની હામે હામે.....૫
 દોહરા.

સૌભાગ્ય મેરીનો સદા અમર રાખતું નાથ,
 દંપતિની મન વાંછતા સફળ કરો જગનાથ.

તાબેદાર સેવક.

ત્રિભુવન દેવસૌ શાશ્વવાણી.

રૂઝ માસ્તર—ખેલડીઆદ.

વ્યાકરણ.

વાક્ય—આપણે કહેવાની મતલબ સંભાળનાર સમગ્ર શ્રેણી એક જ બોલીએ ત્યારે વાક્ય કહેવાય. વાક્યમાં કર્તા ક્રિયાપદ તો હોવાં જ જોઈએ, કર્મ વખતે હોય ને વખતે ન હોય.

કર્મ—તે એ જાતનાં છે (૧) ઉપસ્થ (૨) અનુપસ્થ એમ જ્યાં બંને કર્મ આવે તેને દ્વિકર્મી ક્રિયાપદ કહે છે, જેમકે માસ્તર છોકરાને લેખ ગણાવે છે તેમાં છોકરાને એ અનુપસ્થ એટલે ક્રિયાપદની પાસે નહીં રહેનાર કર્મ કહેવાય છે. ને લેખ એ ઉપસ્થ કર્મ એટલે ક્રિયાપદની પાસે રહેનાર કર્મ કહેવાય છે અનુપસ્થ કર્મ એથી વિભક્તિમાં રહે છે ને ઉપસ્થ કર્મ ૨ જ્યાં રહે છે.

વાક્યના એ ભાગ (૧) કર્તૃપક્ષ (૨) વિધાનપક્ષ.—કર્તાને કર્તાની સાથે રહી કર્તાર્થ-વધારો કરનાર શબ્દ કર્તૃપક્ષમાં આવે છે ને કર્મ તથા ક્રિયાપદ તથા તે બંનેનો વધારો કરનાર શબ્દ વિધાનપક્ષમાં આવે છે. જેમકે પાલીતાણાના શિક્ષકો સારો પ્રસાર કરે છે તેમાં “ પાલીતાણાના શિક્ષકો ” એ કર્તૃપક્ષ છે ને “ સારો પ્રસાર કરે છે ” એ વિધાન પક્ષ છે.

વિશેષણ—એ બધું કરી વિશેષની પહેલાં આવે છે જે વિશેષણ કર્તાનો ગુણ બતાવે તો કર્તૃપક્ષમાં આવે છે. જેમકે સારો છોકરો બધું છે. પંજુને ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે તો તે વિધાન પક્ષમાં આવે છે. જેમકે આ તળાવ ઉંડું છે હું મોટો થયો પંજર જે વિશેષણ બધું જાતિમાં ફરે તે વિકારીને જે ન ફરે તે અવિકારી કહેવાય છે.

વિશેષણને વિશેષ્ય—જ્યારે વિશેષણ વિશેષ્ય વિના એકલું આવે ત્યારે તેને વિભક્તીના પ્રત્યય લાગે છે. પણ જ્યારે વિશેષ્યની સાથે આવે ત્યારે ત્રીજી સિવાય બીજી કોઈ વિભક્તી લાગતી નથી જેમકે થોડામાં ઠીક છે ભલાની દુનીયા નથી. સારા છોકરાથી લાભ છે. અંધાર કુવામાં પાણી છે. સારે ઘોડે મુસાફરી કરજો. જુડી જુડી જાતિનાં ધણા વિશેષ્ય તથા અથવા અન્યે શબ્દોથી જોડાએલાં હોય તો તેમનું વિશેષણ નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં આવે જેમકે વઢવાણીની પેન, ઠડીયું ને કોટ સારાં મળ્યાં ને જુદું જુદું બોલવું હોય તો વિશેષ્યની જાતિ પ્રમાણે વિશેષણ મુકવામાં આવે છે જેમકે સારી પેન, ઘોળું ઠડીયું ને નવો કોટ વગેરે માન આપવા સારું વિશેષણ નરજાતિ બહુ વચનમાં આવે છે. જેમકે મોટા બાપુ આવ્યા પણ વિશેષ્ય નારીજાતિનું હોય તો તેને માન આપવા વિશેષણ નાન્યતરજાતિના બહુ વચનમાં આવે છે જેમકે મોટાં રાણી પધારે છે.

વિભક્તિ—વાક્યમાં એક બીજા શબ્દોનો સંબંધ જોડવા જે પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે તે વિભક્તિ જેમકે વઢવાણમાં અમદાવાદનો મોચી સંચાથી સારા જોડા સીવે છે, તેમાં માં, નોથી એ વિભક્તિઓ છે.

વિભક્તિનો સંબંધ—૧ થી વિભક્તિ 'ક્રિયાપદની સાથે કર્તા તરીકે રહેલા શબ્દને લાગે છે. બીજી વિભક્તિ કર્મ તરીકે રહેલાને, ત્રીજી કર્તા તરીકે રહેલાને એ લાગવાંથી, તથા સાધનના અર્થ તરીકે રહેલાને. ૪ થી અપાદાનને સંબંધ એટલે આપણું.

પહોંચવું, પ્રાપ્ત થવું વગેરે પાંચમી. જુદા જુદાવાના સંખ્યાં છે. સંખ્યાં જોડવાના સંખ્યાં સાતમી સ્થળ જણાવવા સંખ્યાં લાગે છે વગેરે.

વિભક્તિ લગાડવાની રીત—સામાસિક નામને છેલ્લે પ્રત્યય લાગે છે જેમકે પાંડવ કૌરવને કુસંપ થયો. પાન સોપારીથી સો ફાયદો, ઘણાં નામને એકજ વિભક્તિ લગાડવી હોય ત્યારે છેલ્લા નામને લગાડાય છે. જેમકે ખેતરમાં બળદ, ગાય અને છોકરાંની કાષ્ટએ સંભાળ લીધી નહિ.

સંબોધન—જ્યારે કોઈને સાદ પાડીને અથવા નામ લખીને બોલાવવામાં આવે ત્યારે તે નામને સંબોધન વિભક્તિ લગાડવામાં આવે છે. જેમકે યુનીલાલ ઉભો રહે.

ત્રિજી વિભક્તિ—તેનો એ પ્રત્યય છે તે એ ત્રણ રીતે વપરાય છે. (૧) છાકરાએ કામ કર્યું એમાં એ કર્તા અર્થમાં લાગેલો હોય ત્રિજનો પ્રત્યય છે. (૨) મેં શેરડીએ ખાધી તેમાં એ પશુના અર્થનાં છે માટે ત્રિજ નહિ કહેતાં તેને અભ્યય કહેવું. (૩) નીસરણીએ બેસતો એમાં એ ઉપરના અર્થમાં છે માટે ૭ મી વિભક્તિ કહેવી. કાષ્ટ વખતે જે કે વધારે વિભક્તિઓ સાથે પણ લાગે છે. જેમકે ગામમાંથી મળ્યા તેટલા મજૂર આપ્યા.

વચન—એ છે એક વચનને બહુ વચન, ૧૫ ઉપરથી, અર્થ ઉપરથી, ક્રિયાપદ ઉપરથી, તે વિશેષણ ઉપરથી વચન નક્કી કરી શકાય છે જેમકે—(૧) ચોપડીઓ લાવજો, ચોપડી લાવજો; અર્થ ઉપરથી વચન કહેવાની રીત—(૨) તમારા મામના આજુબાજુ

છે. ને ગામનો માણસ છે.—(૩) ગણુ દાડમ લાવળે. ને. દાડમ લાવળે—(૪) વાડીમાંથી લીધુ તોડમાં, વગડામાં થયેને માયું વગેરે,

કૃદંત—અધુરા ક્રિયાપદને કૃદંત કહેછે, ક્રિયા અતાવનાર શબ્દ ને વિકાસિતના પ્રત્યય લાગે તોપણ કૃદંત બને છે જેમકે પાકે સાંભલાં થાકી ગયો. ગામમાં આવીને કહેળે વગેરે.

કાષ વખત કૃદંત ક્રિયાપદની પછી આવે જેમકે આ ગામમાં કાષ વેપારીને હું નથી જાણુતો ને હું નહોતી ગઇ.

ક્રિયાનાથ—ક્રિયાપદને જે શબ્દ પ્રમાણે પુરૂષ જાતિ ને વચન લાગે તે તેનો ક્રિયાનાથ, કર્તા, કર્મ ને બાવ ક્રિયાનાથ થાય જેમકે ગાય વગડામાં ગઇ એમાં ગઇ શબ્દને પુરૂષ જાતિને વચન ગાય પ્રમાણે લાગે છે માટે ક્રિયાનાથ.

કર્તા ક્રિયાનાથ—રખારી બાપુ ગોધે છે. એમાં ગોધે છે એનો ક્રિયાનાથ રખારી કર્તા છે માટે ગોધે છે એ કર્તારિ પ્રયોગ થાય.

કર્મ ક્રિયાનાથ—જ્યારે ક્રિયાપદ કર્મ પ્રમાણે ફરે ત્યારે, જેમકે મેં દુધ પીધું એમાં દુધ કર્મ છે ને તેનો ક્રિયાનાથ છે માટે ત્યાં કર્મણિ પ્રયોગ થાય.

ભાવ ક્રિયાનાથ—ક્રિયાપદનો ક્રિયાનાથ ભાવ હોય ત્યારે ભાવ ક્રિયાનાથ કહેવાય છે તે વખતે ભાવે પ્રયોગ થાય છે જેમકે મેં દુધ પીધું છે એમાં દુધે એનો ક્રિયાનાથ ભાવ છે.

ક્રિયાનાથ જુદીજુદી જાતનાં હોય ત્યારે તેનું ક્રિયાપદ નાન્યે-
તર જાતનાં બહુવચનમાં આવે છે. ને કાષ્ઠ વખતે જેવાની જાતિ
પ્રમાણે પણ રહે છે. જેમકે મેં બજારમાંથી પેન, પાટીને ચોપડી
લીધા જાયતા તમારે ધિર જઈ શાક રાંટલા ખાધા વગેરે.

જુદા જુદા પુરૂષ સર્વ નામના ક્રિયાનાથ—ક્રિયાનાથ
જુદા જુદા પુરૂષ સર્વનામ હોયતો ક્રિયાપદ પ્રથમના પુરૂષના બહુ
વચન પ્રમાણે રહે છે જેમકે હું તું ને તે જમ્યું તેમાં હું તું
ને તે એ ત્રણેમાં પ્રથમનો પુરૂષ સર્વનામ હું છે માટે તેના બહુ
વચન પ્રમાણે રહે છે. તમે ને હું એમાં પણ હું ના બહુ વચન
પ્રમાણે રહે ને તેમણે ને તમે એમાં તું ના બહુવચન પ્રમાણે રહે
વગેરે.

માનાર્થ—ક્રિયાનાથ એક વચનમાં હોય તો પણ માનાર્થે
ક્રિયાપદ બહુ વચનમાં આવે છે જેમકે ગુરૂ જગ્યા. સંબોધન
વિભક્તિવાળા ક્રિયાપદનો ક્રિયાનાથ ખીજા પુરૂષના એક વચન
જાયતા બહુ વચનમાં આવે છે. ક્રિયાનાથ નારીજાતિના એક
વચનમાં હોય તો પણ માન આપતી વેળા ક્રિયાપદ નાન્યતર જાતિ-
ના બહુ વચનમાં આવે છે.

વધારો—કર્તાનો વધારો કર્તાની પહેલાં મુકવામાં આવે
છે ને કર્મનો વધારો કર્મની પહેલાં મુકાય છે, તેનીજ રીતે
ક્રિયાપદનો વધારો ક્રિયાપદની પહેલાં આવે છે પણ તેનીજ પાસે
રહે એવો નીચમ નથી જેમકે રાજકોટના કડીઆ દરેરાજ પ્રશ્ની
જાતરણી કરે છે તેમાં કર્તા ને કર્મનો વધારો કર્તા કર્મની પહે-

જાને વળી પાસેજ છે પણ ક્રિયાપદનો વધારો જે દરરોજ તે ક્રિયાપાદની પાસે નથી. પણ કર્મના વધારાની પહેલાં તેની પાસે છે.

ઉભયાન્વયી અન્વય—તે એ શબ્દ કે વાક્યને જોડે છે જેમકે રાજ અને રાણી સંવાદ કરે છે; તમારી ખડકી એટલી ઊંચી મુકળે કે ધણાં લાંબા માણસો પણ આવી શકે.

શબ્દયોગી અન્વય—શબ્દ સાથે જોડાઈ ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખે છે. વળી શબ્દયોગી અન્વયની પહેલાં ને ની અને ના એવા પ્રત્યયો આવે છે. જેમકે છાપરા ઉપર ધર, કરતાં, સાહેબ વાસ્તે, વગેરે.

ક્રિયાવિશેષણ અન્વય—એ ક્રિયાપદની પહેલાં આવી તેનો ગુણુ બતાવે છે અને ક્રિયાની રીત, ઠેકાણું, વખત વગેરે બતાવે છે, જેમકે આમ ચાલજો. પણ આમ ચાલશો નહિ એ ઠેકાણું બતાવે છે ને આ દાખલો આમ ગણો એમાં આમ રીત બતાવે છે. હું હવે સ્ટેશને નહિ જઈ એમાં હવે વખત બતાવે છે.

નકાર બતાવનાર—એ ક્રિયાપદની પછી તથા પહેલાં આવે છે. જેમકે ન, નહિ, ના નો મા. વગેરે.

કેવળ પ્રયોગી અન્વય—મનમાં હરખ, શોક, ગભરાટ, નવાઈ સ્તબ્ધ દુઃખ, તિરસ્કાર ઇત્યાદિ વગેરે બતાવી, જે બોલ છુટો બોલાય છે તે તેને ઉદ્ગાર અન્વય પણ કહે છે.

હરખ—આહા, ઓહો, અધધધ, હાશ.

શોક દુઃખ—અં અઃ અરે અરેરે, ઓયરે, હાયહાય ઓહો, હે, અરરર વગેરે.

મહારાટ બતાવનાર—હાયહાય, હેં, રે,

નવાઈ—અધધધ, વાહરેવાહ, ઓહોહો, વગેરે.

તિરસ્કાર—છટ, યુ, હત, ઉ, ધીકધીક, ફટ, ફટ, ફટ.

મનોભાવ—શાબાશ, ધન્ય, બસ, જય, જય, ચુપ ચુપ,

ખોટાં વાક્યને સુધારવાં—“ મારાં બાપનું નામ હું ને તે જાણું ” એ વાક્ય ખોટું છે કારણકે મારા એને છઠી વીમકતી લાગી છે. ને છઠી વીમકતી તેની પછીના શબ્દ સાથે સંબંધ રાખે છે માટે મારાને બદલે મારા જોષ્ઠએ ક્રમકે તે પછીનો શબ્દ નરજાતિનો છે વળી ક્રીયાનાથમાં ૧ લોને ૩ જો પુરૂષ હોય તો ક્રીયાપદ પહેલા પુરૂષના બહુ વચનમાં આવે, માટે “ જાણું ” છા ત્યાં જાણીએ જોષ્ઠએ તેથી મારા બાપનું નામ હું ને તે જાણીએ એમ જોષ્ઠએ.

વાક્ય બે જાતના છે—(૧) સાદું (૨) મિશ્ર. જેમાં એક કર્તાને ક્રિયાપદ તથા સકર્મક ક્રિયાપદ હોય તો કર્તા કર્મને ક્રિયાપદ નક્કી આવે તેને સાદું વાક્ય કહે છે. ને એક મુખ્ય વાક્યને બીજા ઉપવાક્ય આવે તે મિશ્ર વાક્ય જેમ “ દુઃખી થશે ત્યારે કામ કરશે ” એમાં ત્યારે કામ કરશે એ મુખ્ય ને દુઃખી થશે એ ઉપવાક્ય માં છે. વગેરે.

બંને વાક્યોમાં ફેર—સાદાં વાક્યોમાં કર્તા, કર્મને ક્રિયાપદ તથા તેમના વધારા શબ્દ સમુદયી બને છે. પણ મિશ્ર વાક્યમાં કર્તૃપક્ષને વિધાનપક્ષના વધારા ઉપવાક્યથી બને છે.

ઉપવાક્ય—એ પ્રશ્ન જાતના છે (૧) નામરૂપી ને ક્રિયા વિશેષણ રૂપી.

નામરૂપી ઉપવાક્ય—નામ રૂપ ઉપવાક્યની ને મુખ્ય વાક્યની વચ્ચે ત્યારે ઉપવાક્ય પહેલું ને મુખ્ય વાક્ય પછી આવે ત્યારે એ, તે આવે છે. ને મુખ્ય વાક્ય પહેલું ને ઉપવાક્ય પછી આવે ત્યારે કે અથવા કેના અર્થમાં રહેલોજ આવે છે

દાખલા—“જલાલુદ્દીન એટલો બધો દયાળુ હતો” કે રસ્તા ઉપર પણ ચોરી કરનારને મારતો નહિ ’ એમાં ‘ આ ’ ચિન્હ મુખ્ય વાક્ય છે ને “ આ ચિન્હ ઉપવાક્ય છે. ને નામ રૂપી ને મુખ્ય વાક્ય તે મારતો નહિ એ વિધાનપક્ષનો કર્તા છે.

કર્મતરીકે નામરૂપી મિશ્ર વાક્ય—“ પછી સીરખણનું શું થયું ” તે મને કહો તેમાં ‘ આ ’ વાક્યની જગ્યાએ તે કર્મ છે. “ તમારા પરગણામાં વીધોટી કમી થશે ” એમ દરબાર બોલ્યા એમાં પહેલું ઉપવાક્ય કર્મ તરીકે છે.

મિશ્ર વાક્યોમાં નામરૂપી ઉપવાક્ય મુખ્ય વાક્યનું વિધાનપક્ષ બને-માવતરની ફરજ છે કે અચ્ચાને જાળવવાં વગેરે.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો.

તમારા શહેરના દરવાજા ગણ કાલે કયા પોલીસે મોડા ઉઘાડ્યા.
સારી ચાકરી કરશે તો સુખી થશે એમ શેઠ બોલ્યા.
જોપાળ એવો બહાદુર છે કે સૌને સુખી કરે છે.
નકલકંતું ધારવું હતું કે તેને ખુબ મુંઝવેલો.

નીચેના મિશ્રવાક્યોને ડુંકો કરી નાસ રૂપી ઉપવા-
ક્યને બદલે શબ્દ સમુદાયો મુકી વાક્ય બનાવો.
લેસેપ્સ સાહેબને હેરાન કરવા બીજા છબ્બનેરા મથ્યા.
છાકરાઓ ભેળા થાય એમ લખમીચંદે ક્યુ.

નીચેનાં સાદા વાક્યોમાં શબ્દ સમુદાય ઉપરથી નામ રૂપી
ઉપવાક્ય બનાવી મિશ્ર વાક્યો બનાવો.
અમે સાંઝે છુટમાં કરવાની ટવ સારી જાણીએ છીએ
તે ચોરે બ્રાહ્મણ પાસેથી ઘેટું લેવાની યુક્તિ કરી.

મુખ્ય વાક્યના પેટામાં આવતાં નામ રૂપી પેટા વાક્યો,
સિદ્ધરાજે ખંતથી રાજ્ય ચલાવ્યું.

પેલો કોહલો કાહલો યુક્તિથી બચ્યો.

વિશેષણ રૂપી ઉપવાક્ય ને આરંભે બે જેવું જેટલું જેવડું
શબ્દો આવે છે. ને ઉપવાક્ય પુરું થઈ રહે ત્યારે તેનો સંબંધ
રાખનાર તે લેવું, જેટલું નેવડું એવા શબ્દ સહિત વિશેષ આવે
છે. અથવા અધ્યાર રાખી આવે છે.

સાદા વાક્યોમાં વિશેષણરૂપી શબ્દ સમુદાય કર્તાનો વધારો
કરે છે.

હાથી ગએલો સ્વર આવે છે.

ગાંડા જેવો બનેલો ને બીક લગાડતો સુતાર એવમન થયો.

મિશ્ર વાક્યોમાં વિશેષણરૂપી ઉપવાક્યો મુખ્ય કર્તાનો વધારો કરે છે.

જેણે પોતાના ઘરમાં જાળ્યું છે તે મેમાન જાળરી શકે.

જે છાકરા ગુરને નડે તે અજાણસ કરે નહિ.

મિશ્ર વાક્યોમાં વિશેષણરૂપી ઉપવાક્ય કર્મનો વધારો બતાવે છે.

જેણે ગાડીમાં જળબ્યાં તેને તમે આવવા દો.

તમે જે રૂપિયા ગણ્યા તે મેં શેઠને આપ્યા.

મિશ્ર વાક્યોમાં વિશેષણરૂપી ઉપવાક્ય મુખ્ય શક્યનું વિધાન-પક્ષ બને છે.

મારે જેટલો ખોરાક જોઈએ તેટલો છે.

વકીલે જેવું દીધું છે ; ખારેકા જેટલી જોઈએ તેટલી મળી.

મિશ્ર વાક્યોમાં વિશેષણરૂપી વાક્યો કર્તાને કર્મ વિના બીજા નામનો વધારો કરે છે.

જે કંદોઈ રાંધવા આવ્યો હતો તે કંદોઈમાં અકલ નથી
જે ધરનું પાર પડ્યું તે ધરથી થોડું છેટે છે.

નીચેના વાક્યનું પૃથક્કરણ કરી પેટા તથા મુખ્ય વાક્યો બનાવો.

જે વેપારી અનુભવી છે તે પરદેશ જાય છે

જેટલો ફાયદો ધારો છો તેટલો મેળવશો નહિ.

નીચેના વાક્યોમાં વિશેષણરૂપી ઉપવાક્ય ને સંક્રાંતી તેને-
બદલે શબ્દ કે શબ્દ સમુહ મૂકી સાદાં વાક્યો રચો.

જે છોકરા વિવેકી છે તે છોકરા શિક્ષકોને ગમે છે.

બેંસ ધણું દુધ દે છે તે બેંસ સોળી મોંઘી પણ લેજો.

નીચેનાં સાદાં વાક્યોમાંના શબ્દ કે તેનો સમુહ વાપરી
વિશેષણરૂપી ઉપવાક્ય બનાવી મિશ્ર વાક્ય રચો ;

બલો કવિ જય મેળવે છે.

હુઆ સાહેબે પક્ષપાત કર્યો.

મુખ્ય વાક્યના પેટામાં વિશેષણ રૂપી પેટા વાક્યો ધણા આવે છે.
જેની મુખ્ય મતલબ સમજીને ધણી હિપયોગી થઈ.

પ્રશાસની કાંતી આખરદાર ગૃહસ્થો ચોતરફ ગાય છે.

ક્રિયા વિશેષણ રૂપી ઉપવાક્ય—ક્રિયા વિશેષણ રૂપી ઉપવાક્ય પણ ક્રિયા વિશેષણ રૂપી શબ્દના જેવુંજ કરે છે.

ક્રિયા વિશેષણ રૂપી ઉપવાક્યને આરંભે જ્યાં, જ્યારે, જેમ ને પછી ત્યાં, ત્યારે, તેમ એવા શબ્દો આવે છે તેવા વાક્યો વિધાન પક્ષતું ઠેકાણું, વખત, રીત, સંકેત અથવા કારણ વગેરે બતાવે છે.

“ સાદાં વાક્યમાં પણ ક્રિયા વિશેષણના શબ્દ આવે છે. ”

આપણે સવારે જઈશું, છગન ક્યારે જશે.

તું પોર આવજો, મોહન ઝટ ભાગ્યો.

“ સાદાં વાક્યમાં ક્રિયા વિશેષણ રૂપી શબ્દ સમુદાયે આવેલા છે. ” જેમકે—

આપણે સવારમાં જરા ઉતાવળથી ચાલીશું.

તમે બપોરે ઘોડે બેસી કે ગમે તેમ પણ આવજો.

“ મિત્ર વાક્યમાં વખત બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ રૂપી ઉપ વાક્યો મુખ્ય વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે ” જેમકે—
તમે બપોરે જ્યારે સૂર્ય માથે આવે ત્યારે આવશો !

જ્યારે દુઃખ પડશે ત્યારે સુખ સંભાળશો.

“ સાદા વાક્યમાં સ્થળ બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ રૂપી શબ્દો. ”

કામર કયાં પાકે છે, પછુ જો જશે તો અહિં પછુ આવું પડશે.

“ સાદાં વાક્યોમાં કારણ દર્શક શબ્દ. ”

હવાથી રાગ હઠે છે ને લોકથી માંદા પડીએ.

“ સાદાં વાક્યોમાં કારણ દર્શક શબ્દ સમુદ્ધ. ”

ગ્રાણીને ચોકખી હવા-લેવાથી સુખ થાય છે.

માશ બાઈના બોલાવ્યા આવ્યો છું.

“ મિશ્ર વાક્યોમાં કારણ દર્શન ક્રિયા વિશેષણ રૂપી ઉપવાક્યો મુખ્ય વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે. ”

તેણે ખટાશ ખાધી તેથી આંચકી આવે છે.

તમને સ્વતંત્ર થવાનું સૂઝે માટે કાયદાથી વાકેફ કરે છું.

“ નામ રૂપ ઉપવાક્ય પછી આવનાર જે, એ તે શબ્દને અથવા તેના વિશેષ્યને વીભક્તના પ્રત્યય અથવા શબ્દમોગીતો તે અવ્યય લાગે ક્રિયા વિશેષણ રૂપ ઉપવાક્ય ચર્ચ નય. ”

કાળ—(વખત ખતાવનાર) જે દિવસે ન આવો તે દિવસે રળ લેજો.

સ્થળ—તમે જે માર્ગે ચાલે છે તેમાં હું ચાલીશ.

રીત—ચીત રાખી બણવું તે ફળદાઈ છે.

કારણ નાની ઉમરમાં ઓકરાંને પરણાવે છે તે કારણથી તેઓ બળકીન બને છે.

મુકાબલો—જે સામે આવે છે તેના કરતાં ‘હું’ ઉતરીશ નહિ.

“ શબ્દ ઉપરથી શબ્દ સમુદાય ને વાક્યો રચવાની રીત. ”
નામ ઉપરથી શબ્દ સમુદાયને નામ રૂપી વાક્ય.

શબ્દ—વ્યસન ભુરૂં છે.

શબ્દ સમુદાય—વ્યસની બનવું તે નકારું છે.

વાક્ય—વ્યસની ન થવું તે સારું છે.

“ વીશેષણ ઉપરથી વીશેષણ રૂપી શબ્દ સમુદાય અને વિશેષણ રૂપી વાક્ય.”

શબ્દ—જંગલી માણસો ખીતાં નથી.

શબ્દ સમુદાય—જંગલમાં રહેતાં માણસો ખીતાં નથી.

વાક્ય—જે જંગલમાં રહે તે માણસો ખીતાં નથી.

“ ક્રીયાવીશેષણ ઉપરથી ક્રીયા વીશેષણ રૂપી શબ્દ સમુદાય તે ક્રીયાવિશેષણ રૂપી વાક્ય.”

શબ્દ—હું હમણાં આવું.

શબ્દ સમુદાય—હું કદાપી હમણાં પણ આવું.

“ નીચે લખેલાં વાક્યોમાં શબ્દોને બદલે શબ્દ સમુદાય વાપરી વાક્યો બનાવો,

રીત નકારી છે; તમે જલદી આવો,

ચોપટ મીઠું ખોલો છે; ખીક રાખવી.

(૨૨૪)

વ્યાકરણ.

વાક્ય પૃથકકરણનો નમુનો.

વાક્ય—તમારા ત્રણ છોકરા અમદાવાદમાં રૂનો બહોળો વે-
પાર બહુ ધમધોકાર ચલાવે છે.

કર્તૃ પક્ષ.			વિધાન પક્ષ.		
કર્તાનો વધારો.	કર્તા.	કર્મનો વધારો.	કર્મ.	ક્રિયાપદનો વધારો.	ક્રિયાપદ
તમારા ત્રણ	છોકરા	રૂનો બહોળો.	વેપાર	અમદાવાદમાં (સ્થળ) બહુ ધમધોકાર (રીત)	ચલાવે છે.

અનુનાસિક—ક, ઝ, જી, ન, મં, તે નાકમાંથી બોલાય છે
અંતર્ય એટલે મધ્યે રહેનાર જેનો ઉચ્ચાર કરતાં વાણી સ્થાનને
પૂરો સ્પર્શ થતો નથી તે જેમ ય, ર, લ, વ, જી,

ઉપમા—જેનો ઉચ્ચાર મુસવાદીથી થાય છે તે જેમકે—શ,
પ, સ, હ.

કંઠ સ્થાનની—કંઠમાંથી બોલાતા અક્ષરો, ક, ખ, ગ, ઘ,
ડ, ઢ, અ, આ.

તાળુ સ્થાનની—તાળવેથી બોલતા અક્ષરો, ચ, છ, જ, ઝ,
ઞ, ય, ર, ળ, ઇ.

મુર્દ્ધસ્થાની—મોઢેથી એટલે કંઠને તાળવા વચ્ચેના સ્થાન-
થી બોલતા અક્ષરો ટ, ઠ, ડ, ઢ, જી, ર, જી, ષ, ષઃ.

દંત સ્થાની—દાંતથી બોલાતા અક્ષરો ત, થ, ઢ, ધ, ન,
સ, લ.

ઓઠસ્થાની—પ, ફ, બ, ભ, મ, ઉ.

દંતોઠ—વ, કંઠોઠ, ઓ, ઔ કંઠતાળન્ય, એ, ઐ.

અનુસ્વાર—તેને ટુંકી નીચાની અક્ષર માથે (ં)
આવું ટપકું.

વિસર્ગ—જ્યારે ચડકવાળો હકાર સ્વર બોલાય ત્યારે અક્ષર
પછવાડે (:) આવા બે ટપકાં મુકે છે તે.

સવર્ણ—એટલે એકજ સ્થાનથી બોલાતા અક્ષર.

અસવર્ણ—એટલે જુદા જુદા સ્થાનથી બોલતા અક્ષર.

સ્પર્શાક્ષર—ક, થી મ, સુધીના રપ.

અસ્પર્શાક્ષર—તે ય, થી જ સુધીના નવ.

હ્રસ્વસ્વર—અ, ઇ, ઉ. ઋ.

દીર્ઘ સ્વર—એટલે ગુરુ સ્વર, આ, ઇ, ઊ, ઋ.

સંધી સ્વર—એ સ્વરના મળવાથી થએલા સ્વર તે.

અ+ઇ, ઇ=એ, અ+ઉ, ઊ=ઓ.

અ+એ=ઐ. અ+ઓ=ઔ.

ગુણવૃદ્ધિ—શબ્દને અ, ય, ઇ, ઋ, વગેરે પ્રત્યયો લાગતાં તેમાંના સ્વરની ગુણ વૃદ્ધિ થાય છે તે.

મુળસ્વર ગુણ વૃદ્ધિ.

દાખલા.

અ આ આ

પ્રધાન+ય=પ્રાધાન્ય.

ઇ ઈ એ ઐ

ઇશ્વર+ય=ઐશ્વર્ય.

ઉ ઊ ઓ ઔ.

ભુધ+અ=ઐધ.

ઋ ઋ અર આર.

ભૃ+અર=ભાર.

સંધિ—પહેલા શબ્દનો અંત્યાક્ષર ને બીજા શબ્દનો અભ્યાક્ષર મેળવવાથી જે નવો અક્ષર થાય તેને સંધિ કહે છે.

અંધિના પ્રકાર—૪ છે સ્વરસંધિ, અનુસ્વારસંધિ, વિસર્ગ સંધિને બાજુન સંધિ.

સ્વર સંધિ.

ન્યારે કોઇ શબ્દને છેડે સ્વર હોય તે આગળ આવનાર શબ્દને આદે સ્વર હોય તો તે બન્ને સ્વર મળી નવ્ય છે. જેમકે પર+આધીન=પરાધીન, દેવ+ઇચ્છા+દેવેચ્છા વગેરે.

નિયમ—અ, આની સાથે અ, આ મળે તો આ થાય. પણ વિનિયમ એટલે ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, એ ઐ, ઓ, ઔ, મળે તો અનુક્રમે એ, ઐ, ઔ, આ, અર, ઐ ઐ, ઔ, ઔ થાય છે.

દાખલા-અ+ અ=આ જેમ દેશ+અવર=દેશાવર, શબ્દાર્થ.

„ „ આ=, જેમ પરમ+આત્મા=પરમાત્મા, દેવાલય.

„ „ ધ=એ જેમ સ્વ+ધૃષ્ટા=સ્વેચ્છા.

„ „ ઇ=એ જેમ પરમ+ઇશ્વર=પરમેશ્વર, જાણેશ.

„ „ ઉ=ઓ જેમ જ્ઞાન+ઉદય=જ્ઞાનોદય, શ્વાસોશ્વાસ.

„ „ ઊ=ઓ જેમ મદ+ઉન્મત=મદોન્મત.

„ „ ઋ=અર્ જેમ દેવ+ઋષિ=દેવર્ષિ, રાજર્ષિ.

„ „ એ=ઐ જેમ એક+એક=અકૈક.

„ „ ઐ=ઔ જેમ પરમ+ઐશ્વર્ય=પરમેશ્વર્ય.

„ „ ઔ=઒ જેમ ગુણ+ઔષધ=ગુણોષધ.

„ „ ઔ=઒ જેમ પરમ+ઔદાર્ય=પરમૌદાર્ય.

આ.

આ+અ=આ જેમ વિદ્યા+અર્થી=વિદ્યાર્થી.

„ „ આ=આ જેમ વિદ્યા+આલય=વિદ્યાલય.

„ „ ધ=એ જેમ મહા+ધૃંદ્ર=મહેંદ્ર.

„ „ ઇ=એ જેમ મહા+ઇશ્વર=મહેશ્વર.

„ „ ઉ=ઓ જેમ કૃષ્ણા+ઉદક=કૃષ્ણોદક.

„ „ ઊ=ઓ જેમ ગંગા+ઉર્મિ=ગંગોર્મિ.

„ „ ઋ=અર જેમ મહા+ઋષિ=મહર્ષિ.

„ „ ઐ=ઐ જેમ ગંગા+એકતા=ગંગેકતા.

„ „ ઐ=ઐ જેમ મહા+ઐશ્વર્ય=મહેશ્વર્ય.

„ „ ઔ=઒ જેમ ગંગા+ઔષધ=ગંગોષધ.

„ „ ઔ=઒ જેમ મહા+ઔષધ=મહોષધ.

નિયમ—ઈ, ઇ ની સાથે સંજ્ઞતિય ઇં, ઇ આવે તો ઈ.
(દીર્ઘ) થાય ને વિજ્ઞતિય સ્વર આવે તો ય થાય છે.

ઈ.—જેમ ઇ+અ=ય; અતિ+અંત=અત્યંત.

„ „ આ=યા અધિ+આહાર=અધ્યાહાર.

„ „ ઇ=ઇ અતિ+ઈત=અતીત પરીક્ષા.

„ „ ઇ=ઈ કવી+ઈશ+કવીશ.

„ „ ઉ=યુ પ્રતિ+ઉત્તર=પ્રત્યુત્તર.

„ „ જિં=યુ અતિ+જિંમી=અત્યુર્મી.

„ „ અ=એ પ્રતિ+એક=પ્રત્યેક.

„ „ એ=યૈ અતિ+એશ્વર્ય=અત્યૈશ્વર્ય.

„ „ ઓ=યો પ્રીહિ+ઓત્ત=ત્રીહયોધ (હા-

ગરનો દગલો)

„ „ ઔ=યૌ અતિ+ઔષધ=અત્યૌષધ.

દીર્ઘ ઇનું સંધિકાર્ય પછુ હ્રસ્વ ઇ પ્રમાણે જ થાય.

નિયમ—ઉં કે જિં પછી સંજ્ઞતિય ઉ કે જિં આવે તો
(દીર્ઘ) ઊ થાય પછુ વિજ્ઞતિય સ્વર આવે તો વ થાય.

ઉ+અ=વ જેમ અનુ+અય=અન્વય.

„ „ આ=વા „ શંકુ=આકાર શંકુવાકાર.

„ „ ઇ=વિ „ બહુ+ઈચ્છા=બહિર્ચ્છા

„ „ ઇ=વી „ બહુ+ઈશ્વર બહુવીશ્વર.

„ „ ઉ=ઊ „ જ્ઞાનુ+ઉદય=જ્ઞાનુદય.

„ „ જિં=જી „ સિંધુ+જિમીં=સિંધૂર્મી.

„ „ ઝ=વ „ મનુ+ઝર્ષિ=મનવૃર્ષિ.
 „ „ ઝે=વે „ અનુ+ઝેષણ=અન્વેષણ.
 „ „ ઝૈ=વૈ „ બહુ+ઝૈશ્વર્ય બહુવૈશ્વર્ય.
 „ „ ઝો=વો „ બહુ+ઝોષ+બહવોષ.
 „ „ ઝૌ=વૌ „ બહુ+ઝૌદાર્ય=બહુવૌદાર્ય.

દીર્ઘ જિંતું સંધિકાર્ય હસ્ત ઉ પ્રમાણેજ થાય છે.

નિયમ—ઝે, ઝૈ પછી હરકોઈ સ્વર આવે તો ઝેનો અથવા ઝૈનો આવ થાય છે.

જેમ ઝે+અ=અય ને+અન=(નય+અન=નયન.)
 ઝૈ+અ=આય (નૈ+અક=અક)=નાયક.

નિયમ—ઝો, ઝૌ પછી હરકોઈ સ્વર આવે તો ઝોનો અથવા ઝૌનો આવ થાય છે.

જેમ—ઝો+ઈ=ઝવ ઝો+ઈ+શ=ઝવીશ.
 ઝૌ+ઈ=ઝવ નૌ+ઈક=નાવિક.

વ્યંજન સંધિ.

નિયમ—ધોષ સાથે ધોષ વ્યંજન ને અધોષ સાથે અધોષ વ્યંજન સાથે બોલાય છે પણ અધોષ સાથે ધોષ ને ધોષ સાથે અધોષ એ સાથે બોલાતા નથી જેમ મ+ન=મન (ધોષ) પણ મ+ઝ (એ ધોષ ને અધોષ) ન બોલાય.

નિયમ—અધોષાક્ષર પછી જો ધોષાક્ષર આવે તો અધોષાક્ષર જતો રહી તે ઠેકાણે તેજ સ્થાનનો ત્રીજો અક્ષર (ધોષ

અપ્રાણ) થાય છે જેમ જગત+અંખા=જગદંખા વાક+ઇશ=વા-
ગીશ, ખટ+રિપ=પડિપુ, સત+ગુણુ=સદગુણ વગેરે.

નિયમ—ધોષાક્ષર પછી અધોષાક્ષર આવે તો ધોષાક્ષર ઉડી
જઈ તે ઠેકાણે તેજ સ્થાનનો પહેલો અક્ષર (અધોષ અપ્રાણ)
થાય છે જેમ—મહદ્+પાપ=મહત્પાપ.

કુકુભ+પ્રાતિ=કુકુપ્રાતિ વગેરે.

નિયમ—ધોષ પછી ધોષ ને અધોષ પછી અધોષ આવે તો
તેઓ બદલાયા વિના જોડાય છે. જેમકે મહદ્+ગોળ=મહદ્ગોળ જ-
ગત્+પતિ=જગત્પતિ વગેરે.

નિયમ—ક, ચ, ટ, ત, પ પછી કાષ્ઠ પણુ સ્વર આવે તો
તેને ઠેકાણે ગ, જ, ડ, દ, બ થાય છે ને પછી તેમાં આવનાર
સ્વર બળે છે. જેમકે વાક્+એશ=વાગેશ દિહ્+અંખર=દિગંખર
જગત્+ઇશ=જગદીશ પટ્+ઓષ=પડોષ, ક્ષિપ્+અરિ=ક્ષિપ્પરિ વગેરે.

નિયમ—ત, પછી ચ, જ. ટ, લ આવે તો ત, ઉડી જઈ
આવનાર અક્ષર બેવડાય છે જેમકે સત્+ચિત્ત=સચ્ચિત્ત સત્+જનન=
સજનન, સદ્+ટીકા=સટીકા, ઉત્+લાસ=ઉલ્લાસ વગેરે.

નિયમ—ત પછી શ આવે તો ત નો ચ, ને શ નો છ થઈ
અન્ને જોડાય છે, જેમકે ઉત્+લાસ=ઉચ્છ્લાસ, સત્+શાશ્વ સચ્છા-
શ્વ વગેરે.

નિયમ—અધોષાક્ષર પછી અનુનાસિકાક્ષર આવે તો આધો-
ષાક્ષર ઉડી જઈ ત્યાં તેજ સ્થાનનો અનુનાસિક થાય છે.

જેમ જગત્ + નાથ=જગન્નાથ વાક્+મય=વાદ્યમય સત્+માન-
સન્માન ધદ્+માસ=ધદ્માસ વગેરે.

વિસર્ગ સંધી.

નિયમ—વિસર્ગ પહેલાં અ હોય ને વિસર્ગ પછી ધોષાક્ષર આવે તો વિસર્ગનો ઉ થઈ પ્રથમના અ માં મળી (અ+ઉ) ઓ થાય છે જેમકે મનઃ+યત્ન=મનોયત્ન તમઃ+ગુણ = તમોગુણ મનઃ+ભાવ=મનોભાવ.

નિયમ—વિસર્ગ પછી ધોષાક્ષર આવે તો વિસર્ગનો નેક (°) થાય છે જેમકે પુનઃ+લગ્ન=પુર્નલગ્ન નિઃ+જન=નિર્જન, દુર્ધળ વગેરે.

નિયમ—વિસર્ગની પહેલાં અ, આ સિવાયનો કોઈ સ્વર હોય ને વિસર્ગ પછી સ્વર હોય તો વિસર્ગનો ર થાય છે જેમકે નિઃ+આધાર=નિરાધર, દુઃ+આચરણ=દુરાચરણ નિઃ+ઉપાય=નિરુપાય વગેરે.

નિયમ—વિસર્ગ પછી તાલુસ્થાની પહેલાં બે અક્ષર (ચ, છ) કે, શ આવે તો વિસર્ગનો શ થાય છે જેમ નિઃ+ચંત=નિશ્ચંત, નિઃ+શબ્દ=નિશ્શબ્દ વગેરે.

નિયમ—વિસર્ગ પછી દાંતસ્થાનની પહેલાં બે અક્ષર (ત,થ) કે શ આવે તો સ થાય છે જેમકે નિઃ+તેજ=નિસ્તેજ, નિઃ+સંશય=નિસ્સંશય વળી કોઈ વખત વિસર્ગ પછી ક આવે તો પણ સ થાય છે જેમકે નમઃ+કાર=નમસ્કાર વગેરે.

નિયમ—વિસર્ગ પછી ક, ખ; પ, ફ, ટ; ઠ, અંતે પ આવે તો વિસર્ગનો પ થાય છે. જેમકે નિઃ+કપટ=નિષ્કપટ. દુઃ+પાપ=દુષ્પાપ; નિઃ+ફળ=નિષ્ફળ કોઈ વખત વિસર્ગ કાયમ પણ રહે છે જેમકે અંતઃ+કરણ=અંતઃકરણ.

અનુસ્વાર સંધિ.

અક્ષરને માથે (૦) આવું મીંડુ આવે તે અનુસ્વાર.

નિયમ—અનુસ્વાર પછી કોઈ સ્વર આવે તો અનુસ્વારનો અ થાય છે જેમકે સં+આચાર સં+અદ્ધિ=સમૃદ્ધિ વગેરે.

નિયમ—અનુસ્વાર પછી કોઈ અક્ષર આવે તો અનુસ્વારને બદલે આવનાર અનુનાસિક થાય છે. જેમકે સં+ગમ=સંઘમ, સં+ચય=સંચય; દ્વડ; મન્દ, પરપ સમ્પૂર્ણ.

નિયમ—અનુસ્વાર પછી અવર્ગીય કે ઉઘ્માક્ષર આવે તો અનુસ્વાર બિંદુ રૂપેજ રહે છે જેમકે સંવાર; સંલગ્ન, સંશય, સંસાર વગેરે.

વાંચન વિગેરેમાં વપરાતાં ચિન્હો.

અક્ષર બાંધવા માટે—કોઈ નામને એકાક્ષરીથી જણાવવા તે નામનો પહેલો અક્ષર લખી બાંધી લે છે જેમકે ડે. એળ્યુ, ઇ.= ડેયુટી એળ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર; શં. લા.=શંભુલાલજી.

સમાન ચિન્હ—જ્યારે બે શબ્દ વચ્ચે (=) આવું ચિન્હ હોય ત્યારે તેને સમાન ચિન્હ કહે છે જેમકે જગત=દુનિયા; (૭+૫) =૧૨=(૬+૨)=૧૨ (૨૪÷૨)=૧૨ વગેરે.

પૂર્ણવિશમ—જ્યાં (.) આવું ટપકું મુકે છે. તે પૂર્ણ-વિશમ કહેવાય ત્યાં પૂરો શ્વાસ લેવો. એવું ચિન્હ જ્યાં પૂરેપૂરો અર્થ સમજાતો હોય ને બીજો સમ્બંધ જોડાતો ન હોય ત્યાં મૂકાય છે.

અર્થવિરામ—ચાંચવા કે બોધવામાં જ્યાં બહુ થોડો શ્વાસ હોવાનો હોય ત્યાં, અથવા અર્થમાં થોડો બેદરદે ત્યાં અથવા મિથ્યા વાક્યોના ભાગોમાં (,) આપું ચિન્હ મુકાય છે તે.

પ્રશ્નાર્થ ચિન્હ—સ્વાલ પૂછવા માટે (?) આપું ચિન્હ મુકાય છે તે, જેમકે તમે ક્યારે જશો ?

ઉદગાર ચિન્હ—હરખ, શોક, ધિક્કાર વગેરે બતાવવા (!) આપું ચિન્હ મુકાય છે તે.

અર્થવિરામ—ઉપવાક્યમાં પેટાં વાક્યો આવેલાં હોય તે ઉપવાક્યને છેડે (;) આપું ચિન્હ મુકે છે તે.

જેકે તેથી વધારે શબ્દો સાથે જોડવાના હોય ને બધા માટે એકજ જાતની હકીકત કહેવી હોય તો છેલ્લાની પહેલાંના તમામ શબ્દોની પછી (,) આપું ચિન્હ મુકે છે.

અવતરણ—કોઈની કહેલી કે લખેલી કે ખીના તેના તેજ શબ્દોમાં કહેવી હોય તો અથવા કોઈ કહેવત લખરી હોય તો (“ જોદે તે પડે ”) આપું ચિન્હ મુકે છે.

બૂલ ચિન્હ—લખતાં કોઈ રહી જાય તે પછી પકડાય તે જો બે શબ્દની વચ્ચે બૂલ હોય તેની વચ્ચે (~) આપું ચિન્હ કરી ઉપર લખવું.

કૌંસ—વિશેષ અર્થ સમજાવવા કીધેલી વાત લખ લખ્યો તોપણ મુળ અર્થ ઘટી ન જાય ત્યાં (), [], વગેરે, ચિન્હ મુકે છે. તે ધણું કરી (આપું) મુકે છે.

સંધાની રેખા—એક લીટી પૂરી થતાં તેમાં આવેલો છે-
લ્લો શબ્દ થોડો તે લીટીમાં ને બાકીનો બીજી લીટીમાં લખવો પડે
તો પહેલી લીટીને છેડે તુલ્ય ભાગ પછી (—) આવું ચિન્હ કરે છે.

નિબંધ (વાર્તા કે ખીનાનો સાર).

આપણા મનના વિચારો બીજા માણસને બરાબર લખી
જણાવવા તેનું નામ નિબંધ તે વર્ણન, કથન ને વિવેચન રૂપ એમ
ત્રણ રીતે લખી શકાય છે.

વર્ણન રૂપ—કોઈ વસ્તુનો દેખાવ, રચના કે સ્થિતિ વિષે
લખવું તે.

કથન રૂપ—કોઈ વસ્તુ શા કારણથી, કેવી રીતે ક્યા સાધ-
નથી બની તથા તેમાં કેમ સુધારો કરવો પડ્યો શું વધારો કર્યો
વગેરે લખવું તે.

વિવેચન રૂપ—સારા સારનો વિચાર કરી લખવું તે.

કોઈ ગામ અથવા મકાન વિષે—વર્ણન લખવું હોય તો
પ્રથમ આકાર, દેખાવ, કોના જેવું, વિસ્તાર, ત્યાંની હવા; ત્યાંનું
પાણી, પેદાશ, ત્યાંના વખણાતાં મકાનો, ચીજ, લોકો, ધર્મ, વગેરે
વગેરે ખીના વીગતથી લખવી.

બાનવર વિષે—લખવું હોય તો તેનો દેખાવ, કદ, રહેઠાણ,
ખોરાક, પેદાશ, ઉપયોગ, સ્વભાવ, પાળવાની રીત વગેરે ખીના
વિસ્તાર કરીને લખવી.

(૨૩૬) નિબંધ વાતર્ક કે ઊનાનો સાર.

જાડ વિષે—લખવું હોય તો કદ, દેખાવ, કાર્ય; યોગ્ય હવા પાણી કષ્ટ ઋતુમાં ક્યાં ઉગે, ઉપયોગ; ઉછેરવાની રીત; દુલ્હ; રૂઢ; બી વગેરની બીના લખવી તે.

અંચા વિષે—લખવું હોય તો તે કાણુ ને ક્યારે શોધ્યો શી રીતે સુઝયુ તેના દરેક ભાગનું વર્ણન; તે થવાથી ફાયદો તે નહોતો ત્યારે અડચણો શી શી પડતી, તે થવાથી, નુકશાન છે કે ફાયદો એ બધી બાબતો વિગતથી લખવી.

કર વહેવાર મુઆ પાછળ નકામો ખર્ચ ધર્મ રૂઢી ક્ષત્રિયતા પરોપકાર, વ્યસન વગેરે બાબતો વિષે લખવું હોય તો પ્રથમ તેનો વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અર્થ કરી બ્યાખ્યા આપવી પછી તેના મુખ્ય અપ્ય પેટા પાડી. તે દરેક પેટાં વિષે વિવેચન કરવું તથા તેનું કારણ શુણુ દોષ સાખીની દોષ ટાળવામાં તે પ્રમાણે હાલના જમાનામાં પળાય કે નહિ, ને શા માટે વગેરે લખી શકાય. વળી શ્લોક, શાસ્ત્ર કે કવિતા જે આધારરૂપ હોય તો તે પણ ટાંકવી; છેવટે સાર.

નિબંધ લખનારને ઘણાં પુસ્તકો વાંચી જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. કાંઈ વિષય પસંદ કરી તે ઉપર નિબંધ લખવા માંડવો ને લખાઈ રહ્યા પછી સારા લેખક પાસે વંચાવી ખામી દુર કરીને વખતે તેનો તેજ નિબંધ વધારે સમજુતીથી લખવો એમ મક્કાવરો પાડવાથી સારા નિબંધકાર થવાશે.

નિબંધમાં શુદ્ધિ રૂઢી ભાષા વગેરે ચથાર્થપણે બળવવાં સાફ ચોકખા અક્ષર ને વિરામ ચિન્હપર પણ પૂરતું ધ્યાન દેવું.

દરેક નિબંધ વર્ણન, કથન ને વિવેચન ત્રણે રૂપે લખી શકાય કોઈ વસ્તુ વિષે લખવું હોય તો તે જ્ઞાની બને છે જા માટે તેનીજ બને દરેક ભાગનું વર્ણન એવો આકાર કેમ બહી જતા નથી. તે જ્ઞા ઉપયોગમાં આવે છે, તે ન હોયતો શી અડચણો પડે. તેને મળતી ખીજી કોઈ ચીજને કોઈ દેશમાં કે જ્યાં ચતી હોય તે કહેવું. આ ત્રીણે કવીશ્વર દસપતરામ ડાહ્યાભાઈએ આ કવિતા બનાવી શીખનાર ઉપર ઉપકાર કર્યો તે સાબિતવા જોગ છે.

કવિતા.

“શેનું બને છે? ને તેથી બનવાનું કારણ શું ?
કારણ બતાવી અંગે અંગના આકારનું
આવે શાશા ઉપયોગે? એ વીના શી અડચણો ?
હોય તે બાબતો, ખીજું જે જે એતી હારનું
જંગલીથી સુધરેલા જનોમાં જેવું જણાય.
વહો એનું વરણન એવા અનુસારનું
કહે દસપતરામ ક્યાં ક્યાં છે લખેલું નામ
બનાવી લખાણ લખો એટલા વિચારનું

કાગળ લખવા વિષે.

બરોબરીઆ, ઉપર, પુત્ર, પિતા મિત્ર, ગુરુ, મોરોભાઈ વગેરે સાથે આપણે સંબંધ રાખતા હોઈએ તે બધા સાથે પદ જહેવાર કરવાની જરૂર પડે છે. તેને ઠેકાણે લખવાની રીત જુદી જુદી હોય છે.

(૨૩૮) અરજ કે રીપોર્ટ કરવા વિષે.

સાદા કાગળ લખવામાં સ્થિત શ્રી (ગામ) મહાસુબશાન-
(ખત તથા નામ) જોગ શ્રી (ગામ)થી લી.)ખત તથા નામ) ના
હંડવત જુવાર. સલામ વગેરે જે લખાતું હોય તે લખે છે. પણ

ગુરને કે મોટાને લખતું હોય તો પ્રજ્ય ગુરજની પવિત્ર
સેવામાં એટલું વધારવું, પુત્ર હિપર લખવું હોય તો ઊશ (નામ)
ની ચી, જીવી થયી હજો એ વધારવું વગેરે.

નાનો મોટાને હંડવત કે પામલાગણ લખે છે. મોટો નાનાને
આશીર્વાદ લખે છે વગેરે મધાળાની બાબતો લખી પછી જે વાત
લખવી હોય તે લખવી. સ્ત્રી પતિને લખે તો વહાલા પ્રાણનાથ. ને
પતિ સ્ત્રીને લખે તો અખંડ સૌઆમ્યવંતી લખે છે,

સાધુ બ્રહ્મચારીને લખવું હોય તો મહાત્મા, અહોનિશ્વ
પરમાત્માનું ધ્યાન ધરનાર કામ ક્રોધ વગેરે પડરીપુના તજનાર વ-
ગેરે બાબત લખવી.

વિદ્વાનને લખવું હોય તો વિદ્વદ્ય, દેશ હિતચીંતક, માતૃ-
ભૂમિને શોભવનાર, સર્વગુણાલંકૃત, સાક્ષર વર્ગમાંના વગેરે બાબતો
લખી પછી જે બીના હોય તે આવવી જોઈએ.

અરજ કે રીપોર્ટ કરવા વિષે.

અર્ધા કાગળમાં અરજ લખવી પ્રથમ અર્ધા કાગળમાં તેના
ત્રીજા ભાગ જેટલો હાંસીયો પાડી બાકીના બે ભાગમાં જમણા
હાથ તરફ નાની બે લીટીઓ દોરી જેના પર અરજ કરવી હોય

સેનો હુદો લખવો જેમકે મહેરબાન વલસાડ, તાલુકાના વહીવટદાર સાહેબ, મુાં વલસાડ. મહેરબાન ગોડાજી સ્ટેટના રેવન્યુ કમિશનર સાહેબની હજુરમાં મુાં ગોડાજી.

મે. વાલાશન એજન્ટ દુ ધી ગવર્નર સાહેબ બહાદુરની હજુરમાં
મુાં રાજકોટ.

મે. કલેક્ટર સાહેબ બહાદુરની હજુરમાં.
મુાં સુરત.

મે. એન્ડ્રુ. ઇન્સપેક્ટર સાહેબની હજુરમાં,
મુાં સ્વારી.

મે. વઢવાણ સ્ટેટના એન્ડ્રુ. સાહેબની હજુરમાં.
મુાં વઢવાણ

મે. કાઠીયાવાડ હાઇરક્રમના હેડમાસ્ટર સાહેબની હજુરમાં
મુાં રાજકોટ.

વગેરે જુદાં જુદાં ખાતુના અમલદારોને અરજી કરવામાં મમાળું શી રીતે કરવું તે જ્ઞાનમાં રાખવું જેમકે ગંદકીમાં અરજી મે. મ્યુનીસીપાલિટીના સેક્રેટરી સાહેબને લેખા દેવાની અરજી મે. સરન્યાયાધીશ સાહેબને મારા મારીની અરજી મે. પોલીસ સુપ્રી-ન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબને આપવી વગેરે.

પછી હાંસીયાથી જરા છેટે લીટી દોરી ત્યાંથી લખવું કે જુનાબના (ગામના) રહીશ (નામ)ની નમ્રતા પૂર્વક સલામ સાથે અરજ એ છે કે એમ કરી જે બીનાની અરજ કરવી હોય તેની.

(૨૪૦)

નમુનો (અરજી).

મતલબ પણ બધો સાર આવી જાય એવી રીતે ટુંકાણુમાં સ્પષ્ટ
અને સમજાય તેમ લખાણુ કરી છેવટે એજ અરજ એમ લખી
તારીખ દાકવા ને, છેલ્લે લી. નમ્ર સેવક, અથવા તા. સેવક કરી
પોતાની સહી કરવી.

નમુનો (અરજી).

મે. વાંકાનેર મ્યુનીસીપાલિટીના સેક્રેટરી સાહેબની હાજુરમાં
માં વાંકાનેર.

જીનાથમાં વાંકાનેરના રહીશ ખત્રી માવજી ત્રીશુવનની સલામ
સાથ નમ્રતા પૂર્વક અરજ એ છે કે મારા રણાકાના બર પાસે
શેકે જગજીવન ગુલામચંદનું જાજર છે. તે લોકો તેમાં દિશાએ
જાય છે. પણ સાફ કરાવતા નથી, જેથી એની અડચણ અમારે
તથા મારા મહોદ્દામાં રહેનારને બોમવતી પડે છે. ને અમારી
તન્દુરસ્તીમાં બગાડ થાય છે તો તેઓ પોતાની એ જગો સાફ
રખાવે એવો બદોમસ્ત બાપ સાહેબુથી યચા આ સેવક આજ્ઞા
શામે છે એજ અરજ તા. ૮-૮-૦૮.

લી. તા. સે.

ખત્રી માવજી ત્રીશુવન.

નમુનો ૨ ને નોકરી મળવા માટે અરજી.

મે. જુનાગઢ સ્ટેટના પોલીસ સુપ્રી, સાહેબ હજુર

મુાં જુનાગઢ.

જનાબમા : વેરાવળ મહાલના રહેવાશી સિપાઈ સમશેર બહાદુરની નમ્ર અરજ એ છે કે મારા સાંજળવા પ્રમાણે આપના તાબામાં રાઈટર કાન્સોબલની જગો દાલમાં ખાલી પડી છે. તે મેહેરબાની કરી મને તે જગોએ દાખલ કરશોજી.

મેં ગુજરાતી સાતમા ધોરણ પૂરાને તથા ઈંગ્રેજી પાંચ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે જેના સર્ટિફિકેટો મારી પાસે મોજુદ છે.

વળાંમે પ્રથમ પોલીસ ખાતામાં રાજકોટ નોકરી કરી છે. ને ત્યાંથી હું કવાયત વગેરે શીખ્યો છું તથા માર્ચીંગનું કામ પણ જાણું છું ત્યાં રહી મારા ઉપરી સાહેબને સંતોષ પમાડ્યા છે. જો સર્ટિફિકેટ જોશે તો હું મંગાવી આપીશ એજ નમ્ર અરજ તા. ૧-૧૨-૦૮

લી. તા. સેવક,

સમશેર બહાદુરના સક્ષાત્.

વ્યુત્પત્તિ.

સંસ્કૃત ઉપસર્ગ—શબ્દની પહેલાં એટલે જે કામે હાથે
જોડવામાં આવે છે તે.

અ=નહિ જેમ અપૂર્ણ=પૂર નહિ તે, અમાપ=જેનું માપ
નહિ તે, અપાર=ઊંડા નહિ તે, અપૂર્ણ=પૂર્ણ વિનાના, અદ્રશ્ય=
દેખાય નહિ તેવું, અશ્ચી=મરણ નહિ તે, અમર અભાવ, અપાર-
દર્શક વગેરે.

અણ=નહિ જેમકે અણહદ=હદ વિનાનું, અણગળ=ગળ્યા
વિનાનું અણસમજી=સમજણ વિનાનો, અણપ્રક=પ્રકયા વિનાનું તે
વિના અણધાર્યું, અણવિશ્વાસ, અણદીકું અણજનાવર

અન=નહિ વિના જેમકે અનંત=અંત નહિ તે અનાસ્થા
આસ્થા વિનાનું, અનુચીત=કાયક નહીં તે, તે વિના અનાદર
અનુપમ અનાદી વગેરે.

નિચય—શબ્દમાં પહેલો અક્ષર વ્યંજન હોય, તો અણ
વાપરેલો તે, સ્વર હોય તો અનુ વાપરેલો.

અનુ—સાથે, મળતું, અનુરાગ=મળતો રાગ અનુચર=પાછળ
ચાલનાર સેવક, અનુક્રમ=પછી આવનાર, અનુસરવું=મળતા આવવું
તે વિના અનુગ્રાસ, અનુમત અનુભવ વગેરે.

અંતર—મધ્યે, માંહે તે વચમાં, અંતર્ગત=મહિની
છાંદ, અંતર્પ્રગ=વચમાં નાખવાનું હુંગડું, અંતર્ગત=અંદર જતાં
રહેવું, અંતર્ગત=વચ્ચેથી વધનાર તે, સિવાય અંતર્ગત અ-
તઃકરણ.

અતિ=અહુજ, પેલેપાર, જેમકે અત્યંત=અંત મુકાને પેલેપાર, અતિનિદ્ર=ધણીજ ઉંધ, અતિસાર=વાણું સરવું એટલે ઝાડો તે વિના અત્યાહાર, અતિશયોક્તિ, અતિ લોભ.

અધિ=કેપર, વધારે ને અહુજ, જેમકે અધિપતી=કેપરી રાજા, અધિરાજ=ધણા મોટા રાજા, અધ્યક્ષ=કેપરી, તે વિના અધિકારી, અધિભુત, અધ્યાન્મ, અધ્યયન વગેરે.

અપ—ઉતરતું ઉલટું, નઠારું. જેમકે અપભાષા=નઠારી ભાષા અપમાન=માનથી ઉલટું. અપશુકન=નઠારા શુકન તે વિના અપજસ, અપકીર્તિ અપરાધ.

અવ—નીચું, નઠારું, ઓછું, જેમકે અવભોગ=નઠારો ભોજ અવતરવું=નીચે આવવું, (જન્મવું). અવકૃપા=ઓછી કૃપા, અવદશા=નઠારી દશા, તે વિના અવકાશ, અવગતિ, અવલોભન વગેરે.

ઉપ=પાસે, નાનું હલકું, ઉપતેત્ર=આંખની પાસે રાખવાના તેત્ર, ઉપવન=નાનું વન, ઉપમંત્રી=નાનો મંત્રી, તે વિના ઉપદેશ, ઉપત્રય ઉપવાક્ય, ઉપજ્ઞતી, ઉપવાસ=હલકી રીતે રહેવું તે.

અભિ=પાસે તરફ, જેમકે અભ્યાગત=પાસે આવેલો ભીખારી અભિમાન=તરફ માપવું તે, એટલે અહંકાર, તે વિના અભિલાષી, અભિષેક વગેરે.

ઉત=કેપર જેમકે ઉત્પન્ન=કેપર પાડનાર (પેદા થવું). ઉલ્લોગ=કેપર બેઠાવું તે વિના ઉત્સાહ ઉત્કૃષ્ટ વગેરે.

ક, કુ=નઠારું. જેમકે કુકર્મ=નઠારાં કામ. કુટુંબ=નઠારી ટેવ. કુધારો=નઠારો ધારો તે વિના કુવેણ, કુબોધ કળત, કુમતિ, કૃષ્ણ કદંતું વગેરે.

ચો=ચાર જેમકે ચોપાસ, ચોગમ

દુર, દુષ=નઠારું અધરું ઓછું, જેમકે દુર્જન=નઠારા મા-
ણસો, દુર્દશા=નઠારા દાલ દુર્દલ=મળવું અધરું તે, દુર્ગ=ઓછું
બળ, તે વિના દુઃશાળ, દુઃભાગ્ય, દુઃખ દુર્ગુણ,

નિર નિષ=નહિ, વિના, જેમકે નિર્ધન=ધન વિનાનો,
નિષ્કપટ=કપટ વિનાનો, નિર્માની=માન વિનાનો, નિરપ્રહી=કાષ્ટ
પ્રત્યે નહિ તેવો તે વિના નિર્મમન, નિર્દય, નિષ્કળ વગેરે.

પર=પરકું બીજાનું જેમકે પરદેશ=બીજો દેશ, પરધર્મ=
પારકો ધર્મ, પરતારી=બીજાની નારી, પરતંત્ર=બીજાને તાબે તે
વિના પરબાપા, પરમુલ્લક, પરદીત વગેરે.

પરિ=ચોતરફ ધણું પૂર્ણ જેમકે પરિક્રમણ=ચારે તરફ
ફરવું તે, પરિપક્વ=પુરેપુરે પાકેલું, પરિપૂર્ણ=પૂરેપૂરું પરીક્ષા=
ચારે તરફથી તપાસવું તે વિના પરિણામ, પરિશ્રમ વગેરે.

પુનઃ=પુનર=ફરીથી, જેમકે પુનર્જન=ફરીથી પરણવું પુન-
રાવર્ત=ફરીફરીને આવનાર તે વિના પુનરૂક્તિ વગેરે.

પ્ર=પ્રેષ્ટ, આગળ, બહાર મોટું પ્રદેશ=મોટો દેશ પ્રમાણ=
ઉત્તમ રીતે માપેલું, તે વિના પ્રખ્યાત, પ્રભાત, પ્રમુખ, પ્રમાદિત,
પ્રજ્ઞ, પ્રદક્ષિણા વગેરે.

પ્રતિ=ઉલટું પાછું, સામું, દરેક, જેમ પ્રતિદીન=દરેક
દિવસે. પ્રતિવાદી=સામું બોલનાર, પ્રત્યાઘાત=સામોઘાત, તે વિના
પ્રતિપક્ષી પ્રત્યય, પ્રતિજ્ઞ, પ્રત્યુત્તર વગેરે

વિ=વિશેષ, ગએલું કે નથી, જુદું કે બહારનું તે બદલા-
એલું જેમકે વિજ્ઞાન=વધારે જાણવાનું વિભેગ=મળતાપણું
નહિ, વિચિત્ર=જુદું ચિત, વિસ્તીર્ણ=વધારે ફેલાયેલું, વિધવા=
વિચાર વિમળ, વિજ્ય.

સ, સહ=સાથે, સરખું જેમકે સકર્મક=કર્મ સાથે સમત્તિ
=સરખી જાતિ, સહકુટુંબ=કુટુંબ સાથે, તે વિના સજીવન
સહવાસ વગેરે.

સમ કે સં=સાથે, સારું પૂર્ણ, જેમકે—સંગમ સાથે
મળવું, સંતોષપૂર્ણ રીતે ધરાવું સંસ્કાર=સારી રીતે બેઝાએલ
સમર્થ=અર્થ સાથે. તે વિના, સંભોગ સંદેહ, સંબંધ, સંતાપ,
સમર્પણ વગેરે.

સુ=સારું ધણું જેમકે સુવાસ=સારોવાસ, સુખોધ=સારોખોધ
સ્વરૂપ (સુ+અરૂપ) ધણું થોડું, તે વિના સુગંધ સુવર્ણ સુતીતિ

સત=સારું જેમકે સ્વભાષા=પોતાની ભાષા તે વિના સ્વાર્થ,
સ્વાશ્રય સ્વેચ્છા સ્વચાતી વગેરે.

ફારસી ઉપસર્ગ—કમ=ઓછું, થોડું નહારું જેમકે કમ
અકલ ઓછી અકલ કમજોર=થોડું જોર, કમજાત=નહારી જાત
તે વિના કમઅપ્ત, કમકૌવત વગેરે.

ગેર=વિના નહી. જેમકે ગેરખંદોસ્ત=ખંદોખસ્ત વિના ગેરસ-
મજ=સમજ વિના, ગેરહાજર=હાજર નહીં તે.

પુશ=પ્રાનંદ જેમકે પુશ ખચર, પુશમિજાજ વગેરે.

ના=નહિ જેમકે નાદાન=ડાહો નહિ, નાહક, નામરજી નાઉમેદ
 બદ=ખોટું, નઠારું, બદખો=નઠારો વાસ, બદદુવા=નઠારી આ-
 શીષ બદદાનત=ખોટી દાનત, તે વિના બદયાદ, બદનામ, બદફેલ,
 બે=વિના. નઠારું જેમકે બેથુંદ=શુદ્ધિ વિનાનો, બેહાલ=
 નઠારા હાલ, બેઅદલ=શરમ વિનાનો તે વિના બેબાન બેપરવાહ
 નેક=સારું, અદમ, નેકન્યાય=અદલન્યાય, નેકરાજ=સારું રાજ્ય
 સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી પ્રત્યય (નામ કરનારા.)

અક=કરનાર જેમકે નક્ક, સેવક, ધાતક, પાતક, નિંદક, આહક,
 સાધક, ભક્ષક, દર્શક, વગેરે,

અણ, અણો, અણી, અણુ=જેમકે જમણ, મરણ, ભરણ,
 જમણો, મરણો, ભરણો, ચોરણો, ચાળણી, ગળણી, પારણ, ધાવણ,
 ખારણ, રંધણ, અણો ને અણુ લાગતા કોઇ વિશેષણ પણ બને છે.

તર=અણુતર, પણતર, વેતર, માવતર, અણુતર વગેરે

અન=મદન. વદન, ભજન, હવન, પવન વગેરે

આધ=વિશેષણ ઉપરથી નામ કરે છે જેમકે મોટાધ, લંબાધ,
 પહોળાધ, જડાધ, ચતુરાધ, જુરાધ,

ઈ=ખોલી, ચોરી, યોગી, વાણી વગેરે.

વાળ=મોવાળ, રખવાળ, પાળ, મોપાળ, દેવપાળ.

ધઓ=મણીઓ, દરીઓ, ક=કડક, બેઠક, સ્થાનક.

ઉ=ખેડુ ઉતાડ, બેસાડ, આટ=શુભાટ કલકલાટ

કાર=અંચકાર, ચિત્રકાર,

પણ=મયપણ, ધડપણ ને સતી, પણ,
ગાળો=આંખાગાળો, લગનગાળો, આટો, ગપાટો, ઝપાટો.
તા=મહતા, દુષ્ટતા, ત્વ=સતીત્વ, વીરત્વ,
આમણુ=ગભરામણુ, અકળમાણુ, વો—લાડવો માંડવો.
આરો આરી આરૂ=ધુતારો, ધુતારી, ધુતાર, યુનારો.
યુનારી, યુનાર.

આશ=ખટાશ, મીઠાશ, કાળાશ ત્ર-પુત્ર ક્ષેત્ર.
વાડ=રહેઠાણુ જેમકે ઝાલાવાડ, દેવાલવાડ, કાઠીઆવાડ.
લો=અંગલો, ઢગલો; ભગલો,
વટ=વહીવટ, ચોવટ, વારી, વાટું વાવટો કંઠાવટી.
ખારવટું.

વિશેષણ કરનાર પ્રત્યયે.

આમણો, છી, છું.—પિઠામણો ડરામણી, દયામણું વગેરે
છ (ઇન ઉપરથી) પ્રેમી, જંગલી. પહાડી ઝાલાવાડી
વગેરે.

નાર, નારો, નારી, નારૂ—ત્રેયનાર, ભજનારો વગેરે.

આળ, આળું,—પ્રેમાળ, દયાળ, કૃપાળુ, માયાળુ.

છઓ—ખળીઓ, જોડીઓ, ધાકડીઓ.

કણો—વઢકણો, બોલકણો, મારકણો, વગેરે.

છયેલ, છક, છકો—ચીડીયેલ, ધામિંક, ભાવિક, મણીકા, શેરીકા

છતો, તી, તું—જણીતો, માનીતો, દેખીતું, માનીતી.

આઠિ—ચડાઠિ વગડાઠિ. ઉ—વિશ્વાસુ જાણુબેદુ વગેરે.

છલો, લી, લું —જાતીલો, ભાતીલી, ખારીલું.

કો, કી, કું—મણકો, લાકડી, ગલકું વગેરે.

ગરો, ગરી, ગરૂં—રાજગરો, કલ્યાગરી, કામગરૂં.

ડો, ડી, ડું—આપડો, આપડી, આપડું.

મય —સુવર્ણમય, મણીમય, જળમય.

માન=વાળો—નીતિમાન, કીર્તિમાન વગેરે.

મંત=વાળો—શ્રીમંત, ધીમંત.

વંત=વાળો—ગુણવંત, જશવંત, ભગવંત.

વાન=વાળો—દયાવાન, ગાડીવાન. ભગવાન વગેરે.

વાળો, ળી, ળુ, —દુવંત્રાળો, પાણીવાળો ઝાડવાળું.

ળો, ળી, ળું—પાંગળો, કુમળું, ધામળી.

મો—સખ્યાનું એક વચન બતાવે છે બારમો, પાંચમો,
આઠમો વગેરે.

આડ=ક્રિયાપદ,—જમાડ, રમાડ પછાડ વગેરે.

આવ—અચાવ વધાવ, ધવરાવ, ચકાવ વગેરે.

ક્રિયા વિશેષણ અન્યથા—ઠેકાણું સર્વત્ર અત્ર એકત્ર.

ધા—રીતે કાઠીધા, બદ્ધધા, લક્ષ્મીધા દા—સર્વદા, તદા.

થા—સવથા અન્યથા, વગેરે.

ફારસી પ્રત્યય.

ખાનું—ઠેકાણું હાવ ખાનું, તોપખાનું, દારખાનું, જલખાનું.

ખોર—કરનાર. ખાનાર, દમાખોળ, હરામખોર.

ગર—કરનાર સુડમર કમાનગર. ગાર=કરનાર યુનેગર,

મદદગાર.

ગીર—જીતનાર, જહાંગીર, આલમગીર, તમાસગીર.

ચી—રાખનાર. ખજાનચી, ખજરચી તોપચી.

દાન દાની-રાખવાની જગો કદરદાન, ગુલામદાની, ચાદાની
દાર=વાળો—હકદાર, કામદાર, હવાલદાર વગેરે.

ધાન=વાળો—મહેરધાન નિધેધાન.

વાર=વાળો—વિગતવાર, ઊમેદવાર નામવાર (નામ પ્રમાણે)

મંદ=વાળો=અકલમંદ, દોલતમંદ.

બાજ=વાળો—કરનાર. જેમકે, અકલમાજ, કસરતમાજ.

નામ ઉપરથી

નામ

ખેડ ઉપરથી ખેડુ

ખોલ=ખોલી

વેદ=વેદીઓ

જોશ=જોશી

દેવ=દેવી

કવિ=કવિતા

નામ ઉપરથી

વિશેષણ.

જંગલ=જંગલી

નમ્રતા=નમ્ર

રાગ=રાગી

દૂધ=દૂધવાળો

પ્રેમ=પ્રેમી

ધન=ધનવાન

ટેક=ટેકદાર

મદદ=મદદમાર

વિશેષણ પરથી

નામ

સાચો=સચ્ચાઈ

જુડા=જુડાણ

ઉડો=ઉડામ

કાળ=કાળાશ

ધેણો=ધેણાઈ

પ્રેમી=પ્રેમ

ખારો=ખારાશ

ગળુ=ગળપણ

ભણુ=ભણાઈ

વાર્તા=વાર્તિક

નામ ઉપરથી

ક્રિયાપદ

રીસ=રીસાવું

દાઝ=દાઝવું

ખોલ=ખોલવું

નોલ=નોલવું

વાંચન=વાંચવું

જમણ=જમવું

માર=મારવું

ક્રિયાપદ પરથી

નામ

ડાખવું ઉપરથી ડાખ

લખવું=લેખ

કુદ=કુદકો

વદ=વદવેડ

મર=મરણ

જીતવું=જીત

પીડ=પીડા

દળ=દળણ

ભણ=ભણતર

જણ=જણોતા

ગણ=ગણતરી

વદ=વાદી, વેદી

સર્વ નામ પરથી

વિશેષણ

તે જે ઉપરથી

તેવો તેટલો તે

વડો તથા જેવો

જેટલો ને જેવડો

કાણ પરથી કયો,

કઈ કયુ

સર્વ નામ પરથી

ક્રિયા વિશેષણ

તે ઉપરથી તેમવગેરે.

દેશી નામાની સમજ.

(૧) માણસો પોતાની ઉપજ તથા ખર્ચ ને લેવડદેવડનો હિસાબ બરાબર રાખવો તેને નામું કહે છે. તેને માટે ઘણી જાતના ચોપડા રાખે છે. જેવાકે નોંધ, આવરો ખાતાવડી, બ્યા-જવડી રોકડ વગેરે જેને જેવી જરૂર તે પ્રમાણે ચોપડા રાખી નામું રાખે છે. તેથી ઉપજ ખર્ચની ને લેણુદેણુની ખબર પડે છે.

(૨) ચોપડાને મથાળે તે કાનો છે તે લખવું પડી મેળ દારવામાં મથાળે પાનુ ટાંકી લીંટી દારવી તે લીંટીમાં તીથા લખવી તથા તેની નીચે ડાખી બાજુએ જ (જમા) ને અરબે બાજે ઉ (ઉધાર) લખવું.

(૩) કાર્ડ સીલીક હોય તો જમા બાજુએ લખવી, ન હોય તો ૦) ૧) એમ લખવું તે સરવાળામાં ગણવો નહિ.

(૪) ચોપડામાં આઠ કે વખતે છ સળ હોય છે, આઠ હોય તો ચાર ઉધારના ને ચાર જમાના ને છ હોય તો ઉધાર તથા જમા માટે ત્રણત્રણ રાખવા. જમાને ઉધારમાં સર બરવાના માર્ગ રાખી લીંટી દારવી પેટા રકમમાં પણ આંકડો મુકવાની જગો ગળી ટીલી દારવી ને લખાઈ રહ્યા પછી તમામ પેટા રકમોનો સરવાળો કરી મુખ્ય ખાતામાં ફાળવવો.

રોકડ રકમો.

(૫) કોઈ રૂપિયા આપી જાય તો તેને ખાતે જમાને લખ જાય તો તેને ખાતે ઉધાર માંડી પેટામાં વિચત જણાવવી

(૬) રોકડેથી લીધેલા માલના પૈસા તે માલની ખરીદ ખાતે ઉધાર એમ કરી લખવું ને પેટામાં કટલો માલ તથા શા દરનો તે વગેરે લખવું માલ લેતાં દલાલી, ભાડું જકાત વગેરે જે જે ખર્ચ થાય તે પેટામાં માંડી તમામનો સરવાળો મથાળે ભરવો.

(૭) રોકડેથી વેચેલા માલના પૈસા તે માલના વકર ખાતે જમા એમ કરી લખવું ને પેટામાં માલની મણુગત તથા દર વગેરે લખવું વેચતાં જેજે ખર્ચ થાય તે બાદ કરી રકમ મથાળે ચડાવવી.

(૮) પુન્યદાનમાં અથવા ધર્માદામાં આપેલી રકમ શ્રી ધર્માદા ખાતે ઉધાર લખાય છે.

(૯) ધર માટે લીધેલો માલ ધર ખર્ચ ખાતે મંડાય છે પેટામાં તમામ જણુસો માંડી મથાળે સરવાળો ભરાય છે.

(૧૦) વેચેલો માલ પાછો લેવાની બોલી કરી હોય ને ને પાછો આવે તો તે માલની ખરીદ ખાતે ઉધારી પૈસા આપવા.

(૧૧) વેપારમાં નફો થાય કે ખીજી રીતે અણુધાર્યો લાભ મળે તો તે વટાવ ખાતે જમા કરવો તેમજ નુકશાન થાય તે શ્રી વટાવ ખાતે ઉધારવું.

(૧૨) કોઈને હાથ ગરણું આપીએ તો તે ચાંદલા ખાતે ઉધાર ને હાથગરણું આવે તો તે ચાંદલા ખાતે જમા મંડાય છે.

(૧૩) ઘરેણું કરાવતાં લીધેલ સોનું, રૂપું દાગીના ખાતે મંડાય છે.

(૨૫૨)

જમા ખર્ચી રકમો.

જમા ખર્ચી રકમો.

નામું જમા ઉધાર ખાતે તરફ લખાય છે તેને જમા ખર્ચી રકમો કહે છે.

(૨) કોઈ પાસે પૈસા માગતા હોઈએ તે માણસ ખીજ માણસને કબુલાવે તો મુગ માણસને ખાતે જમા કરી કબુલનાર ધણીને ખાતે ઉધરાય છે—પેટામાં વીગત જણાવવી.

(૩) વેપાર માટે ઉધારે લાવેલ માલ તે માલની ખરીદ ખાતે માંડી જેનો લાભ્યા હોઈએ તેને ખાતે જમા કરવો તેમજ ઉધારે લેએલો માલ વકરા ખાતે જમા કરી લઈ જનાર માણસને ખાતે ઉધારવો, ને પેટામાં વિગત કરવી.

(૪) ઘર ખાતે લીધેલા માલના પૈસા લાવનાર માણસને ખાતે જમા કરી ખર્ચ ખાતે માંડવા.

(૫) દુકાનમાંથી માલ ઘેર લઈ જઈએ તો વકરા ખાતે જમા કરી ખર્ચ ખાતે ઉધારવો તેમજ ઘરમાંથી કોઈ માલ દુકાનમાં લાવીએ તો ખરીદ ખાતે ઉધારી શ્રી ઘર ખર્ચ ખાતે જમા કરવો.

(૬) કોઈ માણસને વ્યાજે રૂપિયા આપ્યા હોય તો દીવાળી પછી અથવા સમજણ કરવા આવે ત્યારે આપેલ રૂપિયાનું વ્યાજ ગણી તે આસામી ખાતે નોંધી વ્યાજ ખાતે જમા કરવું ને જો પછી વ્યાજના પૈસા આપે તો તે વ્યાજ ખાતે જમા કરવું. ને પેટામાં વીગત લખવી.

(૭) ઠાઠ માલ જમડી જાય, સળા જાય જળા જાય કે ચોરાઈ જાય તો તેની કીમત વટાવ ખાતે ઉધારી વકરા ખાતે જમા કરવી.

મિશ્ર રકમો (રોકડ તથા જમા ખરચી)

(૧) વેચેલા માલના થોડા વજણા પૈસા આપી જાય ને ખીજ લેણા રહે તો પ્રથમ ઉધારે વેચેલ સમજી નામું માંડવું ને આપેલી તે રકમ માણસના ખાતામાં ઉધારમાંથી બાદ કરવી બાકીની તેને મથાળે ભરવી.

(૨) ઉધારે લીધેલા માલના પૈસા બાકી રહ્યા હોય તો પ્રથમ ઉધારે લીધેલ સમજી નામું માંડવું આપેલ પૈસા તે માણસને ખાતે જમા કરાવવાની રકમમાંથી બાદ કરી જેટલા દેવાના રહે તેટલા તેને ખાતે મથાળે ભરવા.

(૩) માલ લેવાનો કરાવ કરી બાનાના રૂપિયા આપ્યા હોય તો તે, માણસના ખાતે માંડવા, મુદત પૂરી થયે માલ લાવીએ ત્યારે તે માલની કુલ કીમત ખરીદ ખાતે ઉધારી તે માણસના ખાતે કુલ રકમ જમા કરવી. જો માલ આપનો કયો હોય તો બાનામાં લીધેલ રૂપિયા તેને ખાતે જમા કરવા ને મુદત થયે માલ તોળા આપીએ ત્યારે કુલ કીમત વકરા ખાતે જમા કરી તે માણસને ખાતે ઉધારવી.

(૪) રૂ. ૮) ના રૂ. ૧૦) લેવા કયો હોય તો રૂ. ૧૦ જનારને ખાતે રૂ. ૧૦) માંડી પેટામાં રૂ. ૮) રોકડા ને રૂ. (૨ વટાવની કરી તે રૂ. ૨) વટાવ ખાતે જમા કરવા.

(૫) રૂ. ધીરતી વખતે કાચળી છોડામણી કે મંડામણીના જે રૂપિયા ઠરાવ્યા હોય તે ધરાક ખાતે આટલા રોકડા ને આટલા કાચળી છોડામણીના એમ માંડી મંડામણીના રૂપિયા વટાવ ખાતે જમા કરવા,

(૬) ખાતેદાર સાથે સમજણ કરતાં છુટ મુકેલ રકમ ખાતેદાર ખાતે જમા કરી વટાવ ખાતે ઉધારવી.

(૭) ખાતેદાર સાથે ચુકાવો થઈ જતાં રોકડા વગેરે જે જે માલ મળ્યો હોય તે તેને ખાતે જમા કરી માલ વગેરેના તમામ રૂપિયા તે માલની ખરીદ ખાતે ઉધારવા માંડવા.

(૮) પરદેશમાં ખાતેદારને મોકલેલ રૂપિયા જે માણસ લઈ જાય તેને ખાતે પ્રથમ ઉધારવાને ને પહેાંચ્યા પહેાંચ આવે ત્યારે લઈ જનારને ખાતે જમા કરી ખાતેદાર ખાતે ઉધારવા.

(૯) ગામડામાં ખરીદી ઉપર મોકલેલ માણસને આપેલ રૂપિયા પ્રથમ તે તે માણસને ખાતે ઉધારવા. પછી જેટલો માલ પતે તેટલા તેને ખાતે જમા કરી માલની ખરીદ ખાતે ઉધારવા.

હુંડી વિષે.

(૧) પરદેશમાં નાણાં મળવા માટે શેડ પાસેથી જે ચીડી કરાવી હોય તેને હુંડી કહે છે. હુંડી નામ જોમ ને શાહ જોમ એમ બે જાતની હોય છે.

(૨) નામ જોગી હુંડી—એમાં જે માણસને નાણાં મળવાના લખ્યા હોય તેનેજ મળે છે, પણ ખીજાને મળતાં નથી.

(૩) શાહ જોગીમાં—ગમે તેને જમાન લખને અથવા શાહ જોગ નાણાં મળે છે વળી તે હુંડી વેચી પણ શકાય છે.

(૪) હુંડીની મુદત—(૧) તુરત મુદતની દેખાડયા પછી તરત નાણાં મળે. (૨) દીન વળતાની—દેખાડયા પછી બીજે દહાડે મળે છે. (૩) વાર ભોમની—દેખાડયા પછી ચોથે દહાડે મળે (૪) મુદત દીન ચારની તે દેખાડયા પછી નવમે દહાડે નાણાં મળે.

(૫) હુંડી ગેરવલ્લે જાય તો પેઠં લખે ને પેઠં ગેરવલ્લે જાય તો પરપેઠં ને પરપેઠં ગેરવલ્લે જાય તો કાગળ લખે છે. જો અમારીવતી હુંડી લખે તો જોખમ લખનારને શિર ને તમારી વતીની લખે તો જેના ઉપર લખે તેને માથે જોખમ છે.

(૬) હુંડી લખનાર “ રાખ્યા ” ના નામથી ઓળખાય છે રાખ્યાવાળા ચોપડામાં દેશાવરની હુંડી બે રીતે લખાય છે.”

(અ) જો રોકડેથી હુંડી લીધી હોય તો લખાવનારના નામ ઉપર જમે ઉધાર નહિ કરતાં જેના ઉપર બીડી હોય તેને ખાતે હુંડીનો આંકડો ઉધારવો ને વટાવ મળ્યો હોય કે આપતો પડ્યો હોય તો પટાવ ખાતે જમા ઉધાર કરવો.

(બ) જો વધારે કે ખાતે મંડાવી લીધી હોય તો ભાવ પ્રમાણે જે આંકડો થાય તે લખનારને ખાતે જમા કરી જેના ઉપર બીડી હોય તેને ખાતે મારે છે. વટાવ ઉપર પ્રમાણેજ મંડાય છે. જો થોડા રૂપિયા આપ્યા હોય તો તેટલા રૂપિયા લખનારને ખાતે હુંડી પેટે મંડાય છે.

નામામાં થતી ભુલો—કોઇ ખાતેદારની રકમ જમા કરવી ભુલી ગયા હોય એ તો સીલક કાઢતાં તેટલા રૂપિયા વધે છે તે વખતે તેટલા પૈસા સીલકની વધવટ ખાતે જમા કરવા તેમજ ઉધાર કરવી રકમ રહી ગઇ હોય તો તેટલા રૂપિયા સીલકમાં ઘટે છે માટે તે સીલકમાં વધવટ ખાતે ઉધારવા.

આસામી ખાતે કોઇ રકમ જમાને બદલે ઉધાર થઇ હોય તો સીલક મેળવતાં ઘટે છે માટે તે વખતે ઉપર પ્રમાણે તે રકમ માંડી ભુલ પકડાય ત્યારે તે રકમ તે આસામીને ખાતે બેવડી જમા કરવી ને વિગત માંડવી, તેમજ કોઇ આસામીને ખાતે ઉધાર બદલે જમા થઇ તો તે સીલક વધે છે માટે તે વખતે ઉપર પ્રમાણે માંડી ભુલ પકડાય ત્યારે તે આસામી ખાતે બેવડી ઉધારી વિગત માંડવી.

સીલક કાઢવા વિષે—રાત્રે જ્યારે દુકાન મંગળીક કરવાની હોય ત્યારે જમા ઉધાર બન્ને બાજુનો સરવાલો કરી જમાની સરવાળામાંથી ઉધારવાનો સરવાળો બાદ કરવો. બાકી રહે તેટલી સીલક ગણવી જો મળે બરાબર છે, સીલકમાં નોટ વગેરે હોય તો ફાડ બતાવવો.

આવરાનો નમુનો.

મનોચત્ર ૧ છું—૧ દોશી સીવલાલ બાયચંદે રા. ૩૦૦

ધરમાં કાઢ્યા તથા રા. ૨૦૦ પા. ઓધડ લાલજીના લઇ વેપાર શરૂ કર્યો (૨) દોશી હીરાચંદ ઓધડનો ગોળ મણ ૨૦ પ્રત રા. ૩૦૦ લેખે રોકડેથી લાવ્યા. યુ. ૩ (૩) રા. ૨૦) પગી રથા

ખોધાને આપ્યા તથા રૂ. ૨) કુતરાના રોટલામાં રોકડા આપ્યા.
 સુ ૫ (૪)—પા ખીમજી ખેયરના ત્યાંથી ધડે મળુ ૧૦૦ પ્રત
 રૂ. ૨૧ લેખે રોકડેથી લીધા શુદ્ધ ૭, (૫)—પા. જોષાજી
 મોતી ભાષને જોળ મળુ ૫ પ્રત રૂ. ૩૧ લેખે રોકડેથી લેખે.
 શુ ૮ (૬) ધર માટે રૂ. ૧) નું ધી શેર ૨ તથા બાજરો મળુ ૫
 પ્રત ૨) લેખે તથા તેજ શે. ૫ પ્રત રૂ. ૧૦ લેખે તથા ટોપી
 નં ૧ રૂ. ૦૧ તી, ને પાણીમારું રૂ. ૧૧ નું રોકડેથી લીધું
 સુ ૧૧ (૭) રૂપું બાર ૭૫ રૂ. બારના રૂ. ૦૧૨ લેખે રોકડેથી મેતા
 ભાલયંદ ગણેશની દુકાનેથી લીધું ને તેની સેર કરાવતાં રૂ.
 ૫) સોની જીવા હરખયંદને ધડામળુના આપ્યા શુ. ૧૩.

આવરો પાનું ૧

વઢવાણના રહીશ દોશી સીવલાલ ભાલયંદના સંવત ૧૯૧૫ની
 સાલનો આવરો સંવત ૧૯૬૫ ના કારતક શુદ્ધ ૧ થી ૧૫ મુધી

૩૦૦) શ્રી જળુસે રોકડા

૨૦૦) પા ઓધડ લાલજીને

ખા. જ

૨૦૦) નગદી રોકડા લે

ધાર માટે.

ખા પા

ઉ

૭૧૧ શ્રી જોષાની ખરીદ ખા.

ઉ. સુ ૩

જા જોળ મળુ ૨૦)

પ્રાત રૂ. ૩૧૨ લેખે

દોશી હીરાયંદ ઓ

ધડને ત્યાંથી રોકડેથી

ખા પા.

(૨૫૮)

દેશી નામું.

૧૮૧૧૧ શ્રી જોળના વકરા ખા.જ ૨૦) પગી રધા જોધાને ખા ઉ

સુ ૮

સુ. ૫

૧૮૧૧૧ જોળ મણુ ૫

૨૦) નગદી રાકડા હ. પોતે

પ્રત રા. ૩૧૧ લેખે

ખા. પા.

પા, જોપાળ મોતી

૨) શ્રી ધર્મોદ્ધા ખા ઉ સુ. ૫

ભાષને રાકડેથી

૨) રાકડા કુતરાના ધર્મો

ખા. પા

દામાં ખા. ૫.

૧૮૧૧૧

૨૨૫) શ્રી ધઉની ખરીદી

ખા, ઉ શુદ્ધ ૭.

૨૨૫) ધઉ મણુ ૧૦૦

પ્રત રા. ૨૧ લેખે

પા ખીમજી બેચરના

રાકડેથી લીધાં તે

ખા. પા.

૧૪) શ્રી ધર્મજી ખા. ઉ સુ ૧૧

૧૦) બાજરો મણુ ૫ પ્રત

રા. ૨) લેખે રાકડેથી.

૧) ધી શેર ૨ રાકડેથી

૧૧ તેલ શે. ૫ પ્રત રા.

૧૦ લેખે

૧૧૧ ટોપી નંગ ૧

૧૧ પાણીઆર નં ૧

૫૧૧૧૧૧ શ્રી હાગીના ખા. ઉ.

સુદ ૧૩

૪૬૧૧૧૧ રૂપું બાર ૭૫

દર રૂ. ૦૧૧૧ લેખે સર

કરાવવા માટે મે. ૧૧

લાલચ દ ગણેશની

દુકાનેથી લાવું તે

૫, બડામણના શાની જીવા

હરખચંદને રોકડા

ખા. પા.

૩૮૪૮

૧૩૩૧૧૧ શ્રી જલસે રોકડ

૫૧૮૧૧૧

મનોત્પન જી.

(૧) પહેલા દિવસની સીધીક છે તે ખ્યાનમાં રાખતી.

(૨) રૂ. ૫૦ શુદ્ધ હામોદર કાશીરામે જોશી મોહન જુદર પાસે કબુલાવ્યા, વદ ૪.

(૩) ડાંગર મળુ ૪૪ પ્રત રૂ. ૨) લેખે સંધતી ત્રિમુવન જુદરને ત્યાંથી ઉધારે લાવ્યા તેમાંથી મળુ ૪ ધેર મ.ટે રાખી

ને મણુ ૨૦ પ્રત ૩. ૨) લેખે દોશી ભગવાનવાદ હરિભાષ્મે
છિદારે આપી. વ. ૫.

(૪) કાળી રાજ ભગવાને શા. આપતી વખતે ૨ કાથગી
છોડામણુના તથા ૩ વટાવ ને શા. ૪૫૭ રોકડા આપી શા. ૫૦)
વ્યાજ આપ્યાનું ખત મંડાવ્યું વ્યાજ ૧૦ આના લેખે વ. ૬.

(૫) પા. લાલા પુંગળ વ્યાજે રૂપિયા લઘ મચેલા તે
વ્યાજે સમજી આપતાં શા. ૧૦૭ વ્યાજના નીકળ્યા તેમાં તેમણે શા.
૭૭ રોકડા તથા ૩. ૧૧૧ નું ઘોડીયું એક આપ્યું ને શા. ૧૧૧ છુટનો
મુકયો વદ ૧૨.

(૬) ભાણા ભવાન પાસે શા. ૩૦૦ માગતા હતા તેમાં
તેણે શા. ૧૦૦૭ રોકડા આપ્યા, તથા શા. ૫૦૭ ની માથ જીવ ૧
આપી ને શા. ૧૦૦૭ ગાંધી પ્રેમચંદ જમનને કબુલાવ્યા તેમાં શા. ૨૦
નો ગોળ મણુ ૮ આપ્યો ને બાકીના દુકાનની વાણીતરી માસ ૬
ની હતી તે પેટે વાળ્યા વદ ૧૪.

(૭) શા. ૧૫૦૭ ની દુડી દા શા. ૬૯૯૯૯ ના ભાવે રોકડેથી
શા. વંજકલાલ વીરચંદની દુકાનેથી મુખ્યમતના શેઠ દામોદર ભાઈચંદ
પરની તરત મુદતની લઘ શેઠ પ્રેમચંદ ભગુભાઈપર ખીડી વદ ૦))

સંવત ૧૯૬૫ કારતક વદી ૧ થી વદી ૦)) સુધીનો રાજમેળ.

ઉ

૧૩૪૧૧૧ શ્રી જાણસે રોકડા.

૫૦) શુક્લ દામોદર કાશીરામ

આતે જમે વદ ૪

૫૦) તમે જોશી મોહન

જુદરને કબુલ્યા

તે તેમને ખા. ઉ.

ખા. પા.

૫૦) જોશી મોહન જુદરને

આતે ઉધાર વદ ૪

૫૦) તમે શુક્લ દામોદર

કાશીરામના કબુલ્યા

તે મમને ખા. જ.

કરીને

ખા. પા.

૬૮) સંઘરી ત્રિભુવન જુદરને

આતે જમે વદ ૫

૬૮) ડાંગર મણુ ૩૪

પ્રત ૩૧. ૨) લેખે તે

શ્રી ડાંગરની ખરીદ

આતે ઉ.

ખા. પા.

૬૮) શ્રી ડાંગરની ખરીદ આતે

ઉધાર વદ ૫

૬૮) ડાંગર મણુ ૩૪ પ્રત

૩૧. ૨) લેખે તે સં-

ઘરી ત્રિભુવન જુદરને

આતે જમા કરીને,

ખા. પા.

૪૬૧૧૧ શ્રી ડાંગરના વકરા આતે

જમે વદ ૫

૬) ડાંગર મણુ ૩ તે શ્રી

ધર ખર્ચ ખા. ઉ.

૫૦) શ્રી ધરખર્ચ ખા. ઉ.

૬) ડાંગરમણુ ૩ પ્રત ૩૧. ૨

લેખે ડાંગરના વકરા

ખા. જ. વદ ૫

(૨૬૨)

દેશી નામું.

૪૩૧૧૧ ડાંગર મણ ૨૦ પ્રત

૩. રુપિય તે દોશી

ભગવાનલાલ હરિ

ભાઈ ખા. ઉ.

ખા. પા.

જી શ્રી વટાવ ખાતે જમા

વદ ૯.

૨૭ કોળી રાજ ભગવાનને

ફીઆ આપ્યા તેમાં

કાચળી છોડામણના

તેને ખા. ઉ.

૫૭ વટાવના તે કોળી ભગ

વાન રાજને ખા. ઉ.

ખા. પા.

૧૦૭ શ્રી વ્યાજ ખાતે જમા

વદ ૧૦.

જી નગદી રોકડા.

૧૧૧ ઘોડીયું, તે થો ધરખર્ચ

ખા. ઉ.

૧૧૧ છુટનો મુકયો તે શ્રી

વટાવ ખાતે ઉધાર.

૧૦ પા. લાંધા પુજન પાસે

વ્યાજના ચડ્યા તે

તેમને ખાતે ઉધાર

ખા. પા.

૧૧૧ ઘોડીયું તે વ્યજ

ખાતે જ. વ. ૧૨

૫૦૭ ગાય જીવ ૧ તે

લાણા ભવાન ખા.

જમે વદ ૧૨

પગા

ખા. પા.

૪૩૧૧૧ દોશી ભગવાનલાલ હરિ.

ભાઈને ખા. ઉ. વ. ૫.

૪૩૧૧૧ ડાંગર મણ ૨૦ પ્રત

૩. રુપિય લેખે તે

શ્રી ડાંગરના વડરા

ખાતે જમા.

ખા. પા.

૫૦૭ કોળી રાજ ભગવાનને

ખાતે ઉધાર વદ ૯

૪૫૭ નગદી રોકડા

૨૭ કાચળી છોડામણના

તે શ્રી વટાવ ખા. જ.

૭૭ વટાવના તે શ્રી વ.

ટાવ ખાતે જમા.

૫૦૭ વ્યાજે આપ્યા તે

વ્યાજ રામ ૧૦ લેખે

ખા. પા.

૧૦૭ પા લીધા પુંજને ખા. જ.
વદ ૧૨

૧૦૭ વ્યાજના ચડયા તે
વ્યાજ ખાતામાં
જમા કર્યા પ્રમાણે
આવ્યા.
ખા. પા.

૩૦૦૭ શા ભાણા ભવાન ખાતે
જમે વદ ૧૪

૧૦૦૭ નગદી રોકડા.
૫૦૭ ગામ જીવ ૧ તે
શ્રી ધરખર્ચ ખા. ઉ

૧૦૦૭ ગાંધી પ્રેમચંદ
જમને કચુલાવ્યા તે
તેમને ખા. ઉ.

૨૦૭ જોળ મણુ ૮ પ્રત
૩. રાા લેખે તે શ્રી
જોળની ખરીદ
ખાતે ઉધાર.

૩૦૭ માસ ૬ ની વાણો
તરીના તે શ્રી હુ-
કાનખર્ચ ખા. ઉ.

૧૧૧ શ્રી વટાવ ખા. ઉ. વદ ૧૨
૧૧૧ પા લીધા પુંજના.

વ્યાજમાં છુટના મુ-
કયા તે વ્યા, ખા. જ
ખા. પ.

૧૦૭ પા. લીધા પુંજનો ખા. ઉ.
વદ ૧૨

૧૦૭ વ્યાજના ચડયા તે
વ્યાજ ખા. જ. કરીને
ખા. પા.

૧૦૦૭ ગાંધી પ્રેમચંદ જમનને
ખાતે ઉધાર વદ ૧૪

૧૦૦૦ તમે ભાણા ભવાનના
કચુલાવ્યા તે તેમને
ખા. જ. કરીને

ખા. પા.

૨૦૭ શ્રી જોળની ખરીદ ખા. ઉ
વદ ૧૪

૨૦૭ જોળ મણુ ૮ પ્રત
૩, રાા લેખે તે શા.
ભાણા ભવાનના ખા. જ.

(૨૬૪)

દેશી નામું.

૦૮૩ શ્રી હુંડીઆમણુ ખા. જ.

૧૬ ૦))

૦૮૩ હુંડી નં. ૧ રા.

૧૫૦ ની દર રા.

૬૬૧૧ લેખે શા ત્રં.

બકલાલ વીરચંદની

દુકાનેથી રાકડેથી

લઈ શેઠ દામોદર

બાપચંદ પરની તરત

મુદત શેઠ પ્રેમચંદ

બગુબાઈ ઉપર શ્રીડીને

ખા. પા.

૬૨૮૧૧

૦૮૦ શ્રી દુકાન ખચ ખા. ઉ.

૧૬ ૧૪

૦૮૦ શા બાણા ભરાનને

૬ માસની વાણોતરી-

ના તે તેના ખાતે

જમા કરીને.

ખા. પા.

૧૫૦ શેઠ પ્રેમચંદ બગુબાઈ

ખા. ઉ. વ. ૦))

૧૫૦ હુંડી નં. ૧ રા.

૧૫૦ ની મુંબાઈના

શેઠ દામોદર

બાપચંદ ઉપ-

રની લખી અ-

ત્રેથી શેઠ ત્રંબક-

લાલ વીરચંદ

શાહ જોગી તરત

મુદતની.

૧૪૬૧૧૩. ૧૫૦ ની હુંડી

દર રા. ૬૬૧૧ લેખે.

૦૮૩ શ્રી હુંડીઆ

મણુ ખા. જ.

ખા. પા.

૫૮૦૧૧

૪૮૦ શ્રી જણુસે

૬૨૮૧૧

કાપી વ્યાજની રીત.

બાકી લેણા દેણા—જમા ઉધારની રકમો લખાઈ રહ્યા પછી બન્ને રકમોનો સરવાળો લેવો જો જમાનો સરવાળો વધારે હોયતો તેટલી રકમ ઉધાર તરફ માંડી બાકી દેવા એમ લખવું ને ઉધારનો સરવાળો વધારે હોય તો તેટલી રકમ જમામાં માંડી બાકી લેણા એમ લખી બન્ને સરવાળા સરખા કરવા. બાકી લેણા દેણા દીવાળીએ અથવા કારતક શુદ્ધ ૨ જો મુકે છે.—

ખોખું કરવાની રીત—પ્રથમ જમા ઉધારની પહેલી પહેલી એકેક રકમ લેવી તેમાં મોટીના પેટામાં નાની રકમ માંડવી એમ જ્યાં સુધી મોટી રકમ પૂરી થઈ ન રહે ત્યાં સુધી માંડતા જવું જો મોટી રકમ જમામાં હોય તો તે પેટું પુરું કરી ઉધારની લેવી ને મોટું પેટું ઉધારનું હોયતો રકમો જમાંમાંથી લેવી પેટું પુરું થઈ રહે તેની છેલ્લી રકમ બીજી તરફ ને રકમના પેટામાં મુકવી. પેટા રકમો ઉપર તિથી લખવી નહિ તેની તિથી મુજબ રકમની હોય તે સમજવી.

મુદત ગણવાની રીત—ખોખામાં પહેલેથી એક ઉધારની ને બીજી જમાની એક સરખી રકમ લેવી તે બેમાં આમલી તિથિવાળો વ્યાજ માગે. માટે તેની જેટલી મુદત થાય તે માસ દિવસ ગણી મુકવા.

સર ગણવાની રીત—રૂપિઆ×રૂહિના=સર. ને (રૂપિઆ×દિવસ) ÷૩૦=સર. ત્રીશે ભાગતાં ૩૦ થી ૧૧૧ સુધી વધે.

(૨૬૬)

દેશો નામું.

તો ૬૮ ગણવે. ૧૧૧૧ થી ૧૮૧૧ સુધીનો ૦૧, ૧૯૧ થી ૨૬૧ સુ-
ધીનો ૦૧૧ ને ૧૬૧ થી ૩૦ સુધીનો ૧ ગણવે.

તેરીખ—સરને આનાની તેરીખે ગુણતા ગુણાકાર બદામો
આવે દોકડાએ ગુણતા દોકડા આવે ને દકાએ ગુણી ૧૨ બા-
ગતાં દોકડા આવે.

તારીખ કાઢવાની રીત—તેમાં પ્રથમ મુદત લેણી દેણી રકમ
હોય તે લખાય છે. પછી જમાનું વ્યાજ જમા તરફને ઉધારનું
વ્યાજ ઉધાર તરફ લખી માદખાડી કરતાં ખર્ચ લેણું દેણું કાઢ-
વામાં આવે છે.

નમુનો.

ખાતાવહી ઉપરથી.

વેરા હેમતલાલ વાડીલાલનું ખાતું સં ૧૯૬૪ની સાલનું.

૩૦૦૭ પા. ૧૪ કારતક સુ. ૧૫	૭૦૦૭ પા. ૨ કારતક સુ. ૨
૧૦૦૭ પા. ૨૭ માગસર વ ૯.	૧૦૦૭ પા ૧૫ વૈસાક સુ ૧૦
૨૫૦૭ પા ૪૦ કાતજી સુ. ૧૫	૫૦૦૭ પા ૭૦ શ્રાવણ વં ૪.
૧૨૫૭ પા ૬૦ જેઠ વદી ૩	
૩૫૦૭ પા. ૮૦ બાદરવા વદી ૪	

૧૩૦૦

૧૧૨૫

૧૭૫૭ ખાડી દેવા સંવત ૧૯૬૫
ના કારતક સુ. ૧

૧૩૦૦

વ્યાજ (ખોખાનો નમુનો)

• રૂ. ૩૦૦) ઠા. સુ. ૧૫

• રૂ. ૧૦૦) મહાગસર વ ૯

• રૂ. ૨૫૦) ફાગણ સુદ ૧૫

• રૂ. ૧૨૫) જોઠ વદી ૩

• રૂ. ૫૦)

• રૂ. ૭૫)

• રૂ. ૩૫૦) ભાદરવા વદ ૪

• રૂ. ૨૫૧

• રૂ. ૩૨૫

• રૂ. ૧૭૫ ખા લે. સુ ૨

•

૧૭૮૮૧ રૂ. ૭૦૦ ઠા સુ ૨

૧૩૦૫ રૂ. ૩૦૦

દિ. ૧૩

૧૭૩૧ રૂ. ૧૦૦

મા ૧૧૧ દિ ૭

૧૧૦૮૧ રૂ. ૨૫૦

૪-૧૩

૭૭૬૧૧૧ રૂ. ૫૦

ગા=૧

૨૦૨૧૧ રૂ. ૧૦૦૦ વે. સુ ૧૦

૯૫ રૂ. ૭૫ ૧-૮

૧૦૭૧૧ રૂ. ૨૫ ૪-૬

૭૫૦૧૧૧ રૂ. ૫૦૦૦ શ્રા. વ. ૪

૩૨૫ રૂ. ૩૨૫ ૧

૪૨૧૧૧ રૂ. ૧૭૫

૨-૧૩

૨૬૦

(૨૬૮)

અંકગણિત.

વ્યાજ આઠ આનાની તેરીકે

૨૭૪૧૧૧×૮=૨૧૯૩૨=૧૩૧૩૧

તારીજ

જ	ઉ
૧૮૮૧૧૧ આડી લેણા	૧૭૫૫ મુદત લેણા.
૧૯૬૫ ના કારતક	૧૩૧૩૧ વ્યાજનાસર ૨૭૪૧૧૧
૧૨૬૨	આઠઆનાની તારીખે
૧૮૮૧૧૧	૧૮૮૧૧૧

અંકગણિત.

(પાંચમા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત મુદત કાપવાનું, નફો રોટો પંત્યાળો અને વર્ગ મુળ.)

મુદત કાપવાનું—કોઈ ઠરાવેલે દરે અમુક મુદત પછી કોઈ રકમ લેણી થવાની હોય. અને તે મુદતની પહેલાં નાણાં લઈએ તો તે નાણાં જેટલી મુદત વહેલા લીધાં તેટલી મુદતનું તે નાણાંનું ચાલુ દર પ્રમાણે વ્યાજ ગણી તેટલા ઓછા રૂપિયા લઈએ તો તેને મુદત કાપી આપી રૂપિયા લીધા એમ કહેવાય છે. જેટલા શકડા રૂપિયા, લઈએ તેને તુર્ત કીમત કહે છે.

મુદત કાપવાની બે રીતો છે. (૧) વાસ્તવિક એટલે ખરેખર તેમાં અમુક મુદતે જે લેણી થવાની રકમ હોય છે. તેમાં મુળ રકમ+તે રકમનું તેટલી મુદત સુધીનું અમુક દર પ્રમાણે વ્યાજ મળેલું હોય છે.

વેપારીની રીત—તેમાં લેણી થવાની રકમનેજ મુળ રકમ મણી તેનું જેટલી મુદતે તે લેણી થવાની હોય તેનું તેટલી મુદતનું વ્યાજ ગણી તે લેણી થવાની રકમમાંથી કમી કરે છે.

સૂચના—(૧) જ્યાં ખાસ વેપારીની રીતે મુદત કાપવાનું ન કહ્યું હોય તથા વાસ્તવિક રીતે મુદત કાપવાનું ગણતું (૨) વાસ્તવિક રીતે મુદત કાપવાના રૂપિયા કરતાં વેપારીની રીતે મુદત કાપવાના રૂપિયા હંમેશાં વધારેજ યાય છે કમકે તે લોકો લેણી રકમને મુળ રકમ ગણી તેનું વ્યાજ ગણે છે.
દા. ૧ લો.

દર વરસે દર સેંકડે ૩૫૫ ટકા પ્રમાણે બે વરસ પછી રૂપિયા ૨૬૮૫૫ લેણા થવાના છે તો હાલ શું મળશે ? ને મુદત બદલ શું કાપવું ?

રૂ.

૧૦૦ : ૧૦૦

વર્ષ^૧ વર્ષ^૨

૧ : ૨

$૧૦૦ \times \frac{૧૫}{૨} = ૧૧૫$

૨ મુદત

= ૨૫૦

રૂ. વ્યાજ

: : $\frac{૧૫}{૪}$

$૧૦૦ \times ૨ \times \frac{૧૫}{૪}$

=

$૧૦૦ + ૪$

૧૫

=

૨

રૂ. લેણા રૂ. લેણા રૂ. મુદત

$\frac{૧૧૫}{૨} : ૨૬૮૫૫ :: ૧૦૦$

૨૬૮૫૫—૨૫૦=૧૮૫૫

કાપવાનું

દા. ૨ જો.

૫ ટકા પ્રમાણે જ ના જ પાસે ૪ વરસ પછી રૂ. ૮૪૦ લેણા થવાના છે. ૨ વરસ પછી મુદત કાપીને જ એ રૂ. માઘ્યા. ને તેણે કહ્યું કે મુગ રકમ જે વરસ રહી તેનું બ્યાજ ગણીને મને આપો ત્યારે જ એ કહ્યું કે જે વરસ બાકી છે માટે હાલ જે રકમ મૂકવાથી જે વરસે રૂ. ૮૪૦ થાય તેટલો લે. તો આમ થવાથી બંને ગણવામાં ફેરફાર તદ્દાવત પડશે અને કોની વાત ખરી સમજવી.

જ ના કહેવા પ્રમાણે:—૧૨૦ : ૮૪૦ : ૧૦૦=૭૦૦
રૂ. ૭૦૦ મુદત હતા. તે જે વરસે બ્યાજ સહિત પાછા માગવાથી
૧૦૦ : ૭૦૦ :: ૫

૧ : ૨ = ૭૦ બ્યાજ+૭૦૦=૭૭૦ વગી પાછા જ બાકીના
જે વરસનું બ્યાજ લેવા રૂ. ૭૭૦ ૫ ટકા પ્રમાણે ૨ વરસ સુધી
બ્યાજે મુકે તેથી.

$$૧૦૦ : ૭૭૦ :: ૫$$

$$૧ : ૨ = ૭૭+૭૭૦$$

૮૪૭ રૂ. ૭ વધી ગયા માટે બની રીતે ખેડી જ ના કહેવા
પ્રમાણે.

૫ ટકા પ્રમાણે ૨ વરસ પછી ૮૪૦ લેણા થવાના હોયતો
હાલ થું લેવું = ૧૧૦૦ ૮૪૦ :: ૧૦૦=૭૬૩ ૬૩ તુર્ત કીમત.
હવે એ રકમ પાંચ ટકા પ્રમાણે જે વરસ સુધી બ્યાજે મુકીએ તો
બ્યાજને મુદત થઈ રૂ. ૮૪૦ થાય માટે જ ની વાત ખરી ગણવી
૭૭૦-૭૬૩. ૬૩=૬ ૩૬ એ બંનેની રીતમાં ફેરફાર પડે.

દા. ૩ બે.

વાસ્તવિક રીતે મુદત કાપતાં રૂ. ૫૦૦) નો કરજના હાલ રૂ. ૪૦૦) આપવા પડે છે. ત્યારે વેપારીની રીતે ગણતારો તેજ કરજની મુદત બદલ કાપવાની રકમ શી થાય. ?

$૫૦૦ - ૪૦૦ = ૧૦૦$ વાસ્તવિક રીતે કાપવાના થયા. ને તે રૂ. ૧૦૦ મુળ રકમ ૪૦૦ નું બ્યાજ છે. પણ વેપારીઓતો લેણી રકમનું બ્યાજ ગણે છે માટે $૪૦૦ : ૫૦૦ :: ૧૦૦ = ૧૨૫$ માટે વેપારીની રીતે ૧૨૫ રૂ. થાય.

દા. ૪ થો.

અમુક રકમનું ૩ વરસનું બ્યાજ રૂ. ૩૪-૮ આના છે ને તેજ રકમ ૩ વરસે લેણી થતી હોય તો મુદત કાપવાની રકમ રૂ. ૩૦ થાય છે તો તે રકમ કદ તથા બ્યાજનો દર શું ?

રૂ. ૩૪-૮-૦ ઓછા રૂ. ૩૦-૦-૦ = રૂ. ૪-૮-૦ તે તકાવત રૂ. ૩૦ નું ૩ વરસનું બ્યાજ આબું તે ઉપરથી.

$$૩૦ : ૧૦૦ :: ૪૮$$

$$૩ : ૧$$

$$= ૫ ટકા બ્યાજનો દર તે દર$$

ઉપરથી રકમ પણ નીકળે માટે ૧ વર્ષે ૩ વર્ષે :: ૫=૧૫ માટે ૧૫ બ્યાજે ૩૪૮ બ્યાજે :: ૧૦૦ રકમ=૨૩૦ રૂ. રકમ ૫ ટકાનો દર ને ૨૩૦ રૂ. રકમ.

દા. ૫ મો.

આઠ આનાની તેરીખે ૨ વરસ પછી ચક્રવર્તિ બ્યાજે રૂ. ૭૩૦-૩૪ દોઢા લેણા થવાના છે તો હાલ કેટલા લેવા.

રીત:—આઠ આનાની તેરીખે રૂ. ૧ નું ૧ વર્ષનું બ્યાજ રૂ. ૧૦૬ થયું તેમાં ૧ મુદત નાખતાં ૧૦૬ રાસ થઈ તે એક વર્ષની

છે માટે $૧૦૧ \times ૧૦૬ = ૧૦૧૨૩૬$ આ બે વર્ષની ૧૩ ની રાશિ
 ચક્ર ૧૦૧૨૩૬ : ૭૩૦૦૩૪ :: ૧૩ હાલ લેવો = ૬૫૦ રા.
 ગુર્ત કીમત.

દાખલો ૬ ઠો.

૪ મહીને લેણા થાય એવી રીતનું ૫ મી જુલાઈએ લખા-
 એલું ૩૦૩ રૂપિયાનું બીજી ૨૭ મી ઓગષ્ટે ૫ ટકા લેખે સાદા
 બાજે વટાવ્યું તો વારસત્રિક રીતે કેટલા રૂપિયા મળે ?

રીત:—૫ મી જુલાઈથી ૫ મી નવેંબરે ચાર માસ પૂરા થાય.
 પણ આમાં એપ્રિલના ત્રણ દિવસ ખાસ ઉમેરવા રીવાજ છે માટે
 ૮ મી નવેંબરે તે નાણાં મળે તેને બદલે ૨૭ મી ઓગષ્ટે લેવાં
 છે માટે ત્યાંથી ૮ મી નવેંબર સુધીની મુદત કાપી આપવી જોઈએ
 તેથી તેના ૭૩ દિવસ થાય. આ દાખલામાં તારીખ આપી છે તેથી
 તેનું વર્ષ ૩૬૫ દિવસનું ગણવું. માટે

$$૩૬૫ : ૭૩ :: ૫ ટકા = ૧; \quad ૧૦૦ + ૧ = ૧૦૧;$$

$$૧૦૧ : ૩૦૩ :: ૧૦૦ મુદત = ૩૦૦ મુદત.$$

સુચના—જો તિથિ કહી હોય તો તેમાં એપ્રિલના ત્રણ દિવસ
 ન ઉમેરવા ને તેનું વર્ષ ૩૬૦ દિવસનું ગણવું.

નફો ટોટો

કાઈપૈણ વેપારમાં અમુક રૂપિયા રોક્યા હોય પછી અમુક
 મુદતે મેળ કાઢતાં જો મુળ રોકેલી રકમ કરતાં રૂપિયા વધારે
 જણાય તો જેટલો વધારો જણાય તેટલો મુળ રકમ ઉપર નફો
 મણાય છે ને તોટો જણાય તેટલો મુળ રકમ ઉપર ટોટો ગણાય છે.

દા. ૧ થો.

એક વેપારીએ ૧૩૧૧ રૂ. એ મણના ભાવનું ૨૦ મણ લીધું અને ૧૬ રૂ. એ મણ પ્રમાણે તે બધું વેચી નાખ્યું તેને કુલ કેટલો નફો થયો અને સેંકડે કેટલો થયો ?

$૧૩૧૧ \times ૨૦ = ૨૭૦$ રૂ. મુડી રોકેલી.

$૧૬ \times ૨૦ = ૩૨૦$ રૂ. ઉપજ્યા.

માટે $૩૨૦ - ૨૭૦ = ૫૦$ રૂ. નફો કુલ રહ્યો.

$૨૭૦ : ૧૦૦ :: ૫૦ = ૧૮\frac{૧}{૨}$ રૂ. સેંકડે નફો.

દા. ૨ જો.

૧૨૦ રૂ. નો ઘોડો કેટલા માટે વેચીએ તો સેંકડે ૧૫

રૂ. નફો મળે.

રીત:—સેંકડે ૧૫ ટકા નફો મેળવવા ૧૦૦ રૂ. નો મલ

૧૧૫ રૂ. વેચવો.

$૧૦૦ : ૧૨૦ :: ૧૧૫ = ૧૩૮$ રૂ. વેચવો.

દા. ૩ જો.

૧૧ રૂ. એ પાકડી વેચીતો સેંકડે ૪૧૧ રૂ. નફો થયો ત્યારે તેની મુડી ઉપર શો નફો થયો હશે ?

રીત:—૧૧ રૂ. માં મુડી તથા નફો રહેલો છે તે જુદો પાડવા.

માટે $૧૦૪૧ : ૧૧ :: ૧૦૦$ મુડો $= ૧૦૪\frac{૧}{૧૧}$ રૂ. મુડી તે

$૧૧ - ૧૦૪\frac{૧}{૧૧} = ૪\frac{૧૦}{૧૧}$ મુડી ઉપર નફો રહ્યો.

દા. ૪ થો.

એક વેપારીએ ૧ રૂ. ની ૧૧ મણ લેખે ખાજરી વેચી તો તેને સેંકડે ૧૦ ટકા ખોટ મળે તો તેણે શા ભાવની લીધેલી હશે.

રીત:— $૧૦૦ - ૧૦ = ૯૦$ સોના નેવું ઉપજ્યા.

૯૦ ઉપજે તો ૧ : ઉપજે તો :: ૧૦૦ મુળ = $\frac{1}{100} = 1\frac{1}{100}$ મુળ
કીમત માટે $\frac{1}{100}$ ર. ની ૧ ર. ૧ા મથુ ખાબરી $\frac{1}{100} \times \frac{1}{100} = \frac{1}{10000}$ મથુ ૧
મથુ ને ૫ શેર.

દા. ૫ મો

એક જણ ૪ પૈસાનાં ૩ લેખે ફેટલાંક અંજીર લખને ૩ પૈસા
ના ૨ લેખે વેચે છે તેથી તેને ૧૨ પૈસા નફા મળે છે તો તેણે
ફેટલાં અંજીર લીધેલાં ?

૪ પૈસાનાં ૩ લીધાં ને ૩ પૈસાનાં ૨ લેખે વેચતાં ૪ા
પૈસાનાં ૩ વેચ્યાં તેથી ૩ અંજીરે ૧ા પૈસા નફાનો રહ્યો.

૧ા પૈસા નફા મેળવવા ૧૨ પૈ. :: ૩ દાડમ = ૫૨ દાડમ.

દા. ૬ ઠો

એક વેપારીએ રા. ૧ નું ૨ાા શેર લેખે બી લીધું અને
પછી તપાવી જાણ કાઢીને રા. ૧ નું ૨ાા શેર લેખે વેચ્યું તો તેને
સેંકડે ૫ ટકા ખોટ મળે તો બીમા જાણ ફેટલી હશે ?

૨ાા શેર લેખે વેચતાં સેંકડે ૫ ટકા ખોટ મળે તેથી ૧૦૦-

૫ = ૯૫ ર. ઉ. ર. ઉ. મુ.

૯૫ : ૧ :: ૧૦૦ = $\frac{100}{95} = 1\frac{5}{19}$ ર મુળ કીમત.

ર. રા. શેર બી.

$\frac{100}{95} : ૧ :: ૨ાા$ $\frac{1}{100} \times \frac{100}{95} = \frac{1}{95}$ શેર બી ચોકખું.

$\frac{1}{95} - \frac{1}{100} = \frac{22}{2380} = \frac{1}{110}$ શેર જાણ = ૧ અધોળ.

દા. ૭ મો

જ એ અમુક રૂપિયા ખરીદે એક ધર ખાખ્યું અને તે ૧૦
ટકા નફા લઈ જ ને વેચી નાખ્યું. જ એ તે ધર રા. ૨૬૪૦ થી
જ ને વેચાણ ખાખ્યું. અને તેથી જ ને ૨૦ ટકા નેટનો નફા
મળ્યો. ત્યારે જ ને ધર ખાખિતા શું ખર્ચ થયેલું હશે.

રીત:—૨૬૪૦ માં સેંકડે ૨૦ ટકા નફો છે તેથી

૧૨૦ : ૨૬૪૦ :: ૧૦૦=૨૨૦૦ રૂ. થી ખર્ચેલ મુળ રકમ.

૨૨૦૦ માં જ ને સેંકડે ૧૦ ટકા જેટલો નફો છે માટે

૧૧૦ : ૨૨૦૦ :: ૧૦૦=૨૦૦૦ રૂ. જ એ ખર્ચાવેલ ધરની મુળ કીંમત.

દા. ૮ મો.

અનાજનો એક ઢગલો ૨ રૂ. એ મળુ લેખે વેચવાથી ૪ રૂ. ખોટા જાય છે પણ ૩ રૂ. ૨-૩ એ મળુ વેચવાથી ૩ રૂ. ૮ નફો રહે છે તો તે ઢગલામાં કેટલા મળુ અનાજ હશે ?

રીત—૧ એ ૨-૩ એ મળુ વેચવાથી ૪ રૂ. ની ખોટા પૂરાતાં ૩ રૂ. ૮ નફો રહે છે માટે પ્રથમ કરતાં પછીની ઉપજેલ રકમમાં ૩ રૂ. (૮+૪) ૧૨ વધારે હોવા જોઈએ ૩ રૂ. ૨-૩ માંથી ૩ રૂ. ૨-૦ બાકી જતાં બાકી ૩ મળુ આના વધ્યા માટે.

૩ રૂ. ૧૨ રૂ. : : ૧ મળુ=૬૪ મળુનો ઢગ

દા. ૮ મો.

એક વેપારી ૫૦ રૂપિયાની ૪૨ છત્રીઓ ખરીદી ને એવી રીતે વેચે છે કે તેને ૨ છત્રીની વેચાણ કીમત જેટલો નફો થાય તો તેણે દરેક છત્રી શા દરે વેચેલી ?

૪૨ છત્રીની ખેડેલી કીમત ૪૦ છત્રીઓ વેચવાથી ઉપજાવવી છે માટે ૪૦ : ૧ : : ૫૦ રૂ. રૂ. = ૧૨ રૂ.

દા. ૬ મો.

એક વેપારી પાસે ૫૦ મળુ ધઉં હતા. તેમાંથી તેણે ૨૦ મળુ ધઉં સેંકડે આઠ ટકા લઈને વેચ્યા. અને ૩૦ મળુ ધઉં સેંકડે ૧૨ ટકા નફો લઈ વેચ્યા હોત તો ૮ આના ઓછા ઉપજત ત્યારે મળુ ધઉંની મુળ કીમત શું ?

(૨૭૬)

અંકમણિત.

રીત:—ધારો કે રૂ. ૧ પ્રમાણે મણુ ૫૩૦ છે. તો.

$૧૦૦ : ૨૦ :: ૧૦૮ = ૧૬૦$ રૂ. ઉપજ્યા.

$૧૦૦ : ૩૦ :: ૧૧૨ = ૧૬૦$ રૂ. ત્રીશ મણુના ઉપજ્યા.

$૧૬૦ + ૧૬૦ = ૩૨૦$ રૂ. ૫૦ મણુના જુદા જુદા વેપારથી ઉપજ્યા હવે ભેગા બે-ચા હોતતો.

$૧૦૦ : ૫૦ :: ૧૨૦ = ૫૫$ રૂ. ઉપજત

$૨૫૫ = ૫૫$ રૂ. જુદા વેચવાથી ઉપજ્યા ૫૫ ભેગા વેચતા = ૫૫ રૂ. જોગા ઉપજ્યા.

૫૫ રૂ. : ૫૫ : : ૧ રૂ. મણુ

દા. ૧૦ મો.

૧૪૪ રૂપીએ ૬ પાંચડીઓ વેચવાથી ૩ પાંચડીની ખરીદ કીંમત જોડો નફો થયો હોય તો ૬ પાંચડીની મુજ કીંમત શું? $૬+૩=૧૨$ પાંચડીની મુજ કીંમત ૧૪૪ રૂ. મણાય.

$૧૨ : ૧ :: ૧૪૪ = ૧૨$ રૂ. દરેક પાંચડીની મુજ.

પંત્યાળો.

નફો નુકશાન વરેચી લેવાનો કરાર કરી ધણા ભાગીદારો કંઈ વેપાર અથવા ધંધો કરે તેને પંત્યાળો કહે છે.

પંત્યાળા બે જાતના છે (૧) અકવડો (૨) બેવડો પંત્યાળા.

એક વડો પ્રત્યાળો—અધા ભાગીદારોની મુડી વેપારમાં સરખી મુદત રોકાણી હોય તે.

બેવડો પ્રત્યાળો—જુદા જુદા ભાગીદારોની મુડી વેપારમાં જુદી જુદી મુદત રોકાણી હોયતે.

દા. ૧ લો.

અ એ ૧૩૦૦ રૂ. અને બ એ ૧૭૦૦ રૂ. કાઢી પંત્યાળો વેપાર કર્યા તેમાં રૂ. ૨૪૦ નફો થયો તો દરેક અણુને ભાગ કેટલો મળે જાય.

રીત— $૧૩૦૦+૧૭૦૦=૩૦૦૦$ રા. ની મુદી થઈ.

$૩૦૦૦ : ૧૩૦૦ :: ૨૪૦=૧૦૪$ રા., અને નફા ને પાછી
($૨૪૦-૧૦૪$)= ૧૩૬ રા. ને નફા.

દા. ૨ જો.

એક પંત્યાળા વેપારમાં અના ૫૦૦ રા. ૪ માસ રહ્યા અને
ના ૫ ૭૦૦ રા ૩ માસ રહ્યા હવે તે વેપારમાં ૨૦૫ રા. નફા
મળ્યો તો દરેકને ભાગ શું આવશે.

$$અ \ ૫૦૦ \times ૪ = ૨૦૦૦$$

$$બ \ ૭૦૦ \times ૩ = ૨૧૦૦$$

} ૪૧૦૦ ની મુદી ઉપર નફા નું
કસાન ગણવો.

$$૪૧૦૦ : ૨૦૦૦ :: ૨૦૫=૧૦૦=૧૩૫ \text{ રા. } અ \text{ ને } નફા$$

$$૨૦૫ - ૧૦૦ = ૧૦૫ \text{ રા. } બ \text{ ને } નફા.$$

દા. ૩ જો.

૬૨૪ રા. ૨૪ પુરૂષ, ૩૬ સ્ત્રીઓ અને ૭૨ છોકરા વચ્ચે
એવી રીતે વહેંચી આપો કે ૩ પુરૂષ જોટલું ૪ સ્ત્રીઓને મળે ને
 ૧ સ્ત્રી જોટલું ૨ છોકરાને મળે ?

$$૩ \text{ પુરૂષ} : ૨૪ \text{ પુરૂષ} :: ૪ \text{ સ્ત્રી} = ૩૨ \text{ સ્ત્રીઓ}$$

$$૨ \text{ છોકરા} = ૧ \text{ સ્ત્રી તો } ૭૨ \text{ છોકરા} = ૩૬ \text{ સ્ત્રીઓ}$$

$$માટે ૨૪ \text{ પુરૂષ} = ૩૧ \text{ સ્ત્રીઓ} + ૩૬ \text{ સ્ત્રીઓ} + (૭૨ \text{ છોકરા})$$

$$૩૬ \text{ સ્ત્રીઓ} = ૧૦૪ \text{ સ્ત્રી વચ્ચે } ૬૨૪$$

$$૧૦૪ : ૩૨ :: ૬૧૪ = ૧૮૨ \text{ રા. } ૨૪ \text{ પુરૂષને.}$$

$$૧૦૪ : ૩૬ :: ૬૨૪ = ૨૧૬ \text{ રા. } ૩૬ \text{ સ્ત્રીઓને}$$

$$૧૦૪ : ૩૬ :: ૬૨૪ = ૨૧૬ \text{ રા. } ૭૨ \text{ છોકરાને}$$

તેથી પુરૂષ દીઠ રા. ૮ સ્ત્રી દીઠ રા. ૬ ને છોકરા દીઠ રા.

૩ આવશે.

અ, જ, ક, દ, એ ચાર જાનાએ નીકળ્યા, એવો કરાર કરીને કે કુલ અર્થ થાય તેમાં જ એ જ થી અમલું ને તે ઉપરાંત રૂ. ૧૦ વધારે આપવા, જ એ ક થી ત્રણ ગણું ને તે ઉપરાંત રૂ. ૧૬ વધારે આપવા, ને ક એ દ થી ચારગણું ને તે ઉપરાંત રૂ. ૪ આપવા હવે તે મુસાફરીમાં કુલ અર્થ રૂ. ૧૧૬૪ થયું તો કરેકને ભાગ શું આવશે.

ધારો કે

દ નો ૧

ક નો ૪+૪

= ૪

જ નો ૧૨+૧૨+૧૨+૧૬

= ૨૮

અ નો ૨૪+૨૪+૩૨+૧૦

= ૯૦

 ૪૧

 ૯૮

૧૧૬૪-૯૮ વધારાના=૧૦૬૬ ના ભાગ પાડી વેંચવા

૪૧ : ૧૦૬૬ : : ૧ દ = ૨૬ દ ને

૪૧ : ૧૦૬૬ : : ૪ ક=૧૦૪ ક+૪૫૦૮ ક

૪૧ : ૧૦૬૬ : : ૧૨ જ=૩૧૨+૨૮=૩૪૦ જ

૪૧ : ૧૦૬૬ : : ૨૪ અ=૧૨૪+૧૬=૧૪૦

વર્ગ મુળ.

વર્ગ મુળ એટલે કઈ સંખ્યાનો બીજો ધાત કરવાથી તે સંખ્યા આવે.

પૃથ્વીક સંખ્યાનું મુળ કાઢવા વિષે. પ્રથમ પૃથ્વીક સંખ્યામાં એકમ, શતક. દસ હજાર દસ લાખ એમ આંકડા ઉપર ચિન્હ કરવા તેથી વર્ગ મુળમાં કેટલા આંકડા આવશે તે જણાય છે. ને પછી નીચેની રીત પ્રમાણે વર્ગમુળ કાઢવું.

કા. ૧ લો. ૭૪૬૮૪૧૬૪ નું વર્ગ મુળ કાઢો.

૮	૭૪૬૮૪૧૬૪ (૮૬૪૨
૮	૬૪
-----	-----
૧૬૬	૧૦૬૮
+૬	૯૬૬
-----	-----
૧૭૨૪	૦૦૭૨૪૧
+૪	૬૮૬૬
-----	-----
૧૭૨૮૨	૩૪૫૬૪
૨	૩૪૫૬૪
-----	-----
૧૭૨૮૪	૦૦૦૦૦

કા. ૨ જો. ૮૩૩૫૬૯ એનું વર્ગ મુળ કાઢો.

૯	૮૩૩૫૬૯ (૦૯૧૩
૯	૮૧
-----	-----
૧૮૧	૨૩૫
૧	૧૮૧
-----	-----
૧૮૨૩	૦૫૪૬૯
૩	૫૪૬૯
-----	-----
૧૮૨૬	૦૦૦૦

24 காவிரி.

દાઢ જો

98269

— ਤੁੰ ਵਸੇ ਖੁਸ਼ ਮਾਏ.

28589

$$\begin{array}{r}
 111 \\
 11111 \quad (11111) \\
 11111 \\
 \hline
 21111 \\
 11111 \\
 \hline
 22222 \\
 11111 \\
 \hline
 20111 \\
 20111 \\
 \hline
 000
 \end{array}$$

9	1	1	1
9	1	1	1
—	—	—	—
22	085		
2	88		
—	—		
241	241		
9	241		
—	—		
242	000		

૨૪૨ । ૦૦૦
 એ પ્રમાણે અંશ તથા હેલુનું જુદું કાદતાં ૧૧૬ આબુ.
 ઠા. ૪ થો. ૧૨૩ પુનરાગત દર્શાવતું કાદતું દર્શાય રથળ
 ચાર સાવળાં

$$\begin{array}{r}
 33 \\
 33 \\
 \hline
 66 \\
 331 \\
 324 \\
 \hline
 12312 \\
 41018 \\
 \hline
 1288
 \end{array}$$

જાહેર ખબર.

અમારે ત્યાંથી નવાં ધોરણને અનુસરીને તમામ વિષયો સાથે તૈયાર કંઈક પહેલેથી સાત ધોરણ સુધીની નોટો, નવીન પદ્ધતિ મુજબ તૈયાર કરવામાં આવેલો લાલશંકર કૃત મોટા ગણિતનો તથા જો મહે કૃત ગણિતનો પુસ્તકો, કિંગડાઉનની નવીન પદ્ધતિ સાથે । દેશીહિસાબ બા. ૧ લો, મુખગણિત, સચિત્ર પ્રથા કારી નવી દ્રોષગ શુકો, નવાં ધોરણ મુજબ શિક્ષણને લગતાં કિંગડાઉનનાં સાહિત્યો વગેરે તથા ગુજરાતી અને ઇંગ્લેશ સ્કુલોમાં આવતાં, અને હનામ લાયબ્રેરીનાં તમામ પુસ્તકો ઈંગ્લીશ ને ગુજરાતી ડીક્લનરીઓ, પાઠમાળા તથા જ્યોગરાફીની ગાઇડો નાની મોટી સુંદર નવા. વરધન ફેન્સી હાયરીઓ, અને રબર પેન્સિલ વગેરેની સ્ટેશનરી સામાન, દર વરસે છાપવામાં આવતા નવા રાજમેળ અને અલ્ધીમાં વીગેરે કીકાવત બાવે મળશે વેપારીઓ તથા ભારતગને સારું કમીશન આપવામાં આવશે.

લખો યા મજાત

એસ બી. શાહની કંપની

પાનકોરને નોકે-અમદાવાદ.

અને

બુકસેલર જેમંદ તલકશી-વઢવાણ જાહેર.

